АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА
П О С Е Б Н А И З Д А Њ А

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Уредник
Љиљана Дожић

Технички уредник
Татјана Цавнић

Рецензенти
Др Љубиша Деспотовић
Др Небојша Петровић
Др Слободан Продић
Др Вања Глишин

Дизајн корица
Павле Бајазет

© Архив Војводине, 2024.

Душан П. Петронијевић
Исидора Д. Петронијевић

АТЕНТАТ У МАРСЕЈУ УБИТИ КРАЉА – РАЗБИТИ ЈУГОСЛАВИЈУ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

Нови Сад, 2024.

Злочин у Марсеју је природна последица
завере која је у иностранству дуго кована
и подржавана против Југославије.[1]

РЕЧ УНАПРЕД

Осим што је изазвало запрепашћење европске и снажне емоције југословенске и француске јавности, убиство краља Александра Карађорђевића и Луја Бартуа (Jean Louis Barthou), француског министра спољних послова, 9. октобра 1934. године у Марсеју, имало је драматичне последице за Француску, Европу и Краљевину Југославију. На значај овог догађаја указао је Ентони Идн (Robert Anthony Eden), један од најистакнутијих британских политичара тога времена, оценивши да су *пуцњи у Марсеју, били први пуцњи Другог светског рата*. Заиста, после марсејског злочина, Европа је убрзаним кораком кренула према највећем оружаном сукобу у историји. Хици испаљени у краља Александра, смртно су ранили и његову визију јединствене југословенске државе. Они који су после краља Александра водили Краљевину Југославију, нису имали ни његов ауторитет, ни мудрост, ни храброст да се изборе са спољним и унутрашњим непријатељима државе. Улазећи у труле компромисе и са једнима и са другима, упропастили су оно што је Александар стварао и отворили пут трагедији која је током Другог светског рата задесила Краљевину Југославију и српски народ који је био главни фактор њеног очувања.

Без обзира на значај овог догађаја, позадина атентата у Марсеју до данас није разјашњена. Познато је да је атентат извршио Величко Димитров Керин, припадник Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО), а да је злочин организовао Анте Павелић, оснивач и вођа усташке организације. Познати су и саучесници, такође припадници усташке организације. Историчари и други аутори који су се бавили овом темом, међутим, нису сагласни око тога да ли је Павелић деловао

[1] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 32.

аутономно или је неко стајао иза њега и помогао му да организује атентат. Један број углавном италијанских историчара сматра да је усташка организација у Марсеју деловала аутономно, настојећи да убиством краља Александра онемогући зближавање Југославије и Италије. Иако већина аутора заступа тезу да је Павелић атентат организовао по нечијем налогу, нема сагласности око тога ко је то био. Услед недостатка конкретних података, већина аутора је покушала да до налогодавца дође одговарајући на питање: *Cui bono?* Различито тумачећи тадашње међународне односе, унутрашњу ситуацију и међународни положај Краљевине Југославије, наравно, долазили су и до различитих одговора на ово питање. За једне је наредбодавац атентата био Мусолини, за друге Хитлер, а у том контексту су помињани и Мађарска, Коминтерна, масони…

Одговор на питање о позадини марсејског атентата отежан је због помањкања конкретних података, али и низа дезинформација које су, из различитих побуда, годинама пласиране о овом догађају. Током планирања и припреме атентата, организатори су предузели низ мера како би сакрили правог наредбодавца. Завера ћутања је владала и у годинама после марсејског злочина. Павелић и други припадници усташке организације су чак и у периоду Независне Државе Хрватске, ћутали *као заливени* о атентату у Марсеју.

Ни истрага коју су спровели француски истражни органи није расветлила позадину марсејског злочина. Француска влада је контролисала истрагу и због спољнополитичких интереса прикрила све податке који су указивали да је југословенски суверен био жртва међународне завере. Сакрила је и податке који су сведочили о пропустима француске полиције на обезбеђењу краља Александра у Марсеју. Тако је, тек 1974. године јавности постао доступан балистички извештај да је Луј Барту погођен метком испаљеним из пиштоља који су користили француски полицајци ангажовани на обезбеђењу.

Опструкција истраге од стране италијанских, мађарских и аустријских власти, на чијој територији је припремано убиство југословенског владара, такође је допринела да остане непозната позадина атентата у Марсеју.

Мемоарска дела појединих савременика, који су услед свог професионалног ангажмана располагали одређеним сазнањима о марсејском атентату, не само да нису допринела разјашњавању, већ су унела додатну конфузију и дилеме у погледу позадине овог злочина. То се пре свега односи на оно што је о атентату у Марсеју написао и усмено саопштио Владета Милићевић, који је као југословенски полицијски службеник

од 1929. године пратио активности хрватске сепаратистичке емиграције, а 1934. године, као југословенски представник био укључен у истрагу марсејског атентата. Милићевић је своја сећања објавио у књизи *A King dies in Marseilles – The crime and its Background*, издатој у Немачкој 1959. године. Српски превод ове књиге објављен је 2000. године у Београду, под насловом *Убиство краља у Марсељу – Позадина једног злочина.* Поред тога, углавном на основу Милићевићевих сећања, публициста Михаило Марић је 1972. године у београдским *Вечерњим новостима,* објавио фељтон под насловом *Тајна убиства краља Александра.* У Милићевићевој књизи и Марићевом фељтону има више грубих фактографских грешака и очигледних неистина, те је хрватски историчар Марио Јареб с правом констатовао да је Милићевић непоуздан сведок и да његове тврдње треба прихватати с опрезом.

Тибор Екхард (Tibor Eckhardt), представник Мађарске у Друштву народа приликом расправе о југословенском захтеву за утврђивање одговорности мађарске владе за атентат у Марсеју, 1964. године је у Њујорку објавио књигу под насловом *Убиство краља у Марсеју: Сећања Тибора Екхарда (Regicide at Marseille: Recollections of Tibor Eckhardt).* Уместо да расветли позадину марсејског атената, Екхард је у књизи релативизовао овај злочин, тврдећи да је то био одговор *хрватских бораца за слободу* на прогон коме је хрватски народ био изложен од стране *великосрпског режима* у Југославији. Негирао је умешаност Мађарске и Италије, тумачећи да је Павелић самостално донео одлуку о убиству краља Александра, а да је планирање и организацију атентата поверио Еугену Кватернику. Све ове тврдње Екхард је поткрепио низом неистина и трагикомичних измишљотина, и не покушавајући да сакрије мржњу према Југославији и Србима. Иако је изнео тврдњу да је београдски режим прогонио и малтретирао *хиљаде невиних Хрвата*, успео је да именује само седам *истакнутих хрватских патриота које је убио или погубио пансрпски режим из политичких разлога.* Међу њима је 5 лица која су због тероризма и политички мотивисаних убистава, у Југославији била осуђена на смртну казну или су погинула приликом извођења терористичких акција. Ауторови мотиви постају много јаснији у светлу података да је Екхард у име Мађарске ревизионистичке лиге, у јулу 1933. године у Цириху са Павелићем потписао споразум о сарадњи усташа и Мађарске ревизионистичке лиге у борби против Југославије.

Тврдње сличне Екхардовим, у низу чланака и мемоарским књигама објављеним после Другог светског рата, изнели су Анте Павелић и његови блиски сарадници, Еуген Дидо Кватерник и Бранимир Јелић. Ни

мемоари Ивана Ванче Михајлова, озлоглашеног вође ВМРО-а, такође нису расветлили позадину убиства краља Александра и Луја Бартуа.

Марсејска трагедија је током хладног рата коришћена и у међусобним обрачунима два супротстављена блока. У књизи источнонемачких аутора Анели Торндајк (Annelie Thorndike), Ендруа Торндајка (Andrew Thorndike) и Карла Радаца (Karl Raddatz), под називом *Операција Тевтонски мач: Велика каријера малог шпијуна (Unternehmen Teutonenschwert: Die große Karriere eines kleinen Spions)*, објављеној 1959. године у Берлину, пласирана је теза да је иза атентата у Марсеју стајала нацистичка Немачка. Ову тезу је заступао и совјетски историчар Владимир Константинович Волков у књизи под насловом *Операција „Тевтонски мач" (Операция „Тевтонский меч"),* објављеној 1966. године у Москви. Аутори обе књиге су, наиме, тврдили да је, по налогу Хитлера (Adolf Hitler) и Геринга (Hermann Göring), у организацији атентата у Марсеју учествовао Ханс Шпајдел (Hans Speidel), тада помоћник немачког војног аташеа у Паризу, а да је главна мета био Луј Барту. За доказивање ове тврдње аутори су, поред осталог, користили и фалсификовану документацију, којом су власти Немачке Демократске Републике и СССР-а, покушале да компромитују немачког генерала Ханса Шпајдела који је од 1957. до 1963. године био командант сувоземних снага НАТО-а у Европи.

Југословенска комунистичка историографија која је, руковођена идеолошким разлозима, после Другог светског рата неистинито приказала ситуацију у Краљевини Југославији и тешко оклеветала краља Александра, додатно је допринела да позадина марсејског злочина остане неразјашњена.

Трачак светлости на позадину злочина у Марсеју бациле су *Белешке о атентату у Марсеју (Notes sur l'attentat de Marseille)*, које је 1982. године сачинио Пјер Антоан Монданел (Pierre Antoine Marius Mondanel), који је као шеф правосудне полиције у Националној безбедности француског Министарства унутрашњих послова, 1934. године руководио полицијском истрагом атентата у Марсеју.

Подстакнути Монданеловим *белешкама*, аутори књиге која је пред вама покушали су да на основу докумената италијанске, француске, немачке, британске, бугарске и југословенске провенијенције, дневничке и мемоарске литературе, домаће и стране периодике и историографске литературе, расветле позадину атентата у Марсеју.

ПОЧЕТАК СУКОБА

Након што је после Марша на Рим 1922. године постао председник италијанске владе, оснивач и вођа Националне фашистичке партије (Partito Nazionale Fascista) Бенито Мусолини (Benito Mussolini) је у Италији завео бруталну диктатуру. Одсуство скрупула, склоност ка коришћењу насиља и жеља да се од њега страхује биле су изражене црте Мусолинијеве личности које су дошле до изражаја у његовој унутрашњој и спољној политици.[2] Недуго по преузимању власти у Италији, фашистички одреди црнокошуљаша су кренули у немилосрдан обрачун са неистомишљеницима и припадницима мањина. Локалне власти и фашистички одреди су из Мусолинијевог кабинета често добијали налоге да поједина лица *без милости пребију* или да им *поломе кичму*. Приморавање неистомишљеника да пију рицинусово уље у количинама које су често биле смртоносне, био је омиљени метод Мусолинијевих црнокошуљаша.[3] Насилне акције пратила је заглушујућа пропаганда. Као бивши новинар и оснивач листа *Пополо д'Италиа (Popolo d'Italia),* Мусолини је јако добро схватао значај медија као главних пропагандних инструмента. После 1926. године, успоставио је апсолутну контролу над италијанском штампом и радиом и ставио их у функцију изградње тоталитарне државе. Преко њих је фашистички режим настојао да у земљи и иностранству формира слику *стабилне, уређене и снажне нове Италије коју је фашизам препородио*.[4] Под утицајем ове пропаганде, поједини европски политичари су показивали разумевање па чак и одобравали брутално насиље фашистичког режима над неистомишљеницима и мањинама. *Благотворна употреба батине и рицинусовог уља довела је у ред Италију*, сматрао је утицајни британски политичар Валтер Ран-

[2] Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, Penguin Books, 1977, 1.

[3] Denis Mack Smith, *Mussolini*, Alfred A. Knopf, New York 1982, 62–63.

[4] Philip V. Cannistraro, *Historical dictionary of Fascist Italy*, Greenwood Press, Westport 1982, 437–440.

симан (Walter Runciman).[5] Преко медија, Мусолини је креирао и лажну слику о себи. Култ *непогрешивог, свезнајућег, бесprекорног и неустрашивог* вође, коме се диви и кога се плаши цео цивилизовани свет, био је темељ на коме је почивао италијански фашизам.[6] Италијанска штампа је Мусолинија представљала као водећег државника у Европи, који је *своју мудрост, хероизам и огроман интелект ставио у службу свог народа и чију личност треба сматрати светом и неприкосновеном*.[7] Без обзира на то да ли је заиста веровао или се само претварао да верује у слику коју је фашистичка пропаганда стварала о њему, Мусолинијева сујета и жеља да му се диве, није имала границе. Свакодневно је пратио натписе у иностраној штампи о себи, фашизму и Италији. Неопростивом увредом је сматрао сваку сатиру и шалу на свој и на рачун фашизма, јер, како је једном приликом рекао, *фашизам је превише света ствар да би га исмевали*.[8] Мусолини, фашизам и Италија су, међутим, били честа тема шаљивих карикатура у европским листовима. Мусолинијев бес посебно су изазивале карикатуре које су почетком 1927. објављене у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

Почетком децембра 1926. године, наиме, у Београду је са изненађењем примљена вест да је 27. новембра те године Италија закључила Уговор о пријатељству и безбедности са Албанијом (Први тирански пакт). Владајући кругови у Београду су оценили да је уговор усмерен против југословенске државе, а штампа је била једнодушна у тумачењу да је Италија овим поступком, успоставила протекторат над Албанијом. У критикама и нападима на Италију предњачила је београдска *Политика,* водећи дневни лист у земљи. Поред низа текстова у којима је критикована италијанска експанзионистичка политика, у овом листу је од децембра 1926. до средине 1927. године објављено и десетак карикатура Пјера Крижанића,[9] у којима је на сатиричан начин разобличавана политика италијанског фашизма. Ерупцију Мусолинијевог беса посебно је изазвала Крижанићева карикатура под насловом *Рат и мир,* објављена у *Политици* 15. марта 1927. године. У карикатури је приказан

[5] Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire,* Penguin Books, 1977, 12.

[6] Исто, VII.

[7] Denis Mack Smith, *Mussolini*, Alfred A. Knopf, New York 1982, 123–124; Christopher Duggan, *A Concise History of Italy,* Cambridge University Press, 2014, 207–241.

[8] Denis Mack Smith, *Mussolini,* Alfred A. Knopf, New York 1982, 110.

[9] Петар Пјер Крижанић (Глина, 1890 – Београд, 1962), био је родоначелник југословенске политичке карикатуре. Од 1923. до 1950. године био је запослен у београдској *Политици*, у којој је објавио и своје најуспелије карикатуре.

Рим и више људи са уздигнутом десном руком у фашистички поздрав. Уз карикатуру је текст: - *Ама, што то ови Италијани непрестано дижу једну руку увис? – Па, уморили се дижући за време рата обадве!*[10] Тако је, алудирајући на понижавајући пораз италијанске војске у бици код Капорета (Кобарида), у јесен 1917. године, када се аустроугарској и немачкој војсци предало скоро 300.000 италијанских војника,[11] Крижанић исмејао фашистички мит о хероизму и непобедивости италијанске војске у Великом рату. Заснован на неистинама, да је од свих земаља које су учествовале у Великом рату једино Италија извојевала победу, те да је њена војска у више наврата од потпуног пораза спасила Велику Британију и Француску, овај фашистички мит је био укључен и у италијанске школске уџбенике.[12] Карикатуру су пренели многи европски листови, италијански посланик у Београду је уложио протестну ноту југословенском Министарству спољних послова, а Крижанић је стекао светску славу.[13] Сујетног Дучеа који је уживао у спознаји да у иностранству страхују од њега и Италије,[14] посебно је погодило сазнање да се и њему и Италији, осим у Београду, смеју и у другим европским престоницама. По оцени посланства Велике Британије у Београду, после ових *увредљивих карикатура*, било је тешко ублажити Мусолинијеву *злу вољу* према Југославији.[15]

Само два дана после објављивања Крижанићеве карикатуре, Мусолини је примио новог југословенског посланика у Риму, Милана Ракића. Током разговора је био изузетно пријатан и није показивао озлојеђеност. Била је то само једна од његових представа којима је често обмањивао саговорнике. Два дана касније 19. марта 1927. године, Италија је изненада упутила драматичан меморандум владама у Лондону, Паризу и Берлину, лажно оптуживши Београд да врши војне припреме ради агресије на Албанију и Италију. Италијанска војска је стављена у стање приправности, а штампа и радио су повели жестоку антијугословенску кампању.[16] Криза се толико заоштрила да се чинило да пред-

[10] *Политика*, бр. 6784, 15. март 1927, 1.

[11] Christopher Duggan, *A Concise History of Italy,* Cambridge University Press, 2014, 193.

[12] Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, Penguin Books, 1977, 18.

[13] *Против фашизма: карикатуре Пјера Крижанића (1927–1947)*, Новинско и издавачко предузеће Савеза удружења новинара ФНРЈ, Београд 1948, 10.

[14] Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, Penguin Books, 1977, 1.

[15] Živko Avramovski*, Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986, 443.

[16] Živko Avramovski*, Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986,

стоји оружани сукоб Италије и Југославије. Уз посредовање Велике Британије и Француске, криза је превазиђена у мају 1927. године, али су непријатељски односи између две земље потрајали и наредних година.

Колико год да је Мусолини био озлојеђен, ипак ову кризу нису узроковале ни Крижанићеве карикатуре, ни наводне агресивне намере Београда. Склапањем Првог тиранског пакта и инсценирањем ове кризе, Мусолини је, наиме, отпочео са реализацијом плана о територијалном проширењу Италије на источној обали Јадрана и успостављању италијанске хегемоније на Балкану. Француску је сматрао главним супарником, а Југославију главном препреком за остварење ових замисли.[17] Припреме за обрачун са Француском и Југославијом, Мусолини је отпочео још 1925. године. По његовом налогу, генерал Пјетро Бадољо (Pietro Badoglio), начелник италијанског Генералштаба, тада је сачинио план за истовремено вођење рата против Француске и Југославије. У основи плана била је замисао да се према Француској успостави снажна одбрамбена линија, а да се истовремено предузму офанзивне операције против Југославије. *Екселенцијо,* написао је Бадољо Мусолинију, *будите сигурни да је план за моћну акцију против Краљевине СХС заснован на идеји наношења снажног удара у првим данима*.[18] Почетком октобра 1926. године, Мусолини је издао драматично наређење генералу Бадољу да мобилише двадесет дивизија за предстојећи рат са Југославијом. *Срећом, данашња Италија је способна да нанесе СХС једну од оних лекција које су довољне за исправљање менталних и политичких поремећаја било ког народа*, закључио је Мусолини у допису који је упутио Бадољу.[19] Била је то, у ствари, припрема за могући сукоб са Југославијом пред склапање Првог тиранског пакта, чиме је фашистички диктатор скинуо маску добронамерности и заузео отворено непријатељски став према Југославији.

Почетком 1927. године, властима у Београду је постало јасно да се Мусолини није одрекао својих експанзионистичких циљева о којима је отворено говорио пре него што је 1922. године преузео функцију пред-

443.

[17] H. Džejms Bergvin, *Imperija na Jadranu, Musolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943,* Službeni glasnik, Beograd 2007, 24.

[18] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 35.

[19] *I Documenti Diplomatici Italiani* (DDI), Settima serie, vol. IV, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1962, 346–347.

седника италијанске владе. Образлагао их је наративом о *осакаћеној победи (vittoria mutilata)*, којим су италијански националисти изражавали незадовољство мировним споразумима склопљеним после Великог рата. Тврдио је да су силе Антанте нанеле страшну неправду Италији, јер по окончању рата нису испуниле обећање о њеном територијалном проширењу у Далмацији.[20] Изузев Задра и појединих јадранских острва, који су припали Италији, Далмација је после Великог рата ушла у састав новоформиране југословенске државе. Мусолини је због тога државу Јужних Словена сматрао главним непријатељем Италије. Говорио је да је то *чудна и будаласта конструкција* која ће се услед унутрашњих проблема распасти.[21] Недуго након што су 1920. године представници Италије и Југославије потписали Рапалски споразум којим су утврђене границе између две државе, Мусолини је најавио да ће тај споразум *бити ревидиран као и сви споразуми које је донео европски рат*.[22] Говор који је исте године одржао пред присталицама у Пули, није остављао места сумњи у погледу његових намера: *Суочени са инфериорном варварском расом, каква је словенска, не треба да водимо политику шећерлеме, већ батине... Границе Италије морају бити: Бренер, Невосо и Динариди...*[23]

И поред ових ставова, долазак Мусолинија на власт 1922. године, у први мах није изазвао погоршање односа између Рима и Београда. По ступању на дужност председника владе, послао је више позитивних сигнала Београду. Поред осталог, у интервјуу који је у новембру 1922. године дао новинару *Политике*, рекао је да намерава да према Србији води пријатељску политику. *Што се пак тиче Југославије, наши ће односи бити добри. Потрудићемо се да рашчистимо све што нас раздваја… нарочито ако Србија пође правим путем... а тај пут у географском погледу, не води према Јадранском, него према Егејском мору*, закључио је Мусолини.[24] Овом и сличним изјавама, настојао је да *одобровољи* бе-

[20] Силе Антанте су Лондонским уговором из априла 1915. године, Италији обећале да ће, уколико уђе у рат на њиховој страни, после рата добити Трентино, јужни Тирол, Трст, Истру, Горицу, Кварнерска острва и Далмацију од Хрватског приморја до рта Планке.

[21] *Opera omnia di Benito Mussolini*, vol. XVI, a cura di Edoardo e Duilio Susmel, La Fenice, Firenze 1955, 72.

[22] Исто, 67.

[23] Annamaria Vinci, *Sentinelle della patria: il fascismo al confine orientale: 1918–1941,* Laterza, Roma-Bari 2011, 103.

[24] *Политика*, бр. 5239, 23. новембар 1922, 1; Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb 1975, 39.

оградске власти како би пристале да Италија припоји Ријеку, која је по Рапалском споразуму имала статус независне државе.[25] После вишемесечних преговора у томе је и успео. Представници Италије и Југославије су 27. јануара 1924. године потписали Римске уговоре, односно Уговор о Ријеци и Уговор о пријатељству и срдачној сарадњи. Уговором о Ријеци, Италији је припао град и лука Ријека, док је Југославија добила делове ријечког подручја, Делту и Порто Барош. Уговором о пријатељству и срдачној сарадњи две земље су се обавезале да ће пружати узајамну подршку и сарађивати како би се одржао поредак успостављен мировним уговорима, остати неутралне у случају ничим изазваног напада неке треће државе на једну од њих и једна другој пружити дипломатску подршку, уколико њихови интереси или безбедност буду угрожени. Следећих месеци потписан је читав низ допунских споразума и конвенција између две земље.[26] И док је званични Београд веровао да је решио проблеме са Италијом, за Мусолинија је припајање Ријеке мирним путем био успех неопходан да би учврстио своју власт у Италији и обезбедио предуслове за наставак експанзионистичке политике. Наредних година уопште није поштовао Уговор о пријатељству и срдачној сарадњи. Потписивањем Првог тиранског пакта у новембру 1926. и оптужбама које је почетком 1927. године изнео на рачун Београда, Мусолини је отпочео са отворено непријатељском политиком према свом јадранском суседу. Након што му је 1929. године истекао рок важења, Уговор о пријатељству и срдачној сарадњи није обновљен.[27]

[25] Alan Cassels, *Mussolini's Early Diplomacy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1970, 81–82.

[26] Исто, 127–145; Luciano Monzali, *Il sogno dell'egemonia: l'Italia, la questione jugoslava e l'Europa centrale (1918–1941),* Le Lettere, Firenze 2010, 38; H. Džejms Bergvin, *Imperija na Jadranu, Musolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943*, Službeni glasnik, Beograd 2007, 24.

[27] Поједини аутори сматрају да је Мусолини покушао водити политику пријатељства и сарадње са Југославијом, али да је *албански йроблем* довео до озбиљног разилажења и непријатељства две државе (Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939),* B.A. Graphis, Bari 2006, 386).

Диктатор – Бенито Мусолини

Одред црнокошуљаша са омиљеним алаткама

Карикатура Пјера Крижанића под насловом *Рат и Мир*,
објављена у *Политици* 15. марта 1927. године

Крижанићева карикатура Мусолинија објављена у *Политици* 25. фебруара 1927. године

ИТАЛИЈА ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Као креатор италијанске спољне политике, Мусолини је, поред функције председника владе, у два наврата обављао и дужност министра спољних послова (1922–1929, 1932–1936). Одсуство скрупула и насилност, као доминантне одлике Мусолинијеве личности, одразили су се и на спољну политику фашистичке Италије. Претње ратом, тероризам, подмићивање, обмане и сплетке користио је за постизање циља коме је тежио – упостављању империје. Говорио је да је империјализам *непроменљиви закон природе*, а рат *врхунско, неумољиво насиље које је главна покретачка снага светске историје*.[28] У разговорима са страним државницима и дипломатама, знао је да буде или разоружавајуће шармантан или брутално груб и иритантан, ретко искрен. Мирољубиве поруке и понуде за сарадњу које је упућивао страним државницима, неретко су биле у супротности са активностима које је спроводио. *Као сипа...* кад лови, *…замутите воду да се не сазнају наше праве намере*, објашњавао је сарадницима како да поступају у вођењу спољнополитичких активности.[29] Презирао је дипломатско преговарање, спремност на компромис сматрао је слабошћу, а међународне споразуме или уопште није поштовао или је поштовао само оно што му је одговарало. Третирао их је *или као примирје или као одскочну даску за даље захтеве*.[30] Мусолинијеве спољнополитичке акције увек су биле праћене оркестрираним пропагандним кампањама вођеним преко италијанских и страних медија за чије потку пљивање је фашистички режим издвајао значајне суме новца.[31]

На спољнополитичком плану, Мусолини је највећу важност посвећивао Албанији и Југославији, због чега је лично и непосредно руково-

[28] Denis Mack Smith, *Mussolini*, Alfred A. Knopf, New York 1982, 227.

[29] Galeazzo Ciano – *Diario, Volume primo 1939–1940*, Rizzoli, Milano 1946, 40–41.

[30] H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Praeger, Westport, Connecticut and London 1997, 222.

[31] Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, Penguin Books, 1977, 13.

дио активностима према овим земљама. Чак и у периоду када није обављао дужност министра спољних послова, ником другом није дозвољавао да се бави овим сектором, осим успутно и по његовим налозима.[32] Имао је за циљ да потчини Албанију, а Југославија је била препрека коју је намеравао да трајно уклони.[33] Чим се учврстио на власти у Италији, крајем 1926. године, одбацио је маску добронамерности и заузео отворено непријатељски став према Југославији. Савезништво Југославије са Француском, додатно ојачано потписивањем француско-југословенског споразума о пријатељству из новембра 1927. године и њено чланство у Малој антанти, међутим, приморали су Мусолинија да одустане од отворене војне акције против Југославије. Уместо тога, покушао је да је спољним притиском и субверзивним акцијама дестабилизује и изазове њен распад, па да тек онда, под изговором успостављања мира, војно интервенише. Италија би потом припојила Далмацију, а на својим источним границама формирала више малих држава, које би биле у њеној сфери утицаја.[34]

Мусолинијев најближи сарадник у вођењу спољне политике према Југославији од 1925. до 1932. године био је Дино Гранди (Dino Grandi). Као један од оснивача фашизма у покрајини Емилија Романја и брутални вођа тамошњих одреда црнокошуљаша, Гранди је 1925. године именован за државног подсекретара у Министарству спољних послова, а од 1929. до 1932. године био је и министар спољних послова. По Мусолинијевом налогу, од 1926. године је вршио притисак на дипломате да се учлане у фашистичку партију и у дипломатску службу примио већи број партијских кадрова.[35] Дипломатију је схватао као *вештину обмане,* па су интриге биле његово главно оружје.[36]

Када је у јулу 1932. године поново преузео ресор спољних послова, Мусолини је Грандија именовао за амбасадора у Лондону, а на место подсекретара у Министарству спољних послова поставио истакнутог

[32] Enzo Collotti, con la collaborazione di Nicola Labanca e Teodoro Sala, *Fascismo e politica di potenza: Politica estera 1922–1939*, La Nuova Italia, Firenze 2000, 218.

[33] H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Praeger, Westport, Connecticut and London 1997, 43.

[34] Enzo Collotti, con la collaborazione di Nicola Labanca e Teodoro Sala, *Fascismo e politica di potenza: Politica estera 1922–1939*, La Nuova Italia, Firenze 2000, 228; Gaetano Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954, 112.

[35] Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, Penguin Books, 1977, 19.

[36] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest - New York 2018, 34–35.

иредентисту из Трста, Фулвиа Сувича (Fulvio Suvich). Током Великог рата, Сувич је био добровољац у италијанској војсци, а 1921. године је изабран за посланика у италијанском парламенту на листи Националног блока. Фашистичкој партији је приступио 1923. године, а 1926. године је именован за подсекретара у Министарству финансија.[37] Од 1928. године, Сувич је руководио тајним одбором у Трсту, који је формиран по Мусолинијевом налогу са задатком да одржава *активне контакте* са хрватским сепаратистима и доставља им оружје, финансијска средства и другу помоћ.[38] Као подсекретар у Министарству спољних послова, Сувич је био главни протагониста Мусолинијеве политике према Југославији, све до 1936. године, када је именован за италијанског амбасадора у Вашингтону.[39]

Значајну улогу у спровођењу италијанске политике према Југославији од 1932. године имали су и барон Помпео Алоизи (Pompeo Aloisi) и Франческо Јакомони (Francesco Jacomoni). Истовремено са именовањем Сувича, Мусолини је 1932. године за шефа свог кабинета у Министарству спољних послова поставио Алоизија, који је имао завидно обавештајно и дипломатско искуство. Након школовања на Поморској академији у Ливорну, био је поморски аташе Италије у Паризу, а током Великог рата је службовао као обавештајни официр италијанске морнарице. Обављао је дужност посланика и опуномоћеног министра у Румунији (1923–1925) и Албанији (1926–1928), амбасадора у Јапану (1928–1929) и Турској (1929–1932). Током службе у Албанији, дао је значајан допринос успостављању италијанске доминације над том земљом.[40] Као шеф Кабинета министра спољних послова, углавном је био ангажован у Друштву народа у Женеви. Иако је беспоговорно следио Мусолинијеву политику према Југославији, безуспешно је покушао да га убеди да нормализује односе Рима и Београда.[41] Смењен је 1936. године, а потом и пензионисан. Франческо Јакомони је 1920. године ступио у дипломатску службу. Поред осталог, био је Алоизијев помоћник у Румунији и Албанији. Током службовања у Тирани, заједно са Алоизијем је учествовао у припреми Првог тиранског пакта између Италије

[37] Исто, 48.

[38] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 65–67.

[39] Philip V. Cannistraro, *Historical dictionary of Fascist Italy*, Greenwood Press, Westport 1982, 522–523.

[40] Исто, 17.

[41] DDI, Settima serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 733–736.

и Албаније. Функцију заменика шефа Кабинета министра спољних послова, обављао је од 1930. године. После Грандијевог одласка из министарства, Јакомони је, на Алоизијево инсистирање, остао на том положају све до 1936. године, када је именован за италијанског опуномоћеног министра у Тирани.[42]

Организациона структура Министарства спољних послова указивала је на важност коју је фашистички режим придавао Југославији. У оквиру овог министарства је 1924. године формирана посебна канцеларија која се бавила Југославијом (Ufficio IIIy), а 1925. године и канцеларија за Албанију (Ufficio Albania). Касније промене у организационој структури Министарства спољних послова само су потврдиле важност коју је Мусолини придавао Југославији.[43] У том смислу, посебно важну улогу имала је Хрватска канцеларија (Ufficio Croazia), у чијој надлежности је било руковођење хрватским сепаратистичким покретом. Формирана је 1929. у оквиру Канцеларије за Албанију, а од 1932. године је деловала као посебна организациона јединица Министарства спољних послова. Од формирања до краја 1934. године на њеном челу је био каријерни дипломата Паоло Кортезе (Paolo Cortese)[44]

Италијански дипломатско-конзуларни представници у Југославији су, поред одржавања службених контаката са југословенским властима, имали приоритетни задатак да прате и континуирано извештавају о унутрашњој ситуацији у Југославији. Радом дипломатско-конзуларне мреже у Југославији руководио је италијански посланик у Београду. Од 1924. до 1929. године ову дужност је обављао пуковник италијанске војске и генерал фашистичке милиције, Алесандро Бодреро (Alessandro Bodrero). Током Великог рата, Бодреро је био изасланик италијанске војске при Врховној команди српске војске у Солуну, где је успоставио срдачне односе са тада регентом Александром Карађорђевићем. Настојећи да искористи ову околност, током преговора Рима и Београда око статуса Ријеке, Мусолини је 1923. године Бодреру поверио специјалну мисију и именовао га за свог личног изасланика код краља

[42] Philip V. Cannistraro, *Historical dictionary of Fascist Italy*, Greenwood Press, Westport 1982, 291; DDI, Ottava Serie, vol. V, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1994, 405.

[43] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 49.

[44] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 49, 55; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 63, 76.

Александра. Овај потез је умногоме допринео да дође до потписивања Римских уговора, те је Мусолини наградио Бодрера именовањем за посланика у Београду.[45] Без обзира на то што је током боравка у југословенској престоници вербално исказивао наклоност према Србима, Бодреро је *као сваки добар Италијан био противник Југославије*.[46] У извештајима Мусолинију, често је указивао на југословенске унутрашње проблеме и предлагао да Италија искористи раскол који постоји између Срба и Хрвата.[47] У једном извештају који је Мусолинију упутио у мају 1927. године, описао је Југославију као *колоса на глиненим ногама* који у етничком, верском и друштвеном погледу показује бројне слабости и закључио да Италија *вештим манипулисањем* може искористити њене унутрашње проблеме.[48] По инструкцији из Рима, у пролеће 1927. године, Бодреро је започео тајну активност усмерену на подстицање хрватског и словеначког незадовољства према Београду.[49] Поред осталог, италијанском конзулу у Љубљани је послао телеграм са наређењем да проучи могућности за јачање словеначког *аутономашког* покрета, а посебно који су начини за *распиривање мржње* Словенаца према Србији и Србима. Југословенске власти и Организација југословенских националиста (ОРЈУНА) су дошле у посед овог телеграма и других докумената италијанског конзулата у Љубљани. У фебруару и априлу 1928. године, ОРЈУНА је фотографије телеграма и других докумената италијанског конзулата у Љубљани објавила у неколико бројева свог гласила.[50] Реагујући на вест о објављивању Бодреровог телеграма, Мусолини је отправнику послова италијанског посланства у Београду наложио да се у том посланству и конзулату у Загребу хитно униште сви компромитујући документи.[51] Мусолини је почетком јуна 1928. године уместо неопрезног Бодрера за посланика у Београду именовао Карла Галија (Carlo Galli). Педесетогодишњи, правник, рођен у Фиренци, *мали и де-*

[45] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 82–83.

[46] Kosta St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba, 1876–1935*, knj. 2, M. Caplin & Company, London 1955, 107.

[47] DDI, Settima serie, vol. IV, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1962, 255.

[48] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 211–212.

[49] Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969, 176.

[50] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 214–215; *Orjuna*, br. 6, 1. februar, 1928, 1–2; *Orjuna*, br. 7, 11. februar 1928, 1–2; *Orjuna*, br. 9, 25. februar 1928, 1; *Orjuna,* br. 14, 7. april 1928, 1.

[51] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 217.

бељушан, Гали је по схватањима био близак италијанским националистима и фашистима из Јулијске Крајине.[52] Ступио је у дипломатску службу 1904. године, а 1905. је упућен на рад у италијански конзулат у Трсту. До доласка у Београд, поред осталог, обављао је дужност посланика у Техерану (1924–1926) и Лисабону (1926–1928). На дужност у Београду ступио је у периоду заоштрене унутрашње кризе југословенске државе која је уследила након што је радикалски посланик Пуниша Рачић у Народној скупштини усмртио двојицу, а ранио тројицу посланика Хрватске сељачке странке (ХСС). Међу рањенима је био и Стјепан Радић, председник ХСС-а, који је почетком августа исте године преминуо. Мусолини је, реагујући на ове догађаје, наложио Галију да пажљиво *прати развој српско-хрватске кризе* и сигнализира да ли би она могла довести до распада југословенске државе, *који треба подстицати*.[53] Недуго по преузимању дужности, Гали је Мусолинију предложио да Италија подржи хрватски сепаратистички покрет, како би га имала под контролом и усмеравала у складу са својим интересима. Сматрао је *да треба спроводити све што може послужити разбијању или сакаћењу југословенске државе*, те предложио да Италија у том циљу предузме и субверзивне акције.[54] Наредних година Гали је променио став према Југославији. После увођења личног режима краља Александра, покушао је да увери Мусолинија да се југословенска држава консолидовала, те да је у италијанском интересу да са њом постигне споразум у духу добросуседских односа.[55] Истовремено је изражавао сумњу у способност и одлучност хрватског сепаратистичког покрета да реализује отцепљење и формира независну хрватску државу. Ове оцене и предлози нису наишли на разумевање код Мусолинија, због чега се Гали јадао Невилу Хендерсону (Nevile Henderson), британском посланику у Београду. *Поверио ми је да је изгубио наду да ће* (италијанске) *званичне кругове при-*

[52] Teodoro Sala, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978, 252–253; Kosta St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba, 1876–1935*, knj. 2, M. Caplin & Company, London 1955, 108.

[53] Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969, 177; Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit")*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, 145–146.

[54] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligratico dello Stato, Roma 1967, 461–466; DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 65–67.

[55] DDI, Settima serie, vol. X, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1978, 117; DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 681–684; DDI, Settima Serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 31–32, 684–687; DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 807–811.

вести разуму… Додао је да нико у Италији не види узалудност антијугословенске политике, да сви верују у скори распад Југославије и да му је ї. Мусолини лично рекао да ће споразум са Југославијом потписати тек када та могућност буде дефинитивно отпала, написао је Хендерсон у извештају Форин офису (Foreign Office) 1932. године.[56] Гали је у Београду остао до краја 1934. године, када је именован за амбасадора у Турској.

У италијанској дипломатско-конзуларној мрежи у Југославији, посебно важну улогу је имао Генерални конзулат у Загребу којим је од 1927. до 1930. године руководио Убалдо Рокира (Ubaldo Rochira), а од 1930. до 1937. године Карло Умилта (Carlo Umilta). Овај конзулат је био ангажован на праћењу активности, давању подршке и усмеравању хрватског сепаратистичког покрета, тако да га је сам Рокира назвао *средиштем хрватскоī сепаратистичкоī покрета унутар īраница* Југославије.[57] Рокира и Умилта су до информација углавном долазили преко агентурне мреже у којој су били и поједини лидери хрватског сепаратистичког покрета. У извештајима Мусолинију, континуирано су извештавали о неминовности распада Југославије и залагали се да Италија свом снагом подржи хрватски сепаратистички покрет. Гали је у више наврата Мусолинију указивао на Рокирину и Умилтину необјективност и некритички однос према информацијама које су добијали од агената из руководства хрватског сепаратистичког покрета. Међутим, Мусолини је више веровао њиховим, него Галијевим извештајима.[58]

На праћењу унутрашње ситуације у Југославији били су ангажовани и дипломатски представници Италије у суседним земљама: Ђачинто Аурити (Giacinto Auriti), посланик у Бечу (1926–1933); Ерколе Дурини ди Монца (Ercole Durini di Monza), амбасадор у Будимпешти (1924–1929); Ренато Пјаћентини (Renato Piacentini), посланик у Софији (1926–1930) и др.[59]

Мусолини је изузетну важност придавао извештајима о ситуацији у Југославији које је добијао од бројних тајних агената. Неке од њих је и лично држао на вези.[60] Преко ових агената, најчешће регрутованих

[56] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986, 84.

[57] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 58.

[58] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 109, 113, 115.

[59] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia 1929–1941. Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 27.

[60] Carlo Sforza, *Jugoslavia: storia e ricordi*, Rizzoli, Milano 1948, 200.

из редова новинара, пословних људи и трговаца, Мусолини је спроводио и већину субверзивних акција против Југославије. Посебно значајну улогу међу њима имао је Виторио Мацоти (Vitorio Mazzotti), пензионисани капетан италијанске војске. Од 1927. до 1933. године, Мацоти је стално боравио у Бечу, са посебним задатком да држи на вези тамошње емигрантске антијугословенске организације и групе. Запажену улогу међу Мусолинијевим агентима имао је и новинар Итало Цингарели (Italo Zingarelli), који је 1928. године деловао у Загребу, где је одржавао контакте са вођама хрватског сепаратистичког покрета. После тога је више година обавештајно деловао у Бечу. У аустријској престоници је, под маском аташеа за штампу тамошњег италијанског посланства, обавештајно радио и Еугенио Мореале (Eugenio Morreale). Он је од 1929. до 1936. године одржавао контакте са појединим вођама хрватске емиграције у Аустрији. На Мусолинијевом списку агената био је и члан Великог фашистичког већа и директор листа *Трибуна (La Tribuna)*, Форђес Даванцати (Forges Davanzati), који је испред фашистичких власти први успоставио контакте са Антом Павелићем. Међу Мусолинијевим агентима важну улогу имали су и Вирџинио Гајда (Virginio Gayda), уредник листа *Ђорнале д'Италиа (Giornale d'Italia)* и Еугенио Козелски (Eugenio Coselschi), фашистички пропагандиста који је од 1933. године председавао Акционим комитетом за универзалност Рима (Comitati d'azione per l'universalità di Roma-CAUR).[61] Осим што је био један од главних протагониста *медијског рата* који је Италија водила против Југославије, Гајда је једно време држао на вези Ивана Михајлова вођу ВМРО-а,[62] а Козелски је одржавао контакте са вођама усташке организације и ВМРО-а.

[61] Marco Cuzzi. *L'irredentismo dalmata di Eugenio Coselschi*, Quaderni, Vol. XIX No. 1, 2008, 187–208.

[62] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia 1929–1941. Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 27; Enzo Collotti, con la collaborazione di Nicola Labanca e Teodoro Sala, *Fascismo e politica di potenza: Politica estera 1922–1939*, La Nuova Italia, Firenze 2000, 232; Andrea Vento, *In silenzio gioite e soffrite. Storia dei servizi segreti italiani dal Risorgimento alla Guerra fredda*, Saggiatore, Milano 2010, 380–381; *Сведения на Дирекция на полицията, Отдел Политическа полиция за връзките на ВМРО с усташите и изпращането на Вл. Черноземски при д-р А. Павелич.* У: Цочо Билярски, *Влado Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г)*, Анико, София 2020, 90–93; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 81.

Мусолини се обраћа присталицама

Барон, Помпео Алоизи, шеф Кабинета министра спољних послова
Краљевине Италије (1932–1936)

Дино Гранди, министар спољних послова Краљевине Италије (1929–1932)

Подсекретар у Министарству спољних послова Краљевине Италије (1932–1936) – Фулвио Сувич

Италијански посланик у Београду – Карло Гали

ОПКОЉАВАЊЕ

У југословенским политичким круговима двадесетих и тридесетих година XX века често је коришћена досетка да је Југославија окружена БРИГАМА. Овај акроним састављен од почетних слова назива земаља које су се са њом граничиле (Бугарска, Румунија, Италија, Грчка, Аустрија, Мађарска и Албанија), духовито је илустровао тадашњи спољнополитички положај југословенске државе. Већина суседних земаља била је непријатељски расположена и имала територијалне претензије према Југославији. Склапајући споразуме са овим државама и подржавајући њихове претензије, Мусолини је покушао да Југославију изложи сталном спољном притиску и тако је дестабилизује. Отправник послова италијанског посланства у Београду, Луиђи Петручи (Luigi Petrucci), у септембру 1926. је Мусолинију проследио извештај да је тих дана београдски лист *Реч* објавио текст у коме је италијанску политику на Балканском полуострву протумачио као *покушај да се кроз ланац савеза са суседним државама око̄ли* Југославија. Пре Мусолинија, Петручијев извештај је прочитао Дино Гранди, тада подсекретар у Министарству спољних послова и на маргини овог документа написао: *То је ӯправо оно што желимо да урадимо.*[63]

Полазна тачка у Мусолинијевим освајачким плановима на Балкану било је успостављање пуне доминације над Албанијом, која је имала изузетан стратешки значај и за Београд. Безбедност југословенске јужне границе била је угрожена унутрашњим борбама за власт које су после Великог рата потресале Албанију, као и акцијама албанских иредентистичких група на Косову и Метохији. Настојећи да обезбеди своју јужну границу и отклони претњу албанског иредентизма, Београд је политички, финансијски и војно помогао оружану акцију којом је власт у Албанији у децембру 1924. године преузео албански политичар Ахмед

[63] DDI Settima serie, vol. IV, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma I962, 329.

Зогу (Ahmet Muhtar Zogolli).[64] Учврстивши се на власти, Зогу је затражио даљу финансијску помоћ од Београда, али југословенска влада није била спремна да трајно финансира његов режим.[65] Зогу је тада напустио политику ослонца на Југославију и окренуо се фашистичкој Италији. Већ у јануару 1925. године обавестио је Мусолинија о својој спремности да успостави блиске односе Албаније са Италијом.[66] Била је то прилика коју Мусолини није пропустио, те је исте године Италија отпочела са финансијским и економским продором у Албанију. Италијанске банке под контролом фашистичког режима су 1925. године имале одлучујућу улогу у оснивању Албанске народне банке и обезбедиле јој оснивачки капитал. Исте године, преко Друштва за економски развој Албаније (Societa per lo sviluppo economico dell'Albania – SVEA), исте банке су албанској влади одобриле кредит у износу од 50 милиона златних франака.[67] Заузврат, Зогуова влада је италијанским компанијама доделила економске повластице и нафтне концесије. Познат по луксузном начину живота и гомилању драгоцености, Зогу није пропустио да значајну суму из италијанског кредита пребаци на свој банковни рачун у Атини.[68] Финансијски и економски утицај који је постигла, Италија је врло брзо искористила за успостављање војне и политичке доминације над Албанијом. У августу 1925. године Зогу је, образложивши то *бројним опасностима за независност и интегритет Албаније*, предложио Мусолинију склапање споразума између две државе.[69] Не обазирући се на обавезе из Уговора о пријатељству и срдачној сарадњи са Југославијом из 1924. године, Мусолини је прихватио Зогуову понуду, те су у августу 1925. године, Албанија и Италија склопиле тајни војни споразум. Посебно су биле значајне одредбе по којима се Албанија обавезала да ће, у случају италијанско-југословенског рата, омогућити Италији да користи њену територију и на захтев Рима објавити рат Југославији. Италија је преузела обавезу да ће се, уколико се заједничка

[64] Саша Мишић, *Албанија: пријатељ и противник. Југословенска политика према Албанији 1924–1927*, Службени гласник, Београд 2009, 63–73.

[65] Živko Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939. godine*, Istorija XX veka, V, Beograd 1963, 150–151.

[66] Gaetano Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954, 105.

[67] Živko Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939. godine*, Istorija XX veka, V, Beograd 1963, 154.

[68] Gaetano Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954, 107.

[69] DDI, Settima serie, vol. IV, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma I962, 77.

војна акција успешно оконча, заложити да Албанија припоји територије насељене становништвом које говори албански језик, *укључујући и југословенске поданике*.[70] У новембру 1926. године, представници две земље су потписали и Споразум о пријатељству и безбедности (Први тирански пакт), којим је Италија гарантовала независност и границе Албаније, као и очување Зогуовог режима. По одредбама Споразума о одбрамбеном савезу Италије и Албаније (Други тирански пакт), склопљеном у новембру 1927. године, поред осталог, албанска војска је била потчињена италијанским инструкторима, а сви радови на утврђењима и војним објектима у Албанији су стављени под контролу италијанских стручњака.[71] Подршком коју је 1928. године пружила проглашењу Зогуа за краља, не Албаније, већ свих Албанаца, фашистичка Италија је отворено подржала и албанске територијалне претензије према Југославији. Оцена коју је Дино Гранди изнео у својим мемоарима, недвосмислено потврђује антијугословенски карактер тадашње италијанске политике према Албанији: *Контрола над Албанијом... постала је потенцијално офанзивно средство за удар у срце Југославије, односно Србије*.[72]

Упоредо са активностима у Албанији, Мусолини је, у циљу опкољавања Југославије, покушао да успостави четворни савез Италије, Румуније, Бугарске и Мађарске. Италијанска дипломатија се посебно ангажовала да у италијанску сферу привуче Румунију, која је тада била савезник Француске и, уз Југославију и Чехословачку, била чланица Мале антанте, савеза насталог ради супротстављања мађарским захтевима за ревизију Тријанонског уговора. Придобијањем Румуније, Мусолини је желео, не само да обезбеди битну карику у ланцу којим је планирао да окружи Југославију, већ и да сузбије француски утицај у југоисточној Европи и наруши јединство Мале антанте. Након што је у пролеће 1926. године у Румунији формирана влада на челу са генералом Аверескуом (Alexandru Averescu), који је словио за симпатизера фашизма, заиста је дошло до приближавања две земље. Италијанско-румунски споразум о пријатељству закључен је у септембру 1926. године. Тајна клаузула предвиђала је међусобну помоћ у случају агресије

[70] DDI, Settima serie, vol. IV, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1962, 48; Alan Cassels, *Mussolini's Early Diplomacy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1970, 317–318.

[71] Živko Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939. godine*, Istorija XX veka, V, Beograd 1963, 172.

[72] Enzo Collotti, con la collaborazione di Nicola Labanca e Teodoro Sala, *Fascismo e politica di potenza: Politica estera 1922–1939*, La Nuova Italia, Firenze 2000, 223.

неке треће земље на једну од потписница.[73] Међутим, Мусолинијева замисао о учешћу Румуније у четворном антијугословенском савезу наишла је на непремостиве тешкоће због немогућности да се превазиђу територијални спорови ове земље са Мађарском и Бугарском. Покушај да се Румунија увуче у интересну сферу Италије коначно је пропао после Аверескуове смене са места председника владе, у јуну 1927. године.[74] Споразум о пријатељству између Италије и Румуније после тога је остао мртво слово на папиру.

Дубоко озлојеђена према Србији после пораза у Другом балканском и Великом рату, Бугарска је имала важну улогу у италијанском опкољавању Југославије. Од јесени 1923. године када је у крвавом државном удару збачена влада Александра Стамболијског, на власти у Бугарској су били ауторитарни режими, који су са симпатијама гледали на италијански фашизам и били непријатељски расположени према Југославији. То је био темељ на коме су изграђени блиски односи и сарадња Италије и Бугарске. Први значајнији корак у том правцу направљен је у марту 1926. године, када је Атанас Буров, бугарски министар спољних послова, обећао Дину Грандију да ће у погледу односа са Југославијом, бугарска влада *следити директиве* које Мусолини утврди.[75] Фашистички диктатор је од почетка 1927. године користио сваку прилику да се представи као једини и непоколебљиви заштитник Бугарске, а Италија је пружала отворену подршку бугарским захтевима за ревизију Нејског мировног споразума и њеним територијалним претензијама према Југославији.[76] Рим је посебно оштро иступао због наводног *српског малтретирања* становништва Македоније, за које је Софија тврдила да је етнички бугарско. Почетком октобра 1927. године, Атанас Буров, тада председник бугарске владе, италијанском посланику у Софији Пјаћентинију је, *изричито потврдио* да, у знак захвалности због италијанске подршке, Бугарска са Југославијом *неће склопити никакав споразум*, те да ће *следити линију политичког споразума са Италијом*.[77] Да би се у том правцу додатно осигурао, Мусолини је од 1927. године, за изазива-

[73] H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Praeger, Westport, Connecticut and London 1997, 38.

[74] Alan Cassels, *Mussolini's Early Diplomacy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1970, 181–184, 338–343; Luciano Monzali, *Il sogno dell'egemonia: l'Italia, la questione jugoslava e l'Europa centrale (1918–1941)*, Le Lettere, Firenze 2010, 44–45.

[75] DDI, Settima serie. vol. IV, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma I962, 199–200.

[76] Enzo Collotti, *Il ruolo della Bulgaria nel conflitto tra Italia e Germania per il Nuovo Ordine Europeo*, „Il Movimento di liberazione in Italia", 108 (luglio-settembre 1972), 53–90.

[77] DDI, Settima serie. vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 448.

ње тензија између Југославије и Бугарске, користио и терористичку ВМРО, коју је Италија, независно од бугарске владе, финансирала и на друге начине помагала. У инструкцији коју је септембра 1927. године упутио Пјаћентинију, Мусолини је посебно нагласио: *Сувишно је да Вам понављам колико је важно за нашу балканску политику да пажљиво пратимо македонски револуционарни покрет. Константно одржавати пламен македонске акције, значи отежати, ако не и онемогућити покушаје бугарско-српског приближавања. То је оно што нам је најважније.*[78] Односи Италије и Бугарске крунисани су 1930. године, склапањем брака између бугарског краља Бориса III са Ђованом (Giovanna di Savoia), кћерком италијанског краља Виториа Емануела III (Vittorio Emanuele III). Заједничко непријатељство према Југославији, међутим, повезивало је Рим и Софију чврше и од овог династичког брака.[79]

Мађарска је била најближи Мусолинијев савезник и најчвршћа карика у ланцу којим је намеравао да опколи Југославију. Тријанонски уговор из 1920. године нанео је Мађарској велике губитке у територији, ресурсима и становништву и изазвао мађарску озлојеђеност према Чехословачкој, Румунији и Југославији, које су, по одредбама овог уговора, проширile своје границе на њен рачун. Италијанска подршка мађарским захтевима за ревизију Тријанонског уговора била је основа на којој је Мусолини успео да придобије Мађарску и са њом склопи чврсто савезништво. Први корак ка приближавању две земље учињен је у марту 1926. године, када је Иштван Бетлен (István Bethlen), председник мађарске владе, обећао Дину Грандију да Мађарска неће започињати преговоре са суседним земљама без одобрења Рима, *чије директиве намерава да следи*.[80] Приликом Бетленове посете Риму у априлу 1927. године, сарадња две земље крунисана је потписивањем пакта о пријатељству.[81] Мусолини и Бетлен су се сагласили и да ревизија мировних уговора буде заједнички циљ две земље.[82] Без обзира на ограничења у погледу наоружавања која су Мађарској наметнута Тријанонским уговором, Мусолини је Бетлену тада понудио и да Италија тајно испоручи

[78] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 418–419.

[79] Alan Cassels, *Mussolini's Early Diplomacy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1970, 346.

[80] DDI, Settima serie. vol. IV, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma I962, 197.

[81] Enzo Collotti, con la collaborazione di Nicola Labanca e Teodoro Sala, *Fascismo e politica di potenza: Politica estera 1922–1939*, La Nuova Italia, Firenze 2000, 59–61.

[82] H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Praeger, Westport, Connecticut and London 1997, 39.

већу количину оружја Мађарској, што је овај са захвалношћу прихватио.[83] У организацији тек основане италијанске војне обавештајне службе – СИМ, исте године Италија је почела да тајно наоружава Мађарску. Откривање једне испоруке овог оружја од стране аустријских царинника не железничкој станици Сент Готард, почетком јануара 1928. године, изазвало је међународну аферу. Иако се радило о грубој повреди Тријанонског уговора, због попустљивости Француске и Велике Британије, афера је заташкана, а тајне италијанске испоруке наоружања Мађарској су настављене другим маршрутама.[84] Након што је у октобру 1932. године место председника мађарске владе преузео Ђула Гембеш (Gyula Gömbös), италијанско-мађарско савезништво је добило још израженију антијугословенску ноту.[85]

Мусолини је од 1927. године, кроз политичку и финансијску помоћ тамошњим конзервативним странкама и паравојној организацији *Хајмвер (Heimwehr)*, постепено јачао и италијански утицај у Аустрији. Долазак Хитлера на власт у Немачкој почетком 1933. године и његови планови за припајање Аустрије, допринели су још чвршћем везивању Аустрије за Италију. У марту 1934. године, закључени су Римски протоколи између Италије, Аустрије и Мађарске, којима су предвиђене консултације три владе о питањима од заједничког интереса и интензивирање економске сарадње.[86] Иако је Мусолинијев примарни циљ био да тако осујети немачке планове о припајању Аустрије, Римски протоколи су имали и изражену антијугословенску ноту.[87]

У циљу опкољавања Југославије, Италија је 1928. године склопила споразуме са Грчком и Турском. Мусолини је за изазивање тензија између Атине и Београда покушао да искористи несугласице две земље око Солуна, а за нарушавање односа Београда и Анкаре околност да су муслимани у Југославији били традиционално окренути Турској.[88]

[83] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 166.

[84] Enzo Collotti, con la collaborazione di Nicola Labanca e Teodoro Sala, *Fascismo e politica di potenza: Politica estera 1922–1939*, La Nuova Italia, Firenze 2000, 223; Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1971, 363–366.

[85] H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Praeger, Westport, Connecticut and London 1997, 52.

[86] Luciano Monzali, *Il sogno dell'egemonia: l'Italia, la questione jugoslava e l'Europa centrale (1918–1941)*, Le Lettere, Firenze 2010, 47–54.

[87] Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931–1937*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987, 74.

[88] Enzo Collotti; con la collaborazione di Nicola Labanca e Teodoro Sala, *Fascismo e politica di potenza: politica estera 1922–1939,* La Nuova Italia, Firenze 2000, 230–231.

Склопивши Уговор о пријатељству и арбитражи 1929. године са Грчком[89] и Уговор о ненападању и пријатељству 1933. године са Турском,[90] међутим, Београд је осујетио Мусолинијева настојања да ове земље стави у антијугословенску функцију.[91]

И поред тога што јој је причинило значајне тешкоће на међународном плану, италијанско опкољавање није дестабилизовало Југославију онако како је то Мусолини очекивао. Крајем 1932. године Југославија је са Француском обновила уговор о пријатељству из 1927. године,[92] а почетком наредне године склопила је споразум са другим чланицама Мале антанте о чвршћем повезивању и јединственој спољној политици.[93] Исте године створене су претпоставке за нормализацију односа и зближавање Београда и Софије.[94] Поред тога, преговори о сарадњи балканских држава, вођени током 1933, крунисани су у фебруару наредне године, склапањем Балканског пакта којим су Југославија, Грчка, Румунија и Турска узајамно гарантовале неповредивост граница.[95] Све су то били разлози због којих је британски посланик у свом редовном годишњем извештају Форин офису за 1933. годину закључио да је Југославија *коначно пробила… ивоздени обруч који јој је Италија наметнула*.[96]

[89] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986, 599.

[90] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986, 159.

[91] Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931–1937,* Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987, 43.

[92] Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska izmedju dva svetska rada (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit")*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, 226.

[93] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 126–129.

[94] Исто, 145–151.

[95] Исто, 154–157.

[96] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986, 148.

Карикатура Пјера Крижанића на тему Мусолинијевог опкољавања Југославије, објављена у *Политици* 13. јануара 1927. године.

Краљ Албанаца – Ахмет Зогу

Савезници – Председник мађарске владе, Ђула Гембеш и Бенито Мусолини

Династички брак – бугарски краљ Борис и краљица Ђована

СУБВЕРЗИЈА

Важан сегмент Мусолинијеве балканске политике биле су тајне субверзивне активности које је Италија од краја 1926. године континуирано спроводила против Југославије. Бугарски и албански иредентисти, црногорски и хрватски сепаратисти били су на платном списку фашистичког режима, који је подстицао и усмеравао њихове акције против Југославије и српског народа као главног фактора њеног очувања. Зачетак ове субверзивне политике сеже у 1923. годину када је фашистички режим, како би по питању Ријеке извршио притисак на Београд, успоставио контакте са ВМРО-ом, која је била прва терористичка организација која је добила италијанску финансијску помоћ. По постизању Римских уговора ова помоћ је обустављена.[97] Већ у септембру 1924. године, генерални секретар иредентистичке Далматинске националне асоцијације, Ђовани Ронкаљи (Giovanni Roncagli), доставио је Мусолинију предлог да се под италијанским покровитељством, формира тајни Балканско-подунавски револуционарни комитет. *Да би се наставио тајни политички рад који Ваша Екселенција сматра најкориснијим, потребно је основати, као што сам већ имао част да Вам предложим: тајни Балканско-подунавски комитет, који би чинили представници свих револуционарних покрета који нису везани за руски бољшевизам и учинити га средиштем тајне међународне организације усмерене на противтежу империјалистичкој политици Србије и оних сила које је подржавају*, написао је Ронкаљи у образложењу. Италија је, по овом предлогу, требало да формира, финансира и усмерава рад овог Комитета, који је требало да чине представници ВМРО-а, Косовског комитета, *црногорских побуњеника* и *хрватског револуционарног покрета* на челу са Стјепаном Саркотићем. Предвиђено је да као придружени чланови

[97] Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969, 90–91.

у Комитету буду заступљени и представници Мађарске, Бугарске и Албаније. Комитетом је требало да управља тајни директорат састављен од тројице Италијана.[98] Овај пројекат, међутим, није реализован, јер је Мусолини проценио да тада још нису сазрели услови за отпочињање субверзивне политике према Југославији. Тек после потписивања Првог тиранског пакта, крајем 1926. године, Мусолини је италијанској дипломатији и агентима наложио да почну са успостављањем тајних контаката са антијугословенским покретима и организацијама.[99]

У Мусолинијевој субверзивној политици према Југославији изузетно значајну улогу имала је ВМРО, тада једна од најбоље организованих и најсуровијих терористичких организација у Европи, коју је фашистички режим, од 1927. до средине 1934. године, мимо бугарске владе, финансирао и на друге начине помагао. Формирана 1893. године, ВМРО је све до балканских ратова, поред оружаних акција против турске власти у Македонији, спроводила терор и вршила насилну бугаризацију тамошњег становништва. Током Великог рата, одреди ВМРО-а су у саставу бугарске војске узели учешће у ратним дејствима против Србије, а по окончању рата, ова организација је распуштена. Под руководством Тодора Александрова и пензионисаног генерала бугарске војске Александра Протогерова, већ 1919. године обновљен је рад ВМРО-а. И поред декларативног залагања за самосталност Македоније, стварни циљ ВМРО-а било је припајање Вардарске Македоније Бугарској.[100] Организацијом је руководио трочлани Централни комитет са седиштем у Софији, на чијем челу је до 1924. године био Тодор Александров. Сукоби око различитих концепција и фракцијска борба за превласт праћени међусобним разрачунавањима, били су присутни за све време постојања ВМРО-а. Међу више стотина убијених у међусобним обрачунима, био је и Тодор Александров. После његовог убиства 1924. године, најутицајније личности у Централном комитету ВМРО-а били су Александар Протогеров и Иван Михајлов. Међутим, по наређењу Михајлова, сре-

[98] DDI, Settima serie, vol. III, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1959, 309–311; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 34.

[99] Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969, 84; Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia 1929–1941. Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 24.

[100] *Историја македонског народа. Период између два светска рата и народна револуција (1918–1945)*, редакција Михаило Апостолски, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд 1970, 166.

дином 1928. године убијен је и Протогеров. Уследио је немилосрдни обрачун Михајлова и његових присталица са присталицама Протогерова, после чега је Михајлов постао неприкосновени лидер ове терористичке организације. Важну улогу у раду ВМРО-а имало је Заграничко представништво. Оно је руководило мрежом сталних и повремених представника ВМРО-а у иностранству, који су били задужени за одржавање контаката са страним политичарима, дипломатама и новинарима. Политичку и пропагандну активност у Бугарској и иностранству, ВМРО је реализовала и преко Савеза македонских емигрантских организација, који је легално деловао као кровна организација македонске емиграције. Савезом је руководио Национални комитет македонских емигрантских организација (Македонски комитет), са седиштем у Софији. Све до 1934. године ВМРО је била важан фактор у бугарској унутрашњој политици. Бројни официри бугарске војске, полицајци, политичари и владини функционери, били су њени чланови или симпатизери, тако да су од 1923. до 1934. године све бугарске владе, отворено или прикривено, толерисале и помагале активности ове терористичке организације. Главне базе ВМРО-а биле су у Пиринској Македонији, у местима Ћустендил, Горња Џумаја, Петрич и Неврокоп. На основу тврдње хрватског историчара Иве Банца да је у Пиринској Македонији ВМРО *убирала порезе, стражарила на улицама, судовала и доносила законе*,[101] могао би се стећи утисак о уређеном систему власти и владавини закона у тој области. Да ли је било тако? Подстакнут романтичним причама о *македонским борцима за слободу*, холандски новинар А. ден Долард (право име му је било Корнелиус Јоханес Георг Спулстра), 1932. године је, четири месеца провео у базама ВМРО-а у Пиринској Македонији. У више чланака и књизи коју је о томе написао, разочарано је констатовао да је ВМРО у ствари *пљачкашко акционарско друштво*. Њене припаднике је описао као *повлашћене убице* и *сурове разбојнике*, који некажњено *злостављају, тероришу, киднапују, вешају, пљачкају и муче* становнике Пиринске и Вардарске Македоније. Описавши низ сурових злочина припадника ВМРО, Долард је констатовао да амерички гангстери *Ал Капоне и Џек Дајмонд изгледају као јадници у поређењу са бандитима Ванче Михајлова… Најстрашнији плаћени убица* из америчких гангестерских филмова наспрам њих је као мисионар *Војске спаса*, писао је Долард.[102] Сма-

[101] Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb 1988, 301–302.

[102] A. den Doolaard, *Quatre mois les comitadjis. Meurtriers patentes*, Ed. Pierre Bossuet, Paris 1932, 10, 60–65.

трајући Југославију за главног непријатеља, ВМРО је највећи број терористичких акција извршила на подручју Вардарске Македоније. Уз подршку бугарске војске и полиције, комитске чете ВМРО-а су из Бугарске прелазиле у Југославију, изводиле оружане акције, пљачкале и присилно наплаћивале *комитски порез*. У селима Вардарске Македоније, комите су имале широку мрежу јатака, а *лојалност* тамошњих сељака су обезбеђивале и суровим кажњавањем свих оних који су одбијали послушност или сарађивали са југословенским властима.[103] Напади комита ВМРО-а били су усмерени на државне органе, инфраструктурне објекте, припаднике војске, полиције, истакнуте српске националне раднике и српска колонистичка села. Од 1919. до 1934. године, чете ВМРО-а су на територији Југославије извеле 467 напада у којима је убијено 185, а рањено 253 војних лица и полицајаца и убијено или рањено 268 цивила. У истом периоду југославенске безбедносне службе су убиле 128, ранile 13 и заробиле 151 припадника ове организације.[104] Један од најмонструознијих злочина над српским колонистима, извршила је у ноћи између 16. и 17. јануара 1923. године у селу Кадрифаково недалеко од Штипа, комитска чета ВМРО-а, коју је предводио војвода Јован Брло. Након упада у село, комите су убиле 18 и тешко ранile 5 ненаоружаних мештана, не штедећи ни жене ни децу. Већина је зверски мучена и заклана. Најмлађа жртва био је једногодишњи Богдан Олујић, кога су комите заклале заједно са мајком Љубицом.[105] Припадници ВМРО-а су од 1922. до 1930. године извршили и 63 атентата на српске националне раднике, југословенске официре и државне службенике.[106] Поред осталог, 3. јула 1926. године, у центру Битоља су убили уредника листа *Јужна звезда*, Спасоја Хаџи Поповића, 5. октобра 1927. године у Штипу бригадног генерала Михајла Ковачевића, а 13. јануара 1928. го-

[103] Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1928–1988,* I knjiga, *Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, Nolit, Beograd 1988, 163; Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2002, 190–199; Maja Miljković-Đurović, *Komitske akcije na tlu južne Srbije 1920–1928*, Istorija 20. veka, 1996/1, Institut za savremenu istoriju, 113–131.

[104] Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb 1988, 302.

[105] Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2002, 193; *Време*, бр. 1599, 2. јун 1926, 3; *Политика*, бр. 5293, 18. јануар 1923, 4; *Политика*, бр. 6651, 30. октобар 1926, 9.

[106] Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1928–1988*, I knjiga, *Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, Nolit, Beograd 1988, 163.

дине у Скопљу, полицијског референта Велимира Прелића.[107] Један од најдрскијих, био је неуспели атентат који је припадник ВМРО-а Иван Момчилов извршио 13. јула 1928. године на Живојина Лазића, начелника јавне безбедности југословенског Министарства унутрашњих послова. Искористивши околност да је Лазић тога дана у својој канцеларији у Београду примао странке, атентатор је, након што му је одобрен пријем, ушао у његову канцеларију, испалио четири хица у Лазића, а затим пуцао себи у главу. Тешко рањени Лазић је преживео, а атентатор је после неколико дана преминуо.[108] Државни удар који је у мају 1934. године у Бугарској извела група официра и припадника политичког покрета *Звено*, донео је и радикалну промену у односу бугарских власти према ВМРО-у. Нова бугарска влада на челу са Кимоном Георгијевом је у циљу нормализације односа са Југославијом одмах по преузимању власти забранила ВМРО. Растурена је комплетна организациона структура ВМРО-а, из државне службе су отпуштени њени симпатизери, заплењени су оружје, благајна и архива, те ухапшен велики број руководилаца и истакнутих чланова. Иван Михајлов је после вишемесечног скривања, заједно са супругом Менчом Карничевом, у ноћи између 10. и 11. септембра 1934. године, пребегао у Турску, где је стављен под полицијски надзор и интерниран на Принчевска острва.[109] Без обзира на касније покушаје да се обнови њен рад, стварно је то био крај терористичке ВМРО. Први контакти фашистичких власти са ВМРО-ом успостављени су 1923. године. Док је преговарао са Београдом око Ријеке, Рим је, настојећи да изврши додатни притисак на југословенске власти, пружио помоћ овој терористичкој организацији. Према подацима Глигора Циклева, комитског војводе ВМРО-а, који се предао и ставио на располагање југословенским властима, Рим је тада Тодору Александро-

[107] *Политика*, бр. 6534, 5. јул 1926, 1; *Политика*, бр. 6983, 6. октобар 1927, 5; *Политика*, бр. 7080, 14. јануар 1928, 3.

[108] *Политика*, бр. 7256, 14. јул 1928, 1; *Политика*, бр. 7259, 17. јул 1928, 1; Maja Miljković-Đurović, *Komitske akcije na tlu južne Srbije 1920–1928*, Istorija 20. veka, 1996/1, Institut za savremenu istoriju, 126.

[109] Eduard Čalić, *Evropska trilogija: Smrtni udar Evropi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1993, 440–441; Živko Avramovski, *Bugarska i Balkanski sporazum 1933–1934*, Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku, zbornik radova, 2, Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga, Beograd 1982, 207; Никола Жежов, *ВМРО и атентатот врз југословенскиот крал Александар Караѓорѓевиќ*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот *Св. Кирил и Методиј* – Скопје, книга 60, Скопје 2007, 333–334.

ву исплатио суму од седам милиона лира.[110] Након потписивања Римских уговора, италијанска помоћ ВМРО-у је обустављена. Контакте са представницима ове терористичке организације фашистичке власти су обновиле у другој половини 1927. године, након што је Наум Томалевски, руководилац Заграничног представништва ВМРО-а, преко италијанског посланика у Софији, Рената Пјаћентинија, затражио да га прими неко из врха фашистичког режима.[111] По Мусолинијевом налогу, са Томалевским је 22. септембра 1927. године у Риму разговарао Дино Гранди. У име фашистичке владе, он је изразио пуну подршку ВМРО-у и обећао помоћ у новцу и оружју. На захтев Томалевског, Гранди је обећао и да ће Италија комитским четама ВМРО-а омогућити слободан пролаз и упаде на југословенску територију из Албаније.[112] У складу са тим, Мусолини је 3. октобра 1927. године италијанском посланику у Албанији наложио да са Ахмедом Зогуом у тајности договори да се комитским четама ВМРО-а омогући пролаз кроз Албанију и убацивање на југословенску територију.[113] Захваљујући средствима и наоружању које је добила од Италије, ВМРО је током јесени 1927. године интензивирала терористичке акције на подручју Вардарске Македоније. Југословенске власти и штампа су једнодушно оптуживали Италију да подржава и финансира ове терористичке акције. Не обазирући се на југословенске оптужбе, фашистички режим је наставио да помаже ВМРО-у. Немачки посланик у Риму, Константин фон Нојрат (Konstantin von Neurath), 19. јануара 1928. године обавестио је немачко Министарство спољних послова да је Томалевски почетком тог месеца поново боравио у Риму и добио нову финансијску помоћ од фашистичке владе. Према подацима немачког конзула у Трсту, истог месеца је тршћанска фирма за трговину оружјем *Анђелини и Бернардон (Angelini & Bernardon)*, бродом из Трста, отпремила већу количину оружја ВМРО-у. Иста фирма је са знањем самог Мусолинија и после тога редовно достављала оружје овој терористичкој организацији.[114] После убиства Протогерова, Томалевски се крајем августа 1928. године у Риму поново састао са Гран-

[110] Đorđe Vasiljević, *Dva dokumenta o delovanju VMRO*, Istorija 20. veka, br. 1–2/91, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1991, 188.

[111] Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969, 91.

[112] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 418–419; Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969, 91.

[113] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 436–437.

[114] Eduard Čalić, *Evropska trilogija: Smrtni udar Evropi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1993, 460–461.

дијем. Као вођа фракције Протогеровиста, Томалевски је оптужио Михајлова за сукоб у организацији и затражио италијанску помоћ за извођење велике акције у области Битоља. Поред обезбеђивања пролаза комитама преко албанске територије, оружја и експлозива, затражио је и да Италија финансира ову акцију са два милиона лира. Напоменувши да Италија не намерава да се меша у унутрашње сукобе у ВМРО-у, Гранди је обећао помоћ за извођење ове акције. Накнадно је Томалевском исплаћен део тражене суме, а италијански конзул у Валони је, по Грандијевом налогу, организовао достављање оружја и упад комита у Југославију из Албаније.[115] И поред низа негативних оцена које је посланик Пјаћентини изнео о Михајлову,[116] фашистичка влада је крајем 1929. године и са њим успоставила сарадњу. Извештавајући Мусолинија о томе, Гранди је изнео да ће убудуће одржавати контакте са обе фракције ВМРО-а, али преко различитих агената.[117] Контакте са фракцијом Протогерова, одржавао је посланик у Софији, Пјаћентини, а за одржавање везе са Михајловом и његовим присталицама, поред осталих, био је задужен и новинар Вирџинио Гајда.[118] У обрачуну унутар ВМРО-а, фракција Михајлова се показала много јачом и бескомпромиснијом, тако да је Пјаћентини у мају 1930. године информисао Мусолинија да се фракција Михаилова може сматрати *јединим активним и ефикасним представником ВМРО-а*.[119] Рим је наставио да подржава Михајлова и након што је, по његовом налогу, убица ВМРО-а, Величко Димитров Керин, почетком децембра 1930. године у Софији, убио Наума Томалевског. Крајем јануара 1934. године, фашистичка влада је покушала да утиче на Михајлова, како би интензивирао оружане акције против Југославије. Еугенио Козелски, председник Акционог комитета за универзалност Рима је код Михајлова послао изасланике са задатком да сагледају шта је ВМРО-у потребно за даљу борбу против Југославије.

[115] DDI, settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 513–519; DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 113–114; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 64.

[116] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 114.

[117] Исто, 233.

[118] *Сведения на Дирекция на полицията, Отдел Политическа полиция за връзките на ВМРО с усташите и изпращането на Вл. Черноземски при д-р А. Павелич.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г)*, Анико, София 2020, 90–93; Andrea Vento, *La geopolitica del fascismo in Macedonia*, Limes, 2/2001, Gruppo editoriale L'Espresso, Roma 2001.

[119] DDI, Settima serie, vol. IX, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1975, 66.

Михајлов је тада тражио да му италијанске власти омогуће формирање сталне базе у Албанији, обезбеде оружје, експлозив, радио-апарате за шифровану комуникацију, обуку припадника ВМРО за руковање хемијским оружјем и новчану помоћ у износу од 30-35 милиона лева годишње. Захтевао је и да фашистичка влада нареди италијанским фабрикама за прераду дувана да убудуће у Бугарској купују дуван искључиво од фирми које им препоручи ВМРО.[120] До реализације ове помоћи, међутим, није дошло, јер су у мају 1934. године бугарске власти забраниле и за врло кратко време растуриле организациону структуру ВМРО-а.

Настојећи да задржи утицај у Албанији, југословенска влада се после 1926. године углавном ослањала на поједине просрпски оријентисане албанске прваке и Зогуове противнике из редова албанске емиграције. Већем броју албанских емиграната југословенске власти су дале азил, обезбедиле смештај и редовно исплаћивале финансијску помоћ.[121] За албанске емигранте, међутим, била је заинтересована и Италија. Мусолинијева намера је била да их стави под своју контролу и искористи против Југославије, али и као средство додатног притиска на Зогуа.[122] Кључна личност у италијанској акцији на придобијању и стављању у антијугословенску функцију ових емиграната био је Хасан Приштина (Hasan Prishtina), родом из Вучитрна, врло утицајан међу Албанцима на Косову и Метохији. Као заговорник припајања Косова и Метохије Албанији, Приштина је у новембру 1918. године био један од оснивача Косовског комитета.[123] Политички је деловао у Албанији све до Зогуовог доласка на власт, када је емигрирао и декларисао се као његов огорчени противник.[124] Настанио се у Солуну, али је врло често путовао у Беч, Париз и Рим, где је агитовао против Зогуа и залагао се

[120] *Сведения на Дирекция на полицията, Отдел Политическа полиция за връзките на ВМРО с усташите и изпращането на Вл. Черноземски при д-р А. Павелич.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г)*, Анико, София 2020, 94–95.

[121] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986, 434–435.

[122] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 172–174; Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969, 86.

[123] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986, 602–603.

[124] Саша Мишић, *Албанија: пријатељ и противник. Југословенска политика према Албанији 1924–1927*, Службени гласник, Београд 2009, 19, 80.

за припајање Косова и Метохије Албанији. И поред тога што је прве контакте са Приштином, још 1926. године, успоставио Мусолинијев агент Виторио Мацоти,[125] кључни разговор у циљу његовог придобијања за сарадњу са фашистичким режимом обавио је у априлу 1927. године италијански посланик у Бечу, Ђачинто Аурити. Приштина се тада декларисао као искрени пријатељ Италије, јер се, како је рекао, само од Италије *може надати ослобођењу Косова*. Оштро је критиковао Зогуа, назвавши га *злочинцем* и *издајником*, који, услед своје превртљивости, *већ сутра може постати непријатељ Италије… Рим може веровати само онима које, попут мене, мотивише мржња према Србима, љубав према својој земљи и поверење у Италију*, нагласио је Приштина.[126] По Мусолинијевом налогу, контакте са Приштином после тога је поново одржавао Виторио Мацоти. На састанку 30. априла 1927. године, он је Приштини обећао италијанску подршку за преузимање власти у Албанији, уколико Зогу буде збачен или се одрекне власти. Извештавајући Мусолинија о овом разговору, Мацоти је предложио да италијанске власти убудуће финансирају Приштину са 50 хиљада лира месечно. Овим средствима Приштина би, по Мацотијевим речима, поред придобијања других албанских емиграната, финансирао излажење албанских емигрантских новина, а италијанску субвенцију би прикрио, тако да *његови пријатељи не сазнају одакле му новац*.[127] Мусолини је без двоумљења одобрио пројекат стварање албанске политичке организације у италијанској сфери на челу са Хасаном Приштином, прихвативши да је субвенционише са сумом коју је Мацоти предложио. По Мусолинијевој замисли, ова организација је требало да привуче *најквалитетније елементе албанског национализма* и тако их отргне од утицаја Београда и Москве.[128] Уследиле су појачане активности италијанских агената на врбовању и других албанских емиграната, тако да је у јануару 1928. године италијанско Министарство спољних послова финансирало пет албанских емигрантских група (у Бечу, Београду, Атини, Задру и групу Хасана Приштине).[129] Почетком 1931. године, италијанско Ми-

[125] Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969, 293.

[126] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 179–180. После Другог светског рата, на Косову и Метохији су многе школе и улице носиле име по Хасану Приштини. Од 2012. године његово име носи и Универзитет у Приштини.

[127] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 184–186.

[128] Исто, 196.

[129] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 63.

нистарство спољних послова је обуставило финансирање појединих албанских емиграната, а та средства су, по Грандијевом наређењу, преусмерена *како би се удовољило финансијским захтевима Хасана Приштине*.[130] Све до 1933. године Приштина је, по задацима које је добијао од Мацотија, био главни покретач свих акција албанских иредентиста на плану међународне дискредитације Југославије. У том циљу, више пута се обраћао Друштву народа у Женеви са тврдњама да београдске власти тероришу албанску мањину у Југославији. Поред осталог, у марту 1929. године, секретаријату Друштва народа је предао петицију у којој је тврдио да југословенске власти *уједначавањем и насиљем настоје да денационализују и разбију албанску мањину.* У петицији је, поред осталог, наведено да албанска мањина у Југославији иако *броји готово милион становника*, нема никаква права и да је изложена физичком насиљу.[131] Секретаријат Друштва народа је, међутим, одбио ову петицију због уопштеног карактера тврдњи које су у њој изнете, личности подносиоца, као и задовољавајућег одговора југословенске владе.[132] У новембру 1930. Приштина је, преко Мацотија, фашистичким властима доставио пројекат формирања новог Косовског револуционарног комитета и војних јединица од албанских емиграната са Косова, које би се ставиле на располагање Италији у случају њеног оружаног сукоба са Југославијом.[133] Поводом овог пројекта, Гранди је упутио Мацотија да наложи Приштини да у циљу заједничке борбе против Југославије успостави сарадњу са Зогуом.[134] Почетком 1931. године, Приштина је током боравка Зогуа у Бечу, покушао да ступи у контакт са њим и заин-

[130] DDI, Settime serie, vol. X, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1978, 157–158.

[131] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986, 602. У функцији албанског иредентизма било је стално преувеличавање броја Албанаца у Краљевини Југославији. Британско посланству у Београду је 1927. године, процењивало да у Југославији има око 800.000 Албанаца, док је отправник послова албанског посланства у Београду 1928. године тврдио да у Југославији живи 900.000 Албанаца (Исто, 467, 507, 588). Према резултатима пописа становништва из 1931. године, у Југославији је албански језик био матерњи за 505.259 становника, а од тог броја, њих 331.549 је живело на подручју Косова и Метохије (*Присутно становништво по вероисповести и матерњем језику*, Републички завод за статистику Р. Србије, https://www.stat.gov.rs).

[132] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd – Zagreb 1986, 602–603.

[133] DDI, Settima serie, vol. IX, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1975, 567.

[134] Исто, 568.

тересује га за пројекат стварања *јединственог фронта против Југославије*. Зогу је, међутим, одбио да се са њим састане, тако да ова замисао није реализована.[135] Континуирано финансиран од стране фашистичког режима, Приштина је беспоговорно следио Мацотијеве инструкције и у погледу успостављања сарадње са другим антијугословенским организацијама. На састанку одржаном на Мацотијеву иницијативу, у новембру 1927. године у Бечу, Приштина је постигао начелни договор о сарадњи са Стјепаном Саркотићем, *духовним вођом и организатором хрватског сепаратистичког покрета* у Бечу.[136] Почетком 1932. године, фашистичке власти су донеле одлуку да се *Косово организује у револуционарном смислу*, те је Мусолини, преко Мацотија, овај задатак поверио Приштини.[137] Са тим у вези, Мацоти га је инструисао и да са представницима других антијугословенских организација склопи споразум о заједничкој акцији против Југославије. Сарадња албанских иредентиста и хрватских сепаратиста, крунисана је споразумом о заједничкој акцији који су 17. марта 1933. године у Будимпешти потписали Приштина и усташки поглавник Анте Павелић. У споразуму је, поред осталог, констатовано да се Хрвати и велики део Албанаца *налазе под српском доминацијом*, те да та *два народа могу задобити слободу само рушењем државе која се зове Југославија*...[138] По Мацотијевим инструкцијама, Приштина се 24. априла 1933. године, *у једном македонском селу* у Бугарској састао и са Иваном Михајловом и са њим склопио споразум о заједничкој акцији против Југославије и *пансрпских и хегемонистичких тенденција на Балкану*.[139] На крају састанка са Михајловом, Приштина му је поверио да ће ускоро бити *уклоњен* албански краљ Ахмед Зогу, те да ће он преузети *његово место и улогу*.[140] Иако је ову информацију примио са неверицом, Михајлов се ускоро уверио да она није била без основа. Наиме, крајем 1931. године дошло је до погоршања италијанско-албанских односа због Зогуових покушаја да Албанију ослободи од италијанске хегемоније. Настојећи да задржи позиције у Албанији, Рим је 1932. и 1933. године предузео низ мера у циљу економског притиска на

[135] DDI, Settime serie, vol. X, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1978, 157.

[136] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 524–525.

[137] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 262–263.

[138] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 116.

[139] Иванъ Михайловъ, *Спомени, III, Освободителна борба 1924–1934,* A. Rosseels Printing Co, Louvain (Belgium) 1967, 601–603.

[140] Исто, 603.

Албанију, а Зогу је одговорио најавом приближавања Југославији и другим балканским државама.[141] Били су то разлози због којих је у Риму донета одлука да се Зогу *уклони*. Преко Мацотија, овај задатак је поверен Приштини. За разлику од већине других злочина фашистичког режима, о припреми овог атентата остао је писани траг. Наиме, Мацоти је о организацији атентата на Зогуа, почетком јуна 1933. године у Бечу разговарао са Приштином и о томе сачинио извештај који је послао Угу Фаралију (Ugo Igino Faralli), тадашњем руководиоцу Албанске канцеларије у италијанском Министарству спољних послова. По овом извештају, Приштина је гарантовао да неће бити откривена улога фашистичког режима у организацији атентата на Зогуа. Био је спреман да се *закуне бесом* да његови саучесници *никада неће сазнати ништа* о *нашим односима,* нагласио је Мацоти. Приштина је Мацотију објаснио да ће атентатори бити унапред припремљени тако да кривица за Зогуово убиство падне на југословенске власти. У погледу финансирања овог подухвата, по Мацотијевом извештају, Приштина је рекао да му је за убацивање пет атентатора у Албанију потребно око 38 хиљада лира. Уз издатке за куповину *специјалног оружја* и друге трошкове, укупно је била потребна сума од 60 хиљада лира. Да би се прикрило порекло и намена новца, Мацоти је Фаралију предложио да се сума исплати Косовском комитету на име ванредних издатака, нагласивши: *Више сам него уверен да ће Приштина, ако му се исплати ова сума, дати све од себе да подухват успе. Тим пре, јер то има везе са његовим самољубљем и престижом*.[142] Испоставило се, међутим, да је Приштина био много вештији у трошењу италијанског новца, него у припреми атентата. У складу са Мацотијевим инструкцијама, почетком јула 1933. године Приштина је допутовао у Солун, где га је 14. августа, са пет хитаца из пиштоља, убио Албанац Ибрахим Ћело (Ibrahim Çelo), један од несуђених атентатора на Зогуа. Након што је ухапшен, Ћело је у истрази изјавио да је дошао у Солун по позиву Приштине, који му је обећао 20.000 италијанских лира ако изврши атентат на Зогуа. По његовим речима, након што је размислио, одлучио је да, уместо Зогуа, убије Приштину, *јер жели добро отаџбини*.[143] За Мусолинија није било дилеме ко је био налогодавац овог убиства. У инструкцији коју је 18. августа 1933. послао

[141] Živko Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939. godine*, Istorija XX veka, V, Beograd 1963, 137–224.

[142] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 829–830.

[143] *Политика*, бр. 9071, 16. август 1933, 3.

италијанском посланику у Тирани, изнео је да се убиство Хасана Приштине, *свима познатој као нашој пријатеља и помагача... по најраширенијем мишљењу догодило по наређењу краља* (Зогуа), те да је то *…индиректна увреда коју нам је краљ нанео…*[144] Фашистички режим је албанске емигранте користио и за ликвидацију оних личности које су представљале претњу за италијанске интересе у Албанији, а посебно истакнутих албанских првака који су се залагали за сарадњу Албаније и Југославије. Да би прикрио трагове своје умешаности, фашистички режим је атентате организовао тако да сумња падне на друге – краља Зогуа или југословенске власти. Илустративан пример је убиство Цена бега Криезиуа (Ceno bej Kryeziu), чиме је нанет озбиљан ударац југословенској политици према Албанији.[145] Цена бег, родом из Ђаковице, био је један од Зогуових најближих сарадника. Његовом заслугом 1925. године у Албанији је распуштен Косовски комитет и ликвидиран један од његових предводника, Бајрам Цури (Bajram Curri). Цена бег се противио зближавању Албаније са Италијом и заговарао сарадњу са Југославијом, те је од 1926. до средине 1927. године био албански посланик у Београду. Након што су албанске и италијанске власти дошле у посед Цена бегових писама која су указивала на његову поверљиву сарадњу са југословенским властима, удаљен је из Београда именовањем за посланика Албаније у Чехословачкој.[146] Убрзо по преузимању ове дужности 14. октобра 1927. године, у ресторану *Пасаж* у Прагу, Цена бега је, са више хитаца из пиштоља, убио Алкибијад Беби (Alqiviadh Bebi), албански студент у Риму, родом из Елбасана. Убица је на саслушању, изјавио да је то урадио јер је Цена бег *желео да прода Албанију југословенској држави*. Првог дана суђења, које је одржавано у Прагу, Беби је и сам постао жртва атентата. У судници, у тренутку када је започео одбрану, убио га је Зија Вучитрнац (Zija Vuçiterna), слуга породице Криезиу.[147] Иако позадина убиства Цена бега није расветљена, сви трагови воде до Мусолинијевог кабинета. Наиме, од августа 1927. године, италијанско посланство у Београду је преко свог поузданог сарадника, Тахира Шти-

[144] DDI, Settima serie, vol. XIV, Istituto Pollgrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 111–112.

[145] Саша Мишић, *Албанија: пријатељ и противник. Југословенска политика према Албанији 1924–1927*, Службени гласник, Београд 2009, 157.

[146] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 50–51, 62–63.

[147] Саша Мишић, *Албанија: пријатељ и противник. Југословенска политика према Албанији 1924–1927*, Службени гласник, Београд 2009, 157.

ле (Tahir Styla), отправника послова албанског посланства у Београду, помно пратило све активности и кретање Цена бега и о томе редовно извештавало Мусолинија.[148] Након што је Цена бег добио премештај у Праг, Луиђи Петручи, отправник послова италијанског посланства у Београду је 6. септембра 1927. године обавестио Мусолинија да му је Штила саопштио да Цена бег планира да средином тог месеца отпутује у Праг.[149] Није било случајно да је атентатор Беби, који се тада налазио у Риму, већ 25. септембра кренуо на пут у Албанију. После краћег задржавања у Тирани, отпутовао је у Београд, где је стигао 3. октобра и одсео у хотелу *Јадран*. Већ на железничкој станици у Београду на себе је скренуо пажњу југословенске полиције, која му је привремено одузела пасош. Након што му је 7. октобра пасош враћен, Беби је отпутовао у Беч, где је прибавио пиштољ. У Праг је стигао 10. октобра и одсео у хотелу *Балкан*.[150] Атентат на Цена бега је извршио 14. октобра. Током истраге, Беби није дао прихватљиво објашњење зашто је пре доласка у Чехословачку путовао у Албанију и Југославију, ни како је као сиромашни студент финансирао путовање и боравке у скупим хотелима. Извесно је, међутим, да је ово Бебијево путовање имало за циљ да прикрије трагове и баци сумњу на Зогуа као налогодавца атентата на Цена бега. И поред првобитних тврдњи да је Цена бега убио из личних побуда, након дуготрајног саслушања, Беби је изјавио да га је на убиство наговорио професор Антонио Балдачи (Antonio Baldacci).[151] Истрага није довољно пажње посветила овој изјави, јер је Антонио Балдачи тада био познати ботаничар и географ, предавач на Дипломатско-колонијалној школи Универзитета у Риму. Тек много касније постало је познато да је *уважени професор* Балдачи био поуздани сарадник италијанског Министарства спољних послова. Пре и након Великог рата, под маском научних истраживања, обавио је више обавештајних мисија у Албанији, Србији и Црној Гори. Од 1925. године био је ангажован на обавештајним пословима искључиво према Албанији и због тога је 1926. године именован за почасног конзула Албаније у Болоњи.[152] Несумњи-

[148] Paskal Milo, *Shqipëria dhe Jugosllavia 1918–1927*, Shtëpia Botuese *Enciklopedike*, Tirana 1992, 437.

[149] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 379.

[150] *Политика*, бр. 6993, 16. октобар 1927, 1–2; *Политика*, бр. 6997, 20. октобар 1927, 1.

[151] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 63; *Политика*, бр. 6997, 20. октобар 1927, 1.

[152] Andrea Vento, *In silenzio gioite e soffrite. Storia dei servizi segreti italiani dal Risorgimento alla Guerra fredda*, Saggiatore, Milano 2010, 359–360; Francesco Martelloni,

во је да је Балдачи био један од оних агената преко којих је Мусолини реализовао своје мрачне подухвате.

Следећи праксу италијанских влада после Великог рата, фашистички режим је финансирао и усмеравао активности водећих личности црногорског сепаратизма. У реализацији италијанских пропагандних и обавештајно-субверзивних акција против Југославије посебно је била запажена улога бившег црногорског официра Душана Кривокапића, рођака црногорске краљевске породице Мила Петровића Његоша и последњег председника црногорске владе Јована Пламенца. Кривокапић је од 1919. године живео у Италији. Након Мусолинијевог доласка на власт, био је сарадник фашистичке политичке полиције, по чијим налозима је под псеудоним Даниел Капели (Daniele Cappelli), организовао црногорске емигранте и спроводио антијугословенске пропагандне активности.[153] Финансиран од стране фашистичког режима, Мило Петровић Његош је интензивну пропагандну активност против југословенске државе спроводио у периоду од 1927. до 1930. године када је живео у Сједињеним Америчким Државама. Финансијску подршку из Рима добио је након што се у новембру 1927. године, посредством италијанског посланства у Вашингтону, обратио Мусолинију. *Уз помоћ Италије, Црна Гора би једног дана могла повратити своју независност и могла би помоћи Италији у супротстављању плановима Београда*, нагласио је Петровић у образложењу захтева за финансирање.[154] Као противник јужнословенског уједињења Јован Пламенац је 1919. године био један од вођа Божићне побуне црногорских сепаратиста, а после њеног гушења, емигрирао је у Италију, где је једно време био председник црногорске владе у егзилу. Користећи општу амнестију, Пламенац се 1925. године вратио у Југославију, али је наставио са обавештајно-субверзивним радом у корист Италије. На вези су га држали италијански посланици у Београду, Бодреро и Гали, а повремено га је контактирао и агилни Мусолинијев агент Виторио Мацоти. У децембру 1927. године Бодреро се заложио да се, с обзиром на деловање Пламенца у корист Италије, изађе у сусрет његовом захтеву за новчану помоћ.[155] Поред осталог, Пламенац је у фебруару 1928. године, Бодреру

Antonio Baldacci: Italia e Austria alleate-concorrenti in Albania e Adriatico orientale (1896–1903), Itinerari di ricerca storica, XXVII - 2013, numero 1 (nuova serie), 109–139.

[153] Andrea Vento, *In silenzio gioite e soffrite. Storia dei servizi segreti italiani dal Risorgimento alla Guerra fredda,* Saggiatore, Milano 2010, 158, 385.

[154] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 497–498.

[155] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 497.

доставио поверљиву информацију о постојању тајног југословенско–турског споразума против Бугарске.[156] У јануару 1933. године Пламенац је *преко особе од поверења* информисао Галија да је извршио све припреме и да је у могућности да у сваком тренутку покрене побуну у Црној Гори. *Црна Гора се после 1918. борила сама и упркос томе што су готово сви били против ње… Ако се сутра пролије крв, први ће то учинити Црногорци, поготово што су изгледи за успех данас много бољи, јер црногорска ствар данас може рачунати на наклоност многих*, нагласио је Пламенац у обраћању Галију.[157]

Уз ВМРО, албанске иредентисте и црногорске сепаратисте, Мусолини је успоставио сарадњу и под контролу ставио и хрватски сепаратистички покрет коме је наменио главну улогу у дестабилизацији и разбијању југословенске државе.

[156] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 85.

[157] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 40–41.

Озлоглашени терориста – Иван Ванчо Михајлов

Повлашћене убице – комите ВМРО-а

Мотивисала га је мржња према Србима – Споменик Хасану Приштини у Приштини

Поуздани сарадник фашистичког режима – Јован Пламенац

ИТАЛИЈА И ХРВАТИ ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Определивши се да хрватском сепаратизму намени главну улогу у разбијању југословенске државе, Мусолини је кренуо путем који су трасирале италијанске владе у годинама непосредно после Великог рата. И пре окончања овог ратног сукоба, водеће силе Антанте су почеле са исцртавањем нове политичке карте Европе. Руковођене својим геостратешким интересима, Француска, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе, у лето 1918. године су се сагласиле о подели Хабзбуршке монархије. Уместо раније најављиване могућности о проширењу Краљевине Србије припајањем појединих српских етничких територија које су биле у саставу Аустро-Угарске, ове силе су тада подржале пројекат формирања југословенске државе.[158] Српски регент Александар Карађорђевић је бескомпромисно пресекао сва спорења око различитих концепција уједињења. Одговарајући на изјаву, Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба,[159] о одлуци да се спроведе *уједињење државе Словенаца, Хрвата и Срба са Србијом и Црном Гором у једну јединствену државу*, регент Александар је, у име краља Петра Карађорђевића, 1. децембра 1918. године у Београду, прогласио Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца (СХС), под династијом Карађорђевић.[160] Поред земаља које су поражене у Великом рату, стварање нове државе са непријатељством је дочекала и Италија, јер јој је тиме онемогућено проширење на

[158] *Нова историја српског народа*, приредио Душан Т. Батаковић, Наш дом, Београд 2000, 274; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије, 1790–1918*, II, Просвета, Београд 1989, 803–832;

[159] Народно вијеће је било политичко представничко тело Словенаца, Хрвата и Срба који су живели у Хабзбуршкој монархији. Формирано је 5. октобра 1918. године у Загребу.

[160] *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919*, sabrao ih Ferdo Šišić, Naklada Matice hrvatske, Zagreb 1920, 268–283. До 1920. године званично име државе било је Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, а од 1920. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

источној обали Јадрана које су јој силе Антанте обећале Лондонским уговором из 1915. године. Да би изазвао распад новоформиране државе и остварио територијално проширење, Рим је већ у децембру 1918. године почео са спровођењем субверзивних активности против свог јадранског суседа. На подручју Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине ове активности је реализовала италијанска војна обавештајна служба, по *Плану акције међу Југословенима*, који је, на иницијативу генерала Пјетра Бадоља, заменика начелника италијанског Генералштаба, сачинио потпуковник Ћезаре Финци (Cesare Finzi), руководилац Канцеларије италијанске војне обавештајне службе у Трсту.[161] План се заснивао на идеји да се дезинтеграција југословенске државе постигне систематским подстицањем међунационалних сукоба, посебно између Срба и Хрвата. Поред осталог, по Финцијевом плану, у српским владајућим круговима требало је ширити сумњу да су Хрвати још увек инструмент аустријских владајућих кругова, а код Хрвата, градити слику о Србима као хегемонистима.[162] Након што је италијанско државно руководство 9. децембра 1918. године, одобрило реализацију плана, Финци је, располажући значајним финансијским средствима (око 3,5 милиона лира за два месеца рада), све до августа 1919. године из Трста руководио субверзивним активностима против југословенске државе. Финцијеви обавештајци су главне сараднике пронашли међу хрватским противницима југословенског уједињења.[163]

Најснажније противљење стварању југословенске државе у Хрватској су изражавале Хрватска пучка сељачка странка (ХПСС) Стјепана Радића и франковачка Странка права (од 1. марта 1919. године – Хрватска странка права). Током Великог рата, ове странке су пружале снажну подршку хабзбуршкој ратној политици.[164] У пролеће 1918. године, када

[161] Francesco Caccamo, *L'Italia e la „Nuova Europa". Il confronto sull'Europa orientale alla conferenza di pace di Parigi (1919–1920)*, Luni Editrice, Milano 2000, 160.

[162] Ivo J. Lederer, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*, Yale University Press, New Haven-London 1963, 71–75; Francesco Caccamo, *L'Italia e la „Nuova Europa". Il confronto sull'Europa orientale alla conferenza di pace di Parigi (1919–1920)*, Luni Editrice, Milano 2000, 160–162.

[163] Francesco Caccamo, *L'Italia e la „Nuova Europa". Il confronto sull'Europa orientale alla conferenza di pace di Parigi (1919–1920)*, Luni Editrice, Milano 2000, 160–168.

[164] Ljubodrag Dimić, Nikola Žutić, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1992, 76–77; Bogdan Krizman, *Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 2 No. 2, 1970, 99–165; Mislav Gabelica, *Između Scile i Haribde: političko djelovanje Stranke prava (frankovaca) početkom Prvoga svjetskog rata (od srpnja 1914. do*

се назирала победа Антанте, Стјепан Радић је окренуо леђа Бечу и придружио се покрету за јужнословенско уједињење. Радићева странка је подржала формирање и учествовала у раду Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба. Међутим, Радић се у Народном вијећу залагао за југословенско уједињење по конфедералном принципу. Предлагао је да се формира држава Словенаца, Хрвата и Срба, која би била привремено уређена тако да врховну власт врше три регента: српски престолонаследник, хрватски бан и председник Словенског народног света.[165] Не добивши подршку Народног вијећа за овај предлог, Радић је одбио да призна новоформирану државу и истакао захтев за формирање хрватске *сељачке републике*.[166] За разлику од Радића, франковци су до краја рата остали доследни у подршци Хабзбуршкој монархији. Њихови представници нису учествовали у раду Народног вијећа, али су, по окончању рата, франковци од уверених монархиста, постали поборници републике. Само дан после проглашења југословенског уједињења, саопштили су да је тим чином *хрватском народу одузета суверености* и изнели захтев за *уједињење свих хрватских земаља у републиканску државу у савезу слободних независних суверених држава Словенаца, Хрвата и Срба*.[167] Међутим, већ 1. марта 1919. године, у новом страначком програму, који су сачинили Владимир Пребег, председник и Анте Павелић, секретар странке, наглашено је да ће Хрватска странка права (ХСП), *свим законитим средствима* радити, *да се на темељу хрватског државног права и права народног самоодређења, све хрватске земље (Хрватска, Славонија, Далмација с отоцима, Ријека с котаром, Међумурје, Прекомурје, Босна, Херцеговина и Истра с отоцима), сједине у једну самосталну неодвисну хрватску државу*.[168] Бројни хрватски емигранти у Аустрији и Мађарској, углавном бивши аустроугарски официри, полицајци и државни службеници, већином следбеници ХСП-а, такође су имали изражен непријатељски став према новоформираној

konca 1915. godine), Pilar: časopis za društvene i humanističke studije, Vol. IX No. 17–18 (1–2), 2014, 9–41.

[165] *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919*, sabrao ih Ferdo Šišić, Matica hrvatska, Zagreb 1920, 271.

[166] Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub,* Zagreb 1942, 43, 83–84; Ivan Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1987, 43;

[167] Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub,* Zagreb 1942, 49–51.

[168] *Republikanski program Hrvatske stranke prava koju je utemeljio dr Ante Starčević*, Tiskara *Merkur* d.d. u Zagrebu, bez godine izdanja, 1–11.

југословенској држави. *Духовни вођа* хрватске емиграције био је бивши аустроугарски генерал Стјепан Саркотић,[169] који је током Великог рата, као Земаљски поглавар Босне и Херцеговине, био одговоран за бројне злочине над тамошњим српским становништвом.[170] Захваљујући утицају и бројним везама у политичким и војним круговима Аустрије, заједно са такође бившим аустроугарским официрима Иваном Перчевићем и Стјепаном Дуићем, Саркотић је од почетка 1919. године из Беча водио интензивну пропагандну активност против југословенске државе.[171] У мају 1919. године хрватски емигранти су у Грацу формирали Хрватски емигрантски комитет и за свој циљ поставили издвајање Хрватске из југословенске државе, *како би се заједно са Угарском приклонила на Италију*.[172] За председника Комитета изабран је Иво Франк, један од истакнутих руководилаца ХСП-а, који је почетком 1919. године емигрирао у Аустрију.[173] Седиште комитета је најпре било у Грацу, потом у Бечу, а у марту 1920. године је пренето у Будимпешту.[174]

Заједничко непријатељство према југословенској држави била је основа на којој је успостављена сарадња Италије са хрватским противницима југословенског уједињења. Ни традиционална мржња Хрвата према Италији,[175] ни италијанске претензије према Далмацији, нису хрватским сепаратистима представљале сметњу да прихвате сарадњу са Римом.[176] Обећавајући италијанску подршку хрватској независности,

[169] Milan Šufflay, *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike: dvanaest eseja*, Zagreb 1928, 27.

[170] John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*, Cambridge University Press, New York 1996, 106–107.

[171] Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, II, August Cesarec, Zagreb 1989, 180–181; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber - Školska knjiga, Zagreb 1977, 19.

[172] Manko Gagliardi, *Istina o Hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919–1921*, *Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, bez oznake mesta i godine izdanja, 4–12.

[173] Stjepan Matković, *Prilozi za politički životopis Ive Franka i evoluciju pravaštva*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 40 No. 3, 2008, 1075.

[174] Josip Horvat, *Hrvatski panoptikum*, Globus, Zagreb 1982, 217–221; Manko Gagliardi, *Istina o Hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919–1921, Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, bez oznake mesta i godine izdanja, 6–13; Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb 1988, 249–250.

[175] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 26–27.

[176] *LeRoy King's Reports from Croatia, March to May 1919*, Edited by Jerome Jareb, Journal of Croatian Studies, Annual Review of the Croatian Academy of America, New York 1960, 75–168.

Финцијеви агенти су без много напора успели да за сарадњу придобију Стјепана Радића и његове најближе страначке сараднике, као и Иву Франка и већину других руководилаца Хрватског емигрантског комитета и ХСП-а. Наравно, обећања о подршци италијански обавештајци су поткрепили значајним сумама новца, на које њихови нови хрватски пријатељи уопште нису били гадљиви.[177]

Несумњиво је највећи успех Финцијевих агената било успостављање сарадње са Стјепаном Радићем. Након што су средином јануара 1919. године остварили прве контакте са Радићевим представницима,[178] италијански обавештајци су се крајем фебруара исте године састали и са самим Радићем. У присуству свог личног секретара Јосипа Предавца и неколицине других сарадника, Радић им је саопштио да има велике симпатије према Италији, да је његова странка снажно *антисрпска*, те да се залаже за хрватску независност, јер он и његови следбеници не виде политичку и економску корист коју Хрватска има од уједињења. Затражио је подршку Рима за реализацију хрватске независности, наговестивши да је, заузврат, спреман на територијалне уступке Италији.[179] На основу тада постигнутог договора, Италија је све до августа 1919. године финансирала и усмеравала антијугословенске активности Радића и његове странке.[180] Путем штампе и на бројним зборовима по хрватским селима, помогнути од стране франковаца, Радић и његови сарадници су демагошким обећањима о подели обрадиве земље и ослобађању сељака од плаћања пореза, успели да задобију готово једнодушну подршку хрватског сељаштва, које је тада чинило око 80% становништва Хрватске.[181] Амерички обавештајац, поручник Лерој Кинг (LeRoy King), почетком 1919. године је из Загреба известио своје претпостављене: *Радић је узбуркао многе сељаке у Хрватској који сада следе његов републикански курс. Говори им да под републиком неће морати да плаћају порез и на сваки начин их подбуњује. Он такође прави капитал на свим пре-*

[177] Manko Gagliardi, *Istina o Hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919–1921*, *Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, bez oznake mesta i godine izdanja, 15–16.

[178] DDI, Sesta serie, vol II, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1980, 343.

[179] Исто, 343–345.

[180] Francesco Caccamo, *L'Italia e la „Nuova Europa". Il confronto sull'Europa orientale alla conferenza di pace di Parigi (1919–1920)*, Luni Editrice, Milano 2000, 161–162.

[181] *LeRoy King's Reports from Croatia, March to May 1919*, Edited by Jerome Jareb, Journal of Croatian Studies, Annual Review of the Croatian Academy of America, New York 1960, 75–168; Bosiljka Janjatović, *Izvještaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 24 No. 1, 1992, 257–292.

шкама постојеће власти. Сељаци су често примењивали оно што мисле да су републиканска начела и пљачкали своје богатије комшије.[182] Користећи демагошке пароле о *српском хегемонизму, пљачки* и *економском израбљивању* Хрватске од стране Србије, те ширећи преувеличане и често лажне вести о *прибијању недужних хрватских сељака*, од стране српске војске и полиције, Радићева странка и франковци су континуирано подстицали и мржњу хрватских сељака према новој држави и Србима. Као последица ове *отровне пропаганде,* по хрватским селима су учестали немири, непоштовање наредби власти и јавне увреде краља, регента и династије.[183] Извештаје о хаотичном стању у југословенској држави, сачињене на основу информација добијених од Радића и његових сарадника, Финци је прослеђивао председнику италијанске владе Орланду (Vittorio Emanuele Orlando) и министру спољних послова Сонину (Sidney Sonnino), који су их користили за оспоравање ставова југословенске делегације на Конференцији мира у Паризу.[184] У циљу дискредитације југословенске државе, Финци је покушао и да организује Радићев наступ на Конференцији мира, а када су југословенске власти то осујетиле, иницирао је да Радићева странка покрене потписивање петиције којом се тражило успостављање *хрватске републике*. Ову петицију коју је, наводно, потписало *више од 115.000* људи[185] и меморандум који је сачинио Радић, Финци је средином маја 1919. године

[182] У склопу припрема за учешће на Конференцији мира у Паризу, делегација Сједињених Америчких Држава је у децембру 1918. године, оформила посебну обавештајну мисију, са задатком да прикупи податке о ситуацији у бившој Хабзбуршкој монархији. Седиште мисије било је у Бечу, а водио је професор Арчибалд Кулиџ (Archibald Cary Coolidge), експерт из области међународних односа. Кулиџ је са задатком праћења тамошњих прилика, у Загреб упутио поручника америчке војске Лерој Кинга, који је од марта до средине маја 1919. године Кулиџу доставио тридесетак извештаја (*LeRoy King's Reports from Croatia, March to May 1919*, Edited by Jerome Jareb, Journal of Croatian Studies, Annual Review of the Croatian Academy of America, New York 1960, 75–168).

[183] Ђорђе Ђ. Станковић, *Никола Пашић и Хрвати*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, 43–44; *LeRoy King's Reports from Croatia, March to May 1919*, Edited by Jerome Jareb, Journal of Croatian Studies, Annual Review of the Croatian Academy of America, New York 1960, 75–168; Bosiljka Janjatović, *Represija spram hrvatskih seljaka 1918–1921*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 25 No. 1, 1993, 25–42.

[184] Francesco Caccamo, *L'Italia e la „Nuova Europa". Il confronto sull'Europa orientale alla conferenza di pace di Parigi (1919–1920)*, Luni Editrice, Milano 2000, 160–168. Конференција мира у Паризу је почела са радом 18. јануара 1919. и са прекидима трајала до 21. јануара 1920. године.

[185] Hrvoje Matković, *Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 24 No. 3, 1992, 75–86.

лично однео у Париз и предао италијанској делегацији на Конференцији мира.[186]

Ради сузбијања сепаратистичких активности у Хрватској, југословенске власти су током 1919. и 1920. године предузеле низ репресивних мера. Између осталих, ухапшени су Стјепан Радић и његови сарадници Јосип Предавец, Владко Мачек, и Људевит Кежман.[187] Југословенска полиција је успела да 31. маја 1919. године у Загребу ухапси и италијанског обавештајца, Енрика Морпурга, који је, по Фицијевом налогу, допутовао у Загреб како би Кежману предао 10.000 долара немењених финансирању Радићеве странке. Услед недостатка доказа о *шпијунажи*, после неколико дана, Морпурго је пуштен на слободу.[188] Предавец, Мачек и Кежман су, после вишемесечног притвора, такође ослобођени, а суђено је једино Радићу.[189] Он је први пут ухапшен 25. марта 1919. године и у притвору је био до 27. фебруара 1920. године. Поново је ухапшен већ 22. марта 1920. и у августу исте године је осуђен на две и по године затвора, *ради злочинства проти отечеству и владатељу као велеиздајник*. Крајем октобра 1920. године, у склопу амнестије проглашене поводом избора за Уставотворну скупштину, Радић је ослобођен даљег издржавања казне.[190]

Док је Радић био у притвору, тежиште хрватске сепаратистичке акције је пребачено у иностранство, а водећу улогу су преузели Хрватски емигрантски комитет и његов председник Иво Франк. Представљајући се као Радићев представник, Франк је одржавао контакте са Финцијем и италијанским послаником у Бечу, Боргезеом (Livio Borghese), преко којих је тражио помоћ италијанске владе *за оружану борбу против Срба и успостављање независне хрватске републике*. Заузврат је обећавао да ће Хрватска признати одредбе Лондонског уговора у погледу италијанског проширења на источној обали Јадранског мора.[191] После

[186] DDI, Sesta serie, vol III, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 2008, 456, 513–516.

[187] Bosiljka Janjatović, *Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918–1921)*, Historijski zbornik, god. XLV (1), 1992, 89–104.

[188] Manko Gagliardi, *Istina o Hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919–1921*, *Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, bez oznake mesta i godine izdanja, 15–16.

[189] Bosiljka Janjatović, *Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918–1921)*, Historijski zbornik, god. XLV (1), 1992, 89–104; Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb 1988, 228–229.

[190] Hrvoje Matković, *Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 24 No. 3, 1992, 75–86.

[191] Francesco Caccamo, *Il sostegno italiano all'indipendentismo croato*, Nuova storia contemporanea, VIII, 6, 2004, 40–41; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and*

пропасти Мађарске Совјетске Републике, Хрватски емигрантски комитет је добио подршку и од мађарских власти, које су издашно финансирале његов рад и луксузан живот његових руководилаца.[192] Поједини хрватски емигранти су ангажовани као сарадници мађарске полиције, а бивши аустроугарски официри Јосип Мецгер (Josip Metzger) и Драгутин Баленовић, били су запослени у мађарској обавештајној служби.[193] Уз подршку мађарских власти, Комитет је крајем 1919. године у Мађарској формирао и паравојну формацију, Хрватску легију, којој је била намењена главна улога у планираној оружаној побуни у Хрватској. Под будним оком мађарске војне обавештајне службе, команда Легије је била у Будимпешти, а логор испрва поред града Кесега, а потом у Залаегерсегу. У Легију су регрутовани добровољци из редова хрватских емиграната и бивших аустроугарских војника хрватске националности који су се враћали из заробљеништва. Командни састав чинили су бивши аустроугарски официри. Испрва је на њеном челу био бивши аустроугарски мајор, Гојкомир Глоговац, а потом Јосип Мецгер. Руководство Комитета се хвалисало да Легија има 300.000 припадника, али је, према сведочењу једног од легионара кога су југословенске власти ухапсиле, у Залаегерсегу било шест батаљона, а сваки од њих је имао 800 до 900 припадника. Оружје за Легију, укључујући и шест батерија топова, допремљено је из Италије.[194]

Средином 1919. године, дошло је до промене владе у Риму. Нови италијански премијер Франческо Северио Нити (Francesco Saverio Nitti) је у августу исте године донео одлуку о обустављању активности на дестабилизацији југословенске државе. Због одбијања да се повинује

Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 21.

[192] Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, II, August Cesarec, Zagreb 1989, 181; Manko Gagliardi, *Istina o Hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919–1921*, *Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, bez oznake mesta i godine izdanja, 11–17.

[193] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934),* Beograd 1935, 10, 13; Petra Hamerli, *Croatian Political Refugees Living in Emigration in the Interwar Period: The Case of the Croatian Political Refugees in Hungary*, The Hungarian Historical Review, Vol. 6 No. 3, 2017, 624–646.

[194] Manko Gagliardi, *Istina o Hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919–1921*, *Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, bez oznake mesta i godine izdanja, 24; Andrea Vento, *In silenzio gioite e soffrite. Storia dei servizi segreti italiani dal Risorgimento alla Guerra fredda*, il Saggiatore, Milano 2010, 159; Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb 1988, 250.

овом налогу, Финци је смењен са места руководиоца канцеларије војне обавештајне службе у Трсту.[195] Међутим, на иницијативу Карла Сфорце (Carlo Sforza), тада подсекретара у италијанском Министарству спољних послова, већ почетком 1920. године италијанска влада је преко *незваничних посредника* обновила контакте и пружање помоћи Хрватском емигрантском комитету. Улогу *незваничних посредника* имали су најближи сарадници Габријела Данунциа (Gabriele D'Annunzio), италијанског песника и револуционара, који је са својим добровољцима у септембру 1919. године насилно преузео власт у Ријеци. Данунцио и његови сарадници, међутим, нису били упознати да Сфорца није имао за циљ разбијање југословенске државе, већ је на тај начин вршио притисак на Београд да прихвати италијанске захтеве у погледу разграничења две државе. Ову политику је наставила и нова италијанска влада формирана средином 1920. године на челу са Ђованијем Ђолитијем (Giovanni Giolitti), у којој је Сфорца био министар спољних послова. У складу са Сфорциним инструкцијама, Данунцијеви емисари су 5. јула 1920. године у Венецији потписали споразум са представницима Хрватског емигрантског комитета, Ивом Франком и Владимиром Сакс Петровићем, представником црногорских сепаратиста Јованом Пламенцем и изасланицима Косовског комитета Хасаном Приштином и Дервиш бег Луфтијем. Споразумом је предвиђено да се током августа 1920. године покрене побуна у Црној Гори, а потом на Косову и Хрватској. Планирано је и да побуњеници предузму *општу офанзиву и окупирају целу српску територију*. Италијанска влада, која је требала да обезбеди потребна финансијска средстава, опрему и оружје, је, међутим, затражила да се побуна одложи.[196] Нови споразум о покретању побуне и разбијању југословенске државе, коме су се придружили и представници Мађара из Војводине и ВМРО-а, потписан је 19. октобра 1920. године у Ријеци. Међутим, с обзиром на то да је 12. новембра 1920. године између Италије и Југославије склопљен Рапалски уговор којим је утврђена граница између две земље, италијанска влада је одбила да подржи планирану акцију на разбијању Југославије и ускратила је даљу подршку хрватским сепаратистима. *У овом тренутку консолидација*

[195] Francesco Caccamo, *Il sostegno italiano all'indipendentismo croato*, Nuova storia contemporanea, VIII, 6, 2004, 41–44.

[196] Massimo Bucarelli, *Delenda Jugoslavia. D'Annunzio, Sforza e gli intrighi balcanici del 19–20*, Nuova Storia Contemporanea, 2002, n. 6, 19–34; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 22–23.

Југославије мора се сматрати суштинским интересом наше земље, саопштио је Сфорца Данунцијевим сарадницима.[197] Губитак италијанске подршке изазвао је сукобе у руководству Хрватског емигрантског комитета, па се Франк повукао из политичког живота и стално настанио у Будимпешти.[198] Крајем 1920. године и мађарске власти су ограничиле помоћ хрватским емигрантима, тако да је, после укидања Хрватске легије 1921. године,[199] замро рад Хрватског емигрантског комитета.

[197] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 23.

[198] Stjepan Matković, *Prilozi za politički životopis Ive Franka i evoluciju pravaštva*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 40 No. 3, 2008, 1079–1081.

[199] Mira Kolar Dimitrijević, *Lomljenje višestoljetnih veza između Hrvatske i Mađarske nakon Prvoga svjetskog rata*, Historijski zbornik, 48 (1995), 135.

Аутор плана о разбијању Југославије – Ћезаре Финци

Демагог – Стјепан Радић

Председник Хрватског емигрантског комитета – Иво Франк

Ратни злочинац – Стјепан Саркотић

ПАВЕЛИЋ И ИТАЛИЈА

У првим годинама владавине, Мусолини је био резервисан према идеји о коришћењу хрватског сепаратизма против југословенске државе. Не само да је крајем 1923. и почетком 1924. године одбио понуде Стјепана Радића да *борбу Хрвата за слободу стави под окриље Италије*,[200] већ је игнорисао и више предлога у том смислу који су долазили из италијанских дипломатских и војних кругова.[201] Одржавање привидно добрих односа са Београдом ради лакше реализације спољнополитичких планова, био је главни разлог због кога Мусолини тада није прихватио ове предлоге. Италијанске претензије на Далмацију, као и непријатељство и *истинска расна мржња* Хрвата према Италији, посебно изражени после Великог рата, такође су допринели Мусолинијевој уздржаности.[202] Све до краја 1926. године, активности италијанске дипломатије и обавештајне службе стога су се сводиле на пажљиво праћење прилика у југословенској држави, а посебно српско-хрватских односа и ставова водећих југословенских политичара према Италији и фашизму.

Са посебном пажњом Рим је пратио активности Стјепана Радића, чија је Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС), у међувремену постала најјача политичка странка у хрватским деловима југословенске државе.[203] И поред тога што је на изборима за Уставотворну скупштину 1920. године и Народну скупштину Краљевине СХС, 1923.

[200] DDI, Settima serie, vol. II, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1955, 334–335.

[201] DDI, Settima serie, vol. III, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1959, 309–311, 372–373.

[202] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 26–27.

[203] Хрватска пучка сељачка странка (ХПСС) је у децембру 1920. године променила име у Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС). Иако је уживала већинску подршку хрватских сељака, Радићева странка није имала значајнију улогу у Хабзбуршкој монархији, јер је, због високог изборног цензуса, сељаштво практично било лишено изборног права. Изборне успехе у Краљевини СХС, Радићева странка

и 1925. године освајала убедљиво највише гласова у хрватским деловима југословенске државе, Радићева странка је све до краја марта 1925. године бојкотовала рад Народне скупштине. Истрајавала је на непризнавању Видовданског устава[204] и захтевала формирање хрватске сељачке републике. Од јула 1923. до августа 1924. године Радић је боравио у Мађарској, Аустрији, Великој Британији и СССР-у, безуспешно настојећи да обезбеди иностране подршку. После повратка у земљу, Радић је у јануару 1925. године био ухапшен. Због неуспеха да обезбеди подршку у иностранству, суочен са могућношћу да због антидржавног деловања буде осуђен на дугогодишњу робију, Радић је током боравка у затвору, кренуо путем споразумевања са Београдом. По његовом налогу, ХРСС-а је 27. марта 1925. године признала *свеукупно политичко стање*, Видовдански устав и династију Карађорђевић.[205] Одрекавши се републиканског програма, Радићева странка је променила име у Хрватска сељачка странка (ХСС). У јулу исте године формирана је и коалициона влада Народне радикалне странке и ХСС-а, на челу са Николом Пашићем. Радић је пуштен из затвора и у новембру 1925. године је ушао у владу као министар просвете. Због ових Радићевих потеза, франковци су свог дојучерашњег савезника обасипали увредама и оптужбама за издају хрватских националних интереса. *Таква превртљивост мисли и увјерења је без двојбе абнормална... Дакле, Ти народе допушташ да Те једна луда води у наручај Србије*, писао је огорчени Стјепан Саркотић.[206] Радић је, међутим, већ 1926. године поднео оставку на министарско место, а у фебруару 1927. године владу је напустила и његова странка. Италијански дипломати су посебно пажљиво пратили Радићеве натписе и изјаве о Италији. Бивши сарадник италијанске обавештајне службе, који је само коју годину раније мољакао Мусолинија за подршку, од 1926. године је бесомучно нападао и вулгарним увредама обасипао Италију, фашизам и Мусолинија. Поред осталог, у новембру 1926. године на скупу своје странке у Огулину је рекао да је Италија *најгора*

је остваривала захваљујући томе што је био укинут изборни цензус, па су право гласа имали сви мушкарци с навршеном 21 годином живота.

[204] Видовдански устав је био први устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, донет од стране Уставотворне скупштине, а проглашен на Видовдан, 28. јуна 1921. године. Краљевина СХС је Видовданским уставом дефинисана као уставна, парламентарна и наследна монархија.

[205] Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, II, August Cesarec, Zagreb 1989, 296–306; Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 470–474.

[206] Stjepan Sarkotić, *Radićevo izdajstvo*, Беч 1925, 6, 15.

земља на свету, са *најмање слободе и правде*,[207] а у марту 1927. године на конференцији за штампу у Загребу, Мусолинија је упоредио са *мајмуном коме се прохтело печених кестења*...[208] Без обзира на политичку снагу његове странке, због оваквих иступа и честих промена политичких ставова, Радић за Мусолинија није био прихватљив као савезник.

Поред Радића, Рим је пажљиво пратио и активности две франковачке емигрантске групације поникле из Хрватског емигрантског комитета. У Аустрији су антијугословенску пропаганду и даље водили Стјепан Саркотић и његови најближи сарадници, Иван Перчевић и Стјепан Дуић, односно *хрватски триумвират*, како су их називали италијански дипломати. Неформални вођа хрватских емиграната у Мађарској био је Иво Франк, који се после распада Хрватског емигрантског комитета стално настанио у Будимпешти. Његова активност се у том периоду сводила на одржавање контаката са мађарским властима и франковцима у Краљевини СХС.[209]

У фокусу италијанског интересовања била је и франковачка ХСП која је *легално* деловала у Краљевини СХС. Иако малобројна и без значајнијег политичког утицаја у земљи, ова странка је привукла пажњу Рима због доследне сепаратистичке оријентације и екстремног антисрпства.[210] На изборима за Народну скупштину 1925. године, ХСП је добила свега 3064 гласа и остала без посланичких мандата.[211] Почетком 20-их година XX века, највећи утицај у ХСП је стекао загребачки адвокат др Анте Павелић. Рођен је 14. јула 1889. године у Брадини, поред Коњица, где је његов отац као пружни радник био ангажован на изградњи железничке пруге. Незаинтересован за учење, мењајући школе и ванредно полажући разредне испите, Павелић је средњу школу завршио тек 1910, навршивши 21 годину живота.[212] Међутим, Правни факултет у Загребу завршио је у року и 1915. године стекао звање доктора правних наука.[213] Тајну овог преокрета и *успеха* на студијама, Павелић је, у једном од ретких тренутака искрености, открио својим најближим сарадницима: *На свеучилишту нисам радио под Богом ништа. Ноћи*

[207] *Политика*, бр. 6660, 8. новембар 1926, 8.

[208] *Политика*, бр. 6791, 22. март 1927, 4.

[209] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 35–36.

[210] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 382.

[211] Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 455.

[212] Ante Pavelić, *Doživljaji,* I, Naklada Starčević, Zagreb 1996, 255.

[213] Исто, 421.

сам пролумпао, а дане преспавао… Знао сам попити по 20 крпла пива и безброј кава… Ни сам не знам како сам свршио универзу, постао доктор и адвокат... Без рата и протекције не би то постпао никада…[214] Диплому Правног факултета и докторско звање, Павелић је, у ствари, стекао захваљујући свом ангажману у Странци права, односно, *протекцији* коју су му омогућавали угледни загребачки адвокати у најужем руководству те странке: Александар Хорват, Владимир Пребег и Иво Франк. Наиме, Павелић је током студија постао члан и један од вођа франковаца на Загребачком свеучилишту. Није учествовао у Великом рату, јер је био проглашен *неспособним за сваку војну службу*,[215] али се истакао као предводник насилних антисрпских демонстрација у јуну и јулу 1914. године.[216] И пре стицања докторског звања, почео је да ради у адвокатској канцеларији Александра Хорвата. Крајем новембра 1918. године Павелић је у Загребу отворио своју адвокатску канцеларију и био изабран за секретара Странке права. После југословенског уједињења, био је један од аутора новог програма ХСП, тајно је одржавао везу са вођама Хрватског емигрантског комитета и, по властитом казивању, водио *послове потајне организације и револуционарне скупине* ХСП-а.[217] Избор за заступника у Скупштини града Загреба 1921. године, склапање брака са Маром Ловренчевић, кћерком утицајног франковца и новинара, Мартина Ловренчевића, као и избор за потпредседника ХСП-а 1922. године, пресудно су допринели да Павелић постане најутицајнија личност ове странке.[218] Већ у том периоду показивао је одсуство моралних скрупула и спремност да свој политички положај искористи за стицање личне користи. Наиме, Павелић је 1923. године имао кључну улогу у успостављању сарадње франковаца са Николом Пашићем и Народном радикалном странком. Ни непријатељство према југословенској држави, ни изражено антисрпство, нису код њега изазвали гађење према новцу који је све до краја 1926. године, добијао од Пашићевих радикала.[219] Павелић је истовремено одржавао везу са фран-

[214] *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997, 164.

[215] Ante Pavelić, *Doživljaji*, I, Naklada Starčević, Zagreb 1996, 411.

[216] Ivan Ribar, *Iz moje političke suradnje 1901–1963*, Izdavačko knjižarsko poduzeće *Naprijed*, Zagreb 1965, 133–134.

[217] Ante Pavelić, *Doživljaji,* II, Vratna Gora, Zagreb 1998, 36.

[218] Miron Krešimir Begić, *Ustaški pokret 1929–1941: pregled njegove poviesti,* Naklada Smotre „Ustaša", Buenos Aires-New York 1986, 83.

[219] Franjo Tuđman, *Uvod u historiju socijalističke Jugoslavije*, „Forum", Časopis odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, God. 2 (1963),

ковачким емигрантима у Аустрији и Мађарској и настојао да за остварење хрватске независности обезбеди иностран подршку.

Након што је крајем 1926. године дошло до заоштравања италијанско-југословенских односа, фашистички режим је почео са успостављањем контаката са хрватским емигрантима у Аустрији. Током пролећа 1927. године, Саркотић и његови најближи сарадници су на састанцима са италијанским дипломатама позвали Италију да наступи као *ослободилац Хрвата од српског јарма* и нудили да у случају италијанско-југословенског рата покрену револуцију с циљем ослобађања Хрватске. Тврдили су да имају бројне присталице у Аустрији, који су организовани у *милитаризована језгра*, спремна да тајно уђу у Краљевину СХС и *покрену револуцију*. Саркотић је уверавао Италијане и да *Хрвати дубоко мрзе Србе*, али да им је потребна иностран подршка да би покренули револуцију. И поред сумње у погледу способности Саркотића и његових следбеника да покрену револуцију, у Риму је процењено да се наставе контакти са њима. Тај задатак је поверен Витториу Мацотију, који је на вези већ држао албанске емигрантске групе у Бечу.[220]

Придобијање Павелића за сарадњу имало је неупоредиво већи значај за фашистички режим. У потрази за иностраном подршком, наиме, Павелић се у јуну 1927. године у Будимпешти састао са Ивом Франком и договорио да покрену заједничку акцију ради обезбеђивања италијанске подршке за постизање хрватске независности. Павелић и Франк су сачинили меморандум, који је Франк средином јуна исте године предао италијанском посланику у Будимпешти, Дуринију (Ercole Durini di Monza), са молбом да га достави Мусолинију.[221] У уводном делу меморандума који је Дурини хитно проследио Мусолинију, Павелић и Франк су нагласили да су *дубоке супротности између Италије и Југославије, које су у последње време изашле на површину… пробудиле наду хрватског народа да у не тако далекој будућности може збацити сраморни и неподношљиви српски јарам*. Као циљ коме тежи хрватски народ, навели су *обнову* хрватске државе која би била *суверена у сваком погледу*. Уз тврдњу да меморандум изражава *тежње 80% хрватског народа*, истакли су да би италијанска помоћ Хрватима имала, *не само велико значење за европску културу*, већ да би била и од *примарне ва-*

knj. 3, br. 4, 718–720; Hrvoje Matković, *Veze između frankovaca i radikala od 1922 do 1925*, Historijski zbornik 15 (1962), 41–58.

[220] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 132–134; James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 36–38.

[221] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 270–271.

жности за развој Италије као велесиле… Аутори су навели читав низ обећања, као и спремност да се Хрвати политички, економски и у војном погледу, подреде италијанским интересима, уколико Рим подржи њихову независност.[222] Меморандум је био само припрема за успостављање непосредног контакта Павелића са италијанским властима. Средином јуна 1927. године, на путу за Париз, где је као представник Загреба требало да учествује на Конгресу градова, Павелић се зауставио у Бечу. У аустријској престоници се састао са Саркотићем и његовим сарадницима и од њих затражио да му преко својих веза у тамошњем италијанском посланству уговоре да га, приликом повратка из Париза, у Риму прими нека од водећих личности фашистичке партије. Преко италијанског војног аташеа, Саркотићеви сарадници су о томе обавестили италијанског посланика у аустријској престоници, Ауритија, који је то пренео Мусолинију. Аурити је напоменуо да ће Павелић, који је *најодлучнији противник срп̄ства*, у Рим стићи између 25. и 26. јуна и одсести у хотелу *Флора*.[223] Мусолини је прихватио Павелићеву иницијативу и одлучио да разговор са њим обави Форђес Даванцати, члан Великог фашистичког већа и уредник утицајног римског листа *Трибуна*. Почетком јула 1927. године Даванцати је у својој кући у Риму у два наврата разговарао са Павелићем и потом поднео писани извештај Мусолинију. Изнео је да му је Павелић предао примерак меморандума и поновио ставове и обећања који су у њему изнети. Констатовао је да се Павелић и његова странка залажу за независност Хрватске, те да *рачунају на италијанско-југословенски сукоб, како би добили оно што не могу постићи властитом снагом или услед унутрашње кризе* југословенске државе. С обзиром на то да је Павелић предложио да Италија почне са успостављањем поверљивих контаката у Хрватској, Даванцати је закључио да се ради о прилици коју Италија не би смела пропустити и предложио да се на овом случају ангажују италијански конзуларни органи и обавештајно одељење италијанског Генералштаба. Даванцати је напоменуо да је са Павелићем договорио да остану у контакту, те му је, ради одржавања тајне кореспонденције, дао адресу своје супруге са њеним девојачким презименом.[224]

Без обзира на то што су Павелићеви предлози заинтересовали Мусолинија, он је и даље био опрезан према хрватским сепаратистима. Дино Гранди је, стога, средином јула 1927. године наложио италијанском

[222] Исто, 303–305.

[223] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 280.

[224] Исто, 317–318.

посланику у Будимпешти, да пажљиво прати хрватски сепаратистички покрет задржавајући резервисан однос према његовим представницима.[225] По свој прилици, италијански генерални конзул у Загребу Убалдо Рокира је добио другачије инструкције, јер су у другој половини 1927. године, учестали његови тајни састанци са Павелићем.[226] Несумњиво се радило о класичном агентурном односу, јер је почетком септембра исте године, Павелић Рокири доставио документ који је садржао преглед политичке ситуације у Хрватској и основне податке о Хрватском блоку и његовим циљевима.[227] Наиме, почетком 1927. године, ХСП је успоставила сарадњу са Хрватском федералистичком сељачком странком, Анте Трумбића. На основу програма који се заснивао на *историјском хрватском државном праву*, средином исте године, ове странке су формирале Хрватски блок, на челу са Павелићем и Трумбићем.[228] Италијански конзул је извештај добијен од Павелића проследио Мусолинију, уз коментар да се Хрватски блок *исцрпљује у мржњи према владајућим Србима и Радићу, издајнику хрватских интереса и идеала.*[229] У том периоду, Рим је преко конзулата у Загребу почео и да плаћа Павелића, финансира активности ХСП-а и подстиче *формирање јединственог антисрпског фронта* у Хрватској. Пројекат финансирања ХСП-а, Мусолини је усагласио са Рокиром приликом његовог боравка у Риму у јануару 1928. године.[230] Поред Павелића, Рокира је у том периоду као информатора ангажовао и Милана Шуфлаја, истакнутог члана и идеолога ХСП-а. Контакте са Павелићем и Шуфлајем италијански конзул је одржавао у најстрожој тајности, често и преко посредника.[231] Уз контакте са Рокиром, Павелић је, на претходно договорен начин, тајно комуницирао и са Даванцатијем. Крајем марта 1928. године, доставио му је један документ, који је Даванцати проследио Грандију, уз напомену да то сведочи о *постојаности Павелићевих политичких намера.*[232]

[225] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 317.

[226] Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 108.

[227] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 24.

[228] Ljubomir Antić, *Hrvatska federalistička seljačka stranka*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 15 No. 1, 1982, 189.

[229] DDI, Settima serie, vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 382–384.

[230] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista,* L'ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 24; Hrvoje Matković, *Veze između frankovaca i radikala od 1922 do 1925*, Historijski zbornik 15 (1962), 50.

[231] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 383–384.

[232] Исто, 184.

Павелићев значај за Рим, порастао је након што су на парламентарним изборима у септембру 1927. године, Павелић и Трумбић, као кандидати Хрватског блока, изабрани за посланике у Народној скупштини Краљевине СХС. На овим изборима Радићева странка је наступила под именом Народна сељачка странка, са програмом у коме није био захтев за успостављање хрватске републике. Иако је имала 164.096 гласова мање него на изборима 1925. године, Радићева странка је са 61 послаником и даље била најјача хрватска странка.[233] Оставши у опозицији, Радић је у јесен 1927. године успоставио сарадњу са до тада најжешћим политичким противником, Светозаром Прибићевићем, председником Самосталне демократске странке која је представљала Србе из тзв. пречанских крајева. Сарадња две странке крунисана је у новембру 1927. године, формирањем Сељачко-демократске коалиције (СДК).[234] Као вође најјаче опозиционе коалиције у Народној скупштини, Радић и Прибићевић су жестоко нападали београдску владу, али су подједнако оштро иступали и против Италије.[235] Крајем новембра 1927. године Радић је у Народној скупштини рекао да *Срби, Хрвати и Словенци нису ниīда имали од Италије да се бране, али ūрви ūуī кад буде до тоīа дошло... не би īонили Италијани нас, неīо ми Италијане, како их нико досад није īонио.*[236] За разлику од Радићевих, у Риму су Павелићеви јавни иступи наилазили на позитиван одјек. У име Хрватског блока, он је 28. октобра 1927. године у Народној скупштини прочитао изјаву у којој је нагласио да ће Хрватски блок *свим законитим средствима радити*

[233] Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 352–353; Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 501; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1928–1988*, I knjiga, *Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, Nolit, Beograd 1988, 142.

[234] Прибићевић је 1918. године, као један од руководилаца Народног вијећа, одиграо кључну улогу у припреми југословенског уједињења. Био је први министар унутрашњих дела Краљевине СХС, а потом и министар просвете. После уласка Радићеве странке у владу Николе Пашића, 1925. године, Прибићевић је прешао у опозицију. Повређена сујета је Прибићевића гурнула *у Радићев заīрљај.* Од поборника централистичког уређења док је био на власти, Прибићевић је преласком у опозицију и успостављањем сарадње са Радићем, постао заговорник федеративног преуређења Краљевине СХС и огорчени непријатељ краља Александра (Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић: Срūско-хрваūски сūор*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 328–334).

[235] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 136.

[236] *Полиūика*, бр. 7032, 24. новембар 1927, 5.

да се односи хрватског народа из темеља измени, успоставом хрватске државно-правне самосталности.[237]

Упоредо са стварањем упоришта међу хрватским сепаратистима, фашистички режим је предузео кораке како би остварио финансијски и медијски утицај у хрватским деловима Краљевине СХС. Почетком 1928. године Италијанска комерцијална банка (Banca Commerciale Italiana), купила је већину деоница *Хрватске банке* и издавачког предузећа које је издавало утицајни загребачки лист *Новости*.[238] Тако је, пред избијање најозбиљније унутрашње кризе југословенске државе, Рим обезбедио предуслове за ефикасно коришћење хрватског сепаратизма за њену дестабилизацију и разбијање.

[237] *Политика,* бр. 7005, 28. октобар 1927, 3; *Политика*, бр. 7006, 29. октобар, 1927, 4.

[238] Giampiero Carocci, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969, 174; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest - New York 2018, 40.

Двадесетједногодишњи матурант – Павелићева матурска фотографија

Ангажовао је Павелића за сарадњу – Форђес Даванцати

ОПЕТ ЗАЈЕДНО ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Политички односи у југословенској држави посебно су се заоштрили након што је 23. фебруара 1928. године, на челу са Велимиром Вељом Вукићевићем, формирана коалициона влада Народне радикалне странке, Демократске странке, Словеначке народне странке и Југословенске муслиманске организације. Влада је имала подршку 210 од укупно 315 посланика у Народној скупштини, а најјача опозициона снага била је СДК, коју је чинило 85 посланика ХСС и СДС.[239] Формирање Вукићевићеве владе СДК је оценила као *највећи удар сељачкој демократији и правом парламентаризму...* најавивши да ће наставити *своју велику борбу против лажног парламентаризма, партизанства, хегемоније, насиља и корупције.*[240] Наредних месеци ова коалиција је на све начине опструисала рад Народне скупштине. Током скупштинских седница, њени посланици су изазивали инциденте и на рачун владе и посланика владајуће већине износили разне оптужбе, простачке увреде, псовке и претње. У неколико наврата дошло је и до физичких обрачуна, па је интервенисала жандармерија. У непримереном и насилничком понашању предњачили су посланици ХСС-а. *Будало, хуљо, лопове, битанго, лажове, лупежу, убице, крвници, стоко, београдски Цинцари*, само су неке од увреда које су Радић и његови посланици добацивали посланицима владајуће већине и министрима.[241] Према оцени британског посланика у Београду, опозиција је *својом политиком опструкције онемогућила озбиљан рад* Народне скупштине и *повела невиђену провокативну кампању клевета на рачун Србије и српских посланика.*[242] У таквој

[239] Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 442–443.

[240] *Политика*, бр. 7122, 25. фебруар 1928, 3; *Време*, бр. 2220, 25. фебруар 1928, 1.

[241] *Политика,* бр. 7141, 15. март 1928, 1–3; *Политика*, бр. 7182, 28. април 1928, 1–2; *Политика*, бр. 7188, 5. мај 1928, 1–4; *Политика*, бр. 7215, 1. јун 1928, 1–3.

[242] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije - Globus, Beograd - Zagreb 1986, 527.

атмосфери, на седници Народне скупштине 20. јуна 1928. године, радикалски посланик Пуниша Рачић је, након више личних увреда које му је упутио посланик ХСС-а Иван Пернар, пуцао у посланике ХСС-а. Усмртио је Павла Радића и Ђуру Басаричека, а тешко ранио Стјепана Радића, Ивана Пернара и Ивана Гранђу. Рачић је истог дана ухапшен, а рањени посланици збринути у Општој државној болници у Београду. Стјепан Радић, који је рањен у стомак, хитно је оперисан. Непосредно после операције, док је још био у операционој сали, посетио га је краљ Александар. *Дошао сам да Вас видим*, рекао је краљ. *Хвала, много Вам хвала*, одговорио је Радић и пољубио краља у руку.[243] Иако је влада већ 20. јуна предузела мере за очување реда и апеловала на смиривање ситуације, одмах по приспећу вести о злочину у Народној скупштини, у више хрватских градова су одржане насилне антивладине демонстрације. У сукобима са органима реда у Загребу, смртно су страдале три особе, било је више повређених и преко сто ухапшених.[244] Без обзира на Радићеву јавну поруку да се сачува мир, потези посланика СДК нису доприносили смиривању ситуације. Посланички клуб СДК је 21. јуна напустио Београд, саопштивши да неће учествовати у раду Народне скупштине *док се не дају пуне репарације и санкције и не створи потребно сигурно јамство за нашу потпуну једнакост и равноправност*. Руководство СДК је донело одлуку и да више не одржава никакве везе са владом, Председништвом Народне скупштине, ни са владиним странкама, док се на слободним изборима не изабере нова Народна скупштина.[245] Запрепаштење и огорченост које је у хрватском народу изазвало убиство и рањавање посланика ХСС-а, руководство ове странке је, максимално користило за радикализацију ситуације. Према оцени британског посланика у Београду, потпредседник ХСС-а Јосип Предавец је у том периоду одржао низ говора, *тако оштро срочених да се стицао утисак да његова странка ради на разбијању југословенске државе*.[246] И поред владиног апела штампи да се трагични догађаји у Народној скупштини *злонамерно не изврћу и не експлоатишу и једноме*

[243] *Политика*, бр. 7233, 21. јун 1928, 4.

[244] Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 531; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 391; *Време*, бр. 2331, 21. јун 1928, 9; *Време*, бр. 2332, 22. јун 1928, 7; *Време*, бр. 2333, 23. јун 1928, 1–3.

[245] *Време*, бр. 2332, 22. јун 1928, 4–5; *Политика,* бр. 7234, 22. јун 1928, 6.

[246] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije - Globus, Beograd-Zagreb 1986, 529.

личном злочину не дају размере и тумачења на штету угледа и спокојства земље,[247] загребачки медији су покренули бесомучну кампању са циљем да Рачићев злочин представе као акт који су организовали владајући кругови у Београду. Пласирајући низ измишљотина, гласила ХСС-а, *Дом* и *Народни вал* су за злочин у Народној скупштини кривили владу, Двор и подстицали отровну мржњу према Србији и Београду, који су називали *злочиначким леглом*.[248] Без обзира на то што је у оквиру СДК била и Самостална демократска странка, крајем јуна и почетком јула 1928. године, у појединим местима у Хрватској дошло је до антисрпских иступа и напада на Србе и њихову имовину.[249] Неспособна да на адекватан начин реагује, влада Вељe Вукићевића је 4. јула 1928. године поднела оставку. Краљ Александар је покушао да кроз преговоре са рањеним Радићем, који је био у болници у Београду, нађе решење за смиривање ситуације, али без успеха. Радић је поставио захтеве за које је био сигуран да их краљ Александар неће прихватити.[250]

Италијански конзул Рокира је већ 28. јуна 1928. године информисао Рим, да је Владко Мачек, тада потпредседник ХСС-а у поверењу саопштио Милану Шуфлају да руководство ХСС-а намерава да крене сепаратистичким путем. Изнео је да Радић неће предузимати кораке у том правцу све док је у болници у Београду, јер страхује да би могао бити убијен. *У Загребу ће говорити*, рекао је Мачек.[251] Иако недовољно опорављен, Радић се у Загреб вратио 8. јула 1928. године и одмах повео интензивну пропагандну кампању, настојећи да интернационализује *хрватско питање*. У тексту под насловом *Мусолини није за рат, а ни против Хрвата*, који је лист *Народни вал* објавио 24. јула 1928. године, Радић је, хвалио Италију и Мусолинија. По његовим речима, Италија је увек ценила историјску улогу Хрвата као *вишевековне предстраже Европе према Балкану*, па Хрвати могу рачунати на њену и помоћ *читавог цивилизованог света* у борби против Београда. Наравно, Радић у чланку није ни поменуо бруталну денационализацију којој је у то

[247] *Политика*, бр. 7233, 21. јун 1928, 8.

[248] *Политика*, бр. 7254 12. јул 1928, 2; *Правда*, бр. 185, 12. јул 1928, 3; *Време*, бр. 2353, 13. јул 1928, 3.

[249] Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 533–534; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu,* Kulturnohistorijsko društvo *Hrvatski rodoljub,* Zagreb 1942, 395–396; *Политика*, бр. 7249, 7. јул 1928, 4–5; *Политика*, бр. 7234, 22. јун 1928, 9.

[250] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић: Српско-хрватски спор*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 313–314.

[251] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 384.

време била изложена хрватска мањина у фашистичкој Италији.[252] Извештавајући о ситуацији у Загребу, Рокира је Мусолинију скренуо пажњу на овај текст и проценио да Радићева изјава указује на његову жељу да се *поново приближи Италији*.[253] Италијански конзул је био у праву, јер је Радић предузео и конкретан потез у том правцу. Знајући за Павелићеву сарадњу са Италијанима, Радић му је тих дана саопштио: *Тражићемо признање независне државе, а што се тиче Италије, настојаћу да постигнем споразум и у том смислу се ослањам на Вас.*[254] Павелић је о разговору са Радићем обавестио Рокиру, а овај је 24. јула 1928. године о томе хитно информисао Мусолинија.[255]

Покушаји Београда да превазиђе кризу нису уродили плодом. Формирање владе на челу са словеначким политичарем, Антоном Корошецом, није имало ефекта. На сазивање редовног заседања Народне скупштине за 1. август 1928. године, посланички клуб СДК је одговорио бојкотом и радикализацијом својих захтева. Истог дана када је у Београду одржавана скупштинска седница, у згради Сабора у Загребу одржан је састанак посланика СДК. Док је маса окупљених испред зграде клицала *самосталној хрватској држави*, посланици су усвојили резолуцију у којој је, поред осталог, наглашено да *крња* Народна скупштина *није овлаштена доносити никакве закључке за цијелу државу*... Најављено је и да ће СДК *повести најодлучнију борбу за ново државно уређење*...[256] Хрватски блок је подржао ову резолуцију, те су већ 2. августа 1928. године, његови посланици Анте Павелић и Анте Трумбић, ступили у посланички клуб ХСС-а, односно СДК.[257] *Садања борба представља, у првом реду борбу Хрватске за извојштење положаја, који*

[252] Фашистички режим је забранио хрватски језик у школама, црквама и на јавним местима у Италији. Хрватима су насилно мењана имена и презимена, уништавана седишта њихових просветних, културних и политичких удружења, а одреди црнокошуљаша су њихове политичке, верске и националне представнике дисциплиновали батинама и рицинусовим уљем (Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 258–281).

[253] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 68; *Политика*, бр. 7267, 25. јул 1928, 3.

[254] M. Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 139.

[255] Исто, 163.

[256] Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 531; Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, knjiga I, Liber, Zagreb 1974, 21–22; *Политика*, бр. 7275, 2. август 1928, 1–4; *Време*, бр. 2373, 2. август 1928, 1, 4.

[257] Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 408.

одговара повјесном државном праву, дакле за њезину самосталност…, истакао је Павелић, у изјави коју је овим поводом дао загребачком *Јутарњем листу*.[258] На састанку 3. августа 1928. године у Загребу посланици СДК су формирали Пословни и Акциони одбор. У саопштењу за јавност наведено је да су ови одбори формирани са задатком да *спроведу организацију борбе читаве јавности против хегемонистичке владавине*...[259] Према информацији добијеној од Павелића, међутим, Рокира је обавестио Рим да су одбори основани у циљу *уједињења националних снага ради тријумфа хрватске идеје*.[260] Одлуке СДК праћене су бројним манифестацијама подршке хрватској независности, а у узаврелој атмосфери дошло је и до прве терористичке акције хрватских сепаратиста. Јосип Шуњић, припадник једне екстремне омладинске групе ХСС-а, 4. августа 1928. године је на Јелачићевом тргу у Загребу, хицима из револвера, усмртио новинара Владимира Ристовића, уредника београдског листа *Јединство.* Шуњић је након хапшења изјавио да је убиство извршио, јер је пре злочина у Народној скупштини, Ристовић у својим чланцима позивао на убиство Стјепана Радића.[261]

Врхунац незадовољства и напетости у Хрватској је изазвала смрт Стјепана Радића. Оснивач и председник ХСС-а је услед последица рањавања преминуо у Загребу 8. августа 1928. године. Руководство ХСС-а је Радићеву сахрану на загребачком Мирогоју 12. августа 1928. године, претворило у масовну сепаратистичку манифестацију. *Да извојујемо својој хрватској домовини и свом хрватском народу коначну слободу*, била је порука коју је на Радићевој сахрани упутио Владко Мачек, нови председник ХСС-а.[262] СДК је после Радићеве смрти истрајавала на бојкоту Народне скупштине и захтевала *темељну ревизију* Видовданског устава. Одбијала је да са политичким странкама из Србије заједнички ради на проналажењу решења за кризу и као јединог саговорника на ту

[258] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb, 1978, 26–27; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu,* Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 409–410.

[259] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 72; *Политика*, бр. 7277, 4. август 1928, 4; *Време*, бр. 2375, 4. август 1928, 3.

[260] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 498–500.

[261] *Политика*, бр. 7279, 6. август 1928, 1–2; Jere Jareb, *Hrvatski narod u Drugom svjetskom ratu 1941.-1945*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 27 No. 3, 1995, 404; Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije - Globus, Beograd–Zagreb 1986, 530.

[262] *Политика*, бр. 7286, 13. август 1928, 1–4: Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 412–414.

тему признавала краља.[263] Ситуација је додатно заоштрена у септембру 1928. године, када је СДК позвала присталице да са представницима владе и владиних странака *прекину сваки друштвени саобраћај*.[264] И док је СДК у јавности наступала јединствено, унутар ове коалиције је дошло до подвајања између Прибићевићеве странке, са једне и хрватских странака, са друге стране. Рокира и други италијански дипломати су од јесени 1928. године у својим извештајима, хрватске странке у СДК називали хрватска коалиција, хрватски покрет или хрватски сепаратистички покрет, а његово руководство *Хрватски директорат*. У децембру 1928. године, Рокира је обавестио Мусолинија и да је ХСС у *суштини сепаратистичка* странка, а да је Хрватски блок *постао блок свих хрватских странака*.[265] Као председник најјаче хрватске странке, Мачек је био неприкосновени лидер хрватске коалиције, а у Хрватском директорату поред њега су били Анте Трумбић и Анте Павелић. После Павелићевог одласка у емиграцију, у директорату га је заменио Миле Будак, књижевник и члан најужег руководства ХСП-а.[266]

После Рачићевог злочина у Народној скупштини, Мусолини је наредио да италијански дипломатски представници у Београду, Бечу и Будимпешти са *највећом пажњом* прате дешавања у Краљевини СХС.[267] Најделикатнији задатак на праћењу југословенске кризе доделио је италијанском конзулу у Загребу, Рокири: *Наставите да одржавате поверљиве и блиске контакте и редовно ме обавештавајте о сваком детаљу ситуације чији нас развој веома интересује*.[268] У складу са овим налогом, Рокира је наставио да одржава поверљиве контакте са Павелићем и Шуфлајем, а преко њих је био у контакту и са другим руководиоцима хрватске коалиције. Међутим, информације о југословенској кризи и активностима хрватског сепаратистичког покрета које су се из различитих извора сливале у Рим често су биле контрадикторне. Због тога је Мусолини, после Рокириног усменог информисања, крајем августа 1928.

[263] Todor Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935*, Prosveta, Beograd 1969, 19–20; *Политика*, бр. 7306, 2. септембар 1928, 3.

[264] Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, knjiga I, Liber, Zagreb 1974, 30.

[265] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 127–128.

[266] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligratico dello Stato, Roma 1967, 465; Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 26; James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 142

[267] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligratico dello Stato, Roma 1967, 404–405, 480–481.

[268] Исто, 404.

године, наложио да се прикупљање података о југословенској кризи и активностима хрватских сепаратиста централизује у италијанском конзулату у Загребу. Рокира је, поред осталог, добио налог да кореспонденцију са Римом сведе на најмању меру и да, уместо тога, повремено долази у италијанску престоницу и усмено реферише.[269] Мусолини је 11. септембра 1928. године поручио Рокири: *Обавеститe уваженоī Павелића, како би моīао да īренесе својим колеīама, да аīсолутно нико није овлашћен да са њима разīовара у име италијанске владе осим Ваше Екселенције*.[270] Тако је, по Рокириним речима, италијански конзулат у Загребу постао *средиштe целокуīноī хрватскоī īокрета унутар īраница Краљевине СХС*.[271]

Настојећи да обезбеди пуну италијанску подршку за хрватски сепаратистички покрет, Павелић је преко Рокире настојао да убеди Рим да у оквиру Хрватског директората нема разлика у погледу опредељења за хрватску независност. Тврдио је да је Трумбић *у души сеīаратистички оријентисан, без обзира на то што јавно īовори о федерализму*, као и да се Мачек *вратио својим старим сеīаратистичким идејама*.[272] Ове Павелићеве тврдње су несумњиво пресудно допринеле да се Рим одлучи за успостављање контаката и са Мачеком, као лидером хрватског сепаратистичког покрета. Павелић је једно време преносио поруке између Рокире и Мачека, а потом је организовао и њихов тајни састанак у својој адвокатској канцеларији.[273] Према Рокирином извештају Мусолинију од 22. октобра 1928. године, овом састанку су, поред Мачека, присуствовали Павелић и Шуфлај. Мачек је, поред осталог, недвосмислено потврдио своје опредељење за независну и самосталну Хрватску. Објаснио је и да би прихватио персоналну унију или федеративно преуређење југословенске државе, ако то Београд понуди, али би то сматрао само кораком ка пуној хрватској независности. Изразивши уверење да је близу економска пропаст југословенске државе, Мачек је изнео и да планира да за два или три месеца прогласи хрватску независност. Сматрао је да ће у том случају Прибићевић највероватније напустити СДК,

[269] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 496–497, 533–534.

[270] Исто, 561–562.

[271] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia 1929–1941. Il separatismo croato in Italia,* Gangemi Editore, Roma 1998, 58.

[272] DDI, Settima serie, vol. VI, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967, 498–500.

[273] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 42–44; Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 108.

а Београд покушати да интервенише. Међутим, изразио је очекивање да ће Италија и Велика Британија, заједнички интервенисати у циљу очувања европског мира и спречити насилну реакцију Београда. Затражио је италијанску подршку за своје планове, што му је Рокира и обећао.[274] Био је то почетак Мачекове тајне сарадње са фашистичким режимом која ће потрајати и наредних година.[275]

Италијанске власти су у јесен 1928. године, преко Мачека и Павелића, остваривле пресудан утицај на хрватски сепаратистички покрет и почеле да га усмеравају и финансијски помажу. За преношење инструкција и достављање финансијске помоћи, Рим је задужио Рокиру, што је изазвало реакцију опрезног Галија. Током разговора са Мусолинијем у новембру 1928. године у Риму, италијански посланик је предложио да се, како би се избегла евентуална компромитација италијанске владе, финансијска и друга помоћ Рима хрватском сепаратистичком покрету убудуће не доставља преко Рокире. *Помоћ у новцу или другоме, мора се хрватској страни допремати на други начин*, предложио је Гали. Мусолини је прихватио овај предлог и наредио да Рокира и даље одржава контакте, прикупља информације и преноси инструкције вођама хрватског покрета у Загребу, а да *активне контакте*, односно достављање финансијске и друге помоћи, реализује један неслужбени, *тајни одбор* који ће се формирати у Трсту. Формирање и руковођење *тајним одбором*, Мусолини је на Галијев предлог, поверио Фулвиу Сувичу, фашистичком функционеру из Трста. На повратку из Рима у Београд, Гали се у Трсту састао са Сувичем са којим је од раније био у пријатељским односима. Сувич је већ био обавештен да треба да формира тајни одбор и Галију је изнео неке своје замисли. Извештавајући Мусолинија о томе, Гали је изнео да је Сувич рекао да ће у свом *тршћанском и далматинском окружењу лако пронаћи четири или пет сигурних патриота, који ће у потпуности поштовати тајност и дискрецију*... Предложио је да у одбор ангажује људе који су као припадници италијанске војне обавештајне службе непосредно после Великог рата сарађивали са хрватским сепаратистима на разбијању Краљевине СХС. У том контексту је поменуо Ћезаре Финција, који је тада *показао ђаволско лукавство и несумњиву способност*.[276] Након што се Мусоли-

[274] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 42–44.

[275] У својим мемоарима Мачек уопште није поменуо контакте са Рокиром и своју сарадњу са фашистичким режимом (Vladko Maček, *In the Struggle for Freedom*, Translated by Elizabeth and Stjepan Gasi, Pennsylvania State University Press, 1957).

[276] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 65–67.

ни сагласио са овим предлозима, Сувич је крајем 1928. године у Трсту формирао тајни одбор.[277] Поред Финција, Сувич је за рад у одбору ангажовао и Ђанина Анђелинија (Giannino Angelini), власника фирме за трговину оружјем *Анђелини и Бернардон* из Трста. Одбор је почео са радом тек после неколико месеци, тако да је Рокира и почеком јануара 1929. године, Павелићу доставио извесну суму новца на име помоћи италијанске владе хрватском сепаратистичком покрету.[278]

Павелић је имао кључну улогу и у успостављању сарадње хрватског сепаратистичког покрета са мађарском владом. Захваљујући својим везама у мађарском конзулату у Загребу, Павелић је уговорио да се средином октобра 1928. године Мачек у Бечу састане са Габором Апором (Gábor Apor), шефом политичког одељења мађарског Министарства спољних послова.[279] Вођа ХСС-а је том приликом затражио помоћ Будимпеште за реализацију хрватске независности, обећавши заузврат територијалне уступке Мађарској. Апор је позитивно реаговао на Мачеково излагање, обећао да ће остати у контакту са вођама хрватског покрета, те да ће им преко мађарског конзулата у Загребу достављати корисне информације. У извештају који је поднео мађарском Министарству спољних послова, Апор је изразио уверење да је хрватски покрет озбиљан, организован и да заслужује највећу пажњу. У складу са овом оценом, мађарска влада је упутила захтев Риму да се утврди заједнички *акциони програм* подршке хрватском сепаратистичком покрету.[280] Мусолини, међутим, тада није прихватио ову иницијативу, сматрајући да сарадња Италије и Мађарске треба да остане на нивоу *поверљиве размене идеја и информација*.[281] За пружање значајније италијанско-мађарске подршке и помоћи хрватским сепаратистима посебно се залагао тадашњи председник мађарске владе, Иштван Бетлен. У

[277] У италијанским службеним документима за тајни одбор у Трсту је коришћен назив Хрватска тајна служба (DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 146; Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia 1929–1941. Il separatismo croato in Italia,* Gangemi Editore, Roma 1998, 44–46; Erik Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 35).

[278] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 180–181.

[279] Todor Stojkov, *O spoljnopolitičkoj aktivnosti vođstva Seljačko-demokratske koalicije uoči Šestojanuarske diktature,* Istorija XX veka, Zbornik radova, sv. IX, Beograd 1968, 309.

[280] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 78; Enes Milak, *Italijanska diplomatija i hrvatsko pitanje 1928–1935*, Istorija 20. veka, Institut za savremenu istoriju, god. VI, br. 1-2, Beograd 1988, 90–91.

[281] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 44; Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939),* B.A. Graphis, Bari 2006, 141.

разговору са италијанским послаником у Будимпешти, средином новембра 1928. године, он је наговестио спремност мађарских власти да преко посредника доставе оружје хрватским сепаратистима.[282]

У данима после Радићеве смрти, руководство ХСС-а је планирало да покрене оружану побуну и прогласи независну хрватску републику. Уз учешће неколицине бивших аустроугарских официра, на челу са Славком Кватерником, сачињен је план и вршене припреме за побуну. Сепаратисти су располагали извесном количином оружја добијеном од мађарских власти, које су им обећале и додатну помоћ након покретања побуне. Због неслагања у најужем руководству ХСС-а, до побуне ипак није дошло.[283] Руководство хрватског сепаратистичког покрета, међутим није потпуно одбацило ову идеју и припреме оружане побуне је поверило Павелићу. Уз знање и подршку италијанских власти, Павелић је ове припреме спроводио уз помоћ Бранимира Јелића, председника Савеза хрватске правашке републиканске омладине (СХПРО)[284] и Густава Перчеца, секретара ХСП. На Павелићеву иницијативу, на *другом сабору* СХПРО, 2. септембра 1928. године у Загребу, донета је одлука о започињању *оружане и револуционарне борбе* против *београдских насилника*. Закључено је да се одмах почне са организовањем *тајних борбених јединица по читавој Хрватској* и прикупљањем оружја.[285] У складу са овим закључцима, у Загребу је 1. октобра 1928. године, основана терористичка организација *Хрватски домобран.* Да би се пред властима прикрила права природа организације, покушана је њена регистрација као *шпортског друштва*, коме је, према статуту, била сврха да *развија тјелесно и душевно здравље својих чланова*. Павелић је, међутим, био аутор једног документа који је био познат само неколицини његових најближих сарадника и италијанским властима.[286] У том

[282] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 82–83.

[283] Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapažanja 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest,* uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995, 200–204.

[284] Правашка омладина је била подељена у три фракције: Хрватску правашку републиканску омладину, Хрватску правашку сељачку омладину и Хрватску правашку радничку омладину. Ове фракције су 1927. године формирале јединствени Савез хрватске правашке републиканске омладине, на челу са Бранимиром Јелићем (Miroljub Vasić, *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941. godine*, Narodna knjiga-Institut za savremenu istoriju, Beograd 1977, 358–359).

[285] Mijo Bzik, *Ustaška borba od prvih dana ustaškog rada do poglavnikova odlaska u emigraciju. Počeci i bit Ustaškoga pokreta,* Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb 1942, 69–70.

[286] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 42–44.

документу он је Хрватски домобран дефинисао као *хрватску народну државотворну организацију која ради свим средствима на томе да се успостави посве самостална и Независна Држава Хрватска, на циелом хрватском народном и повиестном подручју...*[287] Након што власти нису прихватиле регистрацију ове организације, Хрватски домобран је деловао илегално. У Загребу је имао више десетина чланова, углавном из редова правашке омладине, који су били подељени у мање групе (појеве).[288] Под врховним Павелићевим старешинством, *предводник* Хрватског домобрана је био Стјепан Стипе Јавор, члан најужег руководства ХСП-а, а први припадници Марко и Станко Храниловић, Матија Солдин, Мијо Бабић, Звонимир Поспишил, Мијо Бзик, Владимир Сингер и др.[289] Састанке су одржавали у катакомбама на Каптолу бр. 4 и у згради на Јелачићевом тргу бр. 6. Током јесени 1928. године прикупљали су оружје и припремали се за извођење терористичких акција. Павелић и Шуфлај су у два наврата информисали италијанске дипломате о формирању и активностима Хрватског домбрана и у ту сврху затражили финансијску помоћ.[290] Организација је једно време као параван за окупљање и реализацију појединих акција користила лист *Хрватски домобран*, који је од средине новембра до 22. децембра 1928. године, под уредништвом Бранимира Јелића и Мије Бзика, излазио у Загребу. Лист је био под ударом цензуре, јер је отворено пропагирао отцепљење и формирање независне хрватске државе, па су припадници Хрватског домобрана илегално растурали лист у нецензурисаном издању.[291]

[287] Mijo Bzik, *Ustaški pogledi (1928–1941–1944),* Naklada i izdanje Ustaške tiskare u Zagrebu, Zagreb 1944, 29–33.

[288] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber - Školska knjiga, Zagreb 1977, 22.

[289] Ante Pavelić, *Doživljaji*, II, Vratna Gora, Zagreb 1998, 406–408; Željko Krušelj, *Poglavniku odan do smrti - dva neobjavljena svjedočanstva o Miji Bziku,* Podravina: časopis za geografska i povijesna istraživanja, Vol. 1, No. 1, 2002, 167–168.

[290] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 120–122, 214. Италијански дипломатски представници су ову организацију називали *плаве кошуље*, јер су припадници Хрватског домобрана у почетку носили кошуље плаве боје, са хрватским грбом на левој страни груди. Павелић је убрзо забранио ово униформисање, како би спречио да се припадници Хрватског домобрана на тај начин деконспиришу (Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše,* Globus, Zagreb 1978, 28).

[291] Mario Jareb*, Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine,* Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006, 56–59; Mijo Bzik, *Ustaška borba od prvih dana ustaškog rada do poglavnikova odlaska u emigraciju. Počeci i bit Ustaškoga pokreta,* Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb 1942, 94–98.

Уз сагласност Мачека и других руководилаца хрватске коалиције,[292] Павелић, Перчец и Јелић су били главни организатори акције коју су припадници Хрватског домобрана и омладинских група ХСС-а, извели 1. децембра 1928. у Загребу, приликом прославе десетогодишњице југословенског уједињења. Акција је, по њиховим замислима, требала да буде *пробна мобилизација револуционарних снага*[293] и *увод у даље непрекидне сукобе* и почетак *револуције*.[294] У данима непосредно пре 1. децембра, сепаратистички листови у Загребу су подизали тензију и распиривали мржњу према југословенској држави и српском народу. *Први просинац 1918. је дан хрватске срамоте и стида... 1. просинца 1918, док је хрватски народ спавао сном праведника, дотле су његове старе правице, његова кућа и иметак, слобода и живот жариле и пуцкетале на ломачи велико-српске хлапљивости… Великосрпски Молох тражио је хрватско месо, како је био понуђен месом, тражио је крви, кад се напио крви тражио је и крви и меса. Урлао је: дај срце, срце дај, то је залогај, који ми утажује глад*, писао је лист *Хрватски домобран*.[295] Припадници правашке и омладине ХСС-а су тих дана у Загребу делили летке, лепили плакате и убеђивали грађане да на дан прославе југословенског уједињења на кућама истакну црне заставе и демонстрирају. Формиране су и *борбене јединице* Хрватског домобрана *оборужане самокресима*, које су имале задатак *да у часу потребе наступе с оружјем у руци*.[296] Према припремљеном сценарију, 1. децембра 1928. године, након што су се представници власти и званице очекујући почетак церемоније окупили испред Загребачке катедрале, Иван Бернардић, вођа омладинске групе ХСС-а, са два сарадника на катедрали истакао је три велике црне заставе.[297] Полиција је реаговала на ову провокацију, скинула заставе и ухап-

[292] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 120–122.

[293] *Сведения на Дирекция на полицията, Отдел Политическа полиция за връзките на ВМРО с усташите и изпращането на Вл. Черноземски при д-р А. Павелич.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г)*, Анико, София 2020, 101.

[294] Matko Globačnik, *Između časnog egzila i ostracizma unutarnje i vanjskopolitičke prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca - kontekst odlaska Ante Pavelića u inozemstvo u siječnju 1929. godine,* Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, No. 61, 2019, 473.

[295] Mijo Bzik, *Ustaška borba od prvih dana ustaškog rada do poglavnikova odlaska u emigraciju. Počeci i bit Ustaškoga pokreta,* Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb 1942, 92–93.

[296] Исто, 99.

[297] Ivan Bernardić, *Život iza željeznih rešetki: Prema vlastitom iskustvu i neposrednom opažanju*, Zagreb, bez godine izdanja (1940), 140–143.

сила Бернардића са помагачима. Око катедрале је било доста окупљених, а међу њима, *на посебно одређеним местима*, биле су распоређене наоружане групе Хрватског домобрана.[298] Приликом спровођења ухапшених, на почетку Петриње улице, припадници Хрватског домобрана, Мијо Бабић, Звонимир Поспишил и Марко Храниловић су из масе окупљених пуцали на полицајце који су их спроводили.[299] Погинуо је омладинац ХСС-а Станко Петрић, који је био у маси окупљених, тешко су рањена два полицајца и један грађанин.[300] Уследиле су, унапред припремљене насилне демонстрације, које су предводили припадници Хрватског домобрана и омладинци ХСС-а. Демонстранти су, поред осталог, каменицама напали и испалили више хитаца на свечану војну поворку која је у поподневним часовима, праћена војном музиком, пролазила Јелачићевим тргом. Из ватреног оружја је рањен један официр, а каменицама је повређено дванаест војника и више полицајаца.[301] Сукоби су трајали до дубоко у ноћ, али су полиција и жандармерија, ипак успели да успоставе ред. Ни наредних дана тензије нису спласнуле. Припадници правашке и омладине ХСС-а су организовали свакодневна протестна окупљања на Загребачком свеучилишту, а 4. децембра 1928. године су прогласили и генерални штрајк на свеучилишту. Реагујући на догађаје у Загребу, београдска влада је 5. децембра 1928. године, за вршиоца дужности жупана Загребачке области поставила пуковника Војина Максимовића, професора Војне академије у Београду. Предузимањем строгих мера према виновницима нереда и цензуром штампе, Максимовић је успео да успостави ред у Загребу. Павелић се повукао у илегалу, а Перчец и Јелић су, због опасности од хапшења, 6. децембра 1928. године, побегли у Мађарску. Крајем истог месеца су се тајно вра-

[298] Mijo Bzik, *Ustaška borba od prvih dana ustaškog rada do poglavnikova odlaska u emigraciju. Počeci i bit Ustaškoga pokreta*, Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb 1942, 101.

[299] *Политика*, бр. 7398, 3. децембар 1928, 3. Више хрватских историчара је прихватило бесмислицу усташког пропагандисте Мије Бзика да је *редарство пуцало на демонстранте*, а да су *јуришни одреди* Хрватског домобрана само *одговорили на ватру* (Mijo Bzik, *Ustaška borba od prvih dana ustaškog rada do poglavnikova odlaska u emigraciju. Počeci i bit Ustaškoga pokreta*, Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb 1942, 101–102).

[300] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић: српско-хрватски спор*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 337; *Политика*, бр. 7398, 3. децембар 1928, 3; *Време*, бр. 2496, 3. децембар 1928, 1.

[301] *Време*, бр. 2496, 3. децембар 1928, 1.

тили у Загреб.[302] Мачек, који је дао сагласност за насилну акцију Хрватског домобрана и омладинских група ХСС-а,[303] се, у изјави за штампу 3. децембра 1928. године правио невешт и за нереде оптужио власти: *Све оно што се 1. просинца одиграло у Загребу, нужно се морало догодити, јер је поступак власти које су хтеле хрватски народ присилити да слави десетогодишњицу свога крижног пута био очити изазов…*[304] Извештавајући Мусолинија о дешавањима у Загребу, Гали је ликовао: *Инциденти од 1. децембра били су грубо буђење за овдашње јавно мњење и политичке кругове... То што су били усмерени и против војске била је највећа увреда српском самољубљу.* Посебно је нагласио да су водећу улогу у дешавањима у Загребу имале хрватске омладинске организације које су деловале уз *одобрење челника хрватске коалиције*.[305]

Руководство хрватског сепаратистичког покрета је план о покретању оружане побуне актуелизовало крајем децембра 1928. и почетком јануара 1929. године. Док је 4. и 5. јануара 1929. године на консултацијама код краља Александра предлагао преуређење државе, Мачек је у тајности припремао побуну. Карло Гали је 4. јануара 1929. године обавестио Мусолинија да су га Мачек и Аугуст Кошутић, члан најужег руководства ХСС-а, преко посредника, обавестили о намери да покрену оружану побуну у хрватским деловима државе. Били су уверени да би, ако осигурају финансијска средства и оружје, могли пружати отпор три месеца. Тврдили су да имају војну организацију и присталице у готово свим јединицама војске Краљевине СХС, те да су у могућности да покрену побуну и у Македонији. Мачек и Кошутић су испољили интересовање за Мусолинијев став и намере, посебно ако Француска, као подршку репресивним акцијама Београда, пошаље своје бродове у далматинске луке.[306] Поступајући по Галијевом налогу, италијански војни аташе у Београду, пуковник Висконти Праска (Sebastiano Visconti Prasca) је прикупио додатне податке о припреми оружане побуне у Хрватској, о чему је Гали почетком јануара 1929. године обавестио Мусолинија. *Хрвати имају малу војну организацију са десет до дванаест хиљада пушака, али врло мало муниције... Имају групе у готово свим* војним јединицама *и у сваком граду мала, али одлучна језгра. Рачунају на брзо при-*

[302] Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 29.

[303] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 120–122.

[304] *Политика*, бр. 7399, 4. децембар 1928, 2.

[305] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 120–122.

[306] Исто, 161.

друживање комуниста. У случају побуне, након прве акције, отишли би у села покушавајући да привуку сељаке који такође имају оружје, изнео је Гали. Напоменуо је и да Генералштаб војске Краљевине СХС располаже информацијама о припреми *хрватске револуције* и да је већ разматрао мере за њено гушење.[307]

Информисан о овом плану хрватских сепаратиста, краљ Александар је увођењем личног режима предупредио хрватску оружану побуну.[308] Проценивши да је унутрашња криза постала истинска претња јединству државе, уз подршку Француске, краљ Александар је са припремама за увођење личног режима, отпочео још у новембру 1928. године.[309] Информације о нередима у Загребу и припреми хрватске оружане побуне само су га учврстиле у тој одлуци. У недељу 6. јануара 1929. године, сви листови у Краљевини СХС су на насловним странама објавили краљеву прокламацију: *Моме драгом народу - Свима Србима, Хрватима и Словенцима*, у којој је саопштена одлука о укидању Видовданског устава, распуштању Народне скупштине и увођењу режима краљеве личне власти. Истог дана, краљевим указом је проглашена влада на челу са генералом Петром Живковићем и издато неколико нових закона. Поред осталог, Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави, забрањене су све политичке странке које су имале верско и племенско обележје.[310] Распоређивање јаких војних и полицијских снага у хрватским деловима државе, био је додатни, али убедљив аргумент да хрватски сепаратисти одустану од својих намера. *Тешко да би једно друго решење осим примене аутократске силе из постојећег хаоса могло створити ред*, сматрао је, добро информисани, посланик Велике Британије у Београду.[311]

[307] Исто, 175.

[308] Подаци о припремама хрватске оружане побуне, у децембру 1928. и почетком јануара 1929. године, у потпуности обесмишљавају стереотип комунистичке и хрватске историографије о *диктатури краља Александра* као крунском доказу *великосрпске хегемоније*.

[309] Todor Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935*, Prosveta, Beograd 1969, 21–23; Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, knjiga I, Liber, Zagreb 1974, 25–26.

[310] *Политика*, бр. 7430, 6. јануар 1929, 1–4. Крајем јануара 1929. године, руководствима политичких странака службено је уручена одлука о забрани рада, страначке архиве су заплењене, а просторије запечаћене. Почетком октобра исте године, промењен је службени назив државе у Краљевина Југославија и извршена њена административна подела на девет бановина.

[311] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 587.

Вођа хрватског сепаратистичког покрета – Владко Мачек

Држао је на вези Павелића и Мачека – Италијански конзул у Загребу Убалдо Рокира

ПАВЕЛИЋ У ЕМИГРАЦИЈИ

Увођење личног режима краља Александра подржао је узак круг хрватских политичара и истакнутих јавних радника. Из њихових редова била су четири министра у првој влади Петра Живковића, а после каснијих кадровских промена, министарске функције је током краљевог личног режима имало укупно дванаест хрватских политичара.[312] Отворену подршку режиму успостављеном 6. јануара 1929. године, дало је и неколико угледних чланова ХСС-а, на челу са потпредседником те странке, Драгутином Ковачевићем.[313] У априлу 1930. године, Ковачевић је у свечану аудијенцију код краља Александра довео и *поклонствену делегацију* у којој је било 1600 хрватских сељака.[314] Владко Мачек је у први мах, у изјави новинарима, прокламацију краља Александра тумачио као припрему за ревизију устава и државно преуређење у складу са захтевима СДК.[315] Без обзира на то да ли је заиста у то веровао или се само претварао да верује, али Мачек је убрзо заузео изразито негативан став према режиму.[316] Непријатељски став је одмах заузела и

[312] То су били: Тугомир Алауповић, Мате Дринковић, Ото Франгеш, Станко Шврљуга, Желимир Мажуранић, Јурај Деметровић, Мирко Најдорфер, Станко Шибеник, Никола Прека, Иван Палечек, Павао Матица и Марко Костренчић (Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 302–303).

[313] Због подршке шестојануарском режиму, хрватски сепаратисти су Ковачевића прогласили издајником хрватског народа. По формирању НДХ, Ковачевић је ухапшен и отпремљен у концентрациони логор Јасеновац. После зверског мучења, усташе су га погубиле 1942. године у логору Стара Градишка (Ilija Jakovljevlć, *Konclogor na Savi,* Konzor, Zagreb 1999, 89–98, 141–144; Đorde Miliša, *U mučilištu-paklu Jasenovac,* Zagreb 1945, 189–190).

[314] Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918–2008*, Europapress holding-Novi Liber, Zagreb 2008, 105.

[315] Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 427.

[316] Todor Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935*, Prosveta, Beograd 1969, 92–93.

франковачка ХСП, оценивши да су мере које је предузео краљ Александар уперене против Хрватске и хрватског народа.[317]

Располажући подацима о припреми оружане побуне, југословенске власти су почетком јануара 1929. године у хрватским деловима државе распоредиле додатне војне и полицијске снаге и наложиле појачан полицијски надзор над вођама хрватског сепаратистичког покрета. Као најекстремнији међу њима, Павелић је под полицијским надзором био још од краја јуна 1928. године. Дан по проглашењу краљевог личног режима, полиција је појачала надзор над Павелићем и извршила претрес његове куће и канцеларије у Загребу. Стално га је пратио по један агент и то *целоīа дана и у ноħ док īод се видела свеħлосħ у Павелићевом сħану.*[318] Захваљујући овој полицијској лакомислености, Павелић је успевао да измакне пажњи полицијских агената. У касним вечерњим часовима 8. јануара 1929. године, састао се са Рокиром, који му је предао извесну суму новца коју је италијанска влада издвојила за финансирање хрватског сепаратистичког покрета. *Уверавао ме је да се расħоложење сħановништва уопħте није ūроменило након државноī удара*, нагласио је Рокира извештавајући Мусолинија о састанку са Павелићем. Пренео је и Павелићеве тврдње да је Трумбић остао веран свом програму, као и да је Мачек у својој првој изјави поводом увођења личног режима краља Александра, у ствари, желео да покаже да се *не одриче своī ūроīрама.* Рокира је изнео да је претходног дана извршен претрес Павелићевог стана и канцеларије, да је Павелић деловао *деūресивно и забринуħо*, али да је био *одлучан да насħави борбу.*[319] Забрана политичког рада и пооштрена цензура онемогућиле су пропаганду коју су хрватски сепаратисти пре увођења краљевог личног режима интензивно спроводили. Челници хрватске коалиције су, стога, средином јануара 1929. године, донели одлуку да, ради покретања пропагандних активности у иностранству, у емиграцију оду два члана ХСС-а, двојица Трумбићевих федералиста и два члана ХСП.[320] Почели су са одабиром погодних особа за одлазак у емиграцију, али су их околности приморале да хитно реагују. Према Рокириним сазнањима, министри у влади Петра Живковића, Мате Дринковић и Желимир Мажуранић[321], 19. јану-

[317] Ante Pavelić, *Doživljaji*, II, Vratna Gora, Zagreb 1998, 195.

[318] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 53.

[319] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 180–181.

[320] Исто, 208–209.

[321] Мате Дринковић је био министар социјалне политике, а Желимир Мажуранић министар трговине и индустрије у Живковићевој влади.

ара 1929. године су се, у Загребу тајно састали са Мачеком и упозорили га да се у Београду озбиљно разматра могућност његовог хапшења. На основу ове информације, Хрватски директорат је истог дана донео одлуку да Павелић хитно отпутује у иностранство и припреми политичку емиграцију за вође хрватске коалиције.[322] Павелић је, преко посредника, о овој одлуци одмах обавестио Рокиру и послао му своју путну исправу, са молбом да у њу унесе италијанску визу. Италијански конзул је, без уобичајених формалности, изашао у сусрет Павелићевој молби. У вечерњим часовима тог истог дана, 19. јануара 1929. године, након што је полиција по устаљеној пракси после гашења светла у његовом стану обуставила надзор над Павелићем, један од његових поузданих сарадника га је аутомобилом превезао до Карловца. Ту се укрцао у воз за Сушак, где је стигао у јутарњим часовима 20. јануара 1929. године. Уз помоћ тамошњих активиста ХСП, Павелић је истог дана, преко малограничног прелаза на мосту на Ријечини, користећи своју путну исправу са италијанском визом, пешице прешао у Италију. У вечерњим часовима, из Ријеке је возом преко Трста отпутовао у Беч, где је стигао у ноћи између 20. и 21. јануара 1929. године.[323] Павелићу су гостопримство у аустријској престоници пружили Стјепан Саркотић и Иван Перчевић. Помогли су му да легализује боравак у Аустрији, упознали га са шефом бечке полиције и више страних новинара.[324] Поред Саркотића и његових сарадника, Павелић се у Бечу одмах повезао са Бранимиром Јелићем и Густавом Перчецом који су, по увођењу шестојануарског режима, такође емигрирали у Аустрију.[325]

[322] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 237.

[323] Ante Pavelić, *Doživljaji,* II, Vratna Gora, Zagreb 1998, 205–211. Павелићеву верзију о преласку границе у Сушаку и датуму доласка у Беч потврђују италијански извори (DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 241). Владета Милићевић је тврдио да је 14. јануара 1929. године, лично *снимио* Павелићев долазак на железничку станицу у Беч, где су га сачекали Саркотић и Перчевић. Ако навођење нетачног датума Павелићевог доласка у Беч можемо тумачити као грешку у памћењу (у истој књизи Милићевић је навео и 19. јануар 1929. године, као дан Павелићевог доласка у Беч), на основу тврдње да је Павелић *сишао са воза из Загреба*, јасно је да је Милићевић изнео неистину о својој присутности на железничкој станици приликом Павелићевог доласка у аустријску престоницу (Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja u Marselju - pozadina jednog zločina*, Filip Višnjić, Beograd 2000, 29).

[324] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 54, 68.

[325] Јелић је емигрирао 11. јануара 1929. године, а Перчец девет дана касније (Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 30).

За Павелића је од суштинске важности било да по доласку у Беч обезбеди наставак италијанске подршке, па се већ 25. јануара 1929. године састао са Мусолинијевим поверљивим агентом, Италом Цингарелијем, дописником листа *Ла Стампа* (*La Stampa*), из аустријске престонице. Цингарели је истог дана кратко информисао Мусолинија: *Хрватски посланик Павелић је стигао у Беч преко Сушака и Ријеке, са важећим пасошем који ускоро истиче. Павелић је одмах ступио у контакт са Саркотићем и са њим ће водити хрватску акцију из Беча...*[326] За Цингарелија није било сумње да је Павелић представник целокупног хрватског сепаратистичког покрета и Мачеков изасланик у иностранству. Потврду да Павелић заиста делује уз Мачекову сагласност, Рим је ускоро добио и од Рокире.[327] Крајем јануара 1929. године, Павелић је, преко Цингарелија, Мусолинију предложио да у циљу договора о даљим активностима хрватског сепаратистичког покрета дође у Рим.[328] *Не видим никакву сврху да хрватски представници у овом тренутку долазе у Рим. Видећемо касније. С друге стране, контакти су већ успостављени и тамо и другде и зато не видим шта би се још могло рећи или направити у директним разговорима у Риму*, одговорио је Мусолини.[329] Почетком фебруара 1929. године, због Цингарелијевог одласка у Рим, одржавање контаката са Павелићем је преузео Еугенио Мореале, који је свој обавештајни рад спроводио под маском аташеа за штампу италијанског посланства у Бечу.[330] *Уз хиљаду мера опреза*, Саркотић је 8. фебруара 1929. године организовао састанак Мореалеа и Павелића. Извештавајући Мусолинија о овом састанку, Мореале је изнео да је стекао утисак да, иако је *експонент најжешћег антисрпства,* Павелић не зна шта тачно жели. *Он говори о независној Хрватској која би обухватала Далмацију, Босну и Црну Гору, али не зна на којим се унутрашњим и међународним основама може засновати ова конструкција*, изнео је Мореале. На питање зашто нису *покренули револуцију* у време Радићеве сахране, када се у Загребу сакупило 50.000 сељака, Павелић је одговорио да је тада психолошки тренутак био најбољи, али да нису били спремни. *Како је то могуће, ако кажете да се десет година припремате за револуцију*, упитао је Мореале, али није добио одговор. Уместо тога, Павелић

[326] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 241.

[327] James J. Sadkovich*, Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 88.

[328] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 247.

[329] Исто, 253.

[330] Исто, 253.

је, уз јасну алузију о неопходности уклањања краља Александра, настојао да увери италијанског агента у неминовност насилног решења *хрватског питања*.[331] Мореале је после овог разговора, по Мусолинијевом налогу, отпутовао у Загреб како би прикупио додатне информације о стању у хрватском сепаратистичком покрету. На основу његовог истраживања, Карло Гали је у извештају Мусолинију крајем фебруара 1929. године, закључио да је *хрватски фронт разбијен*. Павелић је *несигуран* и без програма, Трумбић *огорчен и пошиштен*, а само је Мачек *остао чврсто на својим позицијама*, констатовао је Гали.[332]

Поред везе са италијанским агентима, Павелић је по доласку у Беч ступио у контакт и са Николом Велевом тамошњим представником ВМРО-а.[333] У Беч је потом допутовао представник Заграничног представништва ВМРО-а, који се 24. и 29. јануара 1929. године састао са Павелићем и Перчевићем. Према извештају који је гранични представник ВМРО-а послао свом руководству у Софију, Павелић му је испричао да руководство хрватског покрета у почетку није било сагласно око метода деловања и крајњег циља који жели постићи. Међутим, по Павелићевим речима, у међувремену су сви руководиоци хрватског покрета, *укључујући и Мачека*, прихватили *револуционарне методе* и сагласили се да крајњи циљ треба да буде отцепљење од Југославије и формирање независне хрватске државе. Гранични представник је у извештају истакао и да *Хрвати* намеравају да почну са *акцијама индивидуалног терора*, те да је Павелић стога иницирао успостављање сарадње хрватског сепаратистичког покрета и ВМРО-а.[334]

Павелић је током боравка у Бечу, одржавао тајну комуникацију са Мачеком и другим вођама хрватске коалиције у Загребу. Поверљиви курири су преносили њихове усмене поруке и писма, а везу су одржавали и преко мађарског конзулата у Загребу.[335] Суочени са забраном политичког рада, а на основу процене да се шестојануарски режим неће дуго одржати, Мачек и његови сарадници су се определили за поли-

[331] Исто, 273–276.

[332] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 308–309.

[333] Ante Pavelić, *Doživljaji*, II, Vratna Gora, Zagreb 1998, 215.

[334] *Сведения на Дирекция на полицията, Отдел Политическа полиция за връзките на ВМРО с усташите и изпращането на Вл. Черноземски при д-р А. Павелич.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г)*, Анико, София 2020, 88–89, 101–102.

[335] Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1971, 431; Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 111.

тику пасивног отпора. Иако су били под сталним полицијским надзором,[336] настојали су да, одржавајући сталну везу са бившим народним посланицима и утицајним члановима странке из унутрашњости, сачувају страначку организацију. Како би задржали утицај у народу, деловали су преко разних привредних, културних, просветних, спортских и сличних организација.[337] Мачек је и током целе 1929. године, најчешће преко посредника, о актуелним дешавањима и даље редовно информисао Рокиру, који му је, на исти начин, преносио Мусолинијеве инструкције. Преко Рокире је Мачеку и даље достављана италијанска финансијска помоћ.[338] Поред осталог, након што се Дино Гранди сагласио да се изађе у сусрет Мачековој молби *за зајам*, Рокира је у октобру 1929. године организовао да се вођи хрватског сепаратистичког покрета достави сума од 350.000 динара коју је издвојила влада у Риму.[339] Код Мачека је и даље била присутна идеја о покретању оружане побуне у Хрватској,[340] али је водећу улогу у припреми *револуционарне акције* препустио Павелићу и његовим сарадницима у емиграцији.

Павелић је у Бечу организовао и непосредно руководио политичко-пропагандним радом, организовање и вођење терористичких активности поверио је Густаву Перчецу, а Бранимира Јелића је задужио за одржавање везе са присталицама у земљи и иностранству.[341] Иако су били истомишљеници и Павелићу пружали сву неопходну помоћ, Саркотић и његови сарадници нису били део ове уже руководеће структуре. Из Саркотићевог окружења, Павелић је посебно блиско сарађивао са бившим аустроугарским војним обавештајцем, Иваном Перчевићем, који му је помагао користећи своје бројне пријатељске и родбинске везе у безбедносним и дипломатским структурама Аустрије и Мађарске.

[336] Bosiljka Janjatović, *O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 26 No. 1, 1993, 164–165.

[337] Todor Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935*, Prosveta, Beograd 1969, 94–95.

[338] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 308–309, 312–313, 589; DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 67–68, 146.

[339] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 67–68.

[340] Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1995, 43.

[341] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše,* Globus, Zagreb 1978, 68–70, 524; Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 107–108; DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 522–523.

Перчевићев стан у Бечу је био централа Павелићевих присталица у Аустрији.[342]

Главну улогу у извођењу терористичких акција које су требале да дестабилизују југословенску државу и буду увод у *хрватску револуцију*, Павелић и Перчец су наменили Хрватском домобрану. И после увођења шестојануарског режима, ова организација је под руководством Стјепана Јавора, тајно деловала у Загребу.[343] Уверавајући припаднике Хрватског домобрана да Павелић у иностранству води сепаратистичку акцију и да ће на пролеће 1930. године у Хрватској покренути устанак,[344] Јавор је успео да очува језгро ове илегалне организације. Перчец је већ крајем јануара 1929. године, успоставио тајну комуникацију са Јавором. Курирску улогу у почетку је имао припадник Хрватског домобрана, Марко Храниловић, који је одлазио у Ријеку, Печуј и Беч где се састајао са Павелићем и Перчецом и добијене инструкције преносио Јавору. У каснијем периоду, везу су одржавали и путем писама. Јавор и Храниловић су писма за Перчеца слали у Беч на адресу брата супруге Ивана Перчевића, барона Федора Веста, који је радио у конзуларном одељењу тамошњег мађарског посланства.[345] Перчец је Храниловићу достављао шифрована упутства у писмима која је слао у Загреб, његовој сестри Марији Храниловић. Упакована у дупле коверте, писма су стизала на адресу банке у којој је Марија радила. Поред тога, она је у свом радном столу у банци скривала братову тајну кореспонденцију и шифарник.[346] Марко Храниловић је предводио и *најборбенију ſрупу* Хрватског домобрана, у којој су, поред њега, били Мијо Бабић, Звонимир Поспишил,

[342] Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 46, 63, 204–207.

[343] Tomislav Jonjić, *Marija Hranilović: Moja su braća dala živote za Hrvatsku*, Politički zatvorenik, god VII, br. 58, Zagreb, siječanj 1997, 10.

[344] *Полиſика*, бр. 8256, 5. мај 1931, 4.

[345] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 68; Tomislav Jonjić, *Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta*, Zbornik radova *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, Naklada Trpimir i Zajednica udruga HVIDR-a grada Zagreba, Zagreb 2009, 180.

[346] *Полиſика*, бр. 8256, 5. мај 1931, 4; *Полиſика*, бр. 8259, 8. мај 1931, 4; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub,* Zagreb 1942, 490; Tomislav Jonjić, *Marija Hranilović: Moja su braća dala živote za Hrvatsku*, Politički zatvorenik, god VII, br. 58, Zagreb, siječanj 1997, 11; Tomislav Jonjić, *Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta*, Zbornik radova *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, Naklada Trpimir i Zajednica udruga HVIDR-a grada Zagreba, Zagreb 2009, 180, 193.

Матија Солдин и Драгутин Крижњак.[347] Перчец је почетком 1929. године, организовао и илегалне канале преко којих је Хрватском домобрану достављао оружје и експлозив. На подручју уз југословенско-мађарску границу на реци Драви, формирао је бројну мрежу сарадника. Уз сагласност мађарских власти, Перчецови помагачи су на овом подручју, већ у првим месецима 1929. године, почели са илегалним уношењем оружја и пропагандног материјала у Југославију.[348] У том периоду, међутим, најзначајнију улогу у допремању оружја припадницима Хрватског домобрана имао је Антун Херцег из Сушака. У првим месецима 1929. године, он је у више наврата од Перчеца у Ријеци преузимао оружје, илегално га преносио преко границе, а потом допремао у Загреб и предавао Храниловићу и Јавору.[349]

Сигнал за отпочињање терористичких акција, Павелић и Перчец су добили из Рима. Наиме, почетком 1929. године Мусолини и Гранди су имали сумње у погледу решености вођа хрватског покрета да покрену оружану побуну у Југославији. *Још увек не верујем у револуционарну веру тих људи... Трумбић, Павелић, Мачек су одличне страначке вође. Они немају својства револуционара или завереника*, записао је Гранди у свом дневнику крајем јануара 1929. године.[350] Намера Мачека и његових сарадника да у Друштву народа у Женеви покрену расправу о *хрватском питању*, изазвала је Мусолинијеву реакцију. У допису који је проследио Рокири и Галију 3. марта 1929. године, оценио је да хрватске вође још увек имају менталитет теоретичара и *немају тачну визију стварности*. Наредио је Рокири да вођама хрватског покрета отворено саопшти да ће *остварење хрватских тежњи зависити од активности, упорности и спремности на жртву које ће Хрвати показати у вођењу борбе унутар земље*.[351] Ова Мусолинијева порука стигла је и до Беча. Већ 6. марта 1929. године, Саркотић је саопштио Цингарелију да ће *Хрвати* извршити све што Мусолини од њих тражи и да се у Хрватској *припремају велике ствари*.[352] Хитајући да изврше Мусолинијев налог,

[347] Tomislav Jonjić, *Marija Hranilović: Moja su braća dala živote za Hrvatsku*, Politički zatvorenik, god VII, br. 58, Zagreb, siječanj 1997, 10.

[348] Vladimir Šadek, *Logor Janka-puszta i razvoj ustaške organizacije u Podravini do 1934*, Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, Vol. 11, No. 21, 2012, 48–49.

[349] *Политика*, бр. 8258, 7. мај 1931, 4; *Политика*, бр. 8311, 1. јул 1931, 4.

[350] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 143, 164.

[351] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 312–313.

[352] Исто, 319.

Павелић и Перчец су се средином марта 1929. године у Бечу састали са Стјепаном Јавором, који је, под изговором посете Међународном пролећном сајму у Бечу,[353] на Павелићев позив, допутовао у аустријску престоницу.[354] *Тада сам му дао потребне упуте за даљњи рад*, написао је Павелић у својим *Доживљајима*.[355] Према изјави коју је Јавор касније дао југословенским истражним органима, Павелић и Перчец су му тада издали налог за *покретање акције у земљи*, односно за извршење атентата на Антона Тонија Шлегела, руководиоца издавачког предузећа *Југоштампа* и уредника загребачког листа *Новости*. Шлегел је изабран за мету, јер је био уверени присталица југословенске идеје и особа од великог поверења краља Александра. Поред осталог, јавно је подржао увођење краљевог личног режима чиме је на себе навукао мржњу хрватских сепаратиста.[356] Припреме за Шлегелово убиство припадници Хрватског домобрана су отпочели још у јануару 1929. године. О томе су 24. јануара те године обавестили Рокиру, а он Мусолинија. *Хрватска терористичка организација* припрема атентат на Шлегела, *који је омражена особа*, написао је италијански конзул.[357] После Павелићевог налога Јавору, припадници Хрватског домобрана су кренули у акцију. У вечерњим часовима 22. марта 1929. године, Марко Храниловић је пратио Шлегела након што је овај изашао из редакције *Новости*, а Мијо Бабић и Матија Солдин су га чекали испред зграде у којој је становао. У тренутку када је Шлегел пришао улазу у зграду, Бабић му је испалио смр-

[353] Међународни пролећни сајам у Бечу одржан је те године од 10. до 18. марта.

[354] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 86.

[355] Ante Pavelić, *Doživljaji*, II, Vratna Gora, Zagreb 1998, 214–215.

[356] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 44, 68–69; *Политика*, бр. 8311, 1. јул 1931, 4.

[357] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 237; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 54. Рокирин извештај оповргава бесмислену конструкцију хрватских историчара Мире Колар Димитријевић и Мариа Јареба да је Шлегел био жртва тадашњег режима. У доказивању ове тезе, Колар Димитријевић и Јареб су се послужили аргументацијом којом је Мачек, наступајући у својству браниоца на суђењу припадницима Хрватског домобрана, покушао да релативизује кривицу Храниловића и Солдина (Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine,* Školska knjiga, Zagreb 2006, 89–93). Ову конструкцију демантују и сећања Марије Храниловић (Tomislav Jonjić, *Marija Hranilović: Moja su braća dala živote za Hrvatsku*, Politički zatvorenik, god VII, br. 58, Zagreb, siječanj 1997, 10–11).

тоносни хитац у леђа.[358] Иако је југословенска полиција ухапсила неколико десетина лица и расписала награду од 200.000 динара ономе ко пронађе убице или помогне у њиховом проналажењу, истрага је месецима стајала у месту.[359] Убиство Шлегела је изазвало огорчење у југословенском јавном мњењу, посебно у круговима југословенски опредељених хрватских политичара. С друге стране, Рокира је у извештају Мусолинију усхићено констатовао да у Загребу многи сматрају да је атентат на Шлегела *сигнал за почетак систематске борбе против режима*.[360] У сигурности свог бечког уточишта, Павелић је могао да буде задовољан. Показавши спремност да беспоговорно извршава налоге из Рима и користи терористичке методе, развејао је Мусолинијеве сумње и стекао његову пуну наклоност.

Сарадња хрватског сепаратистичког покрета са ВМРО-ом, коју је Павелић иницирао још крајем јануара 1929. године, успостављена је тек после позитивног сигнала из Рима.[361] По позиву Константина Станишева, председника Македонског комитета, Павелић и Перчец су од 19. до 24. априла 1929. године боравили у Бугарској и том приликом са представницима Македонског комитета постигли договор о сарадњи на политичко-пропагандном плану. У заједничкој декларацији коју су 20. априла 1929. године потписали Павелић, Перчец и руководиоци Македонског комитета, поред осталог је констатована неопходност да две стране координирају *своју легалну дјелатност за извојштење човечјих и народних права, политичке слободе те подпуне независности и Хрватске и Македоније*.[362] За Павелића и Перчеца је, међутим, много важнији био договор о заједничкој терористичкој акцији, који су постигли са вођом ВМРО-а Иваном Михајловом, на састанку одржаном

[358] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše,* Globus, Zagreb 1978, 69; *Политика*, бр. 8256, 5. мај 1931, 4; *Политика*, бр. 8311, 1. јул 1931, 4; Tomislav Jonjić, *Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta*, Zbornik radova *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, Naklada Trpimir i Zajednica udruga HVIDR-a grada Zagreba, Zagreb 2009, 189–190. Владета Милићевић је изнео тврдњу да су атентат на Шлегела извршила *двојица усташа из Јанка Пусте*. Превидео је да је логор у Јанка Пусти формиран тек у јесен 1931. године (Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja u Marselju - pozadina jednog zločina*, Filip Višnjić, Beograd 2000, 39).

[359] *Политика*, бр. 7506, 24. март 1929, 2; *Политика*, бр. 7507, 25. март 1929, 3.

[360] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 89.

[361] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 32.

[362] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 56.

у његовој бази у селу Банки поред Софије.[363] Италијански посланик у Софији, Пјаћентини, који је имао задатак да пажљиво прати Павелићеву и Перчецову посету Бугарској, 24. априла 1929. године је обавестио Мусолинија да се Павелић *тајно састао* са Михајловом, ради договора око *револуционарних метода*.[364] Према извештају који је од *сигурног извора* добила југословенска полиција, Павелић је Михајлову тада рекао да ће радити на *погоршању ситуације* у Југославији и то *помоћу појединачних атентата на истакнуте Хрвате, који су оријентисани ка Београду… Није могао да да гаранцију за устанак хрватских маса, које води др Мачек,* али је *обећао да ће преко својих људи разговарати и евентуално привољети Мачека за ову акцију*, наведено је у извештају.[365] Због информације коју је Станишев добио из Беча да ће, уколико се из Бугарске у Аустрију буду враћали преко Румуније, тамо бити ухапшени и испоручени југословенским властима, Павелић и Перчец су морали да измене маршруту повратка. Након што им је Пјаћентини одобрио италијанске транзитне визе, у Варни су се 24. априла 1929. године укрцали на италијански брод који је пловио за Трст, где су стигли после *више од четрнаест дана половидбе*.[366] Под надзором и заштитом италијанске полиције, Павелић се у Трсту, Ријеци и Ливорну задржао двадесетак дана. Италијанске власти су му обезбедиле италијански пасош на име Антонио Сердар и ставиле му на располагање кућу у Ливорну у коју је сместио породицу која је у мају 1929. године стигла у Италију.[367]

Реакција југословенских власти на Павелићеву и Перчецову посету Софији била је енергична. Бугарској влади је упућен оштар протест, а Државни суд за заштиту државе у Београду је 17. јула 1929. године

[363] Исто, 58.

[364] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 393–394. Више домаћих и страних аутора је некритички прихватило тврдњу Владете Милићевића да је преко Ивана Михајлова *ишло успостављање и развијање контаката Павелића са италијанским службама*, те да је Михајлов *саветовао Павелићу да оде у Рим, што је овај одмах и учинио* (Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja i Marselju - pozadina jednog zločina*, Filip Višnjić, Beograd 2000, 30). Поражавајуће је да Милићевић, који је био задужен за праћење Павелићеве и активности других хрватских емиграната, није располагао подацима да је Павелић још средином 1927. године успоставио пуну сарадњу са *италијанским службама* и од тада био у функцији фашистичког режима.

[365] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše,* Globus, Zagreb 1978, 58.

[366] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 392–394; Ante Pavelić, *Doživljaji*, II, Vratna Gora, Zagreb 1998, 220–221, 240.

[367] Ante Pavelić, *Doživljaji,* II, Vratna Gora, Zagreb 1998, 240–241; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 57–58.

Павелићу и Перчецу, због злочина велеиздаје, у одсутности, изрекао казну смрти.[368] У међувремену, у мају 1929. године, аустријске власти су, на југословенски захтев, ускратиле азил Павелићу и преко Перчевића га обавестиле да ће у случају повратка у Аустрију бити протеран из земље. Павелић је, међутим, без знања аустријских власти 27. маја 1929. године, из Италије ушао у Аустрију и допутовао у Беч. Мореалеу, са којим се сутрадан састао, саопштио је да је допутовао у аустријску престоницу како би завршио *раније започете послове*. У ствари, Павелић је у Беч дошао како би водеће личности хрватског сепаратистичког покрета информисао о договору који је постигао са Михајловом. Намеравао је и да о томе обавести и Мачека, па је Мореалеа замолио да му, због *важне и хитне комуникације*, организује да се у Бечу састане са Рокиром. Пронашавши други начин да контактира Мачека, Павелић је после два дана одустао од овог захтева.[369] Како је и најавио Мореалеу, почетком јуна 1929. године, Павелић је отпутовао у Италију.[370] Под именом Антонио Сердар, наредних месеци је, под надзором и заштитом италијанских власти, са породицом боравио у Ливорну и само повремено путовао у Аустрију, Немачку, Швајцарску и Мађарску.[371] Задатак да контактира Павелића и да, у складу са Мусолинијевим инструкцијама, усмерава његове активности, тада је преузео Паоло Кортезе, шеф Хрватске канцеларије, која је 1929. године формирана у оквиру Албанске канцеларије италијанског Министарства спољних послова.[372] Перчец је и даље остао у Бечу, одакле је, формиравши *озбиљну организацију*,[373] руководио терористичким акцијама против Југославије.

[368] *Политика*, бр. 7616, 18. јул 1929, 3; Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 60.

[369] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 452–453; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 57–58.

[370] Богдан Кризман је тврдио да се Павелић вратио у Беч и тамо живео непријављен, па су га аустријске власти ухапсиле и 25. септембра 1929. протерале у Немачку (Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 68). Према више докумената италијанске провенијенције, Павелић је од јуна 1929. године стално боравио у Ливорну.

[371] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 32; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 57–58.

[372] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 876.

[373] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 91.

Анте Павелић

Густав Перчец

Бранимир Јелић

Руководиоци хрватске сепаратистичке емиграције 1929. године

Стјепан Јавор

Марко Храниловић

Матија Солдин

Мијо Бабић

Звонимир Поспишил

Терористи Хрватског домобрана

ПАВЕЛИЋЕВ ПЛАН

После Павелићевог пресељења у Италију, у јуну 1929. године у Риму је одржан састанак на коме су Павелић и Саркотић функционерима италијанског Министарства спољних послова изложили свој *акциони програм и очекивања од Италије*. Марио Индели (Mario Indelli), шеф канцеларије Генералног директората за Европу, Левант и Африку у италијанском Министарству спољних послова, 30. јуна 1929. године је, посебном *министарском белешком*, о овом састанку информисао Мусолинија.[374] Према белешци, након што га је Саркотић представио као *представника хрватског народа и Мачековог изасланика*, Павелић је изнео тврдњу да је хрватски народ *једногласно сепаратистички*. Констатовао је да је, међутим, потребно још доста рада на организовању и наоружавању хрватских маса, пре *одлучујућег догађаја* који ће означити почетак хрватске побуне. *Одлучујући догађај треба да буде убиство краља Александра*, објаснио је Павелић и изразио очекивање да ће атентат на југословенског суверена организовати Иван Михајлов, који је једини могао да донесе одлуку о тој акцији ВМРО-а. Павелић је од Италије затражио новчану помоћ којом би се финансирали пропагандни рад, активност повереника, бекства у иностранство Хрвата који у Југославији изводе терористичке акције и организовање хрватских оружаних снага. Посебно је истакао захтев да се на мађарско-југословенску или италијанско-југословенску границу допреми и хрватским побуњеницима стави на располагање већа количина војног наоружања и опреме. Како би се хрватском народу дало до знања да му Италија није непријатељ, предложио је да се у Италији формира удружење под називом *Пријатељи Хрватске*. Иницирао је и отпочињање тајних италијанско-хрватских преговора о уређењу независне хрватске државе. Предло-

[374] Инделијева белешка је дуго била непозната историчарима. Случајно је пронађена у досијеу са архивираним документима из 1935. године.

живши да италијанска влада, ради остварења својих интереса, пружи подршку хрватским сепаратистима, Индели се на крају белешке одредио према Павелићевим захтевима. Захтев за финансијску помоћ сматрао је прихватљивим, али је предложио да се изнађе начин да појава велике новчане масе у Загребу не привуче пажњу југословенских власти. Како би се сакрила улога Италије, Индели је нагласио, да оружје хрватским побуњеницима треба доставити преко мађарско-југословенске границе. Сматрао је и да је изводљиво оснивање удружења *Пријатељи Хрватске*, али да би преговори о будућем уређењу независне хрватске државе били преурањени. Иако није коментарисао идеју о убиству југословенског суверена, Индели се, прихвативши већину Павелићевих захтева, практично прећутно са тим сагласио.[375] По свој прилици, након што се Мусолини упознао са Инделијевом белешком, уследио је и његов први састанак са Павелићем.[376]

Активности на припреми хрватске оружане побуне које су у другој половини 1929. године предузели Павелић и италијанска дипломатија, недвосмислено сведоче да је Мусолини уважио Инделијеве ставове и одобрио Павелићев *акциони програм*. Најделикатнији задатак, придобијање Ивана Михајлова да организује *одлучујући догађај*, Павелић је преузео на себе. Недуго после састанка са функционерима италијанског Министарства спољних послова, Павелић и Перчец су се у Женеви састали са Михајловом. Након што га је информисао о ситуацији у Југославији и констатовао да се слобода Хрватске и Македоније не може постићи док је на власти краљ Александар, Павелић је тражио од Михајлова да организује атентат на југословенског владара. Вођа ВМРО-а

[375] DDI, Settima serie, vol. IX, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1975, 53–54.

[376] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 73. Већина аутора који су се бавили овом темом тврди да се Павелић са Мусолинијем први пут састао 29. марта 1941. године у Риму. Поред других извора који демантују ову тврдњу је и забелешка Анте Трумбића о разговорима које је 1937. године водио са Антом Павелићем и Аугустом Кошутићем у којој, поред осталог, стоји: *И Павелић је, кад је као емигрант дошао у Рим, био од Даванцатиа представљен Мусолинију…* (Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije,* 3, Školska knjiga-Stvarnost, Zagreb 1990, 20). По свему судећи, током тридесетих година XX века било је више Мусолинијевих и Павелићевих састанака, али су они држани у најстрожој тајности. Тако је, у допису који је 6. фебруара 1933. године упутио Фулвиу Сувичу, Дино Гранди, тада италијански амбасадор у Лондону, поред осталог, написао: *Дуче се сигурно сећа да сам пре годину дана довео Павелића код њега у Палату Венеција, како би разговарали о покретању хрватских новина у Женеви* (DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 76).

је, међутим, био суздржан према овом захтеву.[377] Павелић и Мачеков сарадник Аугуст Кошутић су на састанку који је одржан 15. фебруара 1930. године у Луцерну, поново покушали да убеде Михајлова да организује атентат на краља Александра. Према записнику са састанка, Павелић је изнео да је хрватски покрет обезбедио новчану и дипломатску подршку Италије и Мађарске за покретање оружане побуне у Југославији. Посебно је нагласио да је краљ Александар главна препрека за остварење заједничког циља ВМРО-а и хрватског сепаратистичког покрета, те предложио да се атентат на њега организује док се не пресели у двор на Дедињу. Михајлов је и овај пут био резервисан према Павелићевом предлогу.[378] Убиство краља Александра, Михајлову су касније предлагали и италијански емисари, али је Централни комитет ВМРО-а то одбио.[379]

Током јула 1929. године, италијански представници и Павелић су се ангажовали и на обезбеђивању мађарске сагласности за допремање оружја хрватским побуњеницима на мађарско-југословенску границу. Како би испитао какав је став мађарских власти по том питању 7. и 8. јула 1929. године у Будимпешти је боравио један од припадника Сувичевог тајног одбора, Ђанино Анђелини, власник фирме *Анђелини и Бернардон* из Трста. У извештају који је, под псеудонимом *Инжењер*, 13. јула 1929. године, поднео Министарству спољних послова, Анђелини је, поред осталог, информисао да се у Будимпешти састао са старим познаником, официром мађарске војне обавештајне службе. Након што је Анђелини објаснио да постоји могућност да Италија хрватским побуњеницима допреми оружје на мађарско-југословенску границу, његов саговорник је изнео да званична Будимпешта, због политичке напетости са Малом антантом, не жели да се компромитује отвореном подршком хрватској акцији. Саговорници су се, међутим, сагласили да

[377] *Сведения на Дирекция на полицията, Отдел Политическа полиция за връзките на ВМРО с усташите и изпращането на Вл. Черноземски при д-р А. Павелич.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г),* Анико, София 2020, 108–109, 111, 122; Митре Стаменов, *Владо Черноземски. Живот, отдаден на Македония,* ВМРО-СМД, София 1993, 10.

[378] *Протокол от разговорите на Ив. Михайлов с д-р А. Павелич и А. Кошутич в Швейцария.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г.)*, Анико, София 2020, 24–28.

[379] *Сведения на Дирекция на полицията, Отдел Политическа полиция за връзките на ВМРО с усташите и изпращането на Вл. Черноземски при д-р А. Павелич.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г.)*, Анико, София 2020, 122.

је неопходно сагледати могућности италијанско-мађарске сарадње око подршке хрватском сепаратистичком покрету, не само на дипломатском, већ и на *практичном пољу*. Анђелини и мађарски обавештајац су у том циљу договорили и начин одржавања конспиративне комуникације.[380] Павелић је, такође, покушао да обезбеди мађарску подршку хрватској побуни, те се 23. јула 1929. године, у Болоњи, састао са Габором Апором, шефом политичког одељења мађарског Министарства спољних послова. Подсећајући Апора да је Мађарска већ једном *допурила оружје Хрватима преко Сушака*, Павелић се интересовао да ли би Будимпешта и сада могла обезбедити оружје за хрватску побуну. Мађарски дипломата је одговорио негативно, образлажући то тренутном ситуацијом у Аустрији. Међутим, изразио је спремност да мађарска влада финансијски помогне Павелићеве активности и предложио да убудуће одржавају *сталне контакте* преко мађарског конзулата у Милану, што је Павелић прихватио.[381] Прелиминарни договор о допремању оружја хрватским сепаратистима на мађарско-југословенску границу постигао је шеф Хрватске канцеларије италијанског Министарства спољних послова, Паоло Кортезе, на састанку са мађарским званичницима крајем октобра 1929. године у Будимпешти. Потпуковник Оксилиа (Giovanni Battista Oxilia), италијански војни аташе у Будимпешти је после тога из Рима добио задатак да конкретизује договоре о сарадњи војних министарстава две земље око допремања оружја хрватским сепаратистима.[382]

Важан предуслов за покретање хрватске побуне било је придобијање Мачека и његових присталица да у њој учествују. На Павелићев позив, а по Мачековом налогу, почетком августа 1929. године у емиграцију су отишли његови најповерљивији страначки сарадници, Аугуст Кошутић, потпредседник ХСС-а и Јурај Крњевић, генерални секретар ове странке. Крњевић је илегално прешао у Мађарску, па потом отпутовао у Беч, а Кошутић је са Раба, чамцем илегално прешао у Италију. Префекту у Ријеци се обратио 10. августа 1929. године, са молбом да му омогући одлазак у Ливорно код Павелића.[383] Док је Кошутић чекао на одговор, италијански конзулат у Загребу је 11. августа 1929. године оба-

[380] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 522–534.

[381] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 66.

[382] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 146; Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 48.

[383] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing- Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 92.

вестио Рим *да Мачек и Радићева удовица, изражавају захвалност италијанској влади због доброг поступања са њиховим представником који одлази у политичку емиграцију како би сарађивао са Павелићем и Перчецом.*[384] Добивши ову информацију, италијанске власти су изашле у сусрет Кошутићу, тако да се већ 12. августа у Ливорну састао са Павелићем. Сутрадан је Мачек, такође преко италијанског конзулата у Загребу, упутио молбу Мусолинију да прими на разговор Павелића и Кошутића.[385] Кошутић је једно време боравио код Павелића у Ливорну и заједно са њим припремио план оружане побуне и формирања независне хрватске државе. Како би о овом плану информисао Мачека, Кошутић се у септембру 1929. године на кратко вратио у Загреб. Добивши Мачекову сагласност за план, у октобру исте године је поново отишао у Ливорно код Павелића.[386] Крњевић је за то време боравио у Бечу и преко Перчевића ступио у контакт са Мореалеом, кога је убеђивао да је у Хрватској све спремно за побуну и да је не треба одлагати *даље од краја јесени или почетка зиме* те године.[387]

По својој прилици, хрватска побуна је планирана за пролеће 1930. године. Кључни договор о томе постигнут је средином октобра 1929. године на састанку Павелића и Кошутића са Форђесом Даванцатијем и Паолом Кортезеом. Наступајући као изасланици покрета *који представља цијелу Хрватску и све њезине сталеже*, Павелић и Кошутић су својим италијанским саговорницима изложили план који су сачинили на основу *акционог програма* који је Павелић у јуну те године презентовао функционерима италијанског Министарства спољних послова.[388]

[384] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 589.

[385] Исто, 589. Мачек у својим мемоарима није поменуо ни контакте са италијанским властима, ни прави разлог Кошутићевог и Крњевићевог одласка у емиграцију. Одлазак у емиграцију својих најближих сарадника је објаснио једном у низу неистина које је изнео у мемоарима: *Они су отишли у егзил с мојим формалним одобрењем како би јавно мњење демократске Европе упознали са стварношћу Александрова диктаторског режима и придобили европску јавност за потпору политичким циљевима Хрвата* (Vladko Maček, *In the Struggle for Freedom*, Translated by Elizabeth and Stjepan Gasi, Pennsylvania State University Press, 1957, 128).

[386] James J. Sadkovich, *Opportunismo esitante: la decisione italiana di appoggiare il separatismo croato: 1927–1929,* Storia Contemporanea, 1985/3, 418; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 62.

[387] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 47–48.

[388] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 62.

Предвидели су да се план реализује у три фазе: побуна и политичко-војна акција која би отпочела после *одлучујућеī доīађаја*; одбрана и устројавање независне државе; те њено међународно признање. Рачунали су да ће истовремене побуне у другим деловима Југославије *изоловаши* Србију, али је, по њиховој оцени, подршка Италије у све три фазе била од пресудне важности за успех. Кошутић је саговорницима презентовао и карту будуће хрватске државе у чији састав су требале да уђу Хрватска, Славонија, највећи део Далмације, Босна са Сарајевом и делови Војводине и Словеније. У извештају који је о овом разговору поднео Грандију, Даванцати се, уз одређене резерве, заложио за италијанску подршку Павелићевом и Кошутићевом плану. Како би Италија спремно дочекала избијање *хрваūске револуције*, предложио је да Рим, на основу обавештајних података, разради прецизан план свог деловања и тачно утврди границе будуће хрватске државе.[389] У присутности Грандија, 17. октобра 1929. године, Кошутића је примио и Мусолини. Образлажући молбу за италијанску подршку, Кошутић се расплакао, али није успео да развеје Грандијеву сумњу у погледу успеха хрватске побуне. *Према Кошуūићу, довољно је даūи знак, ūа да избије ūобуна у Хрваūској... чини ми се да ūамо сūвари још нису сазреле*, закључио је Гранди.[390]

Дино Гранди, који је у међувремену именован за министра спољних послова, крајем октобра 1929. године је, Мусолинију поднео извештај о припремама за хрватску побуну. Изнео је да је према *белешци овлашūене особе Хрваūске ūајне службе* (тајни одбор у Трсту), за снабдевање Хрвата оружјем издвојено око 400.000 лира, што је саопштено Павелићу. Поред тога, Мачеку је послата сума од 120.00 лира, чиме је био исцрпљен *сūецијални хрваūски фонд* у Министарству спољних послова. Гранди је констатовао да допремање оружја на југословенско-мађарску границу није тако једноставно, као што се чини Павелићу и Кошутићу и поново изразио резерву у погледу њиховог оптимистичног става. *Још нисмо ни близу одлучујуће фазе хрваūскоī ūокреūа*, оценио је и додао: *Ти људи ūоседују енūузијазам, али не и инсūинкū револуционара*. На крају извештаја, изнео је и да је о припреми хрватске побуне обавестио министра војске, генерала Газеру (Pietro Gazzera) и од њега затражио

[389] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing- Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 94–96; Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939),* B.A. Graphis, Bari 2006, 144.

[390] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 6, 32.

да интензивира обавештајне активности према Југославији.[391] Средином новембра 1929. године Гранди је генералу Газери препоручио и да Генералштаб сачини план војне акције против Југославије.[392] И поред резерви које је имао према *оптимизму хрватских вођа*, Гранди није имао дилему у погледу оправданости италијанске подршке хрватском сепаратистичком покрету. У извештају који је почетком новембра 1929. године поднео италијанској влади, посебно је нагласио: *Италија мора да ојача своје позиције око Јадрана успостављајући ланац држава које ће бити мостобран којим командује Италија. Направили смо Албанију, морамо направити и Хрватску.*[393]

У циљу дестабилизације Југославије, Павелић је и после убиства Тонија Шлегела, наставио да иницира и усмерава терористичке акције које су у организацији Густава Перчеца изводили припадници Хрватског домобрана. У ноћи између 10. и 11. маја 1929. године, они су минирали пропуст за воду испод пута код Брезовице, поред Загреба, а после десетак дана и железнички мост на прузи Загреб–Сисак код Велике Горице. Експлозивну направу постављену на подрумски прозор жандармеријске касарне у Бранимировој улици у Загребу, активирали су у ноћи између 5. и 6. августа 1929. године.[394] По Перчецовом налогу, припремали су и убиства појединих хрватских политичара који су подржавали шестојануарски режим. На списку за ликвидацију су, поред осталих, били министар Желимир Мажуранић и загребачки градоначелник Стјепан Сркуљ.[395] Загребачка полиција је тек крајем октобра 1929. године ушла у траг припадницима Хрватског домобрана и покренула акцију њиховог хапшења. Двојица полицијских агената су 30. октобра 1929. године у загребачкој фабрици *Сименс* покушала да ухапсе Мију Бабића, који је тамо радио као возач. Када су се агенати легитимисали, Бабић је без речи извадио револвер и пуцао у њих. Убивши једног и тешко ранивши другог агента, успео је да побегне. Бабић и Звонимир Поспишил су се једно време крили код јатака, а потом возом отпутовали у Сушак. Поред запањених југословенских полицајаца, претрчавши преко моста на Ријечини, 21. новембра 1929. године, Бабић и Поспишил су прешли граничну линију и предали се италијанским

[391] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 146.

[392] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 97–98.

[393] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 158–159.

[394] *Политика*, бр. 8256, 5. мај 1931, 4.

[395] *Политика*, бр. 8263, 12. мај 1931, 4.

пограничним органима.[396] Марко Храниловић је приликом хапшења такође пружио отпор. Убивши једног и ранивши другог полицајског агента, успео је да побегне, али га је полиција сутрадан ухапсила. Ухапшени су Јавор, Солдин, Крижњак, Мијо Бзик и други припадници и помагачи ове терористичке организације. Међу више десетина ухапшених, био је и Миле Будак, који је после Павелићевог одласка у емиграцију био представник ХСП-а у Хрватском директорату. У затвору је провео више месеци, али, због недостатка доказа, није био обухваћен оптужницом.[397] Полиција је запленила већу количину оружја, муниције и експлозива, те Храниловићеву кореспонденцију са Перчецом и Павелићем. Током истраге, под полицијском тортуром, већина припадника Хрватског домобрана је дала писане изјаве са детаљним признањима о деловању ове терористичке организације. Оптужницом од 10. марта 1931. године биле су обухваћене 23 особе. Поред убиства Тонија Шлегела, минирања објеката, убиства и рањавања полицијских службеника, на терет им се стављало и оснивање терористичке организације ради припреме оружане побуне. Побуна је, према наводима из оптужнице, планирана за пролеће 1930. године, када је из Мађарске требало бити *пребачена војска, а овамо допремљен довољан број оружја.*[398] Суђење је одржано пред Судбеним столом у Загребу од 4. маја до 22. јуна 1931, а пресуда је изречена 30. јуна исте године. Од 23 оптужена, њих 18 је проглашено кривим. Марко Храниловић и Матија Солдин су осуђени на смрт вешањем, а преостали на затворске казне.[399] Стјепан Јавор је осуђен на 20 година робије,[400] а Мијо Бзик на 18 месеци затво-

[396] Tomislav Jonjić, *Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta*, Zbornik radova *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, Naklada Trpimir i Zajednica udruga HVIDR-a grada Zagreba, Zagreb 2009, 189.

[397] Bosiljka Janjatović, *O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 26 No. 1, 1993, 166.

[398] Tomislav Jonjić, *Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta*, Zbornik radova *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, Naklada Trpimir i Zajednica udruga HVIDR-a grada Zagreba, Zagreb 2009, 174–175; *Политика*, бр. 8256, 5. мај 1931, 4.

[399] Tomislav Jonjić, *Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta*, Zbornik radova *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, Naklada Trpimir i Zajednica udruga HVIDR-a grada Zagreba, Zagreb 2009, 186–190;

[400] Јавор је преминуо 1936. године у затвору у Сремској Митровици.

ра.[401] Казна смрти вешањем над Храниловићем и Солдином извршена је 25. септембра 1931. године.[402]

Независно од Павелића, Мачек је иницирао и финансијски помогао оснивање терористичке организације коју су чинили омладинци ХСС-а. Југословенска полиција је 13. децембра 1929. године, у ресторану *Чимић* у загребачком насељу Мартиновка, ухапсила две особе, код којих је пронашла експлозивну направу, динамитску капислу и револвер са седам метака. Испоставило се да су ухапшени Цвјетко Хаџија и Антун Штефанац, омладински руководиоци ХСС-а. На саслушању су признали да су намеравали да минирају железнички мост у Мартиновки и тако спрече пролазак воза са делегацијом загребачких угледника која је путовала у Београд на пријем код краља Александра. На основу Хаџијиног и Штефанчевог признања, разоткривена је терористичка организација коју је предводио Иван Бернардић, омладински руководилац ХСС-а. Наредних дана је ухапшено још седамнаест припадника организације и више помагача међу којима су били и чланови руководства ХСС-а, професор Јаков Јелашић и пензионисани потпуковник аустроугарске војске Вилко Бегић. Истрага је утврдила да су припадници организације извршили и припремали више терористичких акција. Поред осталог, 7. новембра 1929. године у Загребу су извршили атентат на коњичког капетана Гаврила Каледина, који је том приликом лакше рањен. Мачек је ухапшен 21. децембра 1929. године, јер је, према изјавама Јелашића и Бегића, финансирао набавку оружја за организацију. Државни суд за заштиту државе у Београду је у јуну 1930. године осудио 14 припадника ове организације на дугогодишњу робију. Мачек је био међу онима који су услед недостатка доказа ослобођени.[403]

[401] После издржане казне, Бзик је интерниран у Копривницу, али је почетком 1933. године, пребегао у иностранство и придружио се Павелићу у емиграцији (Željko Krušelj, *Poglavniku odan do smrti - dva neobjavljena svjedočanstva o Miji Bziku,* Podravina, Vol. 1, broj 1, Koprivnica, veljača 2002, 163–180).

[402] *Политика*, бр. 8311, 1. јул 1931, 4; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu,* Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 486–491. Усташка пропаганда је Јавора, Храниловића и Солдина величала као узоре усташког мучеништва. Такође, Тибор Екхард је навео Храниловића и Солдина као *истакнуте хрватске патриоте* које је *убио или погубио пансрпски режим из политичких разлога* (Tibor Eckhardt, *Regicide at Marseille: Recollections of Tibor Eckhardt,* American Hungarian Library and Historical Society, New York 1964, 22).

[403] *Политика*, бр. 7939, 15. јун 1930, 1–2; Ivan Bernardić, *Život iza željeznih rešetki: Prema vlastitom iskustvu i neposrednom opažanju*, Zagreb, bez godine izdanja (1940), 169–186.

Бескомпромисан наступ југословенских власти на сузбијању терористичких и сепаратистичких активности резултирао је срећивањем прилика у земљи. *Упорни хрватски инат... показао се немоћним у суочавању са изазваном одлучношћу Срба*, констатовао је Гали у децембру 1929. године.[404] Ни други извештаји италијанског посланства у Београду нису уливали наду у успех планиране хрватске побуне. Гранди је Мусолинију посебно скренуо пажњу на извештај који је средином децембра 1929. године у Рим послао Карло Катанео (Carlo Cattaneo), поморски аташе у италијанском посланству у Београду. *Југославија, иако у себи има клице унутрашњег распада, далеко је од тога. Режим не само да је успео да поврати пуну унутрашњу контролу, већ интензивним темпом повећава војну снагу земље*, известио је Катанео, посебно указујући на значајну подршку коју југословенском режиму пружа Француска.[405] Ове и сличне информације су навеле Грандија да крајем децембра 1929. године закључи да хрватска побуна не може успети без италијанске војне интервенције. Процењујући да би у том случају Француска војно помогла Југославији, те да Италија није спремна за рат на два фронта, предложио је Мусолинију да се хрватска побуна пролонгира. За то време, по Грандијевом предлогу, Италија би требала да изграђује политику пријатељства са Француском и уздржава се од непријатељских потеза према Београду. *Морамо гледати на Србију као што лавови, тигрови и мачке гледају на шакале и мишеве. Склопљених очију, претварајући се да спавају... Морфијум, пет година. Али у међувремену, наоружати се, наоружати се, наоружати се,* написао је Гранди.[406] У информацији коју је почетком јануара 1930. године упутио Мусолинију, Гранди је поновио овај предлог. Констатовао је да је рат са Југославијом *неизбежан*, али да Италија треба да изабере када ће тај рат водити. Предложио је да Рим до тада ублажи писање италијанске штампе о Југославији, утиша иредентистичку пропаганду и опрезније наступа у контактима са Хрватима.[407] Мусолини се сагласио са предлозима свог министра спољних послова, тако да је почетком 1930. године, фашистички режим одложио покретање хрватске оружане побуне, а тиме и *одлучујући догађај* који је требало да означи њен почетак.

[404] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 263–264.

[405] Исто, 272–273.

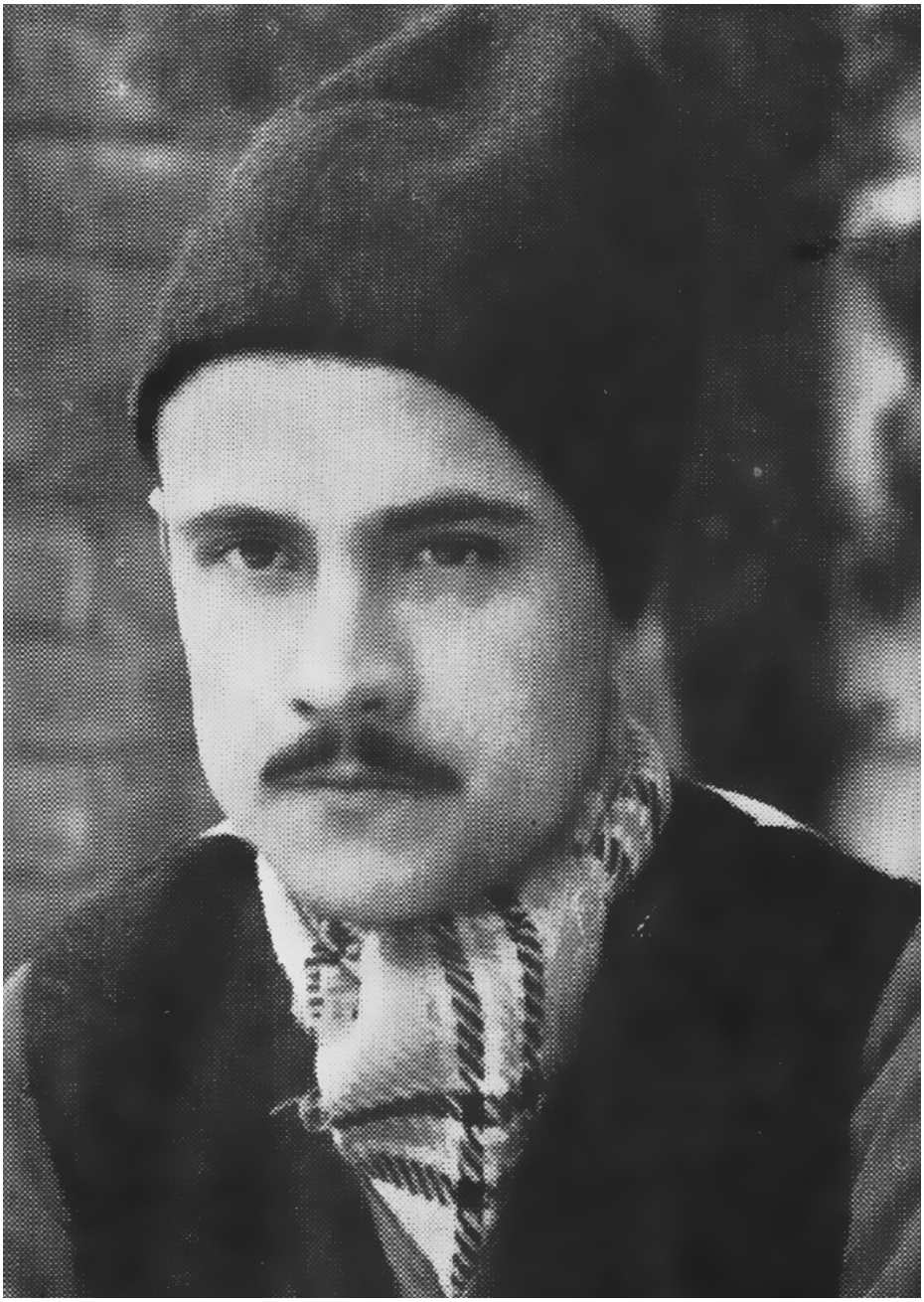
[406] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 176–177.

[407] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 330–334.

Током израде плана хрватске побуне пронашли су времена и за фотографисање – Аугуст Кошутић са Павелићем и Павелићевом породицом у Ливорну 1929. године

Мачеков терориста – Иван Бернардић

АНЕСТЕЗИРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У складу са предлозима Дина Грандија, Италија је од почетка 1930. до пролећа 1932. године према Југославији водила политику коју је тадашњи италијански министар спољних послова назвао *анестезирање* Југославије.[408] Фашистички режим је у том периоду иницирао преговоре са Београдом о нормализацији односа и приближавању две земље док је, истовремено, вршио убрзане војне припреме и наставио са подршком хрватском сепаратистичком покрету коме је намењо главну улогу у планираном разбијању Југославије. Контакти између представника две државе успостављени су већ у јануару 1930. године, када су кнез Павле Карађорђевић и министар двора Богољуб Јевтић боравили у Риму на венчању италијанског престолонаследника. На иницијативу Карла Галија, а уз Мусолинијево одобрење, Јевтића је тада на разговор примио Дино Гранди. Током двочасовног разговора, саговорници су се сложили *да не постоје озбиљне препреке на путу стварног приближавања* две земље, те да први корак на том путу треба да буде *новинско примирје*.[409] У складу са овим закључком, у фебруару 1930. године, из Мусолинијевог кабинета је италијанској штампи наређено да обустави нападе на Југославију.[410] Поред тога, после дужег времена, 25. фебруара 1930. године, Мусолини је примио југословенског посланика у Риму Милана Ракића и у *срдачном разговору* поновио ставове које претходно изнео Гранди. Уследила је позитивна реакција из Београда. У разговору са Галијем, почетком марта 1930. године, кнез Павле и Богољуб Јевтић,

[408] Džejms Bergvin, *Imperija na Jadranu, Musolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943*, Službeni glasnik, Beograd 2007, 27.

[409] Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919–1939, Series Ia, Vol. VII, *German, Austrian and Middle Eastern Questions 1929–1930*, Her Majesty's Stationery Office, London 1975, 511.

[410] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 409, 486.

нису скривали задовољство због Мусолинијевог геста добре воље.[411] Реакција југословенских званичника одражавала је и став краља Александра, који је 12. марта 1930. године британском посланику у Београду, Невилу Хендерсону *у поверењу* саопштио да су направљени први кораци у погледу побољшања односа између Југославије и Италије. Краљ је том приликом изразио заинтересованост и за склапање дугорочног споразума са Италијом, објаснивши то жељом да обезбеди *четрдесет година мира*, како би се Југославија консолидовала и економски развила.[412] Хендерсон је разговор са краљем Александром, *у поверењу* препричао Галију, а овај о томе информисао Грандија.[413] У мају 1930. године у Женеви је уследио састанак југословенског министра спољних послова Војислава Маринковића и Грандија. Обострано су констатовали да је дошло до побољшања у односима и изражена жеља за постизање трајног споразума између две земље.[414] Током летњих месеци 1930. године југословенски званичници су у више наврата изражавали жељу да отпочну конкретни преговори о споразуму са Италијом. Одговор из Рима је стигао тек крајем јула 1930. године, када је Гали краљу Александру пренео Мусолинијеву поруку да је спреман да започне преговоре. Италијански диктатор је изразио спремност да Италија напусти ревизионистичку политику и гарантује интегритет Југославије, а Југославија би, заузврат, требало да се одрекне својих веза са Француском и призна стање у Албанији настало након склапања италијанско-албанских споразума.[415] Мусолинијев предлог је био полазна платформа за разговоре које су у септембру 1930. године у Женеви водили Маринковић и Гранди. Иако је том приликом договорено да се разговори убрзо наставе, током наредних месеци, међутим, Гранди је избегавао да се састане са Маринковићем, а Гали се у Београду, успешно *скривао* од југословенских званичника.[416] Средином 1931. у Женеви су обновљени разговори Маринковића и Грандија, али је италијански министар крајем те године опет почео да избегава Маринковића, тако да су преговори коначно

[411] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 469.

[412] DBFP, 1919–1939, Series Ia, Vol. VII, *German, Austrian and Middle Eastern Questions 1929–1930*, Her Majesty's Stationery Office, London 1975, 512.

[413] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 506–507.

[414] DDI, Settima serie, vol. IX, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1975, 46–47.

[415] DDI, Settima serie, vol. IX, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1975, 201–202; Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 96.

[416] DDI, Settima serie, vol. IX, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1975, 525–528.

прекинути у фебруару 1932. године.[417] Крајем 1930. године отпочели су и посредни преговори између краља Александра и Мусолинија. Вођени су у највећој тајности, до маја 1932. године, преко посредника Гвида Малагола Капија (Guido Malagola Cappi), познатог италијанског декоратера, кога је краљ Александар, знајући за његове пријатељске односе са Мусолинијем, ангажовао на уређењу двора на Дедињу.[418] Капи се и после окончања своје посредничке улоге повремено састајао са краљем Александром и о томе све до средине 1934. године подносио извештаје Мусолинију.[419] И поред спремности југословенске стране на значајне уступке, преговори између Маринковића и Грандија, односно, краља Александра и Мусолинија, нису донели резултате. У једном разговору са Капијем, краљ Александар је резигнирано констатовао: *Заиста не могу да схватим зашто се, сваки пут када дођемо до завршне фазе, заустављамо, пустимо да прође неко време, а онда морамо почети све испочетка.*[420] И док је краљ Александар био у недоумици, Гранди је у новембру 1930. године, сумирајући резултате дотадашњих разговора са југословенским званичницима, задовољно констатовао: *Верујем да смо постигли максималну тачку искоришћавања наше тактике одуговлачења... Евентуални споразум са Београдом увек треба посматрати само као привремено и корисно средство за добијање на времену.*[421]

Док је замајавао југословенске званичнике, Мусолини је устројио посебну структуру за подршку, контролу и усмеравање хрватског сепаратистичког покрета, пре свега његовог терористичког крила које је Павелић, под називом Усташа, хрватска револуционарна организација (УХРО), формирао у Италији. Мусолини је *хрватске послове* и даље водио лично и непосредно, а најближи сарадник му је, до средине 1932. године, био Дино Гранди. Након што је Гранди постављен за амбасадора у Лондону, Мусолинијев главни помоћник у вођењу ових послова био је Фулвио Сувич, који је средином 1932. године именован за подсекретара у Министарству спољних послова. У руковођењу *хрватским пословима*, Мусолини се у великој мери ослањао на процене и савете Форђеса Даван-

[417] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 267–269.

[418] Исто, 267–269.

[419] Bogdan Krizman, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918–1941),* Časopis za suvremenu povijest, Vol. 7 No. 1, 1975, 44–57; DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 1033–1035.

[420] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 456.

[421] DDI, Settima serie, vol. IX, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1975, 525–528.

цатија, који је, све до смрти 1936. године, био Павелићев главни политички покровитељ у Италији.[422] Значајну улогу у италијанској подршци Павелићу и хрватском сепаратизму имао је и Мусолинијев старији брат Арналдо Мусолини (Arnaldo Mussolini). По Дучеовом налогу, он је у италијанској штампи популарисао хрватски сепаратистички покрет, помогао Павелићу да формулише програм и организује пропагандне активности.[423] После Арналдове смрти у децембру 1931. године, ове задатке је преузео фашистички пропагандиста Еугенио Козелски.[424]

На оперативном нивоу, најважнију улогу у организовању, финансирању и усмеравању хрватског сепаратистичког покрета имао је функционер Министарства спољних послова, Паоло Кортезе.[425] Током Великог рата Кортезе је био обавештајни официр италијанске Треће армије, а 1919. године је био члан италијанске војне мисије у Будимпешти. У дипломатску службу је ступио 1920. године, а од 1926. до 1928. године је службовао у Албанији. По повратку у Рим, испрва је био распоређен у Албанску канцеларију Министарства спољних послова, а потом у Кабинет министра. Повераване су му деликатне мисије, попут достављања финансијских средстава аустријској паравојној организацији *Хајмвер.* Несумњиво је родбинска повезаност Кортезеа са Форђесом Даванцатијем,[426] допринела да му Мусолини почетком 1929. године повери оперативно вођење *хрва̄тских по̄слова.* Кортезе је одржавао контакте са Павелићем, а исте године је постављен и на чело Хрватске канцеларије која је формирана у оквиру Албанске канцеларије италијанског Министарства спољних послова. Као посебна организациона јединица овог министарства, Хрватска канцеларија је почела да функционише 1932. године. Имала је значајну самосталност у раду, тако да је Кортезе до 1932. године био директно одговоран само Мусолинију и Грандију,

[422] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 34.

[423] Giacomo Scotti, *Ustascia tra il fascio e la svastica: storia e crimini del movimento ustascia*, Incontri, Udine 1976, 25–26; Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 34.

[424] Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića,* priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 110–111; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 81.

[425] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing- Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 49.

[426] Ante Pavelić, *Doživljaji*, II, Vratna Gora, Zagreb 1998, 143.

а после тога Мусолинију и Сувичу. Између њих није било посредника.[427] Као руководилац Хрватске канцеларије, Кортезе је редовно контактирао Павелића, повремено се састајао са Кошутићем, Крњевићем и Мачеком и преносио им Мусолинијеве директиве, посебно водећи рачуна да њихове активности буду потпуно у складу са италијанском политиком према Југославији. Кортезе је уједно управљао и средствима у *сйецијалном хрватском фонду* која су коришћена за финансирање активности хрватског сепаратистичког покрета.[428] Из ових средстава су исплаћиване и месечне субвенције Павелићу и свим другим припадницима усташке организације у Италији. У време атентата у Марсеју, ова канцеларија је за издржавање Павелићеве организације месечно трошила око 200.000 лира.[429] Према подацима до којих је дошла француска дипломатија, фашистички режим је до октобра 1934. године, на финансирање Павелића и усташке организације укупно потрошио *више од 12 милиона лира*.[430] У надлежности Кортезеа и Хрватске канцеларије била је и координација рада италијанске војне обавештајне службе, полиције и других државних органа који су повремено укључивани у *хрватске йослове*.[431] После атентата у Марсеју, крајем 1934. године, Кортезе је смењен, а на челу Хрватске канцеларије га је наследио функционер Министарства спољних послова, Квинто Мацолини (Quinto Mazzolini).[432]

Хрватска канцеларија је новац, оружје и другу помоћ, хрватском сепаратистичком покрету достављала преко Сувичевог тајног одбора у Трсту. Иако га је Сувич формирао крајем 1928. године, одбор је тек средином 1929. године био у пуној функцији.[433] Делујући у најстрожој

[427] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 63–64, 112.

[428] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 146.

[429] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 129–132; Teodoro Sala, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978, 260–261.

[430] *Documents diplomatiques français* (DDF), 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 809.

[431] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 63–64.

[432] Исто, 112.

[433] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 47. Историчар Енес Милак је регистровао постојање тајног одбора у Трсту, али је погрешно закључио да је почетком 1929, одбор *изīубио*

тајности, одбор се чак и у службеним документима италијанског Министарства спољних послова ретко помињао и то под називом *Хрватска тајна служба (Servizio Segreto Croati)*.[434] Сувич је у рад тајног одбора укључио Ћезаре Финција, који је тада живео у Опатији. Бавио се хотелијерством, што му је било савршено покриће за рад у тајном одбору.[435] Изузетно важну улогу у одбору имао је, такође бивши војни обавештајац, Ђанино Анђелини, трговац оружјем из Трста. Током Великог рата, Анђелини је био обавештајни официр италијанске Треће армије, а потом је радио у испостави италијанске војне обавештајне службе у Трсту. Под Финцијевом командом, реализовао је обавештајне задатке у Краљевини СХС и често путовао у Мађарску, те је тако упознао вође хрватског сепаратистичког покрета и поједине мађарске обавештајне официре. После демобилизације, преузео је вођење породичне фирме за трговину оружјем *Анђелини и Бернардон* у Трсту. Од 1921. године је био члан Националне фашистичке партије,[436] а од 1927. године и сарадник италијанске војне обавештајне службе.[437] Користећи фирму као параван, Анђелини је по налозима ове службе кријумчарио оружје намењено Бугарској, ВМРО-у и Мађарској.[438] У оквиру Сувичевог тајног одбора, Анђелини је од почетка 1929. године био задужен за снабдевање хрватских сепаратиста оружјем, муницијом и експлозивом. О извршеним испорукама, под псеудоним *Инжењер (Ingegnere)*, подносио је извештаје Хрватској канцеларији Министарства спољних послова.[439] У једном

сваки значај, поготову после одласка Анте Павелића у Италију (Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931–1937*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987, 46).

[434] DDI, Settima serie, vol. VIII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972, 146.

[435] Бранимир Јелић је у својим сећањима навео да су се 1929. године Павелић и он у Трсту састали са *Сувичевим делегатима, браћом Финци, трговцима из Трста*. Највероватније су то били Финци и Анђелини. (Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 109). Југословенска полиција је располагала подацима да је Финци живео у Опатији и одржавао контакте са хрватским емигрантима у Ријеци (James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing- Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 171).

[436] *La Porta orientale, Rivista di politica, studi sulla guerra, problemi Giuliani e Dalmati*, Compagnia volontari Giuliani e Dalmati, Trieste 1941, 239.

[437] Romano Canosa, *I servizi segreti del Duce: i persecutori e le vittime*, Mondadori, Milano 2000, 213–214.

[438] Romano Canosa, *I servizi segreti del Duce: i persecutori e le vittime*, Mondadori, Milano 2000, 209–214; Eduard Čalić, *Evropska trilogija: Atentat u Marseilleu i Drugi svjetski rat, Smrtni udar Evropi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1993, 460–461.

[439] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 522–534. Амерички историчар хрватског порекла Ј. Садкович, сматра да је агент са псеудони-

од извештаја, средином јула 1929. године, информисао је да се почетком тог месеца у Бечу састао са Перчецом и са њим договорио редовне испоруке оружја хрватским сепаратистима.[440] Ради договора о набавци и испорукама оружја, Анђелини се у својој канцеларији у Трсту често састајао са Павелићем, Перчецом и Саркотићем. Састанцима је повремено присуствовао и Сувич.[441] Након што је у Италији формирана паравојна усташка формација, Анђелини је, ради давања упутства усташама за руковање експлозивом и оружјем, повремено посећивао њен логор за обуку.[442] Припадници Сувичевог тајног одбора су новац, оружје и другу помоћ хрватским сепаратистима у Мађарској и Југославији најчешће достављали преко Вјекослава Сервација (Servatzy) и Анте Године.[443] Као бивши официр аустроугарске војске, Серваци је, после Великог рата, емигрирао у Италију. Од 1919. године је, под заштитом италијанске војне обавештајне службе, живео у Ријеци.[444] По договору са Павелићем, Серваци је 1929. године у Ријеци формирао пункт преко кога је у Југославију уношено оружје и пропагандни материјал и прихватани хрватски емигранти који су бежали из Југославије. Реализујући најделикатније мисије које му је поверавао тајни одбор, Серваци је стекао поверење италијанских власти и истовремено постао један од Павелићевих најближих сарадника. Крајем 1933. године, Серваци је, уместо Густава Перчеца, преузео команду над усташким логором у Јанка Пусти у Мађарској.[445] Улогу посредника између Сувичевог тајног одбора и хрватског сепаратистичког покрета имао је и Анте Година, трговац и кријумчар из Трста. Година је био родом из Сушака. У Југославији је робијао због убиства брата, а након што је пуштен из затвора,

мом *Инжењер* био Анте Година из Трста (James J. Sadkovich, *Opportunismo esitante: la decisione italiana di appoggiare il separatismo croato: 1927–1929*, Storia Contemporanea, 1985/3, 421). На основу података које је *Инжењер* у извештајима изнео о својој војној каријери, неоспорно је да се ради о Ђанину Анђелинију (Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 53).

[440] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 522–534.

[441] Lavo Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama,* Slovenska matica, Ljubljana 1965, 283.

[442] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia,* Gangemi Editore, Roma 1998, 53.

[443] *Исто*, 49–52.

[444] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 74–75.

[445] Pasquale Iuso*, Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 51.

1929. године је емигрирао у Италију и настанио се у Трсту.[446] Под псеудонимом *Пеливан*, руководио је Павелићевим пунктом у том граду, а истовремено је, по задацима тајног одбора, преносио оружје и новац хрватским сепаратистима у Југославији и Мађарској. Поред осталог, Година је у октобру 1929. године из Трста у Загреб пренео суму од 350.000 динара коју је, по Грандијевом одобрењу, италијанско Министарство спољних послова послало Владку Мачеку.[447] Павелић је имао велико поверење у *конспиративне способности* Године, те га је ангажовао за најделикатније мисије.[448] Поред осталог, преко њега је одржавао конспиративну везу са Мачеком, а од краја 1933. до средине 1934. године и са командантом логора у Јанка Пусти, Сервацијем.[449]

Након што је Мусолини почетком 1932. године,[450] дозволио Павелићу да у Италији формира усташку паравојну формацију, делимично је измењена италијанска структура подршке хрватским сепаратистима. Директивну улогу и даље је имао Паоло Кортезе. Сувичев тајни одбор је достављао новац и оружје хрватским сепаратистима у Југославији и Мађарској, али су послови логистичке подршке, безбедност и контрола Павелића и његове организације у Италији, прешли у надлежност Министарства унутрашњих послова. Шеф италијанске полиције, Артуро Бокини (Arturo Bocchini), ове послове је 1932. године,[451] поверио главном инспектору јавне безбедности, Ерколе Контију (Ercole Conti), који је до тада имао беспрекорну тридесетогодишњу полицијску каријеру. Службовао је у Фиренци, Болоњи и Парми, а 1931. године је постављен за генералног инспектора јавне безбедности у Пизи.[452] Ради ефикасног

[446] *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Minerva, Zagreb 1997, 132–133.

[447] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 50.

[448] *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapažanja 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995, 26.

[449] Pasquale Iuso*, Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 50.

[450] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 876; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 73.

[451] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 875.

[452] Pasquale Iuso*, Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 34–35; Teodoro Sala, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978, 255–257; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 82. Поједини аутори су

обављања послова које му је Бокини поверио, Конти је 1933. године у Пизи формирао посебну канцеларију у којој је радило шест полицијских службеника, међу којима су били преводиоци и техничари за тајно снимање разговора. По указаној потреби, за извршавање појединих задатака, ангажовао је и регионалне полицијске испоставе. Све до априла 1941. године Конти је у Италији проналазио објекте за смештај Павелића, његових најближих сарадника и усташке паравојне формације, организовао њихова пресељења и снабдевање, бринуо о безбедности, али и повремено предузимао мере тајног надзора према Павелићу и другим руководиоцима усташке организације. Ради решавања појединих питања, Конти је често контактирао Павелића, али се није бавио *политичким аспектом*, за који је искључиво био задужен Кортезе. У случају његове присутности, Кортезе и Павелић су разговарали на немачком језику, како их Конти не би разумео.[453] Претпостављајући да га Конти тајно контролише, Павелић је у опхођењу према њему био предусретљив и љубазан, док га је пред сарадницима исмевао и подругљиво називао *Жика Лазић*, по високом југословенском полицијском функционеру.[454] О својим активностима Конти је подносио писане извештаје Бокинију и Кортезеу, а редовно их је обавештавао и о резултатима тајног надзора над појединим руководиоцима усташке организације.[455]

Контраобавештајну заштиту усташке организације у Италији обављала је италијанска војна обавештајна служба-СИМ. Пошто су југословенски агенти, ангажовани на праћењу Павелића и његових следбеника у Италији, извештаје подносили југословенском посланству у Риму, СИМ је крајем 1932. године успоставио ефикасан тајни надзор комуникација овог посланства. Захваљујући томе, руководиоци СИМ-а су били упознати са садржајем шифрованих телеграма које је послан-

преузели нетачне наводе Владете Милићевића да је Ерколе Конти био генерални инспектор фашистичке тајне политичке полиције-OBPA (Opera Vigilanza Repressione Antifascismo) и *шеф шпијунаже према Краљевини Југославији* (Mladen Colić, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941*, Delta-pres, Beograd 1973, 25; Radoslav Gaćinović, *Ubistvo kralja Aleksandra Karađorđevića-ustaški teroristički akt*, Vojno delo, 2017, vol. 69, br. 3, 345).

[453] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 49–50.

[454] *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapažanja 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest,* uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995, 18.

[455] Контијева преписка се чува у Централном државном архиву у Риму (Archivio Centrale dello Stato, Ministero dell'Interno, Direzione Generale Pubblica Sicurezza, Ispettorato generale di Pisa „Ercole Conti").

ство слало у Београд пре него што би телеграме прочитали они којима су били упућени.[456]

И поред тога што је Павелићу и усташама намењо водећу улогу у разбијању Југославије, фашистички режим је наставио да помаже Мачека и његове присталице. После Рокириног одласка на нову дужност 1930. године, контакте са председником ХСС-а и другим вођама хрватског сепаратистичког покрета у земљи, преузео је нови италијански конзул у Загребу, Карло Умилта. Изразито наклоњен хрватском сепаратистичком покрету, Умилта је од 1931. године деловао и као *комуникациони канал* између Мачека и Павелића.[457] Везу са Саркотићем и његовом групом у Бечу и даље су одржавали италијански агенти у аустријској престоници, Цингарели и Мореале.[458]

[456] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 76–77.

[457] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937,* Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 116.

[458] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 34.

Фашистички и усташки пропагандиста – Арналдо Мусолини

Бринуо је о усташама у Италији - шеф италијанске полиције Артуро Бокини

Тршћански трговац смрћу – Ђанино Анђелини

ПОД МУСОЛИНИЈЕВИМ ОКРИЉЕМ

Услед енергичних мера југословенских власти, хрватски сепаратистички покрет је крајем 1929. и почетком 1930. године тежиште своје делатности пренео у инстранство. Поред Павелића и његових присталица, у емиграцији су били и Мачекови најближи сарадници у руководству ХСС-а, Аугуст Кошутић, Јурај Крњевић и Људевит Кежман. Јединство хрватског сепаратистичког покрета потврђено је у јесен 1930. године, током више Мачекових састанака са кључним личностима хрватске емиграције. Наиме, након што га је Државни суд за заштиту државе 14. јуна 1930. године услед недостатка доказа ослободио, Мачек је пуштен из затвора и следећег дана се вратио у Загреб, где су му присталице приредиле одушевљени дочек.[459] Иако је био под строгим полицијским надзором, наставио је са тајним политичким деловањем.[460] Под изговором одласка на лечење, Мачек је почетком октобра 1930. године, у пратњи страначког сарадника Ивана Шубашића, отпутовао у бањско лечилиште Карлове Вари. На путу за Чехословачку, зауставио се у Бечу где се састао са Саркотићем, Перчевићем и Перчецом. Саркотић му је у Бечу организовао састанак и са бившим аустријским канцеларом Игнацом Зајпелом (Ignaz Seipel). У аустријској престоници Мачек се састао и са Крњевићем и Кошутићем, а потом, је отпутовао у Карлове Вари, Крњевић је остао у Бечу, а Кошутић је отишао у Италију да Павелићу пренесе Мачеков позив за састанак. Мачек се у Карловим Варима састао са Стјепаном Дуићем, који је допутовао из Граца, а у Прагу са словачким политичарем Миланом Хоџом. На повратку у Југославију, у Линцу се поново састао са Крњевићем и Кошутићем, а затим је у Салцбургу имао одвојене састанке са Павелићем и Паолом Корте-

[459] Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 470.

[460] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 670.

зеом, који су у међувремену допутовали из Италије.[461] На Кортезеово питање да ли је му је још увек циљ независна Хрватска, Мачек је без двоумљена одговорио потврдно.[462] Током ових састанака, договорено је да у циљу обезбеђивања иностране подршке за хрватску независност, Павелић *води политику са Италијанима, Кошутић између Италије и Енглеске, Крњевић држи се Енглеза а Кежман нека се држи легално и у вези са Французима*.[463] После Мачекових састанака са вођама хрватске емиграције и Кортезеом, у Риму је закључено да је потврђена *чврстина хрватске коалиције*.[464] По повратку у Загреб, Мачек је наставио са политиком *пасивног отпора* режиму и преко италијанског конзула у Загребу одржавао контакте са Мусолинијем.

У међувремену, под заштитом фашистичког режима, Павелић је са породицом стално боравио у Италији и само је повремено путовао у Мађарску, Аустрију Немачку и Швајцарску. Из разлога безбедности, често се селио. До краја 1934. године, користећи лажна имена и документе које су му обезбеђивале италијанске власти, боравио је у Ливорну, Болоњи, Арецу, Верони, Бреши, Модени и Торину. Користио је документа на лажна имена: Антонио Сердар, Ђовани Монтања, Ђовани Бауер, Ђовани Ђорђини, Ђовани Буиа, Ђовани Сениан, Антонио Федели, Ђовани Тонети, Јан Ванек...[465] Италијанске власти су Павелићу и његовој породици обезбеђивале смештај у луксузним вилама и отмене услове живота.[466] Из *специјалног хрватског фонда* италијанског Министарства спољних послова месечно је за личне потребе добијао износ од 5.500 до 8.000 лира.[467] Према Еугену Кватернику, после атентата у Марсеју, док је као *политички умировљеник* живео у Сијени, Павелић

[461] Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, knjiga I, Liber, Zagreb 1974, 52–53; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 63–64.

[462] Vuk Vinaver, *Ugrožavanje Jugoslavije 1919–1932*, Vojno-istorijski glasnik, 1/XIX, Beograd 1968, 143.

[463] Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, knjiga I, Liber, Zagreb 1974, 53.

[464] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 141.

[465] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 77; Massimiliano Ferrara, *Il separatismo croato. Ante Pavelic in Italia durante il fascismo*, Rivista di studi politici internazionali, vol. 68 (3) 2001, 474.

[466] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 875–880.

[467] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 129–133.

је од Италије сваког месеца добијао 5.000 лира, што је био износ већи од месечне плате италијанског префекта или генерала италијанске војске.[468] И сви други Павелићеви сарадници су од италијанских власти добијали месечне субвенције, али далеко мање од њега. Павелић је имао и посебне додатке за одећу, медицинску негу и школовање деце.[469] О трошку фашистичког режима, Павелићев син Велимир је похађао школу Салезијанаца у граду Фјезоле, а ћерке Вишња и Мирјана престижну женску школу у месту Пођо Империјале, у којој су се школовале девојчице из италијанских аристократских породица.[470]

Под Мусолинијевим окриљем, Павелић се ангажовао на организационом и политичко-пропагандном плану, истовремено усмеравајући терористичке активности против Југославије које је у Аустрији и Мађарској организовао Густав Перчец. Уз Мусолинијево одобрење и уз свесрдну помоћ италијанских власти, Павелић је од 1929. до 1932. године у Италији формирао усташку организацију као терористичко крило хрватског сепаратистичког покрета.[471] Излазак првог броја листа *Усташа*, у мају 1930. године, најавио је, не само оснивање ове организације, већ и њен назив.[472] Рад на њеном устројавању, Павелић је довршио 1932. године док је боравио у Бреши,[473] када је објавио и прве програмско-организационе документе: Устав Усташе, хрватске револуционарне организације, Пропис о усташкој дисциплини, Пропис о провођању усташке организације, о новачењу, удјелби и присеги и др. По Уставу, главни задатак усташке организације био је да *оружаним устанком (рево-*

[468] *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapažanja 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995, 120.

[469] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 129–133.

[470] *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapažanja 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995, 15.

[471] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 99.

[472] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 114–115.

[473] Један број домаћих и страних аутора је преузео тврдње усташке пропаганде да је Павелић усташку организацију (покрет), формирао у јануару 1929. године у Загребу, непосредно пре одласка у емиграцију. Павелић и усташки пропагандисти су, у ствари, настојали да тако докажу аутохтоност усташке организације (покрета) и прикрију улогу коју је у њеном формирању имала фашистичка Италија (Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber-Školska knjiga, Zagreb 1977, 22). Тврдње усташке пропаганде оспорили су и неки од Павелићевих најближих сарадника (Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1995, 125).

луцијом) ослободи испод туђинског јарма Хрватску, да она постане потпуно самостална и независна држава на цијелом своме народном и повијесном подручју. У Уставу је разрађено и устројство организације, прописане обавезе чланова и дисциплински поступак. Следеће године, Павелић је објавио и *Начела усташког покрета*.[474] Декларативно прерастање *организације* у *покрет* у називу овог документа, мотивисано је Павелићевим настојањем да усташкој организацији, која је била класична терористичка организација, да шире политичко обележје.[475] Павелић је у овом документу, поред осталог, тврдио да хрватски народ *имаде право своју суверену власт у својој властитој хрватској држави на цијелом своме народноме и повијесноме подручју оживотворити, тј. своју потпуно самосталну и независну хрватску државу опет успоставити.* Расистичка компонента посебно је изражена у члану 11. овог документа: *У хрватским народним и државним пословима у самосталној и независној хрватској држави не смије одлучивати ништко, тко није по кољенима и по крви члан хрватског народа...*[476]

У условима емиграције, Павелић је могао да само делимично спроведе устројство усташке организације изложено у програмско-организационим документима. Поред Италије, где је било руководство и главна база организације, формирао је усташке центре у Мађарској, Аустрији и Немачкој. Поред тога, Павелић је у Белгији, Јужној и Северној Америци формирао легална удружења хрватских радника и исељеника, као логистичке и пропагандне ослонце усташке организације. И поред настојања да формира јединствену усташку организацију у Југославији, до 1938. године на подручју Хрватске и Босне и Херцеговине, илегално је деловало само више међусобно неповезаних група и појединаца који су били њени чланови или симпатизери.

Усташка организација је била устројена по угледу на фашистички покрет и терористичку ВМРО. Темељни принцип је био принцип вође – поглавника, коме су били апсолутно подређени сви припадници. У личности поглавника – Павелића, била је сконцентрисана сва власт у

[474] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 120–133.

[475] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber-Školska knjiga, Zagreb 1977, 21.

[476] Срђа Трифковић, *Усташе, балканско срце таме*, Catena mundi, Београд 2016, 65; Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006, 124–133.

организацији.[477] По речима тада Павелићевог блиског сарадника Славка Кватерника, припадници усташке организације су Павелићу били *потчињени на живот и смрт*.[478] Од припадника се захтевала слепа послушност, *револуционарна пожртвованост* и апсолутна оданост.[479] Приликом пријема у организацију, усташе су се пред распећем, упаљеном свећом, ножем и пиштољем, заклињале да ће безусловно извршавати све поглавникове налоге, *те да ће повјерену тајну најстроже чувати и никада никоме ништа одати*.[480] У супротном, била је предвиђена смртна казна. Смрћу су кажњавани и припадници организације на које се посумњало да су прекршили ову заклетву. Конспиративност је такође био важан принцип у деловању усташке организације. Са важним одлукама био је упознат само узак круг Павелићевих сарадника, сви припадници су пре пријема у организацију проверавани, избегавано је директно дописивање са усташким центрима ван Италије, чланови организације су користили конспиративна имена, а приликом путовања у иностранство лажне пасоше и др.

Усташку организацију у Италији чинили су Главни усташки стан на челу са поглавником, паравојна усташка формација, Канцеларија Главног усташког стана, штампарија и пунктови у неколико италијанских градова на граници према Југославији. Главни усташки стан је само формално био врховни руководећи орган усташке организације, јер је био у потпуности подређен Павелићу који је именовао његове чланове. Седиште му било је тамо где је био Павелић.[481] Према подацима југословенске полиције, Главни усташки стан је 1934. године имао три одељења: управно-организациони којим је руководио Мијо Бзик, финансијски под управом Еугена Кватерника и војностручни на челу са Јосипом Милковићем.[482]

На основу Мусолинијевог одобрења, Павелић је почетком 1932. године у Италији формирао и усташку паравојну формацију, која је у италијанској службеној документацији најчешће називана *језгро (пис-*

[477] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber - Školska knjiga, Zagreb 1977, 25.

[478] *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997, 89, 93.

[479] Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1995, 43.

[480] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006, 123.

[481] Исто, 121, 134–135, 258.

[482] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 154–155.

leo).[483] Мусолини је Павелићу обећао да ће обезбедити оружје и сву потребну опрему за формацију, која је требало да буде употребљена у рату који је италијански диктатор намеравао да поведе против Југославије.[484] Посебна задужења око усташке паравојне формације имао је инспектор Конти. Уз одобрење Кортезеа и Бокинија, он је проналазио локације и објекте за смештај формације, организовао њена пресељења, снабдевање и обезбеђење. Формација је почетком 1932. године била смештена у логору који се налазио на једној фарми у близини забаченог планинског места Бовењо, поред Бреше. У оквиру логора била је и покретна штампарија у којој је штампан лист *Усташа* и други пропагандни материјали усташке организације. Формација је у почетку бројала петнаестак припадника који су, под командом бившег аустроугарског официра словачке националности Нарциса Јесенског (Narcis Jeszenszky), спроводили војну и терористичку обуку. Касније су обуком руководили Стјепан Копчиновић и Стјепан Томичић.[485] Међу усташама у Бовењу, били су Мијо Бабић и Звонимир Поспишил који су, после бекства из Југославије, прошли терористичку обуку у базама ВМРО-а у Бугарској.[486] Доласком регрута, углавном хрватских радника из Белгије, Немачке и Чехословачке, број припадника формације се убрзо повећао. Упад на подручје Лике и напад на жандармеријску станицу у Брушанима, у септембру 1932. године, извело је десетак усташа обучаваних у овом логору.[487] Павелић је после тога у Бреши одржао саветовање са својим војним саветницима, Иваном Перчевићем, Стјепаном Дуићем и Славком Кватерником, који је за ту прилику допутовао из Југославије. Кватерник је тада посетио усташки логор у Бовењу, али га нису импресионирале ни бројност ни обученост припадника формације. По његовим речима, уверио се да је *та по броју развикана усташка легија још у ембрионалним почецима војне изобразбе и да броји не тисућу усташа, него 92 усташе који још нису знали барата пушком*.[488] У марту

[483] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 875–880.

[484] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 99.

[485] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 43–44, 57.

[486] Mijo Bzik, *Ustaška pobjeda*, Naklada Glavnog ustaškog stana, Zagreb 1942, 22; Šime Balen, *Pavelić*, Biblioteka Društva novinara Hrvatske, Zagreb 1952, 19.

[487] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 77–78; Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 61.

[488] *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997, 97.

1933. године, формација је премештена у Борготаро, у провинцију Парма, а Павелић и Главни усташки стан су се преселили у Модену. Припадници формације су смештени у неколико зграда изван Борготара, док су руководиоци становали у граду, прво у хотелу *Апенини*, а касније у изнајмљеној вили, где је била смештена и штампарија.[489] Током боравка у Борготару, формација је са 140 нарасла на око 300 припадника. Војнички је устројена, а припадници су добили комплетне униформе и оружје које им је обезбедила италијанска војска. Локалном становништву је испрва саопштено да су то бугарски радници који ће изводити радове у околним шумама, али будући да су припадници формације спроводили војне вежбе и униформисани ишли на забаве у Борготаро, убрзо су становништву представљени као страни дезертери *пријатељски настројени према Италији*.[490] На Павелићево тражење, а по наређењу Ивана Михајлова, усташкој формацији се у Борготару, *као инструктор тероризма*, прикључио и Величко Димитров Керин.[491] У писму којим га је обавестио о доласку Керина, Михајлов је Павелићу поручио да се ради о искусном атентатору, кога не би требало жртвовати *за* ликвидацију неке безначајне личности. *Објекат не би смео бити мање значајан од Бедековића* (шеф загребачке полиције), *некоī жупана или истакнутоī īенерала*, нагласио је Михајлов.[492] Формација је из безбедносних разлога у ноћи између 30. јуна и 1. јула 1933. године из Борготара пресељена у логор који је оформљен на периферији места Вискето, у провинцији Парма. Усташе су смештене у зграду напуштене фабрике која је, по Контијевом налогу, адаптирана у касарну. Ту је довршено војно устројавање формације која је тада имала око 400 припадника, а планирано је да се у кратком року увећа на 1000.[493] Након што је усташа Петар Ореб, крајем децембра 1933. године југословенској

[489] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 82.

[490] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 62.

[491] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 56–57.

[492] *Писмо от Ив. Михайлов до Владимир Куртев за изпращането на Владо Черноземски при д-р А. Павелич за осъществяването на атентата срещу югославския крал Александър по споразумение между ВМРО и Хърватската организация Усташа.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия–(1934 г)*, Анико, София 2020, 29–30.

[493] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-

полицији открио локацију логора и друге податке о усташкој формацији у Италији, она је почетком фебруара 1934. године из Вискета пресељена у Оливето, у провинцији Арецо. Конти је за смештај усташа изнајмио вилу са великим парком који је претворен у полигон за обуку. У логору је заведена строга дисциплина, па је усташама, поред осталог, забрањено да напуштају Оливето.[494] Југословенске дипломате су убрзо открише ову локацију, па је између 18. и 19. јула 1934. године уследило пресељење формације у провинцију Аквила. Припадници формације су смештени на три различите локације у близини места Фонтекио, Сан Деметрио и засеоку Сан Лоренцо, у општини Аћано. По Контијевом налогу, како би се *сакрили трагови*, обустављене су војне вежбе, усташе су униформе замениле цивилном одећом, а локалном становништву су представљени као радници на пошумљавању. Оружје им је одузето и ускладиштено у једној од зграда у оквиру логора у Сан Лоренцу.[495] После атентата у Марсеју, италијанске власти су већину припадника усташке организације у Италији интернирале на острво Липари, северно од Сицилије. Међу припадницима усташке формације у Италији најбројнији су били хрватски радници који су у Белгији, Немачкој, Француској и Јужној Америци регрутовани на основу обећања о лакој заради и *ослобађању* Хрватске. Само мали број су чинили емигранти који су у Италију дошли директно из Југославије. Свим припадницима формације италијанске власти су обезбедиле медицинску негу, одећу, обућу, исхрану, друге потрепштине и месечну плату у распону од 250, 350, 800, па чак и 1000 лира месечно, у зависности од позиције у усташкој хијерархији.[496] Павелић је повремено посећивао логор усташке формације. У тим приликама, у униформи и са ножем за појасом, држао је мотивационе говоре постројеним усташама. До интернације на Липаре, припадници формације су изучавали *терористичке технике*, имали интензивну војну, али и *теоретску обуку*. С обзиром на њихов низак образовни ниво, организовани су им курсеви са предавањима из историје, математике, хратског језика, географије и др. Курсеве је, до одласка

New York 2018, 83; DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 875–880.

[494] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 92.

[495] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 64–67.

[496] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 875–880.

на Липаре, похађало 265 припадника формације.[497] Идеолошка индоктринација је вршена кроз низ *предавања* о хрватској историји и политичкој ситуацији у Југославији. Уз стално истицање пароле о освети, објашњавана им је оправданост употребе *свих средстава принуде и терора* ради остварења хрватске независности и систематски распиривана мржња према Југославији и Србима.[498] Некада и сам припадник усташке организације, а потом високи комунистички функционер Шиме Бален је тврдио да усташки логори у Италији нису били ништа друго, него *школа будућих кољача*.[499] За одржавање дисциплине међу усташама били су задужени руководиоци формације који су изрицали казне за мање дисциплинске преступе. Кршење усташке заклетве и критиковање Павелића су били најтежи преступи и кажњавани су смрћу. *Тешко ономе који би се и најмање усудио подврћи каквој критици или учинио најмању примједбу на одлуке Павелића. Павелић је био за усташе непогрешив. Тко то није усвојио без резерве, био је већ и ликвидиран*, изнео је у сећањима Славко Кватерник.[500] Смртне казне је изрицао Павелић, а егзекутори су били Мијо Бабић и Величко Димитров Керин.[501] Поједини аутори процењују да су до 1934. године у логорима у Италији извршене смртне казне над око 20 усташа.[502] Бабић је лешеве ликвидираних односио у околна брда, где их је најчешће закопавао. Италијанске новине су 1934. године објавиле вест да су у једној речици поред Сан Деметрија пронађена два обезглављена мушка леша у доњем вешу. Италијанске власти су са правом сумњале да *двојица обезглављених* потичу из оближњег усташког логора, али је случај заташкан.[503] Славко Кватерник је у својим сећањима описао како су идеолошка индоктринација, изолација и сурова дисциплина утицали на припаднике усташке

[497] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 261–262.

[498] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber-Školska knjiga, Zagreb 1977, 26; Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 42.

[499] Šime Balen, *Pavelić*, Biblioteka Društva novinara Hrvatske, Zagreb 1952, 19.

[500] *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997, 93.

[501] Šime Balen, *Pavelić,* Biblioteka Društva novinara Hrvatske, Zagreb 1952, 19–22; Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006, 262–265.

[502] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006, 264.

[503] Исто, 264.

организације у Италији: *Човјек није могао препознати ове људе након њиховог повратка у домовину ако их је познавао прије, као што ни ја нисам препознао властитог сина и многе друге, усљед њихове потпуне духовне и душевне промјене… Дванаестогодишња емиграција у којој су само живјели у чежњи за осветом, направила је од њих психопате, људе душевно болесне од жеље за крвном осветом.* [504]

Важну улогу у функционисању усташке организације имала је канцеларија Главног усташког стана, испрва смештена у Милану, на адреси Виа Бамбаиа бр. 2. Под псеудонимом Паоло Ђурић (Giurich), не њеном челу је од 1932. године био Станко Храниловић, рођени брат Марка Храниловића. Поред осталог, канцеларија је координирала рад усташких повереника у Западној Европи који су међу тамошњим хрватским радницима врбовали регруте за паравојну формацију. Повереници су пријаве, личне податке и фотографије регрута, достављали у канцеларију која је, у циљу спречавања инфилтрације југословенских агената, вршила њихову детаљну проверу.[505] Одабрани регрути су потом, најчешће преко Немачке и Швајцарске, одлазили у Италију. У италијанском пограничном граду Кому их је прихватао повереник усташке организације и доводио у канцеларију у Милану, одакле су упућивани у усташки логор. Поред тога, Павелић је из разлога конспиративности, преко ове канцеларије обављао кореспонденцију са усташким центрима и присталицама ван Италије. Канцеларија је Павелићева писма достављала усташком поверенику у Кому који их је преносио у Швајцарску. На назначене адресе их је слао из швајцарског пограничног града Чиаса. Уједно је, из поштанског претинца изнајмљеног на лажно име у Чиасу, преузимао пошту која је из иностранства стизала за Павелића. Због сумње да су југословенске власти открите њену локацију, канцеларија је у мају 1934. године на основу договора Павелића и Контија, пресељена у Болоњу. Италијанске власти су за канцеларију обезбедиле просторије на адреси Кастелфидардо бр. 12, као и мађарске документе за Храниловића на име Марио Вага.[506] После пресељења канцеларије у Болоњу, усташки повереник је, уместо у Кому, регруте дочекивао у гра-

[504] *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997, 93, 219.

[505] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 74.

[506] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 43.

ду Домодосола и доводио их у Болоњу, одакле су даље упућивани у логор усташке паравојне формације. Слање и преузимање поште од тада је обављао усташки повереник у италијанском пограничном месту Понте Треза. У ту сврху је користио поштански претинац који је Храниловић изнајмио у Лугану на име Пиетро Буиа.[507] После атентата у Марсеју канцеларија Главног усташког стана је престала са радом.[508]

Павелић је још крајем 1929. године у Ријеци, Трсту и Задру организовао пунктове за прихват хрватских емиграната и убацивање пропагандног материјала и оружја у Југославију. Пунктом у Ријеци руководио је Вјекослав Серваци, Анте Година је био одговоран за пункт у Трсту, а пунктом у Задру су руководили професор Анте Бркан и трговац Андрија Реља.[509]

Све до средине 1932. године, Павелић и његови сарадници у Италији су, поред рада на формирању организације, углавном деловали на политичко-пропагандном плану. Недуго по пресељењу у Италију, Павелић је сачинио програмски памфлет под насловом *Уставна хрватске државе, трајни мир на Балкану*. Памфлет је превасходно био намењен хрватском исељеништву, па је објављен 1929. године у *Хрватском листу* у Њујорку.[510] Настојећи да докаже неопходност формирања независне хрватске државе, Павелић је у памфлету изнео низ грубих неистина о положају Хрвата у Југославији,[511] увредљивих коментара о српском народу,[512] и лажну оптужбу да *београдски властодржци* спремају *освајачке потхвате* према суседним државама: Бугарској, Итали-

[507] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 43–44; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 92.

[508] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 875–880.

[509] DDI, Settima serie, vol. X, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1978, 64–66.

[510] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 108.

[511] Поред осталог, тврдио је да је након увођења личног режима краља Александра у Југославији *пропisана смртна казна за сваки политички рад* (*Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu*, priredio Petar Požar, Zagrebačka stvarnost, Zagreb 1995, 35).

[512] Павелић је, поред осталог, изнео да *српска мегаломанија... не познаје границе*; да је српски народ *нецивилизиран, без духовне и материалне културе*, да се *одлаја у духу луђачког шовинизма и мегаломаније* и сл. Настојећи да аргументује ове тврдње, Павелић је цитирао поједине делове из књиге Иве Пилара, не наводећи да се ради о цитатима (*Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu*, priredio Petar Požar, Zagrebačka stvarnost, Zagreb 1995, 39–40; L.v. Südland (Иво Пилар), *Južnoslavensko pitanje – prikaz cjelokupnog pitanja*, Matica hrvatska, Zagreb 1943, 162, 196–197).

ји и Мађарској. Изнео је низ неистина сличних онима којима је хрватски правник и социолог Иво Пилар 1918. године настојао да докаже одговорност Србије за избијање Великог рата.[513] Наредних година Павелић је објавио још неколико сличних памфлета, поред осталог и на француском и немачком језику.[514] У настојању да обезбеди међународну подршку за хрватску независност, Павелић је у септембру 1929. године Друштву народа у Женеви упутио меморандум са сличном аргументацијом. Након што је констатовао да је после злочина у Народној скупштини немогућ *било какав државноправни заједнички живот Хрватске са Србијом*, истакао је: *Премда Хрвати по својој стољетној традицији познају само борбу са законитим средствима, ипак не ће они у часу, када им се та средства одузму, узмакнути пред другим средствима, јер се сада ради о њиховом народном опстанку и слободи...*[515]

Павелић и његове присталице су, захваљујући финансијској подршци фашистичког режима, почетком 1930. године почели са издавањем публикација на хрватском и неколико страних језика. Преко листа *Усташа-Вјесник хрватских револуционараца* и других бројних усташких публикација у Европи, Јужној и Северној Америци,[516] континуирано су пропагирали неопходност насилног стварања независне хрватске државе. Павелић је био уредник листа *Усташа,* који је као службено гласило усташке организације умножаван у штампарији Главног усташког стана у Италији.[517] Дељен је члановима организације и илегално уношен у Југославију. У њему су редовно објављивани Павелићеви уводници са екстремистичким порукама и претњама непријатељима хрватске независности, у првом реду Србији и Србима. Поред осталог, у чланку који је под насловом *Ропство је додијало* објављен у *Усташи* фебруара 1932. године, Павелић је истакао да ће главну улогу у остварењу хрватске независности имати *нож, револвер, бомба и паклени строј.* У мају исте године у тексту под насловом *Гвожђем и огњем*, најавио је не-

[513] L.v. Südland, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg: übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems*, Wien 1918. Пиларова књига је у хрватском преводу објављена у Независној Држави Хрватској (L.v. Südland, *Južnoslavensko pitanje - prikaz cjelokupnog pitanja*, Matica hrvatska, Zagreb 1943).

[514] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 80–81, 90–93.

[515] Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 447–451; Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 76.

[516] Jere Jareb, *Publikacije domobransko-ustaškog pokreta u izbjeglištvu i iseljeništvu 1929. – 1944,* I-II, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 26 No. 2-3, 1994.

[517] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 194–197.

милосрдни *обрачун са Београдом*, а у јуну је поручио: *Усташе, запамтите, усташки се плаћа: за зуб – главу, за главу – десет глава!*[518] У јулу 1932. године *Усташа* је објавио Павелићев чланак под насловом *Треба поклати*, у коме, између осталог, стоји: *Оно што пије крв хрватског народа, треба поклати, да се више никада то зло у хрватској средини не појави.*[519] Павелићевим следбеницима уопште није требало објашњавати коме су упућене ове претње. У распиривању мржње према Србима, није заостајао ни *књижевник* Миле Будак. Свој књижевни опус, обогатио је усташком корачницом: *Бјежите, псине, преко Дрине*, која је објављена 1934. године у годишњаку *Независна Хрватска Држава.*[520]

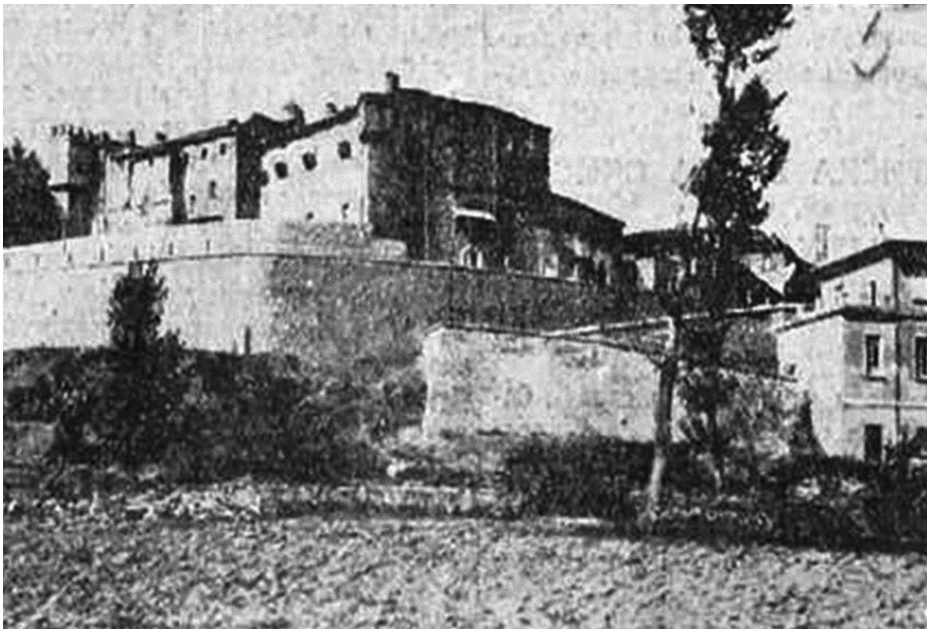
[518] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 85–86.

[519] Fadil Ademović, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj: štampa i radio u Bosni i Hercegovini (1941–1945)*, Medija centar, Sarajevo 2000, 451.

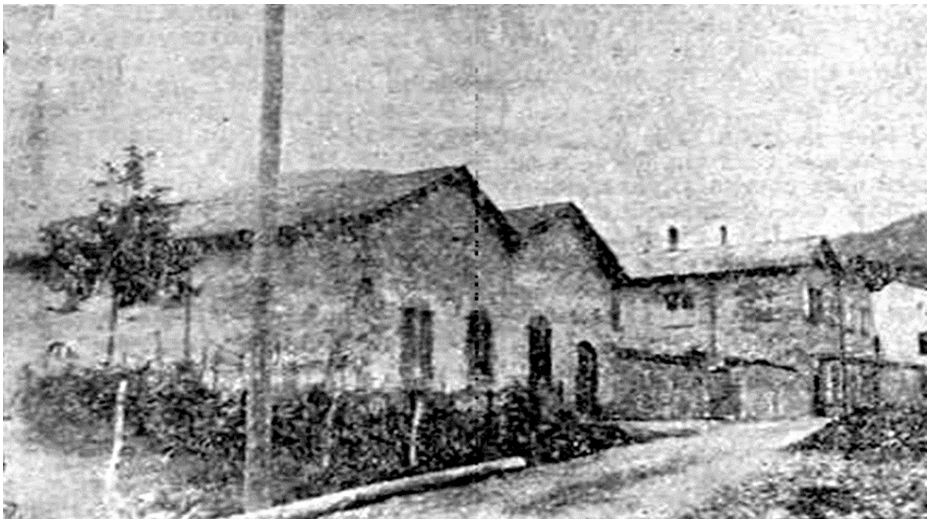
[520] *Nezavisna Država Hrvatska*, Godišnjak 1934, Berlin 1933, 117.

У једном од усташких логора у Италији – Анте Павелић у усташкој униформи

Усташки логор у Борготару

Зграде напуштене фабрике у које су усташе биле смештене
током боравка у Вискету

УСТАШКИ ЦЕНТРИ ВАН ИТАЛИЈЕ

Упоредо са формирањем организације у Италији, Павелић је, уз финансијску подршку фашистичког режима, формирао усташке центре у Аустрији, Мађарској и Немачкој.[521] Хрватски емигранти, некадашњи аустроугарски официри окупљени око Стјепана Саркотића, чинили су језгро усташке организације у Аустрији. Под конспиративним именом *Госйар*, центром у аустријској престоници је руководио Иван Перчевић, који је, уједно, надгледао и усташку организацију у Мађарској.[522] Павелић је имао велико поверење у Перчевића, који је, као бивши аустроугарски обавештајни официр, имао аустријско и мађарско држављанство, те бројне родбинске и пријатељске везе у државним структурама Аустрије и Мађарске. Савршено је владао немачким, француским и мађарским језиком, а уз то је био прецизан и *марљив као црв.*[523] Поред већ остарелог Саркотића, најближи сарадници су му били Густав Перчец, Стјепан Дуић и Алфред Фурјаковић. Бечки центар је био *нервни центар* целокупне усташке организације.[524] Новчане трансакције и конспиративна кореспонденција Павелића и усташког руководства у Италији са усташким центрима и присталацама у Европи, Јужној и Северној Америци, обављани су преко овог центра.[525] Перчевић је у Бечу примао пошиљке упућене Павелићу и слао их на адресу поштанског претинца у Чиасу, а касније у Лугану. Павелићева писма, која му је, преко Чиаса, односно Лугана, слала Канцеларија Главног усташког ста-

[521] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 36.

[522] *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945,* Minerva, Zagreb 1997, 315–316.

[523] Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 204, 209.

[524] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937,* Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 186.

[525] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 155.

на на поштански претинац у Бечу, он је прослеђивао на назначене адресе. Перчевић је, поред тога, био у контакту са мађарским дипломатама у Бечу, прибављао мађарске путне исправе за припаднике усташке организације и одржавао конспиративну везу са усташама у Југославији.[526] Контакте са Славком Кватерником који је у то време био један од предводника усташке групације у Загребу, одржавао је преко Адолфа Сабљака, бившег аустроугарског и југословенског официра из Загреба.[527] Сабљак је, поред тога, континуирано прикупљао војне и податке о ситуацији у Југославији и достављао их Перчевићу, који их је прослеђивао Павелићу. Сабљак је извештаје слао у писмима, некада и три пута седмично, а само понекад је ради реферисања долазио у Беч. По речима Еугена Кватерника, за усташку организацију је то било *најисцрпније и најредовитије врело обавијести* које југословенска полиција никада није открила.[528] Перчевић је у Клагенфурту формирао и пункт за прихват хрватских емиграната из Југославије.[529] Центар у Бечу је уједно био носилац пропагандних активности целокупне усташке организације, а Перчевић *нека врста новинске агенције др Павелића*.[530] Почетком 1930. године, он је у Бечу покренуо излажење билтена на хрватском и немачком језику под називом *Грич-Хрватска кореспонденција*. Формално је уредник и издавач био Иван Коданић, академски сликар хрватског порекла који је живео у Бечу, али су стварни уредници били Перчевић и Перчец.[531] Све до почетка 1933. године, када су аустријске власти забраниле његово излажење, *Грич* је објављивао кратке вести из Југославије и политичке коментаре које су, поред Перчеца и Перчевића, писали Павелић и Јелић. *Грич* је илегално уношен у Југославију и достављан страним новинарима у аустријској престоници. *Гричове* вести из Југославије редовно су преузимали италијански и мађарски листови, као и бечки *Рајхспост (Reichspost)* и британски *Манчестер Гардијан (The Manchester Guardian).* Најчешће се, међутим, радило о вестима које су, по

[526] Исто, 155.

[527] *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997, 100.

[528] Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapažanja: 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995, 24, 207; *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Minerva, Zagreb 1997, 353.

[529] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 120.

[530] *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997, 100.

[531] Jere Jareb, *Publikacije domobransko-ustaškog pokreta u izbjeglištvu i iseljeništvu 1929.–1944*, I, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 26 No. 2, 1994, 243.

оцени Карла Галија, биле *плод маште хрватских емигранта*.[532] Еуген Кватерник је у својим сећањима потврдио ову Галијеву оцену. По његовим речима, Перчевић је био у сталном контакту са страним новинарима и *сервирао им вијести онако, како је то одговарало усташким интересима*.[533] Аустријске власти су све до пред крај 1934. године, толерисале и благонаклоно гледале на усташе. Југословенски дипломатски протести и захтеви аустријској влади да на својој територији онемогуће усташке активности против Југославије најчешће нису имали ефекта. Само у појединим случајевима, аустријске власти су предузимале репресивне мере и протеривали поједине припаднике усташке организације. Као аустријски држављани, међутим, Перчевић, Саркотић, Дуић и Фурјаковић нису морали да страхују од протеривања.[534]

До јесени 1931. године Беч је био и центар усташких терористичких активности против Југославије које је, по Павелићевим инструкцијама, организовао Густав Перчец. Новац, оружје и експлозив, добијао је од Сувичевог тајног одбора из Трста. Редовно допремање оружја у Беч, Перчец је још у јулу 1929. године договорио са Ђанином Анђелинијем.[535] Инструктивну, кадровску и другу помоћ за извођење терористичких акција Перчец је у почетку добио од ВМРО-а. Почетком 1930. године ова терористичка организација му је доставила и узорке паклених машина.[536] Ради врбовања присталица, организовања и припреме терористичких акција, Перчец је из Беча често одлазио у Мађарску. Већ 1929. године, уз подршку мађарских власти, на југословенско-мађарској граници је организовао канале за пребацивање пропагандног материјала и оружја у Југославију.[537] Након што је југословенска полиција у јесен 1929. године похапсила припаднике Хрватског домобрана, Перчец је иницирао и формирање неколико илегалних организација и група ради вршења терористичких акција у Југославији. Бивши аустроугарски

[532] DDI, Settima serie, vol. X, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1978, 117; DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 200–201.

[533] Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapažanja: 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995, 212.

[534] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing– Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 186–189.

[535] DDI, Settima serie, vol. VII, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970, 522–534.

[536] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 230.

[537] Vladimir Šadek, *Logor Janka-puszta i razvoj ustaške organizacije u Podravini do 1934*, Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, Vol. 11, No. 21, 2012, 48–49.

официр, Мијо Селетковић и механичар, Андрија Тилман су почетком 1930. године у Ђакову формирали терористичку организацију под називом Легија бораца за слободу и независност Хрватске. Инструкције за извођење терористичких акција, оружје и експлозив добили су од Перчеца и његових сарадника. Крајем априла 1930. године Селетковић је, уз помоћ Мије Кирхмајера, поставио експлозивну направу на железничку пругу код Врпоља, са намером да је активира у тренутку проласка воза којим је делегација бивших присталица ХСС-а путовала у Београд. Услед нестручног постављања, направа није експлодирала. Припадници организације су, поред осталог, припремали и атентат на Николу Никића, који је као бивши истакнути члан ХСС-а, подржао шестојануарски режим.[538] Крајем лета 1930. године, полиција је похапсила већину чланова организације, али су Селетковић и још двојица његових сарадника успели да побегну у Мађарску. Државни суд за заштиту државе у Београду је средином 1931. године Селетковића у одсуству осудио на смрт. На смрт су осуђени и Андрија Тилман и Антун Кирхмајер, али им је казна касније преиначена на двадесет година робије. Преосталих једанаест чланова организације је осуђено на укупно 126 година робије и затвора.[539] По Перчецовим упутствима, деловала је и терористичка група формирана крајем 1930. године у Загребу, на челу са чиновником Драгутином Тотом и угоститељем Антуном Краљићем. Припадници ове групе, Јосип Миклаужић и Јосип Поропат, почетком јануара 1931. године су поставили експлозивну направу у приземљу Банске палате у Загребу. Експлозија је причинила већу материјалну штету, а само стицајем околности није било људских жртава.[540] Група је била одговорна и за експлозију паклене машине 31. јануара 1931. године, на прозору куће у којој је било седиште удружења *Млада Југославија* у Загребу. Полиција је почетком фебруара исте године открила и ухапсила припаднике ове групе. Државни суд за заштиту државе у Београду је у децембру 1931. године осудио Јосипа Миклаужића на доживотну робију, а преосталих десет припадника и помагача на казне од једне до осам година робије и затвора.[541] Перчец је 1930. године, преко Ивана Љева-

[538] Miron Krešimir Begić, *Ustaški pokret 1929–1941: pregled njegove poviesti*, Naklada Smotre „Ustaša", Buenos Aires-New York 1986, 163–164.

[539] *Политика*, бр. 8275, 24. мај 1931, 4; Mario Jareb, *Đakovo i ustaško djelovanje tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća*, Zbornik Muzeja Đakovštine, Vol. 8 No. 1, 2007, 135–150.

[540] *Политика*, бр. 8142, 4. јануар 1931, 5.

[541] *Политика*, бр. 8469, 6. децембар 1931, 2.

ковића, бившег жандара и контролора загребачког трамваја, иницирао формирање терористичке организације на подручју Липика, Пакраца и Нове Градишке. Љеваковић се у Бечу и Мађарској састајао са Перчецом, који му је обезбеђивао новац, оружје и експлозив. По наговору и упутствима добијеним од Љеваковића, Иван Росић, сељак из Првче, села поред Нове Градишке, 3. фебруара 1931. године из заседе је, хицима из револвера, убио Андрију Берића, начелника општине Нова Градишка, бившег члана ХСС-а који је подржао шестојануарски режим. Полиција је убрзо расветлила ово убиство и ухапсила Росића и Љеваковића. Државни суд за заштиту државе у Београду их је 23. јула 1931. године осудио на смрт вешањем.[542] Љеваковићу је смртна казна замењена доживотном робијом, а Росић је погубљен 11. августа 1931. године.[543] Југословенска полиција је на основу исказа ухапшених терориста, али и из више других извора имала податке да је Перчец главни иницијатор и организатор свих ових акција. Услед одбијања аустријских власти да предузму адекватне мере према њему, шеф загребачке полиције Јанко Бедековић је у марту 1931. године послао три лица у Беч са задатком да изврше атентат на Перчеца. Међутим, бечка полиција их је ухапсила средином марта 1931. године. Код њих је пронашла југословенске пасоше са лажним именима, револвере и Перчецове фотографије, те их је оптужила за припрему атентата на Перчеца. Услед недостатка доказа, међутим, аустријски суд их је ослободио и наложио њихово протеривање из Аустрије.[544] У међувремену, Перчец и његови сарадници у Аустрији нису мировали. У јутарњим часовима 17. марта 1931. године, у близини железничке станице у Немањиној улици у Београду, експлодирале су три експлозивне направе постављене у гомили грађевинског материјала и испод контејнера за смеће. Четврта, која је била постављена недалеко, експлодирала је у рукама мајора Леонида Рекалова који је покушао да је демонтира. Од задобијених повреда, Рекалов је сутрадан преминуо. Полиција је утврдила да је експлозивне направе поставило лице које је тог јутра допутовало возом из Аустрије.[545] Пер-

[542] *Политика*, бр. 8334, 24. јул 1931, 3.

[543] Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo *Hrvatski rodoljub*, Zagreb 1942, 492–495, 507.

[544] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 81; *Време*, бр. 3312, 19. март 1931, 1; *Политика*, бр. 8213, 19. март 1931, 1; Bosiljka Janjatović – Petar Strčić, *O ubojstvu dr. Milana Šufflaya*, Historijski zbornik, god. XLVI (1), 1993, 89–107; *Време*, бр. 3401, 22. јун 1931, 8, *Политика*, бр. 8302, 22. јун 1931, 2.

[545] *Политика*, бр. 8212, 18. март 1931, 1.

чецови сарадници су 28. јуна исте године поставили и пет експлозивних направа у украсном жбуњу у Парку краља Томислава у Загребу. У експлозији није било повређених, нити је причињена материјална штета.[546] Током летњих месеци 1931. године уследила је серија експлозија паклених машина у југословенским путничким возовима који су долазили из Аустрије. Нападе је наредио Павелић, организовао Перчец, а експлозивне направе са сатним механизмом темпиране тако да експлодирају у Југославији, у возове су, током транзита кроз Аустрију, постављали Станко Храниловић и Мијо Селетковић.[547] Почетком августа 1931. године, на улазу у железничку станицу Земун, експлодирала је паклена машина у возу који је саобраћао на релацији Минхен–Београд. Смртно су страдала три лица, међу којима и једно дете. Југословенске власти су упутиле протестну ноту аустријској влади са тврдњом да паклене машине у југословенске возове приликом њиховог транзита кроз Аустрију подмећу тамошњи *хрватски емигранти*. У одговору на југословенску ноту, међутим, аустријска влада је тврдила да не постоје докази да су бомбе у возове подметнуте на њеној територији.[548] Да у тврдњама југословенских власти има истине, нехотице је 14. августа 1931. године потврдио и усташки лист *Грич*, објавивши циничан коментар да су *паклене машине до сада биле увек на такав хумани начин темпиране, да није било опасности за људске животе* и да се радило *само о демонстрацијама*.[549] Убедљиви докази које је пружила југословенска влада и дипломатски притисак Француске и Велике Британије приморали су аустријске власти да покрену истрагу. После десетак дана, аустријска полиција је саопштила да су експлозивне направе у југословенске возове, док су били у транзиту кроз Аустрију, постављали Станко Храниловић и Мијо Селетковић, те је издала налог за њихово хапшење. Храниловић је потом побегао у Италију и преузео вођење канцеларије Главног усташког стана у Милану, а Селетковић је уточиште пронашао у Мађарској. Суочене са дипломатским притисцима, аустријске власти су биле приморане и да у августу 1931. године ускрате азил Перчецу. Након што је од мађарских власти добио мађарску путну исправу на

[546] *Политика*, бр. 8251, 29. април 1931, 3.

[547] *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997, 96–97; Jelka Pogorelec, *Tajne emigrantskih zločinaca. Ispovijest Jelke Pogorelec*, Jugoslovenska štampa, Zagreb 1933, 18.

[548] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd-Zagreb 1986, 26.

[549] *Време*, бр. 3466, 26. август 1931, 1.

име Емил Хорват (Emil Horväth), Перчец се потом преселио у мађарски град Шопрон.[550]

Добивши Павелићево одобрење да центар терористичких операција против Југославије пребаци у Мађарску,[551] Перчец је по том питању успоставио сарадњу са мађарском војном обавештајном службом.[552] О томе је постигао и начелни договор са тадашњим мађарским војним министром, Ђулом Гембешом.[553] Уз одобрење и финансијску помоћ мађарских власти, у јесен 1931. године, Перчец је, под именом Емил Хорват, узео у закуп имање Јанка Пуста, које се простирало на 280 јутара обрадиве површине и шуме, уз реку Драву, удаљено шест километара од југословенске границе. Намера му је била да на имању организује прихват емиграната из Југославије и формира логор у коме би се изводила терористичка обука и који би био полазна база за извођење терористичких акција и уношење пропагандног материјала у Југославију.[554] У октобру 1931. у Јанка Пусту је дошло десетак хрватских емиграната, међу којима су били стари Перчецови сарадници Игнац Домитровић, Мијо Селетковић и Фране Шимуновић, као и група емиганата из подравског места Хлебине. Први становници Јанка Пусте су били ангажовани на чишћењу и преуређењу две зграде некадашње фабрике за производњу шпиритуса у средишту имања, које су биле предвиђене за смештај емиграната. Перчец је за то време, са љубавницом Јелком Погорелец, становао у Будимпешти и само је повремено долазио у Јанка Пусту. Мађарска полиција је обезбеђивала логор, организовала прихват нових емиграната и упућивала их у Јанка Пусту. Становницима околних места био је забрањен улазак на имање. Од мађарских држављана, контакте са Перчецом и другим становницима Јанка Пусте имали су само поје-

[550] Jelka Pogorelec, *Tajne emigrantskih zločinaca. Ispovijest Jelke Pogorelec*, Jugoslovenska štampa, Zagreb 1933, 22.

[551] Željko Krušelj, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001, 19.

[552] Mladen Colić, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941*, Delta-pres, Beograd 1973, 32; Jelka Pogorelec, *Tajne emigrantskih zločinaca. Ispovijest Jelke Pogorelec*, Jugoslovenska štampa, Zagreb 1933, 20.

[553] Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1971, 444.

[554] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 84; Željko Krušelj, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Hrvatski zemljopis-Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001, 19–20.

динци из мађарских државних структура који су за то имали посебно одобрење владе.[555] Међу њима су били официри мађарске обавештајне службе Драгутин Баленовић, Јосип Мецгер,[556] Клар Ковач (Klar Kovacs), Хусар Витез Ендре (Huszàr Vitez Endre), Валере Стефан (Valére Stefan) и др.[557] Поред мађарских, помоћ у формирању усташког логора у Јанка Пусти, на финансијском и логостичком плану, пружиле су и италијанске власти.[558] Крајем 1931. године број емиграната у Јанка Пусти се увећао на двадесетак. Новопридошли емигранти су у логору добијали лажна имена и задужења. Спавали су у заједничкој просторији и углавном обављали пољопривредне послове на имању. Перчец је повремено долазио у логор, издавао налоге и редовно писмено извештавао Павелића. Незадовољство због напорног рада, лоших услова, те *осорноī и безобзирноī* Перчецовог односа према њима, довели су почетком децембра 1931. године до побуне једног броја емиграната у Јанка Пусти.[559] Предвођени Игнацом Домитровићем и Мијом Селетковићем, незадовољници су тражили Перчецову смену, па се Домитровић писмом обратио Павелићу, нагласивши да ће се *крв ӣролиӣи*, ако се прилике у Јанка Пусти не промене.[560] С обзиром на то да мађарске власти којима се Перчец обратио за помоћ нису успеле да среде ситуацију, средином децембра 1931. године у Јанка Пусту је дошао Иван Перчевић. Уз подршку мађарске полиције, предузео је енергичне кораке, те су незадовољници удаљени из логора. Већина је у јануару 1932. године пребачена у Италију, а неколицину су мађарске власти преместиле у Дебрецен и Будимпешту. У Јанка Пусти је после тога остала свега неколицина емиграна-

[555] Petra Hamerli, *Croatian Political Refugees Living in Emigration in the Interwar Period: The Case of the Croatian Political Refugees in Hungary*, Hungarian Historical Review, Vol. 6, No. 3, 2017, 638.

[556] Исто, 638; *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934),* Beograd 1935, 10, 13; Jelka Pogorelec, *Tajne emigrantskih zločinaca. Ispovijest Jelke Pogorelec*, Jugoslovenska štampa, Zagreb 1933, 25, 30.

[557] *Incidents survenus à la frontière hungaro-yougoslave. Communication du Gouvernement yougoslave,* Société des Nations, Journal officiel, janvier-juin 1934, 719.

[558] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 48.

[559] Jelka Pogorelec, *Tajne emigrantskih zločinaca, ispovijest Jelke Pogorelec*, Jugoslovenska štampa, Zagreb 1933, 24–26.

[560] Vladimir Šadek, *Logor Janka-puszta i razvoj ustaške organizacije u Podravini do 1934*, Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, Vol. 11, No. 21, 2012, 49.

та.[561] Средином 1932. године, Перчевић је поново дошао у Јанка Пусту, како би помогао Перчецу да логор стави у функцију. У исто време, по Павелићевом налогу, у Јанка Пусту је из Италије дошао Звонимир Поспишил. Као Перчецов заменик, под псеудонимом *Ђерђ*, Поспишил је почео са израдом паклених машина, покренуо терористичку обуку и имао главну реч у логору.[562] Усташе из Јанка Пусте су после тога, уз ослонац на бројну мрежу јатака са обе стране мађарско-југословенске границе, отпочеле са пребацивањем пропагандног материјала и оружја преко границе, те извођењем терористичких акција у Југославији.[563] Поред осталог, у другој половини 1932. године Поспишилове паклене машине су експлодирале на железничкој станици у Осијеку, путничком возу који је саобраћао на линији Осијек–Винковци и на железничкој прузи између станица Микановци–Иванково. По наредби усташког руководства, на годишњицу југословенског уједињења 1. децембра 1932. године, двојица усташа из Јанка Пусте су подметнула паклене машине испред православне црвке и касарне 32. пешадијског пука у Загребу.[564] У јануару 1933. године у Јанка Пусту је стигло шест нових припадника усташке организације регрутованих у Латинској Америци, међу којима је био и Иван Рајић, који ће касније бити један од саучесника у атентату на краља Александра у Марсеју. Након што су емигрирали из Југославије, у логор су крајем фебруара исте године, поред осталих, дошли Мијо Бзик и Мијо Краљ, такође саучесници у марсејском злочину. После месец дана, Бзик је, по Павелићевом налогу, отишао у Италију. У логору је тада било двадесетак усташа, којима су руководили Перчец и Поспишил.[565] У пролеће 1933. године из Италије је у Јанка Пусту допре-

[561] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 104–105.

[562] Višeslav Aralica, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53 No. 2, 2021, 210–212.

[563] Željko Krušelj, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Hrvatski zemljopis-Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001, 21.

[564] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 25.

[565] Višeslav Aralica, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53, No. 2, 2021, 214, 218; Željko Krušelj, *Poglavniku odan do smrti-dva neobjavljena svjedočanstva o Miji Bziku*, Podravina: časopis za geografska i povijesna istraživanja, Vol. 1, No. 1, 2002, 168.

мљено оружје, а ускоро и униформе.[566] Почела је и права војна обука коју је водио бивши аустроугарски официр Емил Лаховски, а касније је ту дужност преузео Стјепан Копчиновић. У марту 1933. године логор је посетио Павелић који је том приликом *људе бодрио краћим говором*.[567] Пред стројем униформисаних усташа, рекао је *да ће њихове патње кратко трајати и да ће ускоро Италија повести рат против Југославије, у којем ће безувјетно побиједити*.[568] У другој половини 1933. године усташе из Јанка Пусте су извеле десетак терористичких акција у Југославији. Поред осталог, крајем јула 1933. године, Звонимир Поспишил је израдио паклену машину адаптирану у књигу, коју су усташе Мијо Краљ и Едуард Премец предали једном југословенском железничком раднику. Не знајући да се ради о пакленој машини, он је књигу однео у полицијску станицу у Копривници. У експлозији је погинуо један, а рањена два полицајца. Такође, у августу исте године, Стјепан Кробот, који је провео више месеци на обуци у Јанка Пусти, а потом се вратио у Југославију, је у Златару, недалеко од Загреба, хицима из револвера убио бившег југословенског министра и посланика Мирка Најдорфера.[569] Од средине 1932. до пролећа 1934. године живот усташа у Јанка Пусти су обележили лоши услови, недисциплина, међусобне оптужбе и сукоби. У логору су се у том периоду десила два самоубиства, а усташа Хермен Темеш је ликвидиран због сумње да је југословенски агент. По Перчецовом и Поспишиловом налогу, Темеша су 1933. године убили Срећко Кремзир и Стјепан Петровић. *Кремзир је овога бедника, који је иначе десет дана тучен и мучен, ударио снажно ножем у леву страну врата. Потом када је овај пао, забо је нож у срце. Ја сам га такође ударио ножем у десну страну грудi. После тога стрпан је леш у џеп за купатило и спаљен*, изјавио је Стјепан Петровић, крајем јула 1934. године

[566] Željko Krušelj, *Poglavniku odan do smrti-dva neobjavljena svjedočanstva o Miji Bziku*, Podravina: časopis za geografska i povijesna istraživanja, Vol. 1, No. 1, 2002, 168; Jelka Pogorelec, *Tajne emigrantskih zločinaca. Ispovijest Jelke Pogorelec*, Jugoslovenska štampa, Zagreb 1933, 30.

[567] Željko Krušelj, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Hrvatski zemljopis-Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001, 20.

[568] Jelka Pogorelec, *Tajne emigrantskih zločinaca. Ispovijest Jelke Pogorelec*, Jugoslovenska štampa, Zagreb 1933, 30.

[569] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 22–23, 25–26.

пред Државним судом за заштиту државе.[570] Током постојања логора у Јанка Пусти, више усташа је побегло из њега и вратило се у Југославију.[571] Крајем 1932. и почетком 1933. године бегунци из Јанка Пусте, Драгутин Сикирица, Иван Мраз и Маријан Мађерић су југословенској полицији дали исцрпне исказе о овом логору. Информације о Јанка Пусти југословенска полиција је добила и од неколицине агената убачених у усташку организацију, међу којима је била и Јелка Погорелец, љубавница Густава Перчеца. Јелку је у мају 1933. године завербовао Владета Милићевић који је, као службеник југословенске полиције у Бечу, био задужен за праћење активности усташке емиграције.[572] У договору са Милићевићем, Јелка је у септембру 1933. године пребегла у Југославију. Загребачки лист *Новости* је од 5. до 14. октобра исте године објавио њену исповест са више података о Перчецовој терористичкој делатности, логору у Јанка Пусти, подршци коју су усташама пружале мађарске власти и др. У новембру исте године у Загребу је објављена и брошура под насловом *Тајне емигрантских злочинаца. Исповест Јелке Погорелец.* Нема сумње да су југословенске власти стајале иза објављивања ове брошуре, јер су намеравале да на тај начин изврше притисак на Будимпешту како би ускратила подршку усташама и расформирала логор у Јанка Пусти. Сазнање да је Перчецова дугогодишња љубавница била сарадник југословенске полиције, као и објављивање података о Јанка Пусти, били су разлози због којих је Павелић донео одлуку о промени на челу овог усташког логора. Уз сагласност италијанских власти, у новембру 1933. године, уместо Густава Перчеца за руководиоца логора поставио је Вјекослава Сервација.[573] Након што је предао дужност Сервацију, Перчец је отишао у Будимпешту и више није долазио у Јанка Пусту.[574] Непосредно после Перчецове смене, Павелић је наредио да усташе из Јанка Пусте, Стјепан Петровић и Андрија Гредичак 1. децембра 1933. године у Загребу изврше атентат на бана Савске бановине Иву

[570] *Политика*, бр. 9405, 25. јул 1934, 4.

[571] Višeslav Aralica, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53, No. 2, 2021, 236.

[572] Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja u Marselju - pozadina jednog zločina,* Filip Višnjić, Beograd 2000, 41.

[573] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 51.

[574] Višeslav Aralica, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53, No. 2, 2021, 225.

Перовића. Крајем новембра 1933. године они су илегално прешли у Југославију, али су одустали од атентата и вратили се у Јанка Пусту. Пред Сервацијем су се правдали да нису желели да проузрокују жртве међу цивилима који су се налазили у Перовићевој близини. У склопу припрема за покретање оружане побуне у Југославији, у марту 1934. године, Серваци је одредио Петровића и Гредичака да организују побуну у Подравини и Загорју. Њих двојица су, међутим, одбили ово наређење, што је, уз раније одустајање од атентата на Перовића, био главни разлог због кога их је Серваци 17. марта 1934. године осудио на смрт. Сазнавши за пресуду, Петровић и Гредичак су побегли из Јанка Пусте и ускоро завршили у рукама југословенских власти.[575] На основу Петровићевог исказа, југословенска полиција је употпунила сазнања о Јанка Пусти и средином 1934. године успела да разбије мрежу припадника и сарадника усташке организације у Подравини.[576] Југословенске власти су у више наврата упућивале протестне ноте мађарској влади са захтевима да расформира усташки логор у Јанка Пусти и обустави подршку усташама. Будимпешта је игнорисала оптужбе Београда, све до априла 1934. године када је, у одговору на једну југословенску ноту, признала постојање логора у Јанка Пусти и *компромитацију неких својих званичника.* Иако је један број усташа после тога пребачен на друге локације у Мађарској, према подацима југословенских власти, усташки логор у Јанка Пусти тада није био у потпуности расформиран.[577] Почетком јуна 1934. године Константин Фотић, југословенски делегат у Друштву народа у Женеви је пред Саветом Друштва народа изнео податке и приложио доказе о усташком логору у Јанка Пусти.[578] После тога, у јулу 1934. године, представници Мађарске и Југославије су у Београду потписали протокол којим је, поред осталог, предвиђено пот-

[575] Исто, 227–229.

[576] Vladimir Šadek, *Logor Janka-puszta i razvoj ustaške organizacije u Podravini do 1934*, Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, Vol. 11, No. 21, 2012, 54.

[577] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 20, 28, 31; Višeslav Aralica, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53 No. 2, 2021, 231–232.

[578] *Incidents survenus à la frontière hungaro-yougoslave. Communication du Gouvernement yougoslave,* Société des Nations, Journal officiel, janvier-juin 1934, 713–737.

пуно расформирање логора у Јанка Пусти.[579] Почетком августа 1934. године тамо је боравила само неколицина усташа. Према подацима мађарске владе, овај усташки логор коначно је престао да постоји 1. октобра исте године, када је Јанка Пусту преузео нови мађарски закупац.[580] Влада у Будимпешти, у ствари, уопште није намеравала да ускрати подршку усташама, већ их је само склонила са локације која је била компромитована. У том циљу, у априлу 1934. године у Нађкањижи, у кући на адреси ул. Миклоша Хортија бр. 23, формиран је нови логор у коме је боравило петнаестак усташа.[581]

Од 1930. године у Берлину је на пропагандном плану деловала неколицина Павелићевих присталица, предвођена новинаром Славком Цихларом и доктором медицине Младеном Лорковићем.[582] Усташки центар у том граду, по Павелићевом налогу, устројио је крајем 1932. године, Бранимир Јелић, који се вратио у Европу након једногодишњег боравка у Јужној Америци.[583] Ускоро су му се придружили припадници усташке организације, Јосип Милковић и Стијепо Перић, а извесно време у Берлину су, боравили Мијо Бзик, и Еуген Кватерник. Након што су почетком 1933. године власт у Немачкој преузели Адолф Хитлер и Националсоцијалистичка немачка радничка партија (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), Јелић је у Берлину покренуо интензивну пропагандну активност. У договору са Павелићем, у марту 1933. године у Берлину је почео да издаје лист на немачком језику *Кроацијапрес (Croatiapress)*, а у јуну 1933. године и лист на хрватском језику *Независна хрватска држава*. Формални власник и издавач оба листа био је Павелић, а уредници Јелић и Милковић. Велики број примерака овог листа

[579] Višeslav Aralica, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53, No. 2, 2021, 231.

[580] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 256.

[581] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 11, 29.

[582] Nada Kisić-Kolanović, *Mladen Lorković - ministar urotnik*, Golden marketing - Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1998, 18–23; Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 60–61.

[583] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 150; Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 65–66; Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 278–28.

и други усташки пропагандни материјали који су штампани у Берлину, илегалним каналима су уношени у Југославију.[584] Поред тога, усташки центар у Берлину је у Келну имао поверенике који су прихватали и у Италију усмеравали хрватске раднике који су у Белгији и Немачкој били завербовани за приступање усташкој организацији.[585] У другој половини 1933. године у Берлину су ради договора о даљим активностима боравили Павелић и Славко Кватерник. У својству телохранитеља, Павелића је на овом путу и током боравка у Берлину пратио Величко Керин, за кога је Бранимир Јелић касније написао да је *био солидан човјек, антиалкохоличар и вегетаријанац, те је много пазио на своју ваљштину*.[586] Јелић и његови сарадници су у Берлину успоставили и везу са обавештајним официрима немачке војске (Рајхсвер) и представницима Канцеларије за спољну политику Националсоцијалистичке немачке радничке парије, на чијем челу је био Алфред Розенберг (Alfred Rosenberg). Користећи Јелића и друге усташке емигранте за прикупљање обавештајних података и пласирање појединих текстова у усташкој штампи, обавештајци Рајхсвера и Розенбергова канцеларија су благонаклоно гледали и финансијски помагали усташку пропагандну делатност у Немачкој. Међутим, то је изазвало реакцију немачког Министарства спољних послова, које је захтевало обустављање подршке и забрану излажења усташких листова у Немачкој.[587] Хитлер је прекинуо спорења између Рајхсвера и Розенбергове канцеларије, са једне и Министарства спољних послова, са друге стране. Државни секретар у Канцеларији Рајха, Ханс Ламерс (Hans Heinrich Lammers), крајем новембра 1933. године је Розенбергу пренео Хитлеров изричит став да немачка влада у односу према Балкану, тежи одржавању нормалних и пријатељских односа са постојећим државама, све док то захтевају немачки интереси, те да не намерава да предузима или подстиче било шта што би се могло протумачити као мешање у унутрашњу политику тих држава. Ламерс је констатовао да је Јелићева делатност усмерена против постојања југословенске државе и закључио да Немачка нема никакав интерес да, на било који начин, толерише или подстиче ову делатност. *Стоја бих*

[584] Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 66.

[585] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 155.

[586] Branimir Jelić, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982, 70–71.

[587] *Akten zur deutschen auswärtigen Politik* (AzDAP), 1918–1945, Serie C: 1933–1937, *Das Dritte Reich: Die ersten Jahre*, Band II, 1 (14. Oktober 1933 bis 31. Januar 1934), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1973, 73–74.

Вас замолио да извршите утицај на Вама подређене службенике како се не би противили спровођењу мера које је Министарство спољних послова затражило против новинарске делатности др Јелића, стоји на крају Ламерсовог дописа Розенбергу.[588] Крајем јануара 1934. године је уследила забрана излажења *Независне хрватске државе* и *Кроациапреса* у Немачкој, након чега је Јелић преместио издавање ових листова у Слободни град Данциг.[589] Почетком 1934. године, по Павелићевом налогу, Јелић је поново отпутовао у Јужну Америку,[590] а руковођење усташким центром у Берлину је преузео Миле Будак. Павелић је од њега затражио да обнови издавање *Независне хрватске државе* и *Кроациапреса* у Немачкој као и да, уместо Јелића, одржава контакте са представницима Розенбергове канцеларије.[591] Будак, међутим, није успео да реализује ове задатке, па је средином 1934. године издавање листа *Независна хрватска држава* преузео Главни усташки стан у Италији, а издавање *Кроациапреса* је обустављено.[592] Будак је у Немачкој остао све до почетка октобра 1934. године, када се на Павелићев позив вратио у Италију.[593]

По узору на ВМРО, ради обезбеђивања логистичког ослонца за усташку организацију, Павелић је предузео активности на формирању легалних организација хрватских радника и исељеника у Европи, Јужној и Северној Америци. У августу 1930. године у граду Серенгу у Белгији, Павелићеви емисари су основали Хрватски савез. Регистрован као удружење за пружање помоћи својим члановима, овај савез је крајем 1933. године имао подружнице у десет белгијских градова.[594] Покушаји Павелићевих следбеника да формирају сличне организације у Француској и Холандији били су мање успешни.[595] По Павелићевом

[588] Исто, 157–158.

[589] AzDAP, 1918–1945, Serie C: 1933–1937, *Das Dritte Reich: Die ersten Jahre*, Band III, 1 (14. Juni bis 31. Oktober 1934), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1973, 513–515. Слободни град Данциг (Гдањск) је основан по Версајском споразуму. Под заштитом Друштва народа је постојао до 1939. године.

[590] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 279.

[591] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 150.

[592] Jere Jareb, *Publikacije domobransko-ustaškog pokreta u izbjeglištvu i iseljeništvu 1929. – 1944*, I, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 26, No. 2 1994, 251.

[593] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 280.

[594] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 190–192.

[595] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber-Školska knjiga, Zagreb 1977, 28.

налогу, уз италијанску финансијску подршку, Бранимир Јелић је у фебруару 1931. године отпутовао у Јужну Америку са циљем придобијања присталица међу тамошњим хрватским исељеницима. Под будним оком и уз помоћ италијанских дипломатских представника,[596] обишао је Уругвај, Аргентину и друге земље Јужне Америке, где је развио живу пропагандну активност. Као резултат његовог ангажовања, у мају 1931. године у Буенос Ајресу је основана организација Хрватски домобран, а потом и њени огранци у другим земљама Јужне Америке.[597] Павелићеви емисари су наредне године основали Хрватски домобран и у Сједињеним Америчким Државама. Као легалне организације, Хрватски савез у Белгији и Хрватски домобран у Јужној и Северној Америци су наредних година финансијски и пропагандно помагали и били регрутна база усташке организације.[598]

Јединствену организацију Павелић је успео да формира у иностранству, али не и у Југославији. Од 1930. до краја 1934. године у земљи је илегално деловало више међусобно неповезаних група и појединаца који су били припадници или симпатизери усташке организације.[599] Највећи број присталица Павелић је имао у Загребу. Предводили су их Миле Будак, који је почетком фебруара 1933. године отишао у емиграцију и Славко Кватерник. Кватерник је повремено одлазио у Аустрију и Италију где се састајао са Павелићем и другим руководиоцима усташке организације, а везу са усташким центром у Бечу је одржавао преко Адолфа Сабљака.[600] У Подравини је деловала бројна мрежа припадника и јатака усташке организације повезана са усташким логором у Јанка Пусти. Југословенска полиција је, средином 1934. године успела да разбије ову мрежу.[601] Од пролећа 1932. године у Госпићу је деловао огранак усташке организације који су предводили Андрија Артуковић, Марко Дошен и Јурај Рукавина. Везу са руководством усташке органи-

[596] DDI, Settima serie, vol. X, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1978, 127.

[597] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 353.

[598] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing– Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 169.

[599] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 600–601.

[600] *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997, 100.

[601] Vladimir Šadek, *Logor Janka-puszta i razvoj ustaške organizacije u Podravini do 1934*, Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, Vol. 11, No. 21, 2012, 54.

зације у Италији одржавали су преко пунктова у Задру и Ријеци. Усташе из Госпића су у септембру 1932. године учествовали у припреми и извођењу терористичке акције у личком селу Брушане, након чега је већина емигрирала у Италију, а поједини су ухапшени.[602] Павелић је имао и бројне присталице у редовима римокатоличког клера у Хрватској и Босни и Херцеговини. Свештеник Драгутин Камбер је, поводом прве годишњице формирања Независне Државе Хрватске (НДХ), у чланку објављеном у гласилу Врхбосанске надбискупије, поред осталог, нагласио: *Али без икакве успоредбе истичемо да смо ми хрватски католички свећеници у огромној већини припадали оној гарнитури која је припремала долазак самосталне Хрватске.*[603] Поједини свештеници и редовници су били и заклети чланови усташке организације. *За пуних 14 година моја жупниковања у Дрнишу мој стан био је у правом смислу усташки стан. Ту је било стјециште за све усташе не само из овога краја, него и за све оне који су долазили да организирају усташки покрет. Ту су долазили и одатле су ширили усташке летке... Прије превратa и устанка био сам предсједник Хрватскога усташкога стана у Дрнишу*, истакао је фра Петар Берковић у допису који је 1941. године упутио Министарству сељачког господарства НДХ.[604]

[602] Todor Stojkov, *O takozvanom Ličkom ustanku 1932*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 2, No. 2, 1970, 167–180.

[603] *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946, 10.

[604] Исто, 9.

Руководилац усташког логора у Јанка Пусти – Вјекослав Серваци

Усташки егзекутори – Мијо Бабић, Величко Керин и Звонимир Поспишил

Хумано темпирана – усташка паклена машина

ПРИПРЕМА ПОБУНЕ

У пролеће 1932. године, Италија је напустила политику *анестезирања* Југославије коју је, према замислима Дина Грандија, од 1930. године водила према Југославији. Одлуку да крене путем агресивне политике према Београду, Мусолини је донео на основу информација о немирима у Југославији које је крајем 1931. и почетком 1932. године добијао од италијанске дипломатије и својих неслужбених агената. Краљ Александар је, наиме, 3. септембра 1931. године прокламовао нови Устав Краљевине Југославије, чиме је окончао лични режим који је увео 6. јануара 1929. године. Новим уставом успостављено је државно уређење које је било комбинација краљеве личне власти и елемената парламентаризма.[605] Југославија је уставом дефинисана као парламентарна монархија и установљен дводомни парламентарни систем са Народном скупштином и Сенатом. Гарантована су основна права и слободе, али су нека од њих била ограничена законом. Поред осталог, било је забрањено оснивање странака и удружења чија би делатност или пропаганда, по оцени законодавца, били усмерени *против народног јединства, целине државе и друштвеног поретка.* Руководства раније забрањених политичких странака из свих делова Југославије су нови устав оценила неприхватљивим и бојкотовала парламентарне изборе који су одржани 8. новембра 1931. године.[606] Руководство ХСС-а на челу са Мачеком, такође је бојкотовало изборе и наставило са политиком *пасивног* отпора режиму. Мачек се руководио проценом да диктатура

[605] *Нова историја српског народа*, приредио Душан Т. Батаковић, Наш дом, Београд 2000, 296.

[606] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 198–202; Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd-Zagreb 1986, 9–11.

збија хрватске редове и да *само треба издржати*.[607] Одржавао је тајне контакте са италијанским конзулом у Загребу, Карлом Умилтом, информисао га о политичкој и безбедносној ситуацији у земљи и преко њега био у контакту са врхом фашистичког режима и Павелићем.[608] Активисти ХСС-а су, истовремено, интензивирали рад на терену у циљу јачања страначке инфраструктуре и подстицања народног незадовољства према режиму.[609]

После прокламовања новог устава, крајем 1931. и почетком 1932. године, Југославију је преплавио талас протеста који су у великој мери били узроковани тешким последицама велике економске кризе. Увод су били студентски протести у Београду који су, инспирисани и вођени од стране Комунистичке партије, почели 7. новембра 1931. и са краћим прекидима трајали све до средине следеће године. Иако су покренути, наводно, због *административних разлога*, протести су убрзо поприлили антирежимски карактер. После више насилних инцидената и сукоба студената са жандармеријом, власти су реаговале затварањем Универзитета у Београду и протеривањем вођа протеста у места рођења.[610] У првим месецима 1932. године широм земље је дошло до бројних немира, па чак и оружаних сукоба незадовољника са жандармеријом, у којима је било погинулих, више стотина повређених и ухапшених. Наравно, није се радило о спонтаним догађајима. Користећи незадовољство становништва тешко погођеног економском кризом, немире су подстицали и предводили агитатори Комунистичке партије, ХСС-а и Земљорадничке странке.[611] У марту 1932. године откривена је и завера официра у мариборском гарнизону. Један од организатора је избегао хапшење и емигрирао, један је извршио самоубиство, а девет нижих официра је ухапшено. У јуну 1932. године изведени су пред Војни суд, под оптужбом за формирање *организације у циљу ширења комунистичке пропаганде и насилног преузимања власти*. Један официр је осуђен на казну смрти, четворица на затворске казне, а четворица су ослобођена.[612]

[607] Todor Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935*, Prosveta, Beograd 1969, 154–155.

[608] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 116.

[609] Todor Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935*, Prosveta, Beograd 1969, 155.

[610] Исто, 159–164.

[611] Исто, 164–177.

[612] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije–Globus, Beograd–Zagreb 1986, 131.

Дешавања у Југославији пажљиво су праћена у Риму. Већ крајем септембра 1931. године, Карло Гали је обавестио Грандија да широм Југославије влада огромно незадовољство. *Верујем да никада није било повољније тло за сплеткe и заверe* и да никада није било више могућности да се деси *неки неочекивани догађај*, оценио је италијански посланик.[613] Мусолини и његови сарадници су посебну пажњу посвећивали драматичним извештајима о стању у Југославији које је крајем 1931. и почетком 1932. године из Загреба слао Карло Умилта. Изразито наклоњен хрватском сепаратистичком покрету, он је у Рим некритички прослеђивао информације о ситуацији у Југославији, које је добијао од Мачека и других сепаратистичких вођа.[614] Средином децембра 1931. године Умилта је обавестио Рим да је руководство ХСС-а својим присталицама у сеоским подручјима поделило мању количину оружја и муниције. *Сељаци, посебно незадовољни тешком економском кризом и готово апсолутном беспарицом, сада су више него икада одлучни за општу побуну против династије, режима и државе*, нагласио је италијански конзул.[615] Наду у скори слом Југославије гајио је и Павелић. Умилта је 5. јануара 1932. године Мачеку предао Павелићево писмо, у коме је овај изразио чврсто уверење да ће наредне ускршње празнике провести *у својој вољеној и слободној Хрватској… након ефикасне интервенције италијанске владе у корист хрватске ствари*.[616] Средином априла 1932. године Умилта је Грандију пренео да Мачек са сигурношћу очекује скори распад Југославије и да има намеру да тада прогласи *одвајање Хрватске од Србије*. Пренео је и Мачеково уверавање да ни на који начин неће сарађивати са властима у Београду. *Ми Хрвати никада нећемо допринети одржавању умируће режима и државе која ће се ускоро распасти*, рекао је Мачек и нагласио да су *краљу и Југославији одбројени месеци, да не кажем дани*.[617] Извештавајући о официрској завери у Марибору, Умилта је у мају 1932. године Грандију пренео уверавања *хрватске опозиције* да се војска више *не може сматрати чврстим ослонцем југословенске монархије и државе*. На крају извештаја изнео је и да је од људи из *најразличитијих класа* више пута чуо фразу која илуструје

[613] DDI, Settima serie, vol, XI, lstituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1981, 50.

[614] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 116.

[615] DDI, Settima serie, vol, XI, lstituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1981, 274.

[616] Исто, 274.

[617] DDI, Settima serie, vol, XII, lstituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 14–16; James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 117.

је расположење Хрвата: *Доста са Југославијом! Ако ми Хрвати не можемо бити независни, идемо сви под Италију, али доста је са Београдом.*[618] О нередима и хаотичној ситуацији у хрватским деловима југословенске краљевине, Мусолинија је редовно извештавала и фашистичка Добровољачка милиција за националну безбедност (Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale-MVSN).[619]

Уверен да се југословенска држава налази у фази распада, Мусолини је почетком 1932. године убрзао припреме за њено разбијање. У складу са Павелићевим планом, хрватску оружану побуну, праћену истовременим побунама црногорских сепаратиста, Албанаца на Косову и Метохији и оружаним акцијама ВМРО-а, планирао је за пролеће 1933. године. У том циљу почетком 1932. године Мусолини је одобрио Павелићу да у Италији формира усташку паравојну формацију. Информишући своје најближе сараднике о томе, Павелић је рекао да је од Мусолинија добио обећање да ће Италија за ову формацију обезбедити неопходно наоружање и војну опрему. Ова *војска* ће бити *употребљена* у рату који Мусолини намерава да поведе против Југославије и *створиће хрватску државу*, тврдио је Павелић.[620] Истовремено, Мусолини је преко свог поверљивог агента Витториа Мацотија наложио и да Хасан Приштина *у револуционарном смислу* организује Косово.[621]

Након што су прекинути преговори Грандија и Маринковића, а потом и посредни преговори Мусолинија и краља Александра, отпочела је агресивна антијугословенска кампања италијанске штампе. Лажне вести о избијању револуције у Југославији, бекству краља Александра из земље, убиству Маринковића и сл., биле су срачунате на додатну дестабилизацију југословенске државе.[622] Мусолинијевим преузимањем функције министра спољних послова 20. јула 1932. године, отпочела је и завршна фаза припрема за разбијање Југославије. За најближе сараднике у вођењу спољне политике Дуче је тада изабрао Помпеа Алоизија (шеф кабинета), Франческа Јакомонија (заменик шефа кабинета) и Фул-

[618] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 69–71.

[619] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937,* Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 117.

[620] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 98–99.

[621] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 262–263.

[622] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 200–201; Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije–Globus, Beograd–Zagreb 1986, 97.

виа Сувича (подсекретар у Министарству спољних послова).[623] Након што се по ступању на нову дужност упознао са планом о разбијању Југославије, Алоизи је у свом дневнику забележио: *Верујем да бисмо се, ако бисмо испоштовали план припремљен пре мог доласка у министарство, нашли у изузетно озбиљној међународној ситуацији, посебно пред Друштвом народа*.[624]

Без обзира на Алоизијеве резерве, фашистички режим је у другој половини 1932. године интензивирао субверзивне активности против Југославије. Усташки терористи из Јанка Пусте су у јулу 1932. године подметнули паклену машину на железничкој станици у Осијеку, у августу су активирали експлозивну направу у путничком возу на релацији Осијек–Винковци, а у септембру на железничкој прузи Београд–Загреб, између Микановаца и Иванкова.[625] У истом периоду комитске чете ВМРО-а су извршиле 23 оружана упада у Југославију.[626] Најзначајнију терористичку акцију 1932. године извели су почетком септембра припадници усташке паравојне формације из логора у Бовењу нападом на жандармеријску станицу у селу Брушане, поред Госпића. И поред тога што не постоји писани траг о томе, несумњиво је да је Мусолини донео одлуку о извођењу ове акције, јер је намеравао да на тај начин провери могућност за покретање опште оружане побуне у Хрватској.[627] Акцију је, по Павелићевом налогу, организовао Вјекослав Серваци, а у њеној припреми су учествовали Анте Бркан, руководилац усташког пункта у Задру и руководиоци усташке организације у Госпићу, Андрија Артуковић, Марко Дошен и Јурај Рукавина. У организацији Сервација и Бркана, током пролећа и лета 1932. године, из Ријеке и Задра је у Лику унета и припадницима и симпатизерима усташке организације на том подручју подељена већа количина оружја, муниције и пропа-

[623] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 56; Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 46.

[624] Baron Aloisi, *Journal (25 juillet 1932-14 juin 1936*), Plon, Paris 1957, 39–40.

[625] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 25.

[626] Vuk Vinaver, *Ugrožavanje Jugoslavije 1919–1932*, Vojno-istorijski glasnik, 1/XIX, Beograd 1968, 145.

[627] Поједини аутори тврде да италијанске власти нису биле унапред обавештене о извођењу ове акције (James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 223).

гандног материјала. Југословенска полиција је 25. августа 1932. године, при покушају да из Ријеке у Сушак пренесу оружје и пропагандни материјал, ухапсила Фрању Фурлана и Стјепана Томљеновића. Према натписима у штампи, они су на саслушању изјавили да су им оружје предали Вјекослав Серваци и Мате Девчић из Ријеке, који су их уверавали да *при преношењу оружја не треба да се боје италијанских власти*.[628] Да су италијанске власти биле у току са припремама за извођење терористичке акције у Лици, потврђују и Умилтини извештаји Мусолинију. У извештају од 25. августа 1932. године италијански конзул је најавио да ће тога дана у Југославију бити прокријумчарена пошиљка оружја.[629] Само два дана касније, међутим, Умилта је обавестио Мусолинија да је из штампе сазнао да је југословенска полиција 25. августа у Сушаку ухапсила Фурлана и Томљеновића, који су покушали да у Југославију прокријумчаре оружје. Уколико је ова информација тачна, *онда би се показало да је забринутост хрватске опозиције због тешкоћа у допремању оружја преко границе, о чему се говори у мом претходном извештају, врло оправдана, као и идеја да се уместо допремања преко границе, оружје купује на лицу места*, закључио је Умилта.[630] У склопу припреме за извођење терористичке акције у Лици, у јуну или јулу 1932. године из Задра је на Велебит прешло пет наоружаних и униформисаних припадника усташке паравојне формације из логора у Бовењу.[631] Њима су се 28. августа придружила још петорица усташа из овог логора. Сви су имали црне униформе сличне фашистичким, са кратком пелерином и капом на којој је било велико латинично слово *У*. Са још неколицином припадника усташке организације са подручја Госпића, ових десет униформисаних усташа је у ноћи између 6. и 7. септембра 1932. године извршило напад на жандармеријску станицу у селу Брушане. Напад је почео тако што се један од усташа прикрао згради станице и испред врата поставио експлозивну направу. После експлозије, усташе су отворили пушчану ватру на станицу у којој су се налазила двојица жандара који су узвратили паљбу. Истовремено су две мање групе усташа које су се одвојиле од главнине, пуцале на куће команди-

[628] *Политика*, бр. 8725, 26. август 1932, 2.

[629] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 327.

[630] Исто, 327.

[631] Mario Jareb, *Ustanak ili diverzija? Velebitski (Lički) ustanak od zamisli i pripreme do izvedbe*, Zbornik radova, *Velebitski ustanak*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb–Gospić 2023, 28; Todor Stojkov, *O takozvanom Ličkom ustanku 1932,* Časopis za suvremenu povijest, Vol. 2, No. 2, 1970, 172.

ра жандармеријске станице и његовог заменика. После пола сата, нападачи су се повукли у шуме на обронцима Велебита. У нападу није било мртвих ни рањених.[632] Југословенске власти су брзо реаговале и на подручје Лике и Приморја упутиле додатне јединице жандармерије и војске које су кренуле у потеру за усташама. Једна жандармеријска патрола је 14. септембра на Велебиту код места Јадовно пресрела усташку формацију која је извела напад у Брушанима. У пушкарању је убијен усташа Стјепан Девчић, а преостали *усташки јунаци* су *побегли главом без обзира*, одбацивши део оружја и опреме.[633] Међу жандарима није било повређених.[634] Полиција је накнадно утврдила да је део оружја који су терористи одбацили набављен у тршћанској фирми *Анђелини и Бернардон*.[635] Италијански погранични органи у Задру су пажљиво пратили дешавања у Лици, па је задарски префект, Марчело Вакари (Marcello Vaccari), 18. октобра 1932. године обавестио италијанско Министарство унутрашњих послова да је усташка група која је извела напад у Брушанима опкољена од стране југословенских снага и да покушава да се пробије према Задру. Већ наредног дана, Вакари је обавестио ово министарство да је усташка група успела да пробије обруч и да је стигла у Задар, где ће остати неколико дана на *неопходном одмору*, после чега ће бити пребачена у Ријеку.[636] После напада у Брушанима, јаке снаге југословенске жандармерије и војске су, у потрази за терористима, њиховим помагачима и оружјем, предузеле темељено претраживање подручја Лике и Приморја. Ухапшен је мањи број припадника усташке организације, више десетина њихових помагача и сељака код којих је пронађено оружје. Од руководилаца усташке организације у Госпићу, ухапшен је једино Јурај Рукавина, јер су остали, пре и након дешавања у Брушанима, побегли у Италију. Италијанске власти су преко Умилте финансијски помогле породицима ухапшених. За ту намену, Умилта је у октобру 1932. године од Галија добио 25.000 динара из специјалног фонда италијанског посланства у Београду.[637] Усташка акција у Лици је добила судски епилог тек средином 1933. године. У шест процеса пред Државним судом за заштиту државе у Београду и Котарским судом у

[632] Todor Stojkov, *O takozvanom Ličkom ustanku 1932*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 2, No. 2, 1970, 167–180.

[633] Šime Balen, *Pavelić*, Biblioteka Društva novinara Hrvatske, Zagreb 1952, 18.

[634] *Политика*, бр. 8746, 16. септембра 1932, 3; *Време*, бр. 3845, 16. септембар 1932, 1.

[635] *Novo doba*, br. 251, 24. oktobar 1934, 1; *Политика*, бр. 9496, 24. октобар 1934, 1.

[636] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 451.

[637] Исто, 461.

Госпићу, око 50 лица је осуђено због учешћа или помагања у извођењу терористичке акције у Брушанима.[638]

Истог дана када је усташка група која је извела напад у Брушанима стигла у Задар, краљ Александар је у Београду примио Гвида Малагола Капија. *Ево бар једног Италијана који ми не доноси бомбе*, нашалио се краљ Александар када му је Малагола на поклон уручио омиљене слаткише. У извештају Мусолинију, Малагола је објаснио да га је краљ Александар примио након што је од свог министра унутрашњих послова добио извештај о терористичкој акцији у Лици. *Да ли у Италији заиста верују да нешто могу постићи таквим средствима, недостојним тако великог народа*, запитао се краљ Александар и затражио од Капија да Мусолинију пренесе поруку: *Да сте изазвали озбиљне преокрете у Југославији, да би постигли промену режима, морате пуцати у мене и бити сигурни да сте ме убили, јер ћете тек тада видети промене овде. Понављам Вам, морате ме убити и бити сигурни да сте ме убили...*[639] Догађаји који су уследили су показали да је истог мишљења био и фашистички диктатор.

Усташки емигрантски листови, бечки лист *Рајхспост*, као и италијанска и мађарска штампа су терористички напад у Брушанима искористили за интензивирање пропагандне кампање против Југославије. Иако се радило о терористичкој акцији групе усташа која је у Југославију убачена из Италије и после акције се тамо вратила, напад на жандармеријуску станицу у Брушанима је у овим листовима представљен као почетак *хрватског устанка* и грађанског рата у Југославији.[640] И док су поједини светски медији у потрази за сензацијама преносили ове неистине, већина страних дипломатских представника у Југославији их је демантовала.[641] Усташка акција у Лици је анализирана на

[638] Главно суђење је одржано од 29. јуна до 10. јула 1933. године пред Државним судом за заштиту државе у Београду. Суд је Јурају Рукавини изрекао смртну казну, један оптужени је осуђен на доживотну робију, осморица на по 20 година робије, док су двојица ослобођена. Краљ Александар је касније помиловао Рукавину, па му је смртна казна замењена доживотном робијом (Todor Stojkov, *O takozvanom Ličkom ustanku 1932*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 2, No. 2, 1970, 178–179).

[639] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 454–457.

[640] Todor Stojkov, *O takozvanom Ličkom ustanku 1932*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 2, No. 2, 1970, 175.

[641] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije–Globus, Beograd–Zagreb 1986, 110; Todor Stojkov, *O takozvanom Ličkom ustanku 1932*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 2 No. 2, 1970, 175.

састанку усташког руководства одржаном у јесен 1932. године у Бреши. Поред Павелића и руководилаца усташке организације у Госпићу Андрије Артуковића и Марка Дошена, који су неколико дана пре напада усташа на жандармеријску станицу у Брушанима емигрирали у Италију, састанку су присуствовали и Павелићеви војни саветници, Иван Перчевић, Стјепан Дуић и Славко Кватерник. Перчевић је пред југословенским истражним органима 1947. године изјавио да је на овом састанку закључено *да убудуће не подузимамо ништа из вана, него да, уколико то буде могуће, организирамо у домовини, а из иностранства пружити тек неку помоћ*.[642] Према подацима југословенске полиције, у новембру 1932. године, у Задру су се састали представници усташке организације, ВМРО-а, Италије и Мађарске. Том приликом је договорено да усташе и ВМРО у пролеће 1933. године заједнички покрену оружану побуну у Југославији, а представници Италије и Мађарске су обећали пуну подршку овој акцији.[643]

У складу са Павелићевим планом из 1929, фашистички режим је средином 1932. године предузео и кораке да у Мађарску допреми оружје за планирану хрватску побуну.[644] Тим поводом, у Риму су се 6. јула 1932. године састали италијански министар војске генерал Газера и италијански посланик у Бечу Аурити. Газера је том приликом изнео да ће оружје у Мађарску бити транспортовано преко Аустрије, под изговором преправке у фабрици *Штајер* у Хиртенбергу. На Газерин захтев, Аурити је преузео обавезу да од аустријских власти испослује писмене гаранције за несметан транспорт оружја преко аустријске територије.[645] Добијање гаранција од аустријских власти није представљало проблем за Ауритија, јер је од маја 1932. године, на челу владе у Бечу био филофашиста, Енгелберт Долфус (Engelbert Dollfuss), који се залагао за што чвршће повезивање Аустрије и Италије.[646] Ни са мађарске стране није било препрека за достављање оружја хрватским сепаратистима на мађарско-југословенску границу. Раније успостављена сарадња две земље на подршци хрватском сепаратистичком покрету интензивирана је након што је у октобру 1932. године функцију председника мађарске

[642] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 98–99.

[643] Исто, 100.

[644] DDI, Settima serie, vol. IX, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1975, 53–54.

[645] DDI, Settima serie, vol, XII, lstituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 245–246.

[646] Luciano Monzali, *Il sogno dell'egemonia. L'Italia, la questione jugoslava e l'Europa centrale (1918–1941)*, Le Lettere, Firenze 2010, 53.

владе преузео заговорник агресивне ревизионистичке политике Ђула Гембеш.[647] Југославија је била једна од главних тема на састанку Мусолинија и Сувича са Гембешом 10. новембра 1932. године у Риму. Мађарски премијер је том приликом оценио да је унутрашња ситуација у Југославији тешка и нагласио да треба пратити и помагати хрватски покрет у циљу *потпуног отцепљења Хрватске од Србије*. Изнео је и да има добро мишљење о Павелићу, кога је сматрао *озбиљним и искреним*. Мусолини се у потпуности сложио са Гембешовим оценама, посебно указавши на неопходност да Италија и Мађарска заједнички подрже *хрватски покрет за ослобођење*. На крају састанка је закључено да се према Хрватској реализује *заједничка италијанско-мађарска акција на подстицању побуњеничког покрета, акција у којој, што се тиче помоћи коју треба пружити, Италија мора имати претежни удео*. Договорено је и да две земље пруже пуну подршку *македонском покрету*.[648] После овог састанка фашистички режим је, под изговором преправке оружја у Хиртенбергу, почео да преко Аустрије у Мађарску отпрема наоружање намењено хрватским сепаратистима.

Услед сталних Мачекових уверавања да је одлучан да уз ослонац на Италију реализује хрватску независност, Мусолини је рачунао да ће председник ХСС-а имати важну улогу у разбијању Југославије. Мачек је у новембру 1932. године предузео и конкретан корак на дестабилизацији Југославије. На његову иницијативу, руководство Сељачко-демократске коалиције је 7. новембра 1932. године, објавило резолуцију која је у штампи названа *Загребачке пунктације*. Резолуцију су као представници хрватске коалиције потписали Мачек, Трумбић и Будак, а испред Самосталне демократске странке Вељеслав Вилдер. У резолуцији је истакнуто да *српска хегемонија… дјелује деструктивно, уништавајући моралне вриједности, све наше напредне установе и тековине, материјалну имовину народа, па и његов духовни мир*. Закључено је да је, *враћајући се на годину 1918. као исходишну тачку, прије свега потреба повести одлучну и што боље организирану борбу против те хегемоније с циљем да се она одстрани из свих наших крајева...*[649] Резолуција је добила велики публицитет у југословенској и страној штампи,

[647] H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Praeger, Westport, Connecticut and London 1997, 52.

[648] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 532–536.

[649] Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961, 56–57.

а Мачек је тим поводом дао више интервјуа страним новинама. Почетком децембра 1932. године, Мачек је Умилти појаснио праве намере хрватске коалиције. Према Умилтином извештају Мусолинију, Мачек му је саопштио да доношење резолуције… *не само што је Европи скренуло пажњу на озбиљно неслагање између Београда и Загреба, већ је и означило датум после кога овдашња опозиција намерава да пређе са пасивног отпора – до сада практикованог – на насилну и можда одлучујућу акцију, која би ускоро требало да почне…* Уколико у року од два месеца изостане међународна реакција, *хрватски народ ће сам покушати, макар и насиљем, да реши судбину земље*, рекао је Мачек. Закључивши да би *апсолутна независност Хрватске* била *веома корисна за Италију*, Умилта је на крају извештаја нагласио да Хрвати сматрају Мусолинија *једином особом способном да спроведе овај велики концепт и верују да са акцијом у том правцу не би требало дуго чекати…*[650]

У циљу додатне дестабилизације Југославије и припреме италијанске и светске јавности за планирани обрачун са Југославијом, фашистички режим је почетком децембра 1932. године интензивирао антијугословенску пропагандну кампању. Након што је неколико лица у ноћи између 1. и 2. децембра 1932. године тешко оштетило камене рељефе *венецијанских лавова*, симболе млетачке власти над Далмацијом који су красили градске зидине Трогира, Рим је уложио дипломатски протест Београду.[651] Говорећи о том инциденту, Мусолини је 14. децембра 1932. године пред италијанским Сенатом изнео тврдњу да се у Југославији води непријатељска кампања против Италије. Нагласио је да се то *не дешава по неодговорном импулсу појединаца или група*, већ по *једном утврђеном плану*, а да одговорност сносе *елементи који воде владајућу политичку класу суседне државе… Хрватски интелектуалци су јавно осудили догађај у Трогиру*, рекао је Мусолини и истакао да ни *за време рата хрватски елементи нису никада рушили венецијанске лавове ни друге споменике римског наслеђа*.[652] За Мусолинија, Сенат и италијанску штампу починиоци су били *сасвим сигурно Срби*.[653] У намери да демонизује Југославију и Србе, фашистички режим је потпуно игнорисао чињеницу да су југословенске власти после неколико дана ухап-

[650] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 610–611.

[651] Исто, 626–627.

[652] *Политика*, бр. 8839, 18. децембар 1932, 3; *Време*, бр. 3938, 18. децембар 1932, 3.

[653] Gaetano Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954, 132.

силе и са по пет дана затвора казниле шест извршилаца вандалског чина у Трогиру, који су, сви до једног, били хрватске националности.[654] Фашистички режим је искористио ове инциденте као повод за организовање антисрпских протеста широм Италије. Демонстрације против *српског вандализма* су одржане у Риму, Трсту, Милану, Барију, Фиренци, Ливорну, Палерму, Венецији… Студенти и средњошколци су добили распуст како би, предвођени одредима црнокушуљаша, протестовали против Срба и Југославије.[655] Нису изостали ни насилни инциденти. Поред осталог, демонстранти су 5. децембра 1932. године полупали прозоре на згради југословенског конзулата и демолирали радње југословенских држављана у Задру.[656] Острашћеним нападима италијанска штампа је додатно распиривала антијугословенску хистерију. Роберт Дампјер (Robert Dampierre), отправник послова француске амбасаде у Риму, крајем децембра 1932. године је скренуо пажњу француском Министарству спољних послова да се италијанска штампа свакодневно *обрушава нападима, често и увредљивим на Југославију, њеног краља, њену спољну и унутрашњу политику.* По Дампјеровим речима, италијански листови, на основу информација које углавном добијају из Беча, објављују да је Југославија захваћена нередом и паником, да су се умножили атентати и завладао терор. *Пажљиво се бележи све што је у страним новинама негативно објављено о Југославији… Са задовољством се примећује све што може представити Југославију као опасан елемент нереда у Европи*, констатовао је француски дипломата.[657] Напади италијанске штампе на Југославију настављени су и у првим месецима 1933. године. *Несумњиво је да италијанска штампа жели да прикаже да је суседно краљевство досшло у опасно сшање политичког, друшшвеног и верског распада, а свакодневно објављивање шенденциозних информација би шребало да убрза шај распад*, закључио је Дампјер почетком јануара 1933. године.[658] У склопу антијугословенске *кампање*

[654] Због оштећења рељефа у Трогиру, ухапшени су и осуђени Стјепан Ћалија, Филип Ерцеговић, Иво Мадираца, Иво Храбар, Вицко Луић и Владимир Шунто (Mario Jareb, *Trogirski incident od 1. prosinca 1932. i mletački lav svetog Marka kao simbol „talijanstva" istočne obale Jadrana*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 39 No. 2, 2007, 424).

[655] Gaetano Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954, 132.

[656] *Политика*, бр. 8828, 7. децембар 1932, 3.

[657] DDF, 1re série (1932–1935), Tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1966, 325–327.

[658] Исто, 382–383.

клевета,[659] у Италији су почетком 1933. године објављене књиге истакнутих фашистичких пропагандиста Еугена Козелског и Вирџинија Гајде. Козелски је у својој књизи под насловом *Слободна Хрватска* позвао на успостављање независне хрватске државе уз подршку Италије и Мађарске,[660] а Гајда је, у књизи *Југославија против Италије,* оптужио Југославију да против Италије предузима оно што је, у ствари, Италија предузимала против Југославије.[661] Наравно, југословенска штампа је узвратила на ове нападе, оптужујући Италију да подстиче унутрашње немире у Југославији и има за циљ анексију Далмације.[662] Овај *новински рат* је посебно обрадовао Мачека. Крајем децембра 1932. године, послао је једног свог повереника код Умилте са поруком за Мусолинија да се хрватска коалиција ограђује од изјава југословенских званичника и писања југословенске штампе. Вођа хрватских сепаратиста се посебно захвалио Мусолинију, јер је у свом говору у Сенату направио разлику *између српске и хрватске одговорности* за антиталијанске инциденте. За разлику од Срба који су наредили малтретирање Италијана и вандализам у Трогиру, Хрвати желе да унапреде своје односе са Италијанима, поручио је Мачек и изразио наду да ће *слободна Хрватска ускоро моћи да покаже своју захвалност Италији*. Према Умилтином извештају, након што је пренео поруку, Мачеков повереник му је рекао да руководиоци хрватске коалиције у Загребу и даље имају пуно поверење у Павелића и његов рад. Међутим, због појачаног надзора полиције, њихови контакти са Павелићем су ређи него што би то било потребно, констатовао је италијански конзул.[663]

Један неочекивани догађај је почетком 1933. године омео италијанске припреме за разбијање Југославије. Наиме, аустријски социјалдемократски лист *Арбајтер Цајтунг (Arbeiter Zeitung)* је 8. јануара 1933. године објавио чланак под насловом *Италијанско оружје за Мађарску иде преко Аустрије*. У чланку се тврдило да је тих дана из Италије у аустријски град Хиртенберг допремљено 40 железничких вагона пуних

[659] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 164.

[660] Eugenio Coselschi, *Croazia Libera*, Nuova Europa, Roma 1933.

[661] Virginio Gayda, *La Jugoslavia contro l'Italia*, Giornale d'Italia, Roma 1933; DDF, 1re série (1932–1935), Tome II (15 novembre 1932-7 mars 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1966, 382–383, 454–455.

[662] *Политика*, бр. 8842, 21. децембар 1932, 1; *Политика*, бр. 8846, 25. децембар 1932, 2; Време, бр. 3937, 30. децембар 1932, 1.

[663] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 690–691.

оружја које је у пропратној документацији декларисано као старо гвожђе. Пошиљалац је био извесни Ђузепе Кортезе (Giuseppe Cortese) из Вероне, а прималац фабрика оружја у Хиртенбергу. Међутим, оружје је у Хиртенбергу претоварено у камионе и треба да буде транспортовано у Мађарску, као што је у ноћи између 30. и 31. децембра 1932. године урађено са претходном пошиљком оружја, писао је *Арбајтер Цајтунг*.[664] С обзиром на то да се радило о кршењу одредби Тријанонског мировног уговора, ово откриће је изазвало протесте Француске и Мале антанте. Чехословачка и Румунија су безрезервно подржале захтев Југославије да се овај случај изнесе пред Савет Друштва народа. Француска влада је у први мах подржала своје савезнике из Мале антанте и заједно са британском владом од Беча затражила објашњење о овом случају. Одговор председника аустријске владе Долфуса, да се ради о старом оружју које је из Италије транспортовано у Хиртенберг како би се у тамошњој фабрици преправило, био је унапред договорен са Мусолинијем.[665] Фашистички диктатор је и италијанским посланицима у европским престоницама послао инструкцију како да одговоре уколико од њих буду тражене информације о овом случају: *То су аустријски ратни вишкови оружја. Количина је знатно нижа од оне коју износи страна штампа. Пошиљалац је приватно лице из Вероне. Сврха слања у аустријску фабрику је рекалибрација.*[666] Међутим, француска дипломатија је успела да открије коме је било намењено ово оружје. Француски посланик у Бечу Клозел (Clauzel) је 26. јануара 1933. године обавестио свог министра спољних послова Пол-Бонкура (Joseph Paul-Boncour), да је од *веома озбиљног извора* добио информацију да је оружје преко Мађарске требало да буде транспортовано у Хрватску у циљу покретања побуне.[667] По свој прилици, *веома озбиљан извор* није био нико други него аустријски канцелар Долфус. Наиме, Гембеш је крајем јануара 1933. године обавестио Мусолинија: *Долфус се у почетку добро држао, а онда се промењо. Пресрели смо телеграм који показује да се поверио француском министру Клозелу у вези са испорукама оружја у Мађарску.*[668] И поред тога што је располагала информацијом о правој намени овог оружја,

[664] *Arbeiter Zeitung*, 8 Jänner 1933, 1.

[665] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 14–15.

[666] Исто, 31–32.

[667] DDF, 1re série (1932–1935), Tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1966, 531–532.

[668] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 61–63.

француска влада је заузела помирљив став. Задовољила се тиме да заједно са британском владом 11. фебруара 1933. године, од аустријске владе затражи да се оружје уништи или врати у Италију.[669] Беч је пристао да испуни овај захтев, али је велики део оружја већ био отпремљен у Мађарску. *Шеснаест хиљада пушака је већ на сигурном, остало ће бити допремљено што је пре могуће*, поручио је Гембеш Мусолинију 31. јануара 1933. године.[670]

Попустљивост Париза према Риму изазвала је разочарење југословенских владајућих кругова, с обзиром на то да је крајем 1932. године Југославија са Француском обновила споразум о пријатељству из 1927. године.[671] Међутим, овај случај је јасно указао на постојање суштинске разлике у гледиштима Париза и Београда према Италији. Док је Југославија Италију сматрала главном претњом својој безбедности, Француска је у њој гледала потенцијалног савезника против Немачке као свог највећег непријатеља.[672] Француска влада је у децембру 1932. године, за амбасадора у Риму именовала сенатора Анри де Жувенела (Henri de Jouvenel), са задатком да ради на поправљању односа између две земље.[673] Жувенел је у Рим стигао 22. јануара 1933. године и после два дана се састао са Сувичем. Говорећи о италијанско-југословенским односима, Сувич је Жувенелу отворено рекао да Италија верује да ће се Југославија ускоро распасти. *Разумно је сачекати развој догађаја*, констатовао је Сувич и изразио уверење да ће Жувенел имати прилику да у наредних шест месеци буде сведок распада југословенске краљевине.[674] По свој прилици, Сувич је своју процену заснивао на закључку са састанка одржаног 9. јануара 1933. године коме су, поред њега, присуствовали Алоизи, Кортезе и пуковник Виторио Соњо (Vittorio Sogno), директор италијанске војне обавештајне службе. После овог састанка, Алоизи је у свој дневник записао: *Соњо каже да су, пошто је са министром војске и начелником Генералштаба размотрио план који је Павелић доставио Кортезеу, сви закључили да он неизбежно води у рат. Такав је од почетка био и мој утисак. Уследила је дуга дискусија и изнео*

[669] Esmonde M. Robertson, *Mussolini fondatore dell'Impero*, Laterza, Roma-Bari 1979, 47.

[670] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 63.

[671] Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit")*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, 226.

[672] Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Otokar Keršovani, Rijeka 1972, 58.

[673] *Политика*, бр. 8859, 10. јануар 1933, 1.

[674] DDF, 1re série (1932–1935), Tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1966, 514–516.

сам мишљење да морамо настојати да се не компромитујемо на међународном плану. Сувич и Соњо су се сложили са мојим мишљењем, али пошто је ово изузетно озбиљно и деликатно питање, требало би, по мом мишљењу, сачекати, јер критична тачка распада Југославије још није наступила и тек након што процес распада достигне врхунац могли бисмо нешто покушати са извесном шансом за успех…[675] У складу са овим закључком, током првих месеци 1933. године Рим је интензивирао припреме за разбијање Југославије. У јануару 1933. године Јован Пламенац је *обавестио* Карла Галија да је извршио све припреме и да је у могућности да у сваком тренутку покрене побуну у Црној Гори.[676] Поред тога, уз посредовање Виториа Мацотија, Павелић и Хасан Приштина су се 17. марта 1933. године у Будимпешти споразумели о истовременом покретању побуне у Хрватској и на Косову. По Мацотијевим инструкцијама, Приштина је потом из Будимпеште отпутовао у Бугарску где је, крајем априла исте године, и са Иваном Михајловом склопио споразум о заједничкој акцији против Југославије.[677]

Италијанске намере нису биле непознате властима у Београду. Југословенска војна обавештајна служба је у јануару 1933. године располагала информацијом да Рим уз помоћ Павелићевих усташа припрема оружану побуну која би била искоришћена као повод за италијанску војну интервенцију у Југославији. У фебруару 1933. године југословенске власти су добиле информацију и из Немачке да ће Мусолини покушати да изазове побуну у хрватским деловима југословенске краљевине, како би потом тамо послао трупе да *успоставе ред*.[678] На основу ових и сличних информација, владајући кругови у Београду су били уверени да ће на пролеће 1933. године избити рат са Италијом.[679] Београд је стога предузео адекватне војне припреме, а краљ Александар се ангажовао како би обезбедио подршку Француске и Велике Британије. Мусолинијеве намере су од раније биле познате владама ових земаља. Поред осталог, средином децембра 1932. године француски амбасадор у Бер-

[675] Baron Aloisi, *Journal (25 juillet 1932-14 juin 1936*), Plon, Paris 1957, 48–49.

[676] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 40–41.

[677] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 285; Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 116; Иванъ Михайловъ, *Спомени, III, Освободителна борба 1924–1934*, A. Rosseels Printing Co, Louvain (Belgium), 1967, 601–603.

[678] Vuk Vinaver, *Ugrožavanje Jugoslavije 1919–1932*, Vojno-istorijski glasnik, 1/XIX, Beograd 1968, 145.

[679] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 32.

лину Франсоа-Понсе (Andre Francois-Poncet), је обавестио Париз да му је једна *позната аустријска личност* саопштила да се у Риму процењује да ускоро следи распад Југославије. По извештају француског дипломате, саговорник му је рекао и да је Италија проценила да је сада право време да реализује своје планове о ширењу утицаја у Подунављу, па *троши знатна средства да подстакне немире у Хрватској и изазове сецесију овог дела Југославије*. Хрватска би након тога формирала независну државу која би била одржива само уз ослонац на Италију, известио је Франсоа-Понсе.[680] Париз је крајем 1932. године из поузданих извора био обавештен и да се италијанске трупе концентришу у близини југословенске границе, да фабрике убрзавају ратну производњу и да италијански официри интензивно уче словеначки и хрватски језик.[681] Поред тога, у фебруару 1933. године, краљ Александар је о италијанским намерама званично обавестио француског посланика у Београду Нажјара (Paul-Émile Naggiar). Рекао је да Мусолини у договору са Мађарском за пролеће припрема кампању атентата и напада у пограничним областима Југославије, те да очекује догађаје сличне онима у Лици.[682] О италијанским намерама краљ Александар је у јануару 1933. разговарао са Хендерсоном, а у фебруару исте године му је саопштио да више не може трпети италијанско узнемиравање. Након што је британски посланик изразио наду да Југославија ипак неће угрозити мир у југоисточној Европи, краљ Александар му је одговорио: *Ни у то нисам сигуран, ако ни другима није до мира.*[683] Хендерсон је после ових разговора са краљем Александром својој влади поново указао на ризике које за мир у Европи представља италијанска политика према Југославији. Саветовао је да Лондон стави до знања Риму да Велика Британија сматра да је очување Југославије, не само суштински елемент мира у централној Европи, већ и *британски интерес*.[684] Реагујући на више пута поновљене препоруке свог посланика у Београду, британски министар спољних послова Џон Сајмон (John Simon) је у марту 1933. године од

[680] DDF, 1re série (1932–1935), Tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1966, 262–263.

[681] Esmonde M. Robertson, *Mussolini fondatore dell'Impero*, Laterza, Roma-Bari 1979, 37–38.

[682] DDF, 1re série (1932–1935), Tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1966, 765–766.

[683] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd-Zagreb 1986, 165.

[684] DDF, 1re série (1932–1935), Tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1966, 765–766.

Мусолинија затражио да учини све што је у његовој моћи да се побољшају односи Рима са Београдом.[685] Реаговала је и француска влада указавши италијанским званичницима на неопходност нормализације италијанско-југословенских односа.[686] Располажући подацима о Мусолинијевим агресивним намерама према Југославији, француски Генералштаб је истовремено израдио и план офанзивног рата против Италије. Крајем фебруара 1933. године Мусолини је од једног свог поверљивог агента из Париза добио извештај да је начелник француског Генералштаба, генерал Максим Веган (Maxime Weygand), у једном ужем друштву, изразио уверење о неизбежности рата са Италијом. Очекивао је да ће рат почети у првим данима априла 1933. године и веровао да ће Француска за три месеца извојевати победу. *У потпуности смо спремни; ове године или никад! Наравно, први пушчани хитац ће доћи из Југославије, која је спремна*, наводно је изјавио Веган.[687] Суочене са италијанским претњама, југословенске власти су предузеле и кораке на успостављању чвршћег савезништва у оквиру Мале антанте. На ванредном састанку министара спољних послова чланица овог савеза 18. и 19. децембра 1932. године у Београду, представници Чехословачке и Румуније су пружили пуну подршку Југославији. Договорено је да Мала антанта убудуће наступа као јединствена политичка заједница. Споразум о новој организацији, представници Мале антанте су потписали у фебруару 1933. године у Женеви.[688] Крајем децембра 1932. године у Београду је одржана и *војна конференција* Мале антанте на којој су договорене заједничке војне акције у случају италијанско–мађарско-бугарског напада на Југославију.[689]

Београд је почетком 1933. године предузео и енергичне мере против носилаца сепаратистичких активности у земљи. Поред осталог, крајем јануара 1933. Мачек је интерниран у Чајниче, а 11. марта исте године и

[685] Dunja Hercigonja, *Velika Britanija i spoljnopolitički položaj Jugoslavije 1929–1933*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987, 151.

Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije - Globus, Beograd-Zagreb 1986, 165.

[686] DDF, 1re série (1932–1935), Tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1966, 514–516, 833–836.

[687] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 151–154.

[688] *Политика*, бр. 8841, 20. децембар 1932, 1; *Политика*, бр. 8897, 17. фебруар 1933, 1; Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 126–128.

[689] DDI, Settima serie, vol. XII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987, 679.

ухапшен.[690] Државни суд за заштиту државе у Београду га је 29. априла 1933. године осудио на три године строгог затвора, са образложењем да је учествовао у припреми резолуције од 7. новембра 1932. године, са намером да се *створи убеђење и расположење код других, да се један део Краљевине Југославије издвоји из целине као самостална држава*.[691] Негирајући оптужбе за сепаратизам, Мачек је у својој одбрани изнео да је *28% хрватског становништва српског порекла*, тако да било какво издвајање не долази у обзир. *Свака промена граница неизбежно би водила рату*, па се због тога, како је рекао, *противи свакој измени граница*.[692] Наравно, у Мачековим изјавама није било ни зрна истине. Током издржавања казне у затвору у Сремској Митровици, преко посредника је и даље одржавао контакте са Умилтом. Крајем маја 1933. године, преко *поверљивог* посредника који га је посетио у затвору, Умилти је послао поруку за Мусолинија да Хрвати и даље *теже апсолутној независности своје земље*, те да је Павелић и даље његов представник у Италији.[693] Због Мачековог хапшења и осуде, не само да у Хрватској није избила побуна, већ су изостали и јавни протести његових присталица.[694] Хрватски сепаратистички покрет је био обезглављен и, по Галијевој оцени, неспособан за било какву активност, осим за пружање пуког пасивног отпора властима.[695] До сличних закључака дошла је и мађарска влада. Мађарски министар спољних послова Кања (Kálmán Kánya) је у разговору са Мусолинијем, средином марта 1933. године, рекао да је услед енергичног наступа југословенских власти *револуционарни покрет* у Хрватској *изгубио тло под ногама*.[696] У извештају Мусолинију, почетком јуна 1933. године, ни Виторио Мацоти није скривао разочарење због пасивности хрватских сепаратиста. Италија треба да *подржи револуционарну акцију Македонаца, Косовара и Црногораца*, а онда ће и Хрвати,

[690] *Политика*, бр. 8922, 14. март 1933, 2.

[691] *Политика*, бр. 8966, 30. април 1933, 4.

[692] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 180–181.

[693] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 736.

[694] Исто, 846–850.

[695] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 252; DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 335–336.

[696] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 241–243.

вођени више догађајима него својом вољом, кренути путем који су им други показали, предложио је Мусолинију.[697]

Несумњиво је да су интервенције британске и француске владе, спремност Француске и Мале антанте да војно помогну Југославији, пасивност хрватског сепаратистичког покрета и сређивање унутрашњих прилика у Југославији, утицали да Мусолини привремено одустане од покретања акције на разбијању Југославије, планиране за пролеће 1933. године.

[697] Исто, 1035.

Усташки терористи који су извршили напад у Брушанима

Усташки терористи у логору у Бовењу

Део опреме које су усташки *јунаци* одбацили бежећи пред југословенским жандарима

ОРЕБОВ ПОКУШАЈ

Идеолошка блискост фашизма и нацизма, као и најава нациста да ће одлучније захтевати ревизију граница успостављених после Великог рата, били су главни разлози због којих је Мусолини у јануару 1933. године са симпатијама дочекао именовање Хитлера за немачког канцелара. Личне поруке које су Мусолини и Хитлер разменили непосредно након што су нацисти преузели власт у Немачкој изражавале су обострану жељу за успостављањем пријатељских односа, па чак и савеза две земље.[698] Међутим, Хитлерова нескривена намера да Немачкој припоји Аустрију врло брзо је постала проблем у односима две државе. После само неколико месеци, Мусолини је нацистичку Немачку доживљавао као претњу за италијанске интересе у Подунављу, а најављени немачки аншлус (припајање) Аустрије сматрао је за *ūроблем свих ūроблема*.[699] Иступајући као заштитник аустријске независности, Мусолини је настојао да учврсти италијански утицај у тој земљи и охрабривао аустријског канцелара Долфуса да, ради ефикасног супротстављања немачким намерама, у Аустрији уведе фашистички режим. С друге стране, забринутост Француске и Велике Британије због Хитлеровог доласка на власт допринела је увећању међународног значаја Италије, што је Мусолини искористио како би дипломатским маневрима заштитио италијанске интересе у Аустрији и реализовао своје експанзионистичке планове. У пролеће 1933. године иницирао је склапање пакта о сарадњи између Француске, Велике Британије, Немачке и Италије (Пакт четири силе), који је био срачунат на *обуздавање* Немачке, јачање италијанског утицаја и стварање формалног оквира за ревизију мировних

[698] H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Praeger Publishers, Westport and London 1997, 75.

[699] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 123.

споразума.[700] Поред осталог, по Мусолинијевом предлогу, било је предвиђено формирање Директората четири силе који би наметао одлуке о одржавању мира и ревизијом граница решавао територијалне спорове у Европи. И поред противљења својих савезника из Мале антанте, Француска је прихватила Мусолинијеву иницијативу, јер је рачунала да ће тако остварити зближавање са Италијом у којој је гледала потенцијалног савезника против Немачке.[701] Током преговора, француска влада је, међутим, успела да измени првобитни Мусолинијев предлог. На њено инсистирање у пакт је унета одредба да је за ревизију граница потребно добити сагласност свих заинтересованих држава. Иако су представници четири силе у јулу 1933. године, потписали овај пакт, он никада није заживео.[702]

У новим међународним околностима, Мусолини је покушао да пре покретања акције на разбијању Југославије, кроз преговоре о Пакту четири силе и дипломатским сплеткама, ослаби њен међународни положај. Рачунао је на попустљивост Француске која је пред немачком претњом настојала да се не замери Италији. Подстакнута од стране Париза, Југославија је у априлу 1933. године иницирала преговоре о нормализацији односа са Италијом. Начелник одељења за Италију у југословенском Министарству спољних послова Александар Авакумовић је упутио писмо свом познанику, функционеру италијанског Министарства спољних послова, Ђузепеу Космелију (Giuseppe Cosmelli), позивајући га да наставе неформалне разговоре о односима две земље које су раније водили.[703] Космели није одмах одговорио Авакумовићу, али је Мусолини, подстакнут овом иницијативом, крајем априла 1933. године од Галија затражио да југословенским владајућим круговима наговести могућност споразума између две земље и пренесе им да Италија *нема никакве претензије према Југославији.* Да би споразум између Италије и Југославије био склопљен, међутим, захтевао је да Београд уступи Мађарској део југословенске територије на којој живи компактно мађарско становништво и да променом државног уређења *елими-*

[700] James J. Sadkovich, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010, 125–126.

[701] Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit")*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, 236.

[702] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 247–249.

[703] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 501–502.

нише хрватско питање.[704] Тадашњи председник југословенске владе Милан Сршкић је у први мах позитивно реаговао на Мусолинијев предлог,[705] али је краљ Александар сматрао да се ради о новој Мусолинијевој сплетки. Почетком маја 1933. године у разговору са француским послаником Нажјаром био је изричит да фашистичка власт *наставља да игра на карту распада Југославије*.[706] Средином јула 1933. године југословенски суверен је преко Малагола Капија одговорио на Мусолинијеву понуду. *Ко може да поверује да бих могао да се добровољно одрекнем дела територије моје земље*, запитао се краљ Александар и констатовао: *Чини ми се да бих тиме издао свој народ и своју дужност…* У вези са Мусолинијевим захтевом за *елиминисање хрватског питања*, констатовао је да *хрватско питање* постоји, али да оно *није смртоносна болест* за Југославију. *Можемо се носити са њим, имамо сва средства и… спреман сам и одлучан да их употребим за добробит и величину моје земље*, рекао је краљ Александар и од Капија затражио: *Реците господину Мусолинију да краљ Александар неће отићи тако лако како га неки уверавају…*[707]

Активност терористичких организација под контролом Рима, током 1933. године, указивала је да Мусолини није одустао од плана за разбијање Југославије. Усташе из логора у Јанка Пусти су од јула до децембра 1933. године, на југословенској територији извеле десетак терористичких напада, у којима је било више погинулих и повређених југословенских држављана.[708] Током лета 1933. године довршено је и војно устројавање усташке паравојне формације у Италији, која је од 1. јула те године била смештена у логору у Вискету. Формација се током боравка у овом логору увећала на око 400 припадника, а Павелић је планирао да њихов број повећа на 1000.[709] Павелић је, поред раније склопљених споразума са Хасаном Приштином и ВМРО-ом, 24. јула

[704] Исто, 533–537.

[705] Исто, 792–793.

[706] DDF, 1re série (1932–1935), Tome III (17 mars-5 juillet 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1967, 429–430.

[707] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 1033–1035.

[708] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 22–23, 25–26.

[709] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 875–880.

1933. године у Цириху склопио споразум о сарадњи у борби против Југославије и са Тибором Екхардом, председником Мађарске ревизионистичке лиге.[710]

Током 1933. године у Рим су стизали контрадикторни извештаји о стању у Југославији. Док је Умилта и даље извештавао о озбиљној кризи југословенске државе и спремности хрватске коалиције да покрене *револуцију*, Гали је то негирао. Отворени сукоб двојице италијанских дипломата отпочео је у априлу 1933. године, када је, на Галијеву интервенцију, Рим одбио Умилтин предлог да Хрватска банка, која је била у власништву Италијанске комерцијалне банке, додели кредит ХСС-у у износу од 1.300.000 лира.[711] Гали је током 1933. године, у извештајима констатовао да је у хрватским деловима југословенске краљевине присутно *антисрйско и антирежимско расйоложење*, али је негирао Умилтине информације о *револуционарном расйоложењу* хрватског становништва. У Загребу су *снови йуни херојских и одлучних їесшова*, али се све своди на *италијанску жрйву и ризик*, констатовао је италијански посланик средином јула 1933. године.[712] Крајем истог месеца, Гали је тврдио да општа ситуација у Југославији никада није била мирнија. *Нема изїледа да се хрвашско йишање йоново йојави у йрвом йлану јуїословенске ситуације, а још мање да буде њен одлучујући елемен*т, закључио је Гали. Указавши да информације које у Рим прослеђује конзулат у Загребу не дају објективну слику прилика у Југославији, апеловао је на Мусолинија да испита сврсисходност да италијанска штампа и даље објављује *вести које долазе из Заїреба*, односно, *оно шшо хрвашска оїозиција жели да буде објављено.*[713] Припреме за покретање хрватске побуне такође су изазвале Галијеву реакцију. У извештају Мусолинију, италијански посланик је 21. августа 1933. године изнео да су, према информацијама које је тих дана добио, *хрвашски емиїранши* у Италији набавили велику количину оружја и експлозива, с намером да је доставе *хрвашском револуционарном йокрешу* у Југославији. Претпостављајући да Рим стоји иза ове набавке оружја, Гали је упозорио Мусолинија да би у том тренутку *сваки револуционарни йокушај био осуђен на неуси*ех. Указао је и да Хрвати нису јединствени у погледу крајњег циља

[710] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 116–117.

[711] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 335–336, 403–404.

[712] Исто, 846–850.

[713] DDI, Settima Serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 31–32.

који намеравају да постигну, с обзиром на то да у *хрватској коалицији* постоје *врло јаке аустрофилске и мађарофилске тенденције*.[714] Поред тога, у октобру 1933. године Гали је од Франческа Јакомонија, заменика шефа Кабинета министра спољних послова, затражио дозволу да умањи износ од 20.000 динара који је из *поверљивог фонда* амбасаде сваког месеца издвајао за потребе италијанског конзулата у Загребу. Конзулат је та средства трошио за плаћање агената у руководству *хрватске коалиције*, а по Галијевим сазнањима, конзулат је за исту намену месечно добијао још 7 или 8 хиљада динара директно из Рима. Поновивши тврдњу да конзулат у Загребу доставља у Рим неистините информације о стању у Југославији које добија од агената из руководства хрватске коалиције, Гали је закључио да је *новац који бацамо у ову посуду најгоре потрошен… Ако се Хрвати једном побуне и ову државу дигну у ваздух, то ће бити зато што ће имати унутрашњу снагу да тоураде, а не због неколико хиљада динара које ће добити*, закључио је италијански посланик.[715] Мусолинију су се, међутим, више допадали Умилтини извештаји и упорно је игнорисао Галијеве оцене и упозорења. Ни процене мађарске владе у погледу способности хрватског сепаратистичког покрета да покрене оружану побуну нису биле оптимистичне. На састанку са Мусолинијем 26. јула 1933. године у Риму, Ђула Гембеш је оценио да по *хрватском питању* није остварен никакав напредак и закључио: *Хрвати неће моћи сами да изведу револуцију, али мржња је све већа и нема сумње да ће Хрвати искористити сваку повољну прилику да изборе своју независност*.[716]

Настојећи да парира агресивној политици и сплеткама Рима, краљ Александар је 1933. године наставио дипломатску акцију у циљу јачања међународног положаја Југославије. У другој половини те године, дошло је до значајног приближавања Југославије и Бугарске. Посета бугарског краљевског пара Београду од 10. до 13. децембра 1933. године, најавила је нову епоху у југословенско-бугарским односима.[717] Преговори о успостављању чвршће сарадње балканских држава, вођени крајем 1933. на иницијативу краља Александра, крунисани су у фебруару 1934. године склапањем Балканског пакта, којим су Југославија, Грчка, Румунија и Турска, узајамно гарантовале безбедност граница и успоставиле

[714] Исто, 126.
[715] Исто, 344–345.
[716] Исто, 39–42.
[717] *Политика*, бр. 9191, 14. децембар 1933, 1–3.

чвршћу привредну сарадњу.[718] Југославија је 1933. године предузела активности и на приближавању Немачкој. Иако је Хитлеров долазак на власт у први мах изазвао забринутост југословенских владајућих кругова, врло брзо се у Београду на Немачку почело гледати као на *противтежу италијанској политици, њеним интригама и мешању у балканске послове*.[719] Краљ Александар је у разговорима са немачким послаником у Београду изражавао жељу за побољшањем привредних веза између две земље и, по свој прилици, 1933. године инкогнито боравио у Немачкој, где се састао са Херманом Герингом (Hermann Wilhelm Göring), који је у врху нацистичког режима био задужен за Југославију.[720] Са друге стране и нацистички режим је имао интерес да унапреди односе са Југославијом. Средином 1933. године, Хитлер је Гембешу рекао да ће Немачка настојати да кроз економску сарадњу привуче Југославију и Румунију и тако их одвоји од Француске и Чехословачке.[721] У мерама које је нацистичка влада крајем 1933. и почетком 1934. године предузела на сузбијању усташке пропаганде у Немачкој и уздржавању југословенске штампе да критикује Хитлеров режим, британски посланик у Београду је препознао веснике југословенско-немачког зближавања.[722]

У међувремену, након што је Пакт четири силе остао мртво слово на папиру, Мусолини је опет *замутио воду* како се не би прозреле његове праве намере. Наиме, уз Мусолинијево одобрење, Космели је у септембру 1933. позитивно одговорио на Авакумовићеву иницијативу из априла те године. Од 26. септембра до 10. децембра 1933. године Космели и Авакумовић су реализовали више састанака на којима су разматрали могућност за побољшање односа и постизање споразума између Италије и Југославије. Придржавајући се прецизних Мусолинијевих упутстава, Космели је у септембру 1933. године Авакумовићу саопштио италијанске ставове у вези са могућношћу за постизање политичког споразума између две земље. Поред оних који су били прихватљиви или се о њима могло преговарати, један италијански захтев је за југословенску страну био апсолутно неприхватљив. Иако је само

[718] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 223.

[719] Исто, 152.

[720] Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Otokar Keršovani, Rijeka 1972, 8.

[721] Исто, 8–9.

[722] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 167–168.

неколико месеци раније уверавао југословенске званичнике да Италија нема територијалне претензије према Југославији, сада је Мусолинијев услов за постизање *политичког споразума који би важио 15 година* био да Југославија уступи Италији острва Крк и Угљан.[723] За разлику од Павелића који је био спреман да Италији преда читаву Далмацију, краљ Александар је са индигнацијом одбио овај Мусолинијев захтев. На састанку са Космелијем 6. децембра 1933. године у Венецији, Авакумовић је, поред осталог, саопштио негативан одговор југословенске стране у погледу захтева за уступање ова два острва.[724] Преговори Космелија и Авакумовића су окончани 10. децембра 1933. године без резултата.[725] После тога, краљ Александар је Хендерсону саопштио да *више не жели да има било каквог посла са Италијом... Та је земља до краја непоуздана и никада се не држи задате речи*, констатовао је југословенски суверен.[726]

По свој прилици, управо у то време фашистички диктатор је на основу Умилтиних извештаја проценио да је ситуација у Југославији погодна за почетак реализације Павелићевог плана.[727] Све припреме су биле обављене, а на основу процене тадашњих међународних односа, сматрао је да Француска, како се не би замерила Италији, неће војно подржати Југославију. Иако не постоје писани трагови о томе, несумњиво је да је Мусолини на основу вести да ће краљ Александар 17. децембра те године свој рођендан прославити у Загребу, проценио да је то згодна прилика да се реализује *одлучујући догађај* који ће покренути хрватску побуну и бити увод у распад југословенске државе. Само два дана након што је Авакумовић Космелију саопштио негативан одговор о уступању Крка и Угљана, командант усташког логора у Вискету Стјепан Томичић је двојици усташа из овог логора, Петру Оребу и Иви Херенчићу, издао налог да наредног дана отпутују у Пјаћенцу где ће им бити поверен важан задатак. Двадесетједногодишњи Петар Ореб је био сиромашни рибар и кријумчар са Корчуле, који је у пролеће 1933. године емигрирао из Југославије и у Трсту приступио усташкој организа-

[723] DDI, Settima Serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 234–241, 252–254, 265–267, 485–486.

[724] Исто, 497–505.

[725] Исто, 518–519.

[726] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 166.

[727] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 736; DDI, Settima serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 156–158, 344–345.

ције. Потом је у усташким логорима у Борготару и Вискету прошао војну и терористичку обуку.[728] Иво Херенчић, двадесеттрогодишњи студент из Бјеловара, је почетком 1933. године емигрирао из Југославије, приступио усташкој организацији и једно време руководио усташким пунктом у Клагенфурту.[729] Ореб и Херенчић су 9. децембра 1933. године из Вискета допутовали у Пјаћенцу, где су се састали са Вјекославом Сервацијем и Јосипом Милковићем. Серваци је Оребу насамо саопштио да треба да отпутује у Загреб и изврши атентат на краља Александра. Тврдио је да му је организовано бекство након што изврши атентат и обећао награду од 500.000 динара, ако успе да убије краља. Серваци је Оребу рекао и да мора беспоговорно извршавати налоге Херенчића који ће ићи са њим и давати му упутства. Истог дана у Пјаћенцу је стигао и Павелић, који је Оребу поновио наредбу да изврши атентат на краља Александра и обећање да ће, уколико у томе успе, добити 500.000 динара. После разговора са Сервацијем и Павелићем, Ореб и Херенчић су из Пјаћенце аутомобилом отишли у Парму, а одатле су возом, преко Венеције и Трста, отпутовали у Клагенфурт. Током путовања, Херенчић је Оребу предао две бомбе, два револвера, 80 или 90 метака, лажни мађарски пасош на име Емил Бенедикт и лажну југословенску легитимацију на име Иван Марковић. Херенчић је користио лажни мађарски пасош на име Јанош Крен.[730] У Клагенфурту је Ореба и Херенчића требао да сачека и организује им илегални прелазак у Југославију усташки повереник у овом граду, Владимир Сингер. С обзиром на то да у Клагенфурту нису успели да пронађу Сингера, Ореб и Херенчић су сами из Аустрије илегално ушли у Југославију и 11. децембра 1933. године стигли у Загреб. Херенчић је, по ранијем договору, успоставио везу са припадником тамошње усташке организације, студентом Јосипом Беговићем, који их је сместио у изнајмљени стан на адреси Штосова бр. 4. С обзиром на то да Ореб није познавао Загреб, Беговић га је наредних дана у три наврата водио у разгледање Јелачићевог трга, где су планирали да изврше атентат. Ореб, Херенчић и Беговић су у јутарњим часовима 16. децембра из новина сазнали да краљ треба да стигне у Загреб тога дана око 17.00 часова, те су договорили детаље извршења атентата. Планирали су да Ореб баци бомбе на краљев аутомобил, Беговић је имао задатак да му помогне у бекству, а Херенчић је требало да их после атентата сачека у једном загребачком ресторану. Након договора, Хе-

[728] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 129–130.

[729] *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Minerva, Zagreb 1997, 155.

[730] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 130.

ренчић се одвојио од Ореба и Беговића и одмах напустио Југославију. Ореб и Беговић су тога дана око 16.00 часова стигли на Јелачићев трг и умешали се међу грађане који су очекивали краљев долазак. Наоружан бомбама и са два револвера, Ореб је стајао у првом реду, а Беговић је био десетак корака иза њега. У скијашком оделу, у рукама је носио скије којима је, према договору, требало да Оребу покаже правац бекства после извршеног атентата. Међутим, у тренутку када је на пар метара од њега пролазио аутомобил у коме се налазио краљ Александар, Ореб се уплашио и одустао од бацања бомбе. Ореб и Беговић су се после тога вратили у стан у Штосовој бр. 4, договоривши се да сутрадан поново покушају. Те вечери у стану им се придружио и Беговићев ујак Антун Подгорелец, који је том приликом положио усташку заклетву.[731] У међувремену, Управа града Београда је обавестила загребачку полицију да се у стану у Штосовој бр. 4, налазе три припадника усташке организације који намеравају да изврше атентат на краља Александра.[732] По-

[731] *Политика*, бр. 9284, 20. март 1934, 3–4; *Политика*, бр. 9285, 21. март 1934, 3–4; *Политика*, бр. 9286, 22. март 1934, 5–6; *Време*, бр. 4383, 20. март 1934, 3–4; *Време*, бр. 4384, 21. март 1934, 3–4; *Време*, бр. 4385, 22. март 1934, 4; *Правда*, бр. 10549, 20. март 1934, 3–4; Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 130; James J. Sadkovich, *The Use of Political Trials to Repress Croatian Dissent 1929–1934*, Journal of Croatian Studies, Volume 28/29, 1987/88, 103–140.

[732] Владета Милићевић је себи приписао заслуге за хапшење Ореба и његових саучесника. По Милићевићевом казивању, Густав Перчец је у децембру 1933. године формирао *два тима* терориста које је послао у Загреб да изврше атентат на краља. Тврдио је да му је Перчецова љубавница Јелка Погорелец *дала имена, личне описе и* карактеристике *припадника групе*, *као и податке о њиховом скровишту*, што је он, наводно, пренео Јосипу Враговићу, шефу загребачке полиције (Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja u Marselju – pozadina jednog zločina*, Filip Višnjić, Beograd 2000, 45–48). Наравно, у Милићевићевим тврдњама нема ни зрно истине. Наиме, Јелка Погорелец је у Југославију пребегла у септембру 1933, а у новембру исте године у Загребу је објављена њена књига *Тајне емигрантских злочинаца. Исповјест Јелке Погорелец.* Њен љубавник Густав Перчец је после тога пао у Павелићеву немилост и био смењен са места заповедника усташког логора у Јанка Пусти. Усташко руководство је тек почетком децембра исте године почело са припремама за атентат на краља у Загребу, тако да Перчец, који је тада боравио у Будимпешти, није у томе учествовао, нити је Јелка Погорелец, могла располагати било каквом информацијом о томе. Поред тога, шеф загребачке полиције тада није био Јосип Враговић, већ Јанко Бедековић. Информацију где се налазе усташки терористи који планирају атентат на краља, загребачкој полицији је доставила Управа града Београда. Италијанска дипломатија је настојала да дође до податка како је југословенска полиција дошла до информације о атентаторима. Гали је 12. јануара 1934. године обавестио Мусолинија да му је његов поверљиви извор, Момчило Нинчић, бивши југословенски министар спољних послова, открио да је *конкретан извештај о атентаторима*, у Управу града Београда стигао

ступајући по овој информацији, два полицијска агента су у јутарњим часовима 17. децембра 1933. године, дошла на наведену адресу. Након што су агенти ушли у стан и легитимисали се, Ореб је пуцао на њих. Убивши једног и ранивши другог агента, успео је да побегне. Беговић и Подгорелец су такође покушали да побегну, али их је полиција одмах ухапсила. Сутрадан је у Великој Горици ухапшен и Ореб.[733] Сазнавши да је ухапшен терориста који је намеравао да на њега изврши атентат, краљ Александар је захтевао да присуствује његовом првом саслушању пред загребачком полицијом. Сакривен иза импровизованог паравана, краљ је имао шта и да чује.[734] Иако је Павелић тих дана уверавао инспектора Контија да је Ореб кратко боравио у логорима у Италији и да *врло мало* зна о усташкој организацији,[735] испоставило се да није било тако. На првом, али и током наредних саслушања, Ореб је испричао све што је знао у вези са организацијом атентата на краља Александра и именовао Павелића и Сервација као наредбодавце. Изнео је сијасет података о усташкој организацији, логорима у Борготару и Вискету, именовао 24 члана усташке организације у Трсту, 80-ак припадника паравојне формације у логорима у Италији, седам усташких контаката у Југославији и др.[736] Тврдио је да италијанске власти финансирају усташку организацију и да за њу издвајају већа финансијска средства него за сопствену војску.[737] И Беговић се пред полицијом распричао, али информације које је изнео нису биле тако значајне као Оребове.[738] Државни суд за заштиту државе у Београду је 28. марта 1934. године Оребу, Беговићу и Подгорелцу изрекао казну смрти вешањем. Казна над првом двојицом је извршена, а Подгорелцу је замењена доживотном робијом.[739]

из југословенског конзулата у Трсту (DDI, Settima serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 628–631).

[733] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 130; James J. Sadkovich, *The Use of Political Trials to Repress Croatian Dissent 1929–1934*, Journal of Croatian Studies, Volume 28/29, 1987/88, 103–140; *Политика*, бр. 9195, 18. децембар 1933, 4.

[734] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 141.

[735] DDI, Settima serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 636.

[736] James J. Sadkovich, *The Use of Political Trials to Repress Croatian Dissent 1929–1934*, Journal of Croatian Studies, Volume 28/29, 1987/88, 103–140.

[737] Teodoro Sala, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978, 260.

[738] James J. Sadkovich, *The Use of Political Trials to Repress Croatian Dissent 1929–1934*, Journal of Croatian Studies, Volume 28/29, 1987/88, 103–140.

[739] *Политика*, бр. 9293, 29. март 1934, 4.

Након што је присуствовао првом Оребовом саслушању пред полицијом, краљ Александар је био уверен да је Мусолини наредио извршење атентата. У разговору са вајаром Иваном Мештровићем није скривао своје огорчење: *Тако ми је јуче дошла она будала Дучић* (Јован Дучић, југословенски посланик у Риму), *и донео писмо од Мусолинија, где ме Мусолини уверава о најбољим намерама за пријатељске односе, а мој посланик, који седи у Риму, чак тврди, да је то искрено. Ја, има већ година дана, измењујем писма с Мусолинијем. Носио их је Авакумовић па сад ми, ето, на једну страну шаље писмо, а на другу, у исто време, атентаторе, да ме убију… Атентатора је Мусолини могао наћи у Скопљу, Нишу, па чак и у Београду, но њему је требало да атентатор буде Хрват и то баш из Далмације...*[740] Процењујући да Мусолини неће одустати од његовог убиства, краљ Александар је из Загреба отпутовао на Блед и тамо 5. јануара 1934. године сачинио тестамент. Одредио је да у случају његове смрти, уколико *наследник престола не може да врши краљевску власт*, намесничку улогу преузму кнез Павле Карађорђевић, министар просвете др Раденко Станковић и бан Савске бановине др Иво Перовић. У личном тестаменту који је такође сачинио, краљ је, поред осталог, написао: *Мој спровод да буде скроман – чисто војнички – без странаца.*[741] По повратку са Бледа у Загреб, краљ Александар је Мештровићу поверио разлог због кога је сачинио тестамент: *Ја, међу нама речено, имам предосећај, да ћу бити убијен; кад, како, и од кога, то не знам. По свој прилици ће бити италијански прсти посреди. Свеједно, приправан сам и на то. Али се варају, кад мисле, да ће, ако погоде мене, погодити Југославију. И ја сам тек човек, а Југославију су градили многи пре мене, па ће бити још јача, ако и ја за њу паднем.*[742]

Податке о организацији атентата на краља Александра и усташким логорима у Италији које је Ореб изнео у истрази, југословенске власти су предочиле дипломатским представницима Француске и Велике Британије у Београду. *Како веровати господину Мусолинију? Стално ме уверава у своју добронамерност или ми потајно нуди комбинације које све имају за циљ да жртвујем некога од мојих савезника, а истовремено ми шаље људе овде да ме убију*, изнео је краљ Александар у разговору са

[740] Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb 1969, 230–231.

[741] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 142–143.

[742] Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb 1969, 235.

Нажјаром, неколико дана после Оребовог хапшења.[743] У складу са инструкцијама своје владе, међутим, Нажјар је краљу Александру и тадашњем југословенском министру спољних послова Богољубу Јевтићу саветовао умереност. *Указао сам да није корисно, у садашњој ситуацији и у тако озбиљном случају, без непобитних доказа, доводити у питање одговорност италијанске владе*, написао је Нажјар у извештају који је 12. јануара 1934. године проследио у Париз.[744] Претходног дана, Богољуб Јевтић је Карлу Галију предао кратку белешку са сажетком Оребових признања. У разговору који је уследио југословенски министар спољних послова је званично затражио да италијанске власти предузму одлучне мере *како би се стало на крај терористичкој организацији у Италији*.[745] Реагујући на Јевтићев захтев, Сувич је 15. јануара 1934. године наложио Галију да пренесе југословенској влади да је тон њеног захтева *апсолутно неприкладан*, јер италијанске власти не могу да буду одговорне *за радње странаца који су боравили или су прошли кроз Италију*.[746] Негирајући тврдње југословенске стране, фашистичке власти нису ни помишљале да одустану од својих агресивних намера према Југославији и подршке усташама. Истог дана када је Сувич послао инструкцију Галију како да одговори на захтев југословенске владе, инспектор Конти је известио Бокинија и Кортезеа да је Павелић од њега затражио да се ангажује на проналажењу објеката за смештај *више од хиљаду* нових припадника усташке паравојне формације који су ускоро требали да стигну у Италију.[747]

[743] DDF, 1re série (1932–1935), Tome V (13 novembre 1933-13 mars 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1970, 317–318.

[744] Исто, 453–455.

[745] DDI, Settima serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1989 619, 628–631.

[746] Исто, 635–636.

[747] Исто, 636.

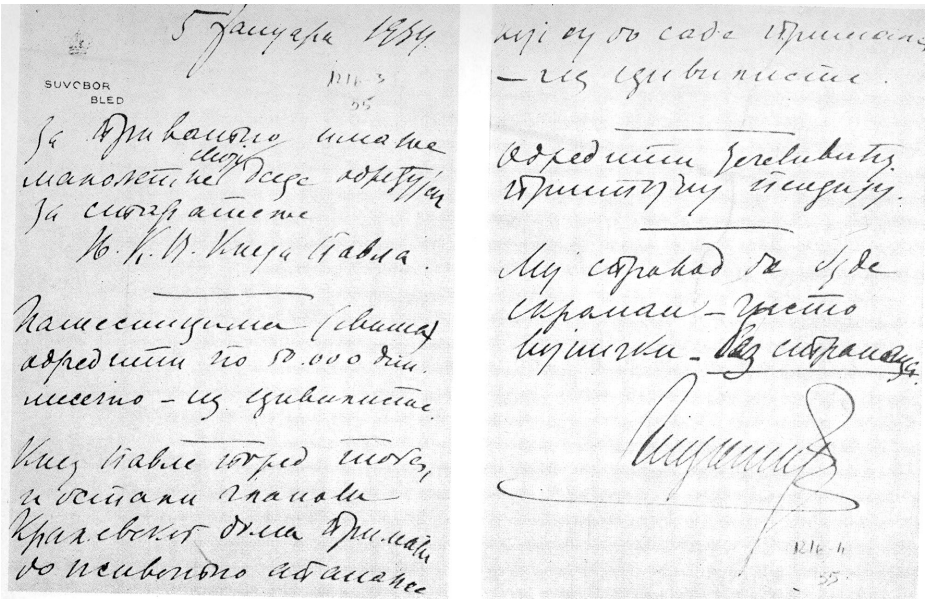
Дочек краља Александра у Загребу 16. децембра 1933. године

Јосип Беговић

Антун Подгорелец

Лични тестамент краља Александра

ПРЕМА МАРСЕЈУ

Почетком 1934. године Карло Гали и Помпео Алоизи су, независно један од другог, Мусолинију предложили темељну промену италијанске политике према Југославији. Гали је 22. јануара 1934. године фашистичком диктатору проследио меморандум с намером да га убеди да је у тадашњим међународним околностима Италији *неопходно савезништво са Југославијом, потпуно искрено, доведено до крајности*. Истакавши да би то била брана надирућој немачкој опасности, даљем ширењу француског утицаја и препрека комунистичкој претњи која долази из СССР-а, предложио је да Рим што пре отпочне преговоре са Југославијом. *Али, брзо и јасно. Потребно је разговарати са сувереном. Директан и војнички искрен језик је онај који му може допрети до срца*, саветовао је италијански посланик.[748] Алоизи се, на основу сличне аргументације, 2. фебруара 1934. године такође заложио да Италија одустане од плана за разбијање Југославије и склопи споразум са Београдом. *Југословенска унутрашња криза је завршена. Режим је ојачао и, не поричући постојање тешкоћа, чини се да је све даље од оног драматичног развоја догађаја који је још пре годину дана предвиђан. Хрватско питање, иако нерешено, такође изгледа да је прошлост. Ни вође ни масе у пракси се нису показале способним за револуционарна решења*, констатовао је Алоизи.[749] Након што се 3. фебруара 1934. године Мусолини наизглед сложио са Галијевим и Алоизијевим предлогом, чинило се да је фашистички диктатор одустао од плана за разбијање Југославије. Следећи Мусолинијева упутства, Алоизи је 21. фебруара 1934. године југословенском посланику у Риму, Јовану Дучићу, пренео да Мусолини жели да побољша односе са Југославијом, што би требало да доведе до успостављања че-

[748] DDI, Settima serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 684–687.

[749] Исто, 733–736.

твороструког савеза између Италије, Југославије, Аустрије и Мађарске.[750] Дучић је Алоизијеву поруку пренео у Београд, међутим, после Оребовог покушаја атентата, краљ Александар више није веровао у Мусолинијеву искреност. Југословенски званичници су Галију ставили до знања да се неће изјашњавати о овој иницијативи све док италијанске власти не обуставе подршку хрватском сепаратизму и не предузму мере против хрватских емиграната у Италији.[751] После критика на рачун италијанске политике у Подунављу које је у говору у Народној скупштини 12. марта 1934. године изнео Богољуб Јевтић,[752] Мусолини је наредио Галију да српским званичницима стави до знања да Јевтићев говор не придоноси зближавању две земље.[753] Ускоро су се потврдиле процене југословенског суверена у погледу Мусолинијеве искрености. У Риму су 17. марта 1934. године потписани протоколи између Италије, Аустрије и Мађарске који су предвиђали међусобне консултације о питањима од заједничког интереса и интензивирање економске сарадње ове три земље. Иако је Мусолинијев примарни циљ био да осујети немачке планове о припајању Аустрије, Римски протоколи су имали и изражену антијугословенску ноту.[754] Алоизи више није покретао питање нормализације италијанско-југословенских односа, а Гали је и даље покушавао да убеди Мусолинија да крене путем споразумевања са Југославијом. Као и ранијих година, италијански посланик у Београду је и током 1934. године морао да демантује мноштво неистинитих информација које је хрватска опозиција достављала Умилти, а он их прослеђивао у Рим. Поред већ уобичајених о нестабилности југословенске државе и снази хрватске коалиције, Умилта је 9. априла 1934. године Мусолинију проследио и информацију да је краљ Александар, због вести да се на њега припрема атентат, *нервно растројен* и да *халуцинира*.[755] Ова измишљотина је била инспирисана резолуцијом коју је 1. априла 1934. године донео Хрватски савез у Серенгу у којој је наведено да се краљ Александар осуђује на казну смрти, *што усташе имаду да изврше*

[750] DDI, Settima serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 808–809.

[751] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 269–270; DDI, Settima Serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 31–37.

[752] *Политика*, бр. 9277, 13. март 1934, 1–2.

[753] DDI, Settima serie, vol. XIV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 886.

[754] Enes Milak, *Italija i Jugoslavija 1931–1937*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987, 74.

[755] DDI, Settima Serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 122.

у најкраће вријеме.[756] Гали је средином априла 1934. аргументовано оспорио информацију о *нервном растројству* југословенског суверена,[757] а у мају исте године опет упозорио своје претпостављене: *Информације које хрватска опозиција шаље Генералном конзулату у Загребу о општој политичкој ситуацији у Југославији морају бити подвргнуте пажљивој провери, јер су углавном нетачне или неутемељене*.[758]

Суочени са италијанским непријатељством, југословенски владајући кругови су у пролеће 1934. године били посебно забринути због настојања Париза да по сваку цену постигне италијанско-француско зближавање. Процењујући да је Хитлерова Немачка главна претња поретку успостављеном после Великог рата, Луј Барту, који је од фебруара 1934. године преузео вођење француске спољне политике, планирао је да стварањем мреже савеза сузбије немачке агресивне намере. За успех Бартуовог плана, кључно је било придобијање Италије и СССР-а. Током француско-италијанских разговора у марту 1934. године, Французи су пристали да помогну Италији у настојањима да Немачкој онемогући припајање Аустрије. Обећали су и да ће извршити снажан притисак на Југославију и друге чланице Мале антанте да уваже италијанске интересе и учествују у савезу против Хитлера.[759] Барту је после тога континуирано вршио притисак на Југославију да побољша односе са Италијом. Француска настојања су, међутим, код владајућих кругова у Београду само појачала сумњу да би Париз могао жртвовати југословенске интересе како би обезбедио италијанско савезништво.[760] Запитавши се *како у Паризу уопште могу да верују Мусолинију*, краљ Александар је крајем марта 1934. године, Нажјару саопштио да је југословенска влада уверена у постојање тајне политичке и војне сарадње Италије, Аустрије и Мађарске против Југославије, што је доказала афера Хиртенберг.[761] Желећи да обавести домаћу и међународну јавност о италијанској по-

[756] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2006, 303–304.

[757] DDI, Settima Serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 122–123.

[758] DDI, Settima Serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 290–291.

[759] Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Otokar Keršovani, Rijeka 1972, 67–68; Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 282, 286.

[760] Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Otokar Keršovani, Rijeka 1972, 68–69.

[761] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VI (13 mars-26 juillet 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1972, 70–71.

дршци усташким терористима, краљ Александар је иницирао да југословенски медији у другој половини марта 1934. године дају велики публицитет суђењу Оребу и његовим саучесницима. Југословенска штампа је посебну пажњу посветила Оребовом исказу о усташким логорима у Италији и тврдњи да Италија финансира усташку организацију.[762] И сва страна дипломатска представништва у Београду су детаљно известила своје владе о Оребовом сведочењу.[763]

Италијанско непријатељство и све веће неповерење према Француској, били су разлози због којих су југословенске власти у пролеће 1934. године одлучније кренуле путем приближавања Немачкој. У марту 1934. почели су југословенско-немачки преговори о трговинском споразуму, који је потписан 1. маја исте године. Споразум је био изузетно повољан за Југославију и наговештавао је политичко зближавање две земље. На то су указивале и посете Југославији нацистичких функционера Ернста Рема (Ernst Julius Günther Röhm) и Хермана Геринга у априлу, односно мају 1934. године.[764] Поред тога, док је један број француских листова непрестано критиковао југословенски режим, немачка штампа је једногласно изражавала наклоност Југославији и хвалила њеног *краља витеза*.[765] Могућност зближавања Југославије и Немачке изазвала је забринутост у Лондону и Паризу. У складу са проценом Форин офиса да *експанзија нацизма* представља *највећу опасност са којом се Европа суочава*, британска дипломатија је била посебно активна у настојању да осујети југословенско-немачки трговински споразум и зближавање две земље.[766] Средином априла 1934. године британски амбасадор у Риму Ерик Драмонд (James Eric Drummond) је упозорио Сувича на активности које Немачка спроводи на придобијању Југославије и констатовао да лоши односи Италије са Југославијом, олакшавају ову немачку акцију.[767] О томе је разговарано и на састанку британског

[762] Teodoro Sala, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978, 260.

[763] DDI, Settima Serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 120–122.

[764] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 224, 252.

[765] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VI (13 mars-26 juillet 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1972, 594–600.

[766] DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 906–907.

[767] Исто, 119–120.

министра спољних послова Џона Сајмона и сталног подсекретара у Форин офису Роберта Ванситарта (Robert Gilbert Vansittart), са Сувичем и Грандијем 25. прила 1934. године у Лондону. Британски званичници су овом приликом тражили да Италија, у циљу спречавања немачког продора на Балкан, напусти дотадашњу политику и крене путем споразумевања са Југославијом.[768] Британци су покушали и да утичу на Београд како би се дистанцирао од Немачке. Форин офис је крајем априла 1934. године наложио Хендерсону да краљу Александру изрази забринутост због могућности да Београд падне под немачки утицај. Одговарајући Хендерсону, краљ Александар је био јасан: *Ништа се није променило у нашој спољној политици. Она остаје заснована на Малој антанти и савезу са Француском све док Француска то жели. Међутим, Немци нам нуде сарадњу. Немамо разлога да их одбијемо… Пажња Берлина нам помаже да направимо противтежу италијанској акцији, која је… претња самом нашем постојању.*[769] По инструкцијама из Париза, Нажјар је у разговору са краљем Александром 5. маја 1934. године, изразио забринутост због склапања југословенско-немачког трговинског споразума, на шта му је краљ одговорио: *Берлин нам је дао поклон. У тренутној економској ситуацији, када код наших пријатеља готово да немамо пласман за наше производе, посебно у Француској, која нам даје мизерне квоте, коме може пасти на памет да нас критикује? Поред тога, Хитлеров режим има најлојалнији став у погледу наших унутрашњих послова, док фашистичка Италија отворено ради на нашем уништењу.* Говорећи о Мусолинију и другим фашистичким вођама, југословенски суверен није крио своју огорченост: *Они су разбојници. Не можемо им веровати... И даље нам говоре да ће се ревизионизам, како га у Риму схватају, односити само на Румунију и Чехословачку, али да ће поштовати границе Југославије, а Румунима и Чесима кажу да ће то бити на нашу штету… Што се Немаца тиче, ми узимамо оно што нам дају, али добро знамо на шта циљају. Они неће моћи да промене нашу генералну политику…*[770] Агресивна политика Италије је условила и југословенски став према евентуалном немачком аншлусу Аустрије. Иако свесни могућих компликација и опасности које би аншлус произвео, владајући кругови у Београду су процењивали да би тиме била више погођена Италија.

[768] Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929–1934*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987, 235.

[769] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VI (13 mars-26 juillet 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1972, 404–405.

[770] Исто, 433–435.

Југословенски званичници од британских и француских представника нису скривали да Немачку сматрају мањим злом од Италије.[771] У Паризу су краљу Александру приписивали изјаву: *Више бих волео да у Трсту видим немачке кобасице него италијанске макароне*.[772]

Игноришући југословенске ставове, француска влада је и даље настојала да по сваку цену постигне споразум са Римом. Декларативно се залагала за нормализацију југословенско-италијанских односа, али уместо да од Италије енергично затражи да одустане од своје агресивне политике према Југославији, инсистирала је да Београд занемари своје интересе и слепо следи француску спољну политику. Барту је средином маја 1934. године затражио од Нажјара да југословенским званичницима скрене пажњу да Југославија не би требало да *иритира* италијанску владу исказивањем посебне пажње према Немачкој. *Француско-италијанско зближавање остаје један од циљева наше политике, што нужно подразумева и релаксацију италијанско-југословенских односа*, написао је Барту у инструкцији Нажјару.[773] Поводом овог Бартуовог става, Богољуб Јевтић је Нажјару саопштио да Југославија жели нормализацију односа са Италијом, али је сматра немогућом све док фашистичка влада подстиче ревизионистичке захтеве Мађарске, има претензије на делове Југославије и подржава акције против њеног јединства.[774] Уместо да уважи ове ставове, Париз је наставио са политиком притиска на Београд. У том циљу, Барту је од 22. до 26. јуна 1934. године боравио у званичној посети Југославији. И поред срдачног дочека и бројних почасти које су му указане, Барту у Београду није имао успеха. Краљ Александар није прихватио да се Југославија дистанцира од Немачке и успостави дипломатске односе са СССР-ом, а сваки пут када би Барту поменуо Италију и Мусолинија, прелазио је на другу тему. Ипак, прихватио је позив да ради наставка разговора почетком октобра те године посети Париз.[775] Француска штампа је пређутала Бартуов неуспех у Београду. *Верна својим пријатељима и савезницима,*

[771] DBFP, 1919–1939, Second Series, vol. VI, *European affairs and war debts October 1933 - August 1934*, Her Majesty's Stationery Office, London 1957, 521–524.

[772] H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Praeger, Westport, Connecticut and London 1997, 79.

[773] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VI (13 mars-26 juillet 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1972, 478.

[774] Исто, 670-674.

[775] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 94.

Француска никада неће прекидати рад на зближењу између Италије и Мале антанте. За то зближење први је услов срдачност односа између Рима и Београда, писао је париски лист *Тан*, извештавајући о Бартуовој посети.[776] За разлику од француске штампе, Гали у својим извештајима Мусолинију није скривао да Барту у Београду није ништа постигао.[777]

Док је француска дипломатија вршила притисак на Београд, Мусолини није ни помишљао да испуни југословенске захтеве и обустави подршку усташкој организацији. После Оребовог хапшења, италијанске власти не само да нису расформирале усташку паравојну формацију, већ су покушале да сакрију њено присуство у Италији. Почетком фебруара 1934. године, у Контијевој организацији, формација је пресељена из Виске та у Оливето у провинцији Арецо. Како би се сакрила нова локација логора, усташама је забрањено да напуштају село, а Конти је ангажовао локалну полицију да строго контролише боравак странаца на том подручју.[778] У свом новом логору у Оливету, формација је у априлу 1934. године, пред Павелићем извела тактичку војну вежбу током које су коришћени и митраљези.[779] По свој прилици, југословенске власти су биле обавештене о томе, па је Дучић средином маја 1934. године Сувичу саопштио да југословенска влада располаже сазнањима да усташе у Италији *изводе војне вежбе и припремају извршење кривичних дела у Југославији*.[780] Одлуком да шест припадника усташке формације буде ангажовано на обезбеђењу његовог састанка са Хитлером, средином јуна 1934. године у Венецији, Мусолини је јавно демонстрирао подршку усташама, на чему му је Павелић *од срца* захвалио.[781] Италијанске власти су у јулу 1934. опет преселиле логор усташке паравојне формације. Наиме, у јуну те године, италијанска полиција је у Оливету уочила ау-

[776] *Политика*, бр. 9377, 27. јун 1934, 5.

[777] DDI, Settima Serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 478–479.

[778] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 875–880; Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 92.

[779] Pino Adriano, Giorgo Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest-New York 2018, 92.

[780] DDI, Settima Serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 229–230.

[781] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 68.

томобил са дипломатским ознакама југословенског посланства у Ватикану. Двојица службеника посланства су, под изговором да сипају гориво, паркирала аутомобил на 600-700 метара од усташког логора.[782] Процењујући да су југословенски дипломатски службеници на овај начин ставили до знања италијанским властима да су открили и ову локацију логора, Конти је уз сагласност Сувича, Бокинија и Кортезеа организовао да формација, 18. и 19. јула 1934. године, буде пресељена у провинцију Аквила. Усташе су у почетку биле смештене на једној напуштеној фарми у Сан Деметрију, а крајем августа су подељене у три групе. Једна је остала на фарми у Сан Деметрију, а друге две су пресељене на локације у близини места Фонтекио и Сан Лоренцо у општини Аћано. По наређењу италијанских власти, обустављене су војне вежбе, припадници формације су униформе заменили цивилном одећом, а локалним властима и становништву су представљени као радници на пошумљавању. Оружје им је одузето и ускладиштено у једној од зграда у оквиру усташког логора у Сан Лоренцу.[783]

Поред активности на прикривању усташке формације у Италији, фашистички режим је у априлу 1934. године интервенисао како би сачувао усташки центар у Бечу. Наиме, на основу захтева југословенске стране праћеног снажним дипломатским притиском, аустријска полиција је у марту 1934. године у Бечу ухапсила Андрију Артуковића, Владимира Сингера и Ивана Коданића. Иван Перчевић је избегао хапшење побегавши у Мађарску, док је Еуген Кватерник уточиште пронашао у Италији.[784] Полиција је извршила претресе њихових станова и запленила документацију усташке организације.[785] Могућност да анализом ових докумената аустријска полиција дође до података о контактима између усташа и мађарског посланства у Бечу и то саопшти југословенској страни, изазвала је узнемирење у Будимпешти. Шеф политичког одељења мађарског Министарства спољних послова Габор Апор је због тога 30. марта 1934. године замолио Мусолинија да од аустријског канцелара Долфуса затражи блажи однос аустријских власти према хрват-

[782] DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 547–549.

[783] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 64–67; Teodoro Sala, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978, 267–268.

[784] *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Minerva, Zagreb 1997, 224.

[785] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 66.

ским емигрантима и *опрезност у истрази*.[786] На основу Сувичевих инструкција, италијански посланик у Бечу је током априла 1934. године о томе разговарао са Долфусом и више званичника аустријског Министарства спољних послова. Аустријанци су прихватили да резултате полицијске истраге не саопште југословенској страни, те да одбију изручење Андрије Артуковића и Владимира Сингера које је, под оптужбом за тероризам захтевала југословенска влада. Такође су обећали да ће Перчевићу омогућити повратак у Аустрију и поред тога што су приликом претреса његовог стана пронађени инкриминишући материјали.[787] Аустријске власти су испуниле обећања која су дале Италијанима, чиме су изазвале протесте Београда. Југословенска влада је била посебно незадовољна, јер су Аустријанци одбили да предају документе пронађене код Владимира Сингера који су, наводно, *садржавали недвосмислене доказе о мађарском и италијанском саучесништву у плановима за терористичке нападе на југословенској територији*.[788] Због могућности да југословенска страна на неки начин ипак дође до документације коју је у Бечу запленила аустријска полиција и тако открије начин Павелићеве тајне кореспонденције са присталицама ван Италије, италијанске власти су у мају 1934. године преселиле канцеларију Главног усташког стана из Милана у Болоњу. Слање и преузимање Павелићеве поште од тада је обављао усташки повереник у италијанском пограничном месту Понте Треза, преко поштанског претинца у Лугану.[789]

Мусолини је успео да сачува усташку паравојну формацију у Италији и усташки центар у Бечу, али не и логор у Јанка Пусти. Иако су мађарске власти, услед дипломатског притиска Београда, у априлу 1934. године преселиле један број усташа из Јанка Пусте, овај логор није био у потпуности расформиран. И поред тога, мађарска влада се у мају 1934. године обратила Друштву народа, оптуживши Југославију за пограничне инциденте у којима је за три године погинуло 15 мађарских држављана. У расправи пред Саветом Друштва народа почетком јуна 1934. године, југословенски представник Константин Фотић је изнео да су погранични инциденти последица терористичког деловања уста-

[786] DDI, Settima Serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 62–63.

[787] Исто, 87, 94–95, 104, 113.

[788] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 247.

[789] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 43.

ша из логора у Јанка Пусти. Објаснио је да су се мађарске власти оглушиле о више југословенских захтева да спрече терористичко деловање, због чега је Југославија била принуђена да предузме легитимне одбрамбене мере. Фотић је уједно оптужио Мађарску да помаже терористичке акције усташа против Југославије и приложио писане доказе о логору у Јанка Пусти.[790] Суочена са необоривим доказима, мађарска страна је пристала да се овај проблем реши у директним преговорима две земље. Најзад, у јулу 1934. године у Београду је склопљен споразум између Београда и Будимпеште којим је, поред осталог, предвиђено да Мађарска у потпуности расформира усташки логор у Јанка Пусти.[791] Мађарска влада ни тада није ускратила подршку усташама, већ их је, попут италијанске владе, само преселила. Петнаестак усташа из Јанка Пусте, мађарске власти су сместиле у Нађкањижу, у кућу на адреси Миклоша Хортија бр. 23.[792]

Неуспео нацистички пуч у Аустрији 25. јула 1934. године, током кога је убијен канцелар Долфус, изазвао је нову напетост и заоштравање италијанско-југословенских односа. Претходних година Долфус се, уз ослонац на Италију, одлучно супротстављао аншлусу, па су аустријски нацисти покушали да насилно преузму власт и реализују припајање Аустрије Немачкој. Аустријске трупе помогнуте јединицама *Хајмвера* су осујетиле пуч. Иако је Хитлер демантовао да Немачка стоји иза пуча, нико у то није веровао. Мусолини, који је Долфуса сматрао не само савезником, већ и личним пријатељем, није скривао огорчење. *Хитлер је Долфусов убица, Хитлер је кривац*, рекао је принцу Штарембергу (Ernst Rüdiger von Starhemberg), вођи *Хајмвера*.[793] Истовремено, италијански функционери и штампа су износили оптужбе да, поред

[790] *Incidents survenus à la frontière hungaro-yougoslave. Communication du Gouvernement yougoslave*, Société des Nations, Journal officiel, janvier-juin 1934, 713–737; Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 245.

[791] Višeslav Aralica, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53, No. 2, 2021, 231.

[792] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 11, 29.

[793] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 95.

Немачке, иза нацистичког пуча стоји и Југославија.[794] Демонстрирајући одлучност да војно брани аустријску независност, Мусолини је наредио да се четири италијанске дивизије разместе на граници са Аустријом и Југославијом. Југословенска влада је одбацила италијанске оптужбе негирајући да *блаīонаклоно īледа на īуч или īа īодржава*, али се и одлучно супротставила евентуалној италијанској војној интервенцији у Аустрији, заступајући став да је аустријско питање у искључивој надлежности Друштва народа.[795] Као одговор на покрете италијанских дивизија према граници, југословенски генералштаб је почетком августа 1934. године ојачао граничне јединице и пооштрио контролу у граничном појасу према Италији и Аустрији.[796]

Тек након Долфусовог убиства, Мусолини је дефинитивно схватио да је Италији, ради одбране аустријске независности, неопходан савез са Француском,[797] али није одустао ни од плана за разбијање Југославије. Да би упоредо реализовао оба циља, покушао је да ширењем дезинформација унесе раздор и наруши савезништво између Париза и Београда. Сувич је 27. јула 1934. године отправнику послова француског посланства у Риму, Роберту Дампјеру у поверењу саопштио да постоји тајни споразум између нациста и *одређених јуīословенских орīанизација* према коме би у случају аншлуса део аустријске територије припао Југославији.[798] У настојању да докажу постојање овог споразума, Италијани су посебно користили околност да је после пропасти нацистичког пуча већи број аустријских нациста пронашао уточиште у Југославији.[799] Крајем јула 1934. италијанска дипломатија и штампа су свакодневно износиле ове оптужбе,[800] па је југословенско посланство у Паризу 1. августа исте године упутило допис француском Министарству спољних послова у коме је најоштрије демантовало ове неистине. У допису је

[794] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 163; DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 729–730.

[795] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 40.

[796] DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 771; DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 17–18.

[797] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 282.

[798] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 1–3.

[799] Исто, 39.

[800] Исто, 163–164.

констатовано да Италија настоји да искористи нацистички пуч *како би обманула страно јавно мњење, а посебно француско* о ставу Југославије према овом догађају.[801] Занемаривши овај деманти, Барту је само неколико дана касније наложио француском посланику у Београду да од југословенских власти затражи објашњење о нацистичким избеглицама у Југославији. У разговору са Нажјаром, Јевтић је 11. августа 1934. године негирао да су југословенске власти на било који начин помогле нацистички пуч. Тврдио је да у Југославији има између 1.200 и 1.300 нацистичких избеглица које су разоружане и интерниране у места у унутрашњости земље. Јевтић је уједно скренуо пажњу француском посланику да фашистички режим преувеличава и искривљава чињенице, *како би дискредитовао Југославију и Малу антанту*.[802] Да би поткрепио оптужбе на рачун Југославије, међутим, Рим је иницирао да се у ову клеветничку кампању укључе и њени савезници. Француски посланик у Будимпешти је средином августа 1934. године обавестио Париз да је француском војном аташеу у Будимпешти, у мађарском Генералштабу званично саопштено да постоји споразум између аустријских нациста и Југославије, као и да се нацисти који су пребегли у Југославију, уз југословенску помоћ, *припремају за повратак у Аустрију како би наставили борбу*.[803] У антијугословенској кампањи учествовао је и бечки лист *Рајхспост*. У чланку под насловом *Тајне махинације у Југославији*, објављеном крајем августа 1934. године, изнете су оптужбе да југословенске власти подстичу и помажу образовање *легије* од 2000 нацистичких избеглица које су нашле уточиште у Југославији. Према сазнањима Београда, италијанске власти су наручиле и платиле објављивање овог чланка.[804] Краљ Александар је 22. августа 1934. године у разговору са Нажјаром демантовао ове неистине. Знајући да се ради о Мусолинијевим интригама, југословенски владар је француском посланику саопштио да Италија, уколико заиста жели нормализацију односа са Југославијом, треба да напусти идеју о хегемонији у Подунављу, прекине подршку мађарском ревизионизму, обустави подршку хрватском сепаратизму и тероризму, те дефинитивно остави по страни питање рестаурације Хабзбурга.[805] Наравно, Мусолини није ни помишљао да оду-

[801] Исто, 66–67.

[802] Исто, 159–161.

[803] Исто, 163–164.

[804] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 247.

[805] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 625–629.

стане од своје политике према Југославији. По окончању великих маневара италијанске војске у Тоскани, фашистички диктатор је 24. августа 1934. године, стојећи на куполи тенка, пред око 5000 официра, рекао да *рат лебди у ваздуху* и да *сваког тренутка може да букне. Не сутра, већ данас морамо бити спремни за рат*, истакао је Мусолини. Његове речи да је подручје на коме је италијанска војска извела маневре слично подручју на источној граници Италије, нису остављале ни најмање сумње, против кога је намеравао да ратује. И поред Нажјаровог извештаја да је у Београду овај Мусолинијев говор протумачен као претња ратом,[806] француска влада је наставила са притисцима на Београд. Поводом информације коју је добио од аустријског министра спољних послова да аустријски нацисти који су се склонили у Југославију планирају да између 15. и 18. септембра заузму Клагенфурт, Барту је 6. септембра 1934. године наложио Нажјару да од југословенских власти захтева *да стану на крај припремама побуне које се врше на њиховој територији*.[807] У разговору са Нажјаром, краљ Александар је најоштрије демантовао ову неистину, истакавши да Италија, уз учешће аустријских легитимистичких и фашистичких кругова, води кампању у циљу уношења раздора између Француске и Југославије. У извештају Бартуу, Нажјар је 8. септембра 1934. године цитирао речи југословенског суверена: *Цео свет је забринут за безбедност Аустрије и њених званичника, али нико не проговара ни реч и не интервенише у Риму, Бечу и Будимпешти одакле се, захваљујући новцу и директивама Дучеа, угрожава безбедност Југославије и мене лично.*[808] Под утиском разговора са краљем Александром, Нажјар је 10. септембра 1934. године сугерисао Бартуу да би, у склопу француско-италијанског зближавања, италијанска влада требала да одустане од *играња на карту уништења Југославије… Суверен је… уверен да се у Италији организују завере против његове личне безбедности. Он је уверен да Мусолини лично зна све детаље, да инспирише све ове махинације и усмерава их преко државне полиције и поузданих личности фашистичке партије*, написао је француски посланик.[809] Владајући кругови у Паризу не само да су игнорисали ова упозорења, већ је Барту намеравао да приликом најављене посете краља Александра Француској изврши снажан притисак на југословенског владара како би га приволео

[806] Исто, 278–279; *Политика*, бр. 9436, 25. август 1934, 3.

[807] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 381.

[808] Исто, 399–401.

[809] Исто, 407–408.

да слепо следи француску спољну политику.[810] Планирао је да после тога посети Рим и закључи француско-италијански споразум.

За то време, у Италији су текле припреме за *одлучујући догађај* који је требао да означи почетак *хрватске револуције.* Више података посредно указује да је у данима после Долфусовог убиства Мусолини наложио Павелићу да поново организује атентат на краља Александра.[811] Сведочење барона Помпеа Алоизија, тада блиског Мусолинијевог сарадника, међутим, не оставља места сумњи у погледу налогодавца овог злочина: *Тако је, док је подсекретар Сувич покушавао да се приближи Југославији и док су се водили разговори о споразуму о пријатељству, Мусолини тајно наредио убиство краља Александра.*[812] Фашистички диктатор је, по свој прилици, ову одлуку донео желећи, не само да покрене побуну у Југославији, већ и да се *освети за Долфусову смрт и узврати Хитлеру.*[813] И поред настојања фашистичких власти да сакрију трагове своје умешаности у овај злочин,[814] промакао им је документ који сведочи како су, од кога и уз чију помоћ усташе набавиле оружје

[810] DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 856–858.

[811] Један број аутора је некритички преузео казивање Владете Милићевића о наводном састанку Павелића, Михајлова и Контија у римском хотелу *Континентал*, крајем августа 1934. године, на коме су, наводно, договорени *место, дан и час* атентата на краља Александра (Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja u Marselju – pozadina jednog zločina,* Filip Višnjić, Beograd 2000, 55–56). Милићевић је, потпуно превидео (или није знао), да Конти уопште није имао директивну улогу у односу према Павелићу и усташама, те да се Михајлов крајем августа 1934. године у бугарским брдима скривао од полицијских потера. Поред тога, према подацима бугарске политичке полиције, Михајлов од средине априла 1934, па све до бекства из Бугарске у Турску, у ноћи између 10. и 11. септембра исте године, уопште није имао контакте са усташама *(Сведения на Дирекция на полицията, Отдел Политическа полиция за връзките на ВМРО с устаните и изпращането на Вл. Черноземски при д-р А. Павелич.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г)*, Анико, София 2020, 122).

[812] Clara Conti, *Servizio segreto: cronache e documenti dei delitti di Stato*, De Luigi, Roma 1946, 20–21; Gaetano Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954, 169.

[813] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 100.

[814] Индикативно је да Комисија која је радила на објављивању италијанских дипломатских докумената, у архиви италијанског Министарства спољних послова није пронашла записнике о састанцима које је Мусолини имао између 13. јула и 20. октобра 1934. године (DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 811).

које је коришћено у марсејском атентату. Наиме, инспектор Конти је 31. августа 1934. године обавестио Бокинија (и Кортезеа), да је усташка паравојна формација размештена на локације у Сан Деметрију, Фонтекиу и Сан Лоренцу, те да је усташама одузето оружје, које је спаковано у сандуке и смештено у зграду у оквиру логора у Сан Лоренцу. На крају овог извештаја, Конти је навео и да усташе имају *неизмирен дуī од око 100 хиљада лира код командантa Анђелинија из Трстa за набавку сīецијалноī оружја и муниције.*[815] Наравно, радило се о Ђанину Анђелинију, власнику фирме *Анђелини и Бернардон* из Трста, који је као припадник Сувичевог тајног одбора набављао оружје за усташку организацију. У ситуацији када је усташка паравојна формација била разоружана, а њено оружје ускладиштено, неоспорно је да је за испоруку *сīецијалноī* оружја усташама, Анђелини морао имати одобрење од стране Кортезеа, а он од Сувича и Мусолинија. Исто тако, јасно је да Кортезе, Сувич и Мусолини, не би дали одобрење да нису знали у коју сврху усташе набављају ово оружје. Знао је то и Конти, који га је због тога и назвао *сīецијалним.*[816] Да је оружје усташама испоручено уз сагласност италијанских власти, потврђује и то што је, по одобрењу Квинта Мацолинија, тадашњег шефа Хрватске канцеларије, Конти у фебруару 1935. године, средствима из специјалног фонда, Анђелинију платио око 100.000 лира за набавку овог *сīецијалноī оружја и муниције*.[817]

Док су биле у току припреме за атентат на краља Александра, фашистички диктатор је опет *замуīио воду* да би прикрио своје праве намере. На састанку са Јованом Дучићем крајем августа 1934. године, изразио је жељу за побољшањем италијанско-југословенских односа. Након примедбе југословенског посланика да су активности хрватских емиграната у Италији, кампања против јединства Југославије и негативан став италијанске штампе, главне препреке за побољшање односа између две земље, Мусолини је рекао да ће ове сметње бити уклоњене. Обећао је да ће лично водити рачуна о писању италијанске штампе, уједно напоменувши да је усташама одузето оружје и да више немају обуку. Дучић је истог дана отпутовао у Београд, како би југословенске

[815] Teodoro Sala, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978, 267–268.

[816] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 94.

[817] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 53.

званичнике информисао о овом разговору.[818] Мусолини је 1. септембра 1934. године примио и Карла Галија, који је, ради усменог реферисања, допутовао у Рим. Говорећи о унутрашњој ситуацији у Југославији, италијански посланик је оценио да је она стабилна и да је бесмислено говорити о *растућем незадовољству у Хрватској и Словенији.* На основу података које је прибавило италијанско посланство у Београду, изразио је и резерву према информацијама о подршци југословенских власти нацистичким избеглицама. По његовим речима, Југославија је настојала да избегне неслагање са Немачком, али и да не учини било шта што би је довело у сукоб са Француском. Гали је изнео да и даље постоји могућност за нормализацију италијанско-југословенских односа, али да би претходно Италија требала да *очисти терен од свега што би могло изгледати да је организовано против Југославије*. С обзиром на то да је било потребно превазићи *психолошку препреку* код краља Александра, сматрао је да би Мусолинијево директно обраћање југословенском суверену могло *растерати све облаке који су се нагомилали…* Иако се сложио да постоји потреба за постизањем споразума између Италије и Југославије, Мусолини је рекао да треба сачекати са започињањем преговора. Наредио је Галију да, стога, југословенске званичнике само обавести да са италијанске стране постоји спремност да се разјасне *италијанско-југословенски односи.*[819]

У данима након Мусолинијевих разговора са Дучићем и Галијем букнуо је нови *новински рат* између Италије и Југославије. Повод је био чланак који је 29. августа 1934. године објавио задарски лист *Сан Марко (San Marco)*, у коме је изврнута руглу српска војска, а Срби приказани као *кукавички народ.* Неистинита и малициозна интерпретација српских војних пораза кроз историју, од Косовске битке, па све до повлачења српске војске из Србије 1915. године, на најружнији начин је вређала оно што је светиња за Србе. Делове чланка је наредних дана емитовала и радио-станица у Барију. По личном наређењу краља Александра, као одговор на овај чланак, лист *Време* је 9. септембра 1934. године преко целе насловне стране објавио текст под насловом *Одговор јунацима са Капорета.*[820] По оцени Невила Хендерсона, у овом тексту

[818] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 334; DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 807–811.

[819] DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 807–811.

[820] Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit")*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985, 273.

је *са више тачности него тактичности*, наведена *дуга и на жалост веродостојна листа италијанских пораза*.[821] После тврдње да италијански народ *у својој историји није забележио ни једну једину војну победу*, у чланку су описани најзначајнији порази италијанске војске кроз историју, а посебно пораз код Капорета, октобра 1917. године.[822] Већина југословенских листова је пренела текст из *Времена*, а загребачки лист *Новости* је објавио посебан чланак у коме је извргао руглу италијанску спољну политику, њену војску и маневре у Тоскани.[823] Реагујући на чланак у *Времену*, италијанска штампа је повела хистеричну кампању против Југославије, Мусолини је суспендовао учешће италијанске делегације на конференцији интерпарламентарне уније у Београду, а Сувич је наложио Галију да југословенској влади саопшти да ће, уколико јавно не изрази жаљење због текста у *Времену*, италијанска влада размотрити могућност прекида дипломатских односа са Југославијом.[824] Уследило је више састанака италијанског посланика са Јевтићем и другим званичницима југословенског Министарства спољних послова, на којима је разматрана могућност да се издавањем саопштења за јавност пружи задовољење Италији. С обзиром на то да није постигнута сагласност о садржају и формулацијама, саопштење никада није објављено.[825] Италијанска дипломатија се, међутим, потрудила да, изостављајући чињенице о томе шта је био повод овог новинског сукоба, британске и француске званичнике информише о *срамној кампањи клевета* коју *југословенска штампа води против италијанске војске*.[826] Информишући француског амбасадора Шамбрена (Louis Charles Pineton de Chambrun) о томе, Сувич је средином септембра 1934. године отишао и корак даље. Тврдио је да је *оживљавање антиталијанског расположења у*

[821] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 249.

[822] *Време*, бр. 4550, 9. септембар 1934, 1.

[823] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 249.

[824] DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 877–878, 879.

[825] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986; DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 919–920, 937, 950, 951–952 , 967; DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 1–2, 7, 14–15, 17.

[826] DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 894–896, 906–907, 914, 941–942.

Југославији инспирисано од стране Немачке.[827] Шамбрен је покушао да умири Сувича, рекавши му да ће Барту извршити снажан притисак на краља Александра приликом његове посете Француској, како би га навео да *усвоји проиталијанску политику.*[828]

Знајући за Бартуове намере, краљ Александар је 25. септембра 1934. године Хендерсону рекао да о предстојећој посети Паризу размишља са већим гнушањем него о посети Софији, коју је требало да реализује последњих дана тог месеца. Краљ пред британским послаником није скривао огорчење због француских сумњи да Југославија, по питању нацистичких избеглица из Аустрије, *тајно интригира* са Немачком. *Био сам сасвим искрен када сам рекао Његовом Величанству да мислим да Французи, ако су заиста посумњали у њега… показују највећу глупост*, написао је Хендерсон у свом извештају Форин офису и констатовао: *Дакле, ако постоји један квалитет који Његово Величанство поседује у највећој мери, то је оданост пријатељима и својој речи.*[829] Одлучан да не наруши савезништво са Француском, али и не подлегне Бартуовим притисцима, краљ Александар је у септембру 1934. године, преко Франца фон Папена, (Franc von Papen), немачког амбасадора у Бечу, упутио личну поруку Адолфу Хитлеру: *Путујем у Париз зато што сам савезник Француске и зато што имамо одређене заједничке интересе, али без обзира на то шта би се могло говорити у Паризу, ја никада нећу учествовати у једној коалицији која ће решавати проблеме Средње Европе ако у њој не буде Немачка.*[830] Тмурно расположење југословенског суверена пред пут у Француску развејао је срдачан дочек и почасти које су југословенском краљевском пару указане током званичне посете Софији од 27. до 30. септембра 1934. године.

Уочи поласка краља Александра у Француску, Мусолини је опет *замутио воду* да би прикрио своје праве намере. Италијанска штампа је од 1. октобра 1934. године прекинула *сваку полемику са Југославијом*,[831] а фашистички диктатор је у говору који је 6. октобра одржао у Милану *пружио руку помирења* Југославији. *Јасно је да нема великих могућности*

[827] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 503–504.

[828] DDI, Settima serie, vol. XV, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 894–896.

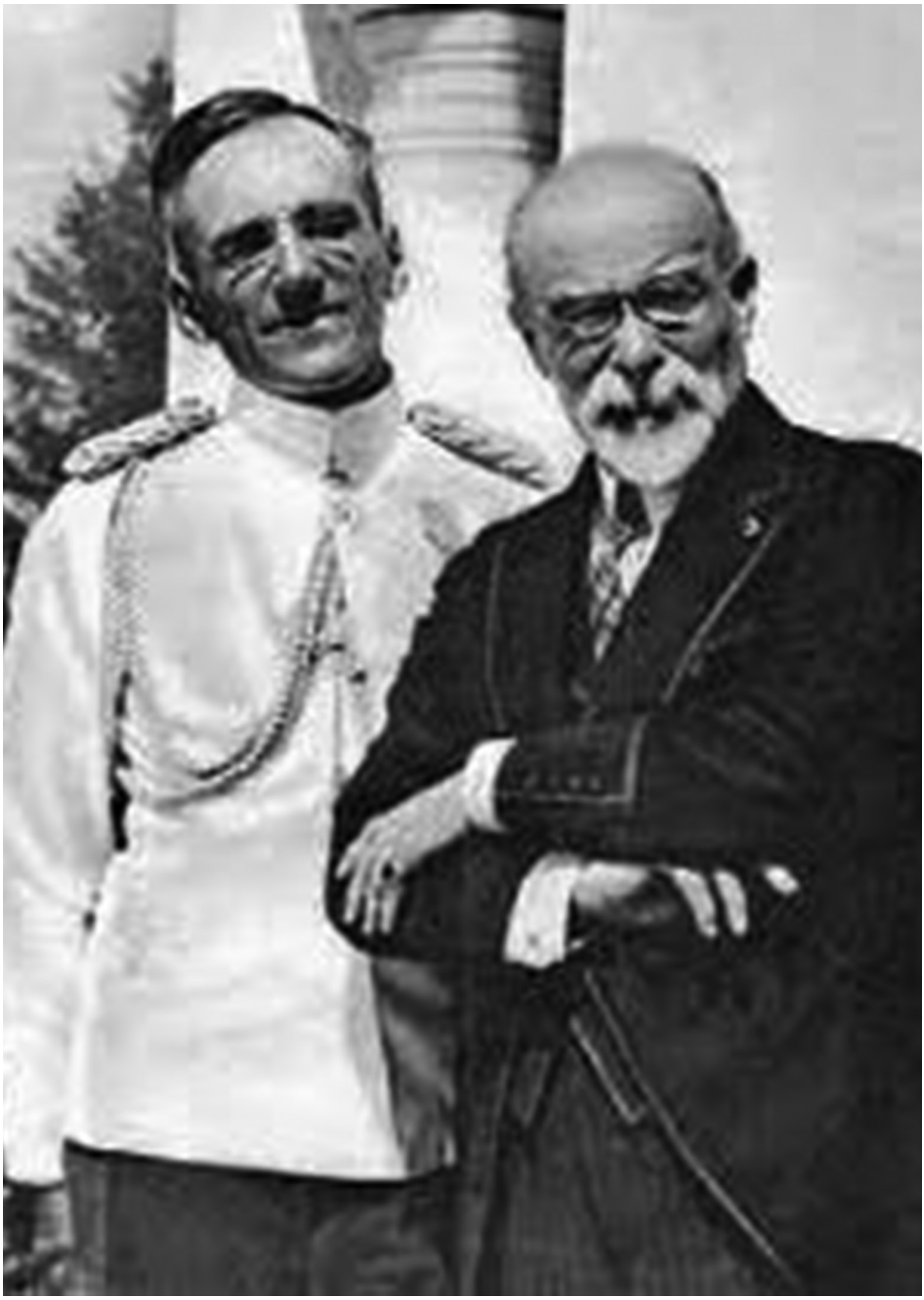
[829] DBFP, 1919–1939, Second Series. Vol. XII, *European affairs August 1934 – April 1935*, Her Majesty's Stationery Office, London 1972, 120–122.

[830] Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Otokar Keršovani, Rijeka 1972, 69.

[831] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 640–641.

да побољшамо односе са нашим суседима преко Снежника док они буду дозвољавали да и даље бесне увреде које нас поїађају у најосетљивији део нашеї меса… Ипак, ми који осећамо и који јесмо јаки нудимо још једанпут могућност за споразум, који би у свим својим ґраницама био тачно прецизиран, нагласио је Мусолини.[832]

[832] *Политика*, бр. 9479, 7. октобар 1934, 3.

Краљ Александар и Луј Барту у Београду

НА ПОДЛО ПИТАЊЕ ИТАЛИЈАНСКОГ ЛИСТА »САН МАРКО«

Одговор јунацима са Капорета

Насловна страна листа *Време* од 9. септембра 1934. године

Испод фотографије је текст: *У недостатку ратне славе*

ОДЛУЧУЈУЋИ ДОГАЂАЈ

Као потомак две српске народне династије, краљ Александар је од својих предака наследио многе врлине, али и мане. Истрајност, неустрашивост и срдитост Карађорђевића, уз мудрост и осветољубивост Петровића, преплитале су се у његовој личности. Тешки услови живота и искушења у дечаштву и младости, допринели су прераном сазревању и значајно утицали на формирање његовог карактера. *Упркос наглашеном смислу за хумор, он оставља утисак као да никада није био млад*, приметио је једном приликом британски посланик у Београду, Невил Хендерсон.[833] Александар је рођен 17. децембра 1888. године на Цетињу. Имао је тек петнаест месеци када му је умрла мајка Зорка, ћерка краља Николе I Петровића, а шест година када се са оцем Петром и братом Ђорђем преселио у Женеву. Породица претендента на српски престо, Карађорђевог унука Петра Карађорђевића, у Женеви је живела у оскудици. Александар се школовао у грађанској школи у Женеви и правној школи *Правоведение* у Петрограду. Имао је петнаест година када је његов отац Петар, ступио на српски престо. Две године потом, Александар је упућен на школовање у елитни пажевски корпус у Петроград. Имао је двадесет једну годину када се вратио у Србију да би заузео место наследника престола уместо свог старијег брата Ђорђа. Са непуне двадесет четири године преузео је команду над српском Првом армијом у Првом балканском рату, а са двадесет пет се вратио у Београд овенчан победничком славом. Регент Краљевине Србије је постао са двадесет шест година и исте године стао на чело српске војске у Великом рату. Александар се није истицао као војсковођа, али је умео да препозна војничке геније, војводе Путника, Степановића и Мишића, и пружи им пуну подршку. За његово име се нису везивали ни јуначки подвизи на

[833] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 87.

бојном пољу, али током страшних искушења Великог рата ни у једном тренутку Александар није напустио своју војску и свој народ. Иако нарушеног здравља, трудио се да се у служењу отаџбини не разликује од обичних српских војника. Српска књижевница Исидора Секулић је оставила потресно сведочанство о Александровом уласку у ослобођени Београд 9. новембра 1918. године: *…Испред свих, одређено издвојен, млад и не млад официр, сам. Шињел тежак, неиспеглан, не лежи на телу; чизме грубе; капа стара; руке без рукавица; а на лицу, потавнелу лепом лицу, израз човека измучена и узбуђена, човека танких живаца која узбуђење може сјајно да мучи, и мучећи га да му још задуго даје снагу хода, мисли и говора… Александар не изгледа баш најбоље… мученик наш… понос наш…*[834] Схвативши да силе победнице у Великом рату неће дозволити проширење Србије на српске етничке територије Хабзбуршке монархије, Александар је прихватио идеју да српско национално уједињење реализује стварањем јужнословенске државе. Брзо се уверио да је ову државу било лакше замислити, него остварити. Након што је, после смрти краља Петра I Карађорђевића, ступио на престо, суочио се са бројним изазовима. Изузетно интелигентан, свестрано образован, неустрашив и одговоран, радио је и живео као војник на бранику своје отаџбине. Увек је поштовао дато обећање и био или одани пријатељ или отворени непријатељ.[835] Бескомпромисно се разрачунао са унутрашњим непријатељима југословенског јединства и средио прилике у земљи. Истовремено, захваљујући његовој дипломатској акцији, Југославија је разбила *гвоздени обруч* који је око ње поставила фашистичка Италија и, по оцени британског посланика у Београду, постала водећа сила на Балкану и у оквиру Мале антанте.[836] *Унутар земље краљ Александар је држао све конце… он је владао овим метежом захваљујући чврстој вољи, узвишеним идеалима и својим огромним престижом суверена, који је био велики током рата и подједнако велики у миру*, писао је француски посланик у Београду, Нажјар.[837] *Ако је икад било примера да ланац зависи од једне карике, онда је то у случају Југославије и њеног*

[834] Исидора Секулић, „Један историски тајац", *Политика*, Божићни број 1941, 6. јануар 1941, 5–6.

[835] DBFP, 1919–1939, Second Series, Vol. XII, *European affairs August 1934 – April, 1935*, Her Majesty's Stationery Office, London 1972, 120–122.

[836] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 148.

[837] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 878–879.

краља, сматрао је британски посланик Хендерсон,[838] а истоветну процену имали су и они који су планирали да разбију Југославију.

Краљ Александар се нерадо одлучио за пут у Француску. *Волео бих да сам се већ вратио*, рекао је кнезу Павлу пред полазак.[839] Знао је да ће у Паризу бити изложен притисцима да прихвати Бартуове захтеве и био уверен да се у Риму кују завере против њега. Карађорђевом потомку, међутим, није било својствено да избегава обавезе или узмиче пред опасношћу. Његови саборци из балканских и Великог рата су добро знали да се Александар никада није крио, ни себе штедео. Вече пред полазак на пут, разговарао је са кнезом Павлом и његовом супругом, кнегињом Олгом, која му је предложила да са собом понесе панцирни прслук. Насмејао се и рекао: *За Буγарску, да, али сиγурно не за Француску.*[840] Иако исцрпљен болешћу и обузет црним слутњама, одлучио је да отпутује у Француску са чврстом намером да сачува француско-југословенско савезништво. Није желео да омета зближавање Француске са Италијом, али ни да пристане да то буде на штету југословенских интереса.[841] *Французима смо много дужни, али нисмо, нити желимо бити њихов Мароко, а нити средство за њихове комбинације*, поверио се вајару Ивану Мештровићу.[842] У свечаној генералској униформи и са француским часописом *Ревија два света (Revue des Deux Mondes)* испод руке, краљ Александар је у вечерњим часовима 4. октобра 1934. године, из двора на Дедињу кренуо на своје последње путовање.[843] У пратњи краљице Марије, кнеза Павла, кнегиње Олге и других званичника, дворским возом је отпутовао у Косовску Митровицу, одакле је сутрадан аутомобилом допутовао у луку Зеленика. Било је предвиђено да краљ у пратњи краљице Марије у Француску отпутује југословенским ратним бродом *Дубровник.* Због лоших временских услова у последњем тренутку краљица Марија је одустала од путовања бродом и на пут у Францу-

[838] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 80.

[839] Клод Елан, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, Ново дело, Београд 1988, 154.

[840] Нил Балфур, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Литера, Београд 1990, 60.

[841] Клод Елан, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, Ново дело, Београд 1988, 152–156.

[842] Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb 1969, 228.

[843] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 878–879.

ску кренула специјалним возом. Краљ Александар је остао при одлуци да путује бродом, па је *Дубровник* 6. октобра 1934. године, испловио према Марсеју.[844]

После Оребовог покушаја у Загребу и претњи смрћу које је усташка штампа упућивала краљу Александру, југословенска полиција је проценила да је ова посета високоризична, па је од француских власти тражила предузимање посебних мера безбедности.[845] Међутим, осим упозорења да постоји могућност атентата, југословенска страна није француској полицији доставила друге податке.[846] И Нажјар је 18. септембра 1934. године указао Бартуу на неопходност да француска полиција предузме *специјалне мере* током краљеве посете,[847] а на могућност атентата на краља Александра у Француској, своје претпостављене је упозорио и француски војни аташе у Београду, потпуковник Бетуар (Bethouard).[848]

Придајући велики значај овој посети, француска влада је настојала да пре *деликатних преговора*, импресионира краља Александра спектакуларним дочеком. Предвиђено је да му у Марсеју добродошлицу

[844] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 296–298.

[845] Тврдње да је југословенска полиција располагала конкретним подацима о припремама за атентат на краља Александра нису поткрепљене веродостојним документима. Настојећи да прикрије бројне пропусте које је направио на праћењу активности усташке организације, Владета Милићевић је у својим каснијим писаним и усменим казивањима тврдио да је правовремено сазнао *детаље организовања марсејског атентата*. Међутим, у извештају о свом раду на обезбеђења краљеве посете Француској, који је 23. октобра 1934. године доставио југословенском посланству у Паризу, Милићевић није навео да је имао ове *детаље*, нити да их је саопштио француској полицији. Изнео је да је неколико дана пре краљевог доласка у Марсеј, одговорним особама у француском Министарству унутрашњих послова само саопштио да *ми имамо обавештења да хрватски бандити, односно Павелић, припремају атентат на Њ. вел. краља* (Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 177). После деконспирације Јелке Погорелец и Петра Грубера, једини Милићевићев сарадник међу водећим личностима усташке организације био је Анте Бубало. У време припрема атентата на краља Александра, међутим, Бубало је живео у Немачкој и није имао сазнања о томе (Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 71).

[846] Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 71.

[847] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 497.

[848] Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934- L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 39.

пожели бројна делегација француских званичника на челу са министром спољних послова Лујом Бартуом, министром морнарице Франсоа Пјетријем (Francois Pietri) и чланом Високог ратног савета, генералом Жозефом Жоржом (Alphonse Joseph Georges), који је био одређен да буде краљев лични пратилац током ове посете.[849] За протокол је било задужено француско Министарство спољних послова, а о безбедности је бринула Дирекција националне безбедности француског Министарства унутрашњих послова, у сарадњи са локалном полицијом. За организацију и спровођење мера безбедности непосредно је био задужен Шарл Систерон (Charles Sisteron), генерални контролор у Дирекцији националне безбедности који је руководио сектором за обезбеђење страних званичника током посета Француској. Систерон је био директно подређен директору Националне безбедности Жану Бертоану (Jean Berthoin).[850] Са југословенске стране за организацију краљеве посете било је задужено југословенско посланство у Паризу на челу са послаником Мирославом Спалајковићем. Са истим задатком 7. октобра 1934. године, у Француску је, са неколицином сарадника, допутовао и маршал југословенског двора Александар Димитријевић. Ради помоћи француској полицији на обезбеђењу краљеве посете, почетком октобра 1934. године, у Париз је стигла и југословенска полицијска делегација коју је предводио инспектор Министарства унутрашњих послова Живојин Симоновић. У делегацији је био и Владета Милићевић.[851]

Планом посете је било предвиђено да се краљ око 16 часова искрца на Белгијском кеју у Старој марсејској луци и да га тамо дочекају Барту и други званичници. Током четворочасовног задржавања у Марсеју, краљ је у пратњи домаћина, требало да се аутомобилом провезе марсејским улицама до споменика посвећеног војницима погинулим на Солунском фронту и тамо положи венац, потом посети Префектуру и око 20 часова возом отпутује у Париз.[852] Међутим, у планирању и реализацији мера безбедности направљени су крупни пропусти. Систерон је игнорисао упозорења југословенских званичника, али и анонимне дојаве које је добила француска полиција. У једном анонимном писму послатом из Париза, 6. октобра 1934. године полиција је упозорена да

[849] Исто, 54.

[850] Исто, 32–33, 333; François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 89.

[851] Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 34.

[852] Исто, 37.

је лице које користи пасош на име Мални (Malny), ушло у Француску са намером да изврши атентат на југословенског краља.[853] Заиста, тих дана у Паризу је боравио атентаторски тим, међу којима је био и Мијо Краљ, који је користио лажну путну исправу на име Силвестер Мални. Када му је на састанку одржаном 9. октобра 1934. године у марсејској префектури указано на ове дојаве, Систерон је, позивајући се на своје *искуство*, рекао да се по анонимним дојавама никада не поступа, јер их *уплавном пишу луди људи*.[854] Поред тога, дан пре краљевог доласка, југословенска страна је француској полицији предала и двадесетак фотографија усташких и терориста ВМРО-а, који би могли покушати атентат на краља Александра. Међу њима била је и фотографија особе која ће 9. октобра 1934. године убити југословенског суверена.[855] Тако је, чудним стицајем околности, француска полиција унапред имала сазнања о лажном имену једног и фотографију другог терористе који су 9. октобра допутовали у Марсеј са намером да лише живота југословенског краља. Француска полиција је направила пропуст и јер је у склопу превентивних мера вршила контролу гостију у хотелима само у Марсеју, али не и у околним местима. Такође, првобитним планом посете, било је предвиђено да се краљ Александар и Барту провезу улицама Марсеја у затвореном аутомобилу. Дан пре краљевог приспећа у Марсеј, по Бартуовом предлогу, како би окупљени грађани *могли јасно видети краља*, за ту намену је одабран аутомобил делаж Д-8, црне боје, са отвореним кровом изнад задњих седишта.[856] Са сличним образложењем, по Систероновом налогу, дванаест полицајаца на мотоциклима који су требали да штите бочне стране атомобила у коме су били краљ Александар и Барту, распоређени су на друга места у поворци.[857] Систерон је одлучио да уместо њих бочне стране аутомобила штите два официра на коњима. Планом је било предвиђено и да краљеву посету Марсеју обезбеђује око 1.200 униформисаних полицајаца, 190 полицијских и

[853] Исто, 38–39.

[854] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 71.

[855] Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 39.

[856] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 68.

[857] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 108; Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 130.

агената Националне безбедности из Париза, 120 жандара и 48 коњаника.[858] Планирано је да униформисани полицајци формирају кордон уз тротоар дуж авеније Канебијер којом је требала да прође свечана поворка. Полицајци су требали да буду међусобно удаљени око два метра и да лицем буду окренути према окупљеној маси, како би могли уочити сумњиве особе. Међутим, испоставило се да је током проласка свечане колоне авенијом Канебијер, размак између полицајаца у кордону био око 6 и више метара.[859]

У поподневним сатима 9. октобра 1934. године, више хиљада људи се окупило наспрам Старе луке у Марсеју и дуж авеније Канебијер да би поздравило југословенског краља. Праћен француским ратним бродовима са којих су одјекивале топовске салве добродошлице, *Дубровник* се око 15.30 часова усидрио испред марсејске луке. Министар Пјетри се укрцао на *Дубровник*, у име председника Француске Републике пожелео добродошлицу краљу и замолио га да се искрца. У пратњи Пјетрија и министра Јевтића, у свечаној адмиралској униформи Југословенске ратне морнарице и лентом француске Легије части преко груди, краљ Александар је у 16.02 часова ступио на француско тло. На Белгијском кеју добродошлицу су му пожелели Барту и други француски званичници.[860] *Срећан сам што сам у Француској*, рекао је краљ Александар одговарајући на Бартуове речи добродошлице.[861] Клицање окупљених за кратко је прекинуло интонирање Марсељезе. Из непознатог разлога, војни оркестар није одсвирао и југословенску химну.[862] После смотре почасног вода француске војске, краљ Александар и Барту су сели на задње седиште делажа, а испред, на преклопно седиште, лицем окренут према Бартуу, сео је генерал Жорж. Аутомобилом је управљао полицијски возач Фоасак (Paul Foissac), а на месту сувозача био је полицијски агент Бертелеми (Henri Barthelemy), који је Фоасаку наредио да не сме

[858] François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 115.

[859] *Le Télégramme des Vosges*, 3 novembre 1934, 4; Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 58.

[860] *Политика*, бр. 9482, 10. октобар 1934, 3.

[861] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 84.

[862] Frédéric Monier, *L'attentat de Marseille (9 octobre 1934): régicide et terrorisme dans les années trente, La Révolution française* [En ligne], 1/ 2012, mis en ligne le 21 mars 2012, consulté le 30 avril 2019. URL: http://journals.openedition.org/lrf/461; DOI: 10.4000/lrf.461.

прекорачити брзину од пет миља на час.[863] Испред Старе марсејске луке је формирана свечана поворка коју је предводио аутомобил са обезбеђењем. Возило у коме су били Бертоан и Систерон пратио је вод коњаника у свечаним униформама, а иза је био аутомобил са краљем и Бартуом, који су са бочне стране обезбеђивала само два коњаника. Следио је аутомобил са министрима Јевтићем и Пјетријем, а иза су била возила са другим званичницима. Док се поворка формирала, више фоторепортера је, услед пропуста обезбеђења, успело да приђе до возила у коме су били краљ и Барту.[864] После неколико минута, поворка је кренула авенијом Канебијер дуж које се на тротоарима тискала маса окупљеног света. У отвореном аутомобилу, који се кретао брзином испод осам километара на час, без бочног обезбеђења и одговарајућег полицијског кордона, југословенски владар је био потпуно незаштићен. Полицајци у кордону су знатижељно проматрали поворку, а не окупљене, тако да нису правовремено уочили ни зауставили човека који је у тренутку када се поворка налазила испред зграде марсејске берзе, истрчао из масе окупљених. Претрчао је неколико метара, наскочио на степеник аутомобила и из непосредне близине испалио више хитаца у краља и његове сапутнике. Према речима савременика, *да је убица хтео, могао је краља заклати или рукама задавити, тако му је близу пришао.*[865] Возач је зауставио аутомобил и покушао да одгурне атентатора. Генерал Жорж је такође покушао да савлада атентатора, али се овај отргао и пуцао у њега. Полицајац Гали (Célestin Galy) који је био у близини је притрчао и насрнуо на убицу, али му је овај пуцао у груди.[866] Један од коњаника, пуковник Жил Пиоле (Jules Piollet), успео је да умири коња и да са два ударца сабљом обори атентатора. Маса света, која је прошавши полицијски кордон похрлила према краљевом аутомобилу, масакрирала је онесвешћеног убицу. Док су француски полицајци и агенти насумично пуцали, а окупљени панично бежали, аутомобил са краљевим телом је више минута *био препуштен морбидној радозналости фотографа.*[867] Министар Јевтић и управник Двора пуковник

[863] Stephen Graham, *Alexander of Jugoslavia-Strong Man of the Balkans*, Cassell and Company, London 1938, 52.

[864] *Политика*, бр. 9956, 8. фебруар 1936, 1.

[865] Kosta St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba 1876–1935*, knj. 5, Williams, Lea & Co, London 1960, 42.

[866] *Правда*, бр. 10774, 31. октобар 1934, 1.

[867] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 53–59.

Јован Павловић су успели да се пробију до делажа. Јевтић је ускочио у аутомобил и дозивајући краља раскопчао му крваву униформу.[868] Краљ је потом пребачен у Префектуру, где је неколико француских лекара безуспешно покушавало да му укаже помоћ. Погођен са два метка,[869] краљ Александар је, не долазећи свести, преминуо у 16.45 часова.[870] Барту је био рањен у десну руку испод лакта и успео је да изађе из аутомобила.[871] Захваљујући помоћи једног полицајца, пребачен је у болницу, али је услед губитка крви и неадекватне лекарске интервенције преминуо у 17.40 часова. Тешко рањени генерал Жорж је приватним аутомобилом пребачен у болницу где је хитно оперисан. Иако погођен са четири пројектила, генерал је преживео. Током драматичних догађаја на авенији Канебијер, рањено је још десетак особа, од којих су три преминуле. Полицајаци су унакаженог атентатора, који је био у бесвесном стању, пренели до оближњег полицијског киоска, а потом у зграду марсејске службе безбедности где је истог дана око 19 часова, не долазећи свести, преминуо.[872]

У возу којим је стигла у Лион, краљици Марији је у вечерњим сатима 9. октобра 1934. године, вест о краљевој погибији саопштио министар Двора Милан Антић. Скрхана болом задржала је присебност. *Умро је на дужности, а то је смрт које је он достојан*, кратко је изговорила краљица.[873] Следећег дана је допутовала у Марсеј, поклонила се краљевим сенима и испратила његове посмртне остатке који су бродом *Дубровник* отпремљени у домовину. Потом је отпутовала у Париз да сачека сина, новог југословенског краља Петра II, који је стигао из Велике Британије где је био на школовању. Краљица мајка и *краљ дечак* су, потом, из Париза возом отпутовали у Београд.

[868] Француска штампа је, позивајући се на Јевтића, известила да су краљеве последње речи биле: *Чувајте француско-југословенско пријатељство* (*Le Temps*, 11 octobre 1934, 1). Југословенске новине су објавиле да је краљ на самрти Јевтићу рекао: *Чувајте Југославију… пријатељство Француске* (*Политика*, бр. 9486, 14. октобар 1934, 6). По каснијој Јевтићевој тврдњи, краљеве последње речи биле су: *Чувајте ми Југославију!* Наравно, радило се о пропагандној измишљотини. Након што је погођен, краљ Александар је био у бесвесном стању све док није преминуо.

[869] *Политика*, бр. 9878, 19. новембар 1935, 2.

[870] *Политика*, бр. 9482, 10. октобар 1934, 3.

[871] *Политика*, бр. 9878, 19. новембар 1935, 2.

[872] François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 107.

[873] Клод Елан, *Живот и смрт краља Александра I краља Југославије*, Ново дело, Београд 1988, 166–167.

У поподневним сатима 9. октобра 1934. године, министар Јевтић је вест о смрти краља Александра телефоном саопштио кнезу Павлу и председнику владе Николи Узуновићу. Француско министарство спољних послова је истог дана у 17.40 часова проследило телеграм свом посланству у Београду, са налогом да југословенским властима хитно и званично саопшти да је краљ Александар услед рањавања преминуо.[874] Исте вечери, уз присуство кнеза Павла, управника града Београда Манојла Лазаревића, команданта Краљеве гарде Петра Живковића и првог краљевог ађутанта генерала Милана Јечменића, председник владе Никола Узуновић је отворио тестамент краља Александра. Одржана је хитна седница владе на којој је прочитан тестамент којим су, услед малолетства краља Петра II, за намеснике одређени кнез Павле, министар просвете др Раденко Станковић и бан Савске бановине др Иво Перовић. Влада је прогласила државну жалост до 9. априла 1935. године и донела одлуку о предузимању ванредних мера безбедности.[875] Сви дневни листови у земљи су 10. октобра 1934. године на насловној страни објавили *Проглас владе југословенском народу* о погибији краља Александра и ступању на престо Петра II Карађорђевића.[876] *Београд се јутрос пробудио уз црне заставе које су окачене на прозоре свих кућа. Вест о краљевој смрти синоћ је била позната само неколицини. Јутрос су масе сазнале за несрећу која их је снашла. Све банке и продавнице су затворене*, известио је своје министарство отправник послова Француске амбасаде у Београду.[877] Присећајући се реакција које је у Београду изазвала вест о убиству краља Александра, Хендерсон је почетком 1935. године написао: *Потрес који је нација доживела био је тако дубок, њен гнев и жеља за осветом тако велики, да се данас дивим како је уопште било могуће обуздати је.*[878] Иако су се ширили гласине о италијанској одговорности за атентат, југословенска штампа, по налогу владе, у том контексту није помињала Италију. Међутим, истог дана када је објављена вест о атентату у Марсеју, одржане су спонтане антиталијанске демонстрације у Београду, Љубљани, Сплиту, Сарајеву и другим југословенским градо-

[874] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 682.

[875] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 312–316.

[876] *Политика*, бр. 9482, 10. октобар 1934, 1.

[877] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 694.

[878] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 226.

вима.[879] По извештају који је Умилта послао Мусолинију, вест о краљевој погибији је у Загребу примљена без много туге. *Тек по нека кућа је истакла црну заставу и то по налогу полиције; све су радње отворене, а веома ретке су оне које имају траке од црног платна у излозима; само у главној улици неке радње имају у излогу портрет покојног краља између две свеће*, известио је италијански конзул. Изнео је и да су руководиоци хрватске коалиције саветовали својим присталицама да остану мирни, *како се не би повећао број жртава и хапшења*.[880] За то време, Мачек се као затвореник налазио у болници у Загребу. Лекару Луји Талеру који га је наговарао да краљици упути телеграм саучешћа, рекао је да је он *против терористичких аката сваке врсте*, да искрено саосећа са краљевском породицом, али да *не може и неће да шаље формално саучешће које би се са политичког гледишта могло лоше протумачити*.[881]

Поводом трагичних догађаја у Марсеју, у вечерњим часовима 9. октобра 1934. године под председавањем премијера Гастона Думерга (Gaston Doumergue), одржана је ванредна седница француске владе са које је упућен проглас француском народу: *Француска влада са болом објављује народу да је убиство Њ.В. Краља Југославије извршено у тренутку када је дошао да пренесе француском народу сведочанство љубави и верности југословенског народа… Поред краља Александра смртно је погођен и господин Луј Барту, министар спољних послова. У трагичном болу који их уједињује, два народа ће саосећати више него икада у заједници срца и мисли*.[882] Француска влада је прогласила једномесечну националну жалост за војску и морнарицу. Само дан после марсејске трагедије уследио је скандал који је приморао француску владу да интервенише. Наиме, у појединим париским биоскопима почело је приказивање филма о атентату у Марсеју. Сниматељ филмског журнала Едмонд Даскомб (Edmond Brooks Dascomb) је снимио краљево искрцавање, сам атентат, агонију југословенског суверена, паничну реакцију полиције и неред који је наступио. С обзиром на то да је филм био прворазредно сведочанство о тешким безбедносним пропустима француске полици-

[879] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 38; DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 692.

[880] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 43–44.

[881] Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, knjiga I, Liber, Zagreb 1974, 155–157.

[882] *Политика*, бр. 9482, 10. октобар 1934, 5.

је, влада је одмах забранила његово приказивање.[883] Међутим, филм је приказиван у другим европским земљама и Сједињеним Америчким Државама. Имао је два посебно заинтересована гледаоца: Мусолинија и Хитлера. У данима непосредно после атентата, Мусолини је филм гледао по три пута дневно, а његов зет Галеацо Ћано (Galeazzo Ciano), члан Великог фашистичког већа који ће 1936. године преузети вођење италијанске спољне политике, после гледања филма је прокоментарисао: *Видећемо да ли ће Југославија издржати ударац.*[884] Сцене неорганизованости, паничне реакције француске полиције и хаоса који је наступио после атентата, оставиле су јак утисак на Хитлера. Закључио је да француска држава није тако организована и јака како је до тада мислио.[885] Догађаји у Марсеју су изазвали огорчење француског јавног мњења. Штампа је једнодушно осудила *гнусни злочиначки атентат*, величала краља Александра и Бартуа и констатовала да су у Марсеју направљени озбиљни безбедносни пропусти. Нису изостали ни коментари да би безбедност поворке била далеко већа да је француска влада тај посао поверила марсејским гангстерима. Поједини листови су поставили и питање: *Да ли су терористи имали саучеснике у самом срцу француске полиције?*[886] Под притиском јавног мњења, француски министар унутрашњих послова Албер Саро (Albert Sarraut) је 13. октобра 1934. године, сменио директора Националне безбедности Жана Бертоана, суспендовао руководиоца Сектора за обезбеђење страних званичника Шарла Систерона и префекта департмана Буш ди Рон Пјера Жуаноа (Pierre Jouhanneaud), а потом и сам поднео оставку. За новог министра унутрашњих послова именован је Пол Маршандо (Paul Marchandeau), који је издао налог да се спроведе истрага о одговорности за

[883] Frédéric Monier, *L'attentat de Marseille (9 octobre 1934): régicide et terrorisme dans les années trente, La Révolution française* [En ligne], 1/ 2012, mis en ligne le 21 mars 2012, consulté le 30 avril 2019. URL: http://journals.openedition.org/lrf/461; DOI: 10.4000/lrf.461. Даскомб је преминуо 14. октобра 1934. године у Паризу, наводно, од последица срчаног удара (*Политика*, бр. 9488, 16. октобар 1934).

[884] Нил Балфур, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Литера, Београд 1990, 63.

[885] François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 174–175.

[886] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie,* A. Michel, Paris 1971, 137; Frédéric Monier, *L'attentat de Marseille (9 octobre 1934): régicide et terrorisme dans les années trente, La Révolution française* [En ligne], 1/ 2012, mis en ligne le 21 mars 2012, consulté le 30 avril 2019. URL: http://journals.openedition.org/lrf/461; DOI: 10.4000/lrf.461.

пропусте у организацији и спровођењу мера безбедности у Марсеју.[887] Истрага је поверена Емберу (Imbert), шефу Генералног инспектората Министарства унутрашњих послова. Ембер је извештај о резултатима истраге 2. новембра 1934. године предао Маршанду, а овај га је презентовао влади. У извештају је констатовано да марсејска полиција не сноси одговорност за пропусте у обезбеђењу, али да је префект департмана Буш ди Рон, Жуано, одговоран јер, поред осталог, за обезбеђење поворке није ангажовао додатне јединице војске. Ембер је закључио да Систерон сноси највећу одговорност за безбедносне пропусте. Као најодговорнија особа за безбедност краљеве посете Француској, он је у Марсеј стигао 1. октобра 1934. године и, након што је локалним полицијским руководиоцима издао налоге, већ следећег дана је отишао на одмор. У Марсеј се вратио тек 8. октобра.[888] Ембер је такође констатовао да је Систерон игнорисао упозорења и наредио уклањање мотоциклиста који су требали да обезбеђују бочне стране аутомобила у коме су били краљ Александар и Барту. Систеронова одговорност је *директна, тешка и трагична*, констатовао је Ембер.[889] У другом извештају који се односио на узрок Бартуове смрти, на основу балистичког вештачења, изнео је да је Барту погођен метком из пиштоља који су користили престонички агенти Националне безбедности који су, одмах након што је краљ погођен, почели да насумично пуцају. Како би избегла скандал, француска влада је овај извештај сакрила од јавности.[890] На основу Емберовог извештаја, Дисциплински савет Националне безбедности је 6. новембра 1934. године саслушао Систерона и предложио министру унутрашњих послова да га трајно и без права на пензију удаљи из Министарства унутрашњих послова, што је овај и учинио.[891]

[887] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 107; *Правда*, бр. 10758, 15. октобар 1934, 7.

[888] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 108.

[889] *Политика*, бр. 9506, 3. новембар 1934, 2; *Le Télégramme des Vosges*, No. 5664, 3 novembre 1934, 4; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 108.

[890] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 109.

[891] Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 289.

Међу првим страним посланицима у Београду који су кнезу Павлу изразили саучешће поводом смрти краља Александра, био је италијански посланик Гали. У извештају који је 10. октобра 1934. године упутио Сувичу, поред осталог је написао: *Био је* (кнез Павле) *ганут због мог корака и замолио ме је да Вашој Екселенцији и Његовој Екселенцији шефу владе која лично познаје, пренесем његову дубоку захвалност за италијанске изразе саучешћа.*[892] У извештају Сувичу, Гали је, међутим, прећутао садржину разговора који је заиста водио са кнезом Павлом, а о чему је Нажјар 14. октобра 1934. године обавестио новог француског министра спољних послова Пјера Лавала (Pierre Laval). По Нажјаровом извештају, Гали је кнезу Павлу у поверењу рекао да италијанско посланство у Београду *већ неколико година указује Дучеу на узалудност његових напора да разбије Југославију*, али да је овај то упорно игнорисао. Нажјар је посебно нагласио Галијеве речи да су у италијанском Министарству спољних послова *југословенски послови* поверени *раним фашистима*, *Данунцијевим присталицама и појединим италијанизованим Словенима, попут Сувича*, *који претераном ревношћу карактеристичном за неофите, покушавају да докажу жар свог италијанског патриотизма.* По њиховим саветима, нагласио је Гали, Мусолини *наставља да замишља да може да искористи сваће различитих грана југословенске породице и истрајава у давању директива штампи и другим италијанским службама у правцу ове политике без будућности.*[893] Ако је судити по Нажјаровом извештају, Гали је увијено, али ипак довољно јасно, кнезу Павлу указао на позадину и налогодавца марсејског злочина. За то време, Мусолини је играо своју дволичну игру. Председнику југословенске владе Узунововићу је 10. октобра 1934. године упутио телеграм саучешћа: *Трагичан нестанак Узвишеног Владара Југославије као жртва толико одвратног атентата, изазвао је одјек болне индигнације италијанског народа који дели осећања жалости југословенског народа. Изволите примити, Господине Председниче, изразе најживљег и дубоког саучешћа фашистичке владе и мог личног.*[894] Фашистички диктатор је наредио и да италијански ратни бродови у знак почасти један део пута прате *Дубровник* који је у домовину носио тело краља Александра. За то време, припадници усташке организације у Италији су славили. Након што

[892] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 38–39.

[893] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 733.

[894] *Политика*, бр. 9483, 11. октобра 1934, 14.

су на радију чули вест о убиству југословенског краља, припадници усташке формације у Фонтекиу су се веселили до касно у ноћ, певајући *патриотске песме*.[895] И хрватски емигранти у Задру су поводом убиства краља Александра организовали прославу. Италијанске власти су је прекинуле тек када се *весеље* отргло контроли.[896] Радовао се и Еугенио Козелски. У *опскурном писму* које је 10. октобра 1934. године из Париза послао Мусолинију написао је да је, сазнавши за убиство југословенског суверена, *осетио како му тло гори под ногама*.[897] Одушевљење није скривао ни Паоло Кортезе. Само дан после атентата у Марсеју, усхићено је саопштио Помпеу Алоизију да ће *данас или сутра почети покрети у Хрватској… Кортезе сматра да ће започети распад југословенске краљевине*, записао је Алоизи у свом дневнику.[898] Несумњиво је да је и Мусолини имао иста очекивања. У данима непосредно после марсејске трагедије, уследили су покрети италијанских трупа према југословенској граници, италијанске радио-станице су извештавале о нередима и почетку распада Југославије, а у Задру су се појавиле сребрене кованице од 5 куна са натписом *За независну државу Хрватску*.[899] Међутим, очекивана побуна је изостала, а пасивност хрватске коалиције поново је разочарала фашистичког диктатора и његове сараднике. Тим поводом, Гали се 15. октобра 1934. године личним писмом обратио Мусолинију. С приметном дозом тријумфа констатовао је: *Да је у Хрватској постојало револуционарно расположење, при првом попуштању ланца који Хрвате држи у покорности оно би експлодирало. Али, као што сам већ пуно пута поновио Вашој Екселенцији, тога нема.* На маргини овог писма Мусолини је написао: *У сеф*.[900] Највероватније је тек тада схватио да Мачек и његови страначки сарадници нису намеравали да покрену побуну, већ су провоцирали италијанско-југословенски ратни сукоб како би, после очекиване италијанске победе, без много жртава, остварили хрватску независност. Проницљиви Гали га је правовремено упо-

[895] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 82.

[896] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 47.

[897] Jerzy W. Borejsza, *Il fascismo e l'Europa orientale: dalla propaganda all'aggressione*, Laterza, Roma-Bari 1981, 197.

[898] Baron Aloisi, *Journal (25 juillet 1932-14 juin 1936)*, Plon, Paris 1957, 226.

[899] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 727–728, 793–794.

[900] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 53–59.

зорио: *Све се своди на италијанску жртву и ризик.*[901] Поред изостанка хрватске побуне, италијански диктатор је био разочаран и чврстим ставом у погледу очувања Југославије, који су после атентата у Марсеју заузеле владе Велике Британије и Француске. Између осталог, британски министар спољних послова Џон Сајмон је у говору који је одржао 19. октобра 1934. године у Нортемптону посебно нагласио да је *очување Југославије од виталног интереса за Европу.*[902]

У зору 14. октобра 1934. године, у пратњи француских разарача, *Дубровник* је носећи тело краља Александра упловио у сплитску луку. Након што је државна делегација Краљевине Југославије преузела краљево тело, одржано је опело. Ковчег са краљевим посмртним остацима је потом Дворским возом преко Загреба превезен у Београд. Док је краљев ковчег био изложен на железничкој станици у Загребу, поред њега су, према новинским извештајима, прошле десетине хиљада људи одајући почаст југословенском суверену.[903] Дворски воз са краљевим телом у Београду је дочекало преко сто хиљада људи. Ковчег је пренет у Стари двор, а 16. и 17. октобра поред њега је, одајући пошту југословенском краљу, прошла непрегледна маса људи. Ујутру, 18. октобра после опела у Саборној цркви, посмртни остаци краља Александра су у пратњи краља Петра II, краљице Марије, кнеза Павла, југословенских и бројних страних званичника, пренети до срца Шумадије и сахрањени у цркви *Светог Ђорђа* на Опленцу. На улицама Београда и дуж пута од Младеновца до Тополе хиљаде људи се клечећи опраштало од свог краља.[904] *У Београду, за време преноса посмртних остатака од Саборне цркве до железничке станице, призори су били потресни. Људи, жене, деца, војници, полицајци, сви су плакали док је ковчег пролазио поред њих, већина их је клечала, а градом су се непрестано чула нарицања окупљене масе.*[905] Југословенске власти нису испоштовале жељу краља Александра изражену у личном тестаменту да његова сахрана буде скромна, чисто војничка и без странаца.[906] Руковођене политичким интересима, користећи снажне емоције које је изазвао марсејски злочин, оне су краљеву

[901] DDI, Settima serie, vol. XIII, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989, 846–850.

[902] Исто, 882–884.

[903] *Политика*, бр. 9488, 16. октобар 1934, 3–4.

[904] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 316–319.

[905] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 227.

[906] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 142–143.

сахрану претвориле у манифестацију југословенског јединства.[907] Међутим, како је то приметио британски посланик у Београду, *време је убрзо отупило оштрицу ових снажних емоција, које су устукнуле пред себичним амбицијама и интересима*.[908] И бројни страни званичници су присуство на краљевој сахрани користили да остваре своје политичке циљеве. Многобројна француска делегација предвођена председником Француске Републике Лебреном (Albert François Lebrun) је покушавала да поврати пољуљано поверење југословенских званичника и јавности.[909] Као лични Хитлеров представник на сахрани, Херман Геринг је театралним наступима настојао да придобије наклоност југословенског јавног мњења.[910] По оцени немачког посланика у Београду, огорченост Југословена због пропуста француске полиције на обезбеђењу краља Александра у Марсеју, допринела је да, Геринг у Београду оствари *запањујући пропагандни успех*.[911] Фашистичка влада је војводи од Сполета који је на сахрани представљао италијанског краља, поверила задатак да разговара са кнезом Павлом и прикупи друге информације о ситуацији у Југославији. У извештају који је по повратку у Рим поднео Алоизију, поред осталог је изнео да су га у Београду посебно изненадиле *савршена организација полицијске службе и дубока и једногласна… жалост становништва*.[912] Док су југословенски и страни званичници користили сахрану као прилику да реализују своје политичке циљеве, француски истражни органи су уз помоћ југословенске полиције настојали да расветле заверу за убиство југословенског суверена.

[907] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 824–825.

[908] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije-Globus, Beograd–Zagreb 1986, 228.

[909] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 820–821.

[910] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 68–69.

[911] AzDAP, *1918–1945*, Serie C: 1933–1937, Band III, 1 (14. Juni bis 31. Oktober 1934), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1973, 501–503.

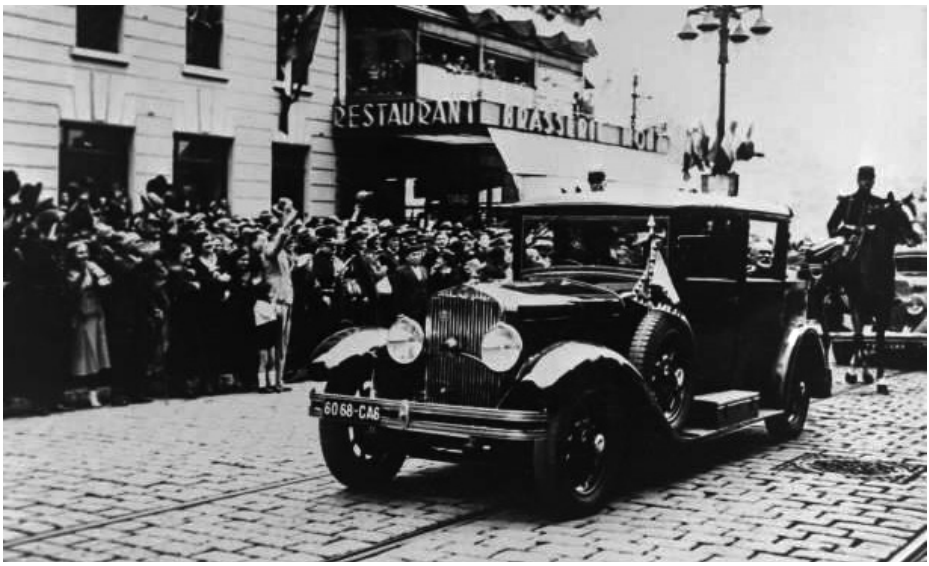
[912] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 73–74.

Дочек у Марсеју

Пре поласка свечане поворке

Аутомобил у коме се налазио краљ Александар био је потпуно незаштићен

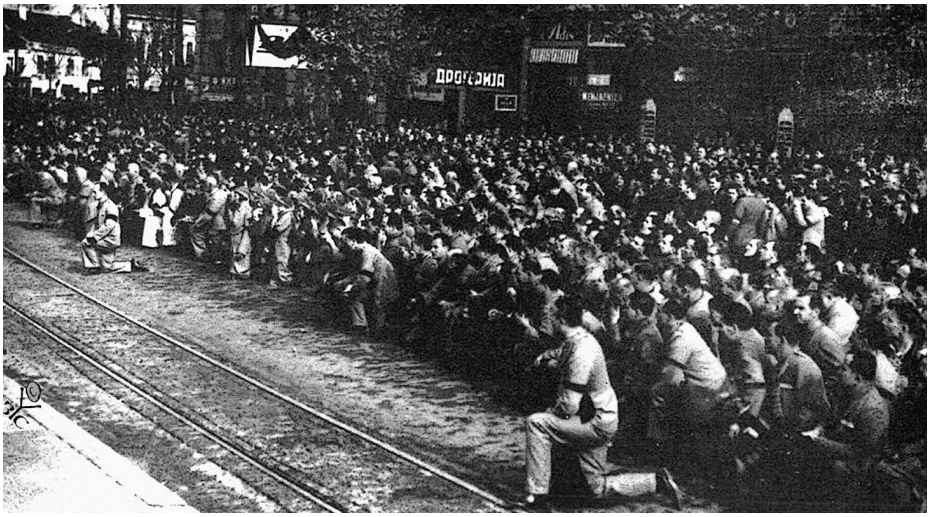
Атентатор на папучици аутомобила

Пуковник Пиоле удара атентатора сабљом

Агонија југословенског суверена

Београђани се клечећи опраштају од свог краља

Краља војника је наследио *краљ дечак*

КОНТРОЛИСАНА ИСТРАГА

Непун сат после атентата у Марсеју, директор француске Националне безбедности Жан Бертоан је руковођење полицијском истрагом о овом злочину поверио Антоану Пјеру Монданелу, генералном контролору и руководиоцу правосудне истражне полиције у Националној безбедности Министарства унутрашњих послова у Паризу. Дао му је *одрешене руке* и овластио га да ангажује све расположиве снаге француске полиције на расветљавању марсејског злочина.[913] Монданел је истрагу спроводио у координацији са истражним судијом из Марсеја Дикип де Сен-Полом (Ducup de Saint-Paul), који је водио судску истрагу о атентату. Посебно деликатан задатак имала је 9. мобилна полицијска бригада која је спроводила истрагу у Марсеју и о резултатима обавештавала Монданела и Сен-Пола.[914]

Прве информације о околностима атентата и атентатору Монданел је у вечерњим сатима истог дана добио од марсејске полиције. Саопштено му је да је атентатор, не долазећи свести, преминуо око 19 часова у згради Националне безбедности у Марсеју, те да се ради о мушкарцу старом око четрдесет година, *прилично чврсте грађе*. Поред више других повреда, атентатор је имао и две ране нанете ватреним оружјем. Један метак је прошао кроз главу, од десног ува кроз леви образ, а други је ушао у област јетре и изашао кроз грудни кош изазвавши крварење аорте.[915] Код атентатора је пронађен чехословачки пасош издат 30. маја 1934. године у чехословачком конзулату у Загребу, на име Петрус Келемен, рођен 20. децембра 1899. године у Загребу. У пасошу је била атен-

[913] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934,* https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

[914] Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 164.

[915] *Политика*, бр, 9878, 19. новембар 1935, 2.

таторова фотографија, али су марсејски полицијци проценили да је пасош фалсификован. Печат француске пограничне полиције у пасошу је потврђивао да је коришћен за улазак у Француску из Швајцарске, преко граничног прелаза Валорбе 28. септембра 1934. године. Осим пиштоља марке маузер калибра 7,63 мм који је користио у атентату, код атентатора су пронађени и пиштољ валтер ПП, калибра 7,65 мм, ручна бомба чије порекло марсејски полицајци, наводно, нису могли да утврде, компас и безмало 1700 француских франака. Полицајцима није промакло да је атентатор на руци имао тетовиран амблем ВМРО-а, лобању са укрштеним костима и ћириличним натписом на бугарском језику: *Слобода или смрт*. Полицајци су такође утврдили да је атентаторово одело било купљено у Француској, у једној од бројних продавница модне куће *Бел Жардинијер* (*La Belle Jardinière*).[916] На основу процене да је атентатор био страни држављанин и да је имао саучеснике који ће покушати да напусте Француску, по Монданеловом налогу, француска полиција је исте вечери пооштрила контроле на граници, успоставила контролне пунктове на свим путним правцима, појачала контролу путника, посебно странаца, на аутобуским и железничким станицама и лукама и почела са ригорозном контролом гостију у хотелима у целој земљи. Полицији је издато наређење да задржи све сумњиве особе и о томе хитно обавести Монданела. У циљу идентификације атентатора, Монданел се исте вечери обратио и Међународној комисији криминалистичке полиције, а од југословенских власти је затражио да провере податке из пасоша који је пронађен код атентатора.[917]

Већ следећег дана, Монданел је добио информацију да је атентатор имао најмање четири саучесника. Наиме, полиција у Марсеју је на основу серијског броја унутар поставе прслука од одела које је атентатор имао на себи, утврдила да је одело купљено у продавници *Бел Жардинијер* на тргу Клиши у Паризу. Поступајући по овој информацији, париска полиција је истог дана дошла до података да је одело продато у

[916] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934; Alexandre Guibbal, *L'assassinat du roi Alexandre I er de Yougoslavie a Marseille*, Revue internationale de criminologie et de police technique, Geneve 1955, No 1, 5; François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 107–108; Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 100.

[917] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

тој продавници 3. октобра 1934. године. Одело је купио странац који је био у друштву још четворице странаца, од којих су тројица такође купила одела. Човек који себи није купио одело је једини од ове петорице течно говорио француски и платио је рачун за одела. По његовом захтеву, продавница је одело за које су се полицајци интересовали, испоручила у париски хотел *Режина* у улици Мазагран, на име Рудолф Сук.[918] Провером у хотелу *Режина*, полиција је утврдила да су од 30. септембра до 4. октобра 1934. године у овом хотелу боравила два странца који су у регистру гостију уписани као Рудолф Сук, трговац, рођен 26. октобра 1897. године у Трсту и Ладислав Бенеш, трговац, рођен 30. јуна 1903. у Задру. Изнајмили су једну двокреветну собу, а приликом пријављивања портиру су на увид дали чехословачке пасоше. Портир хотела је полицији рекао и да су ова два госта знала тек по неку француску реч, те да их је у хотелу сваког јутра око 9 часова посећивао један млађи човек који је течно говорио француски. Према фотографији из пасоша који је пронађен код атентатора, портир је без двоумљења препознао госта који се у хотелу пријавио под именом Рудолф Сук.[919] Податак који је 10. октобра 1934. године добио од југословенског посланства у Паризу, да је пасош на име Петрус Келемен који је пронађен код атентатора фалсификован, само је допунио мозаик који је Монданел склапао.[920]

Истог дана направљен је још један значајан помак у истрази. Полицији се јавила власница хотела *Модерн* у Екс ан Провансу, граду удаљеном тридесетак километара од Марсеја, јер је на фотографији атентатора објављеној у штампи препознала једног од гостију њеног хотела. Полицији је испричала да је у поподневним сатима 7. октобра 1934. године један млађи, елегантно обучен странац, који је течно говорио француски, изнајмио две собе у хотелу. Једнокреветну собу је изнајмио за себе, а двокреветну за двојицу пријатеља, рекавши да ће они доћи касније. Легитимисао се чехословачким пасошем и у хотелској пријави навео податке о себи: Егон Крамер, трговац из Прага, рођен 30. новембра 1910. у Ријеци. Друга двојица су у хотел дошла истог дана у вечерњим

[918] Alexandre Guibbal, *L'assassinat du roi Alexandre Ier de Yougoslavie a Marseille*, Revue internationale de criminologie et de police technique, Geneve 1955, No 1, 5; Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 117; *Le Temps*, 12 octobre 1934, 2.

[919] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 117; *Le Temps*, 12 octobre 1934, 2.

[920] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

часовима у друштву особе која се представила као Крамер. Лице које је власница хотела на основу фотографије препознала као извршиоца атентата није попунило хотелску пријаву са образложењем да ће то учинити касније. Према хотелској пријави, други гост се пријавио под именом Силвестер Мални, рођен 11. фебруара 1902. године у Карловцу, по занимању трговац. Легитимисао се чехословачким пасошем издатим 7. јула 1934. године од стране чехословачког конзулата у Загребу. Према казивању власнице и особља хотела, ова три госта су 8. октобра 1934. године цео дан била одсутна из хотела. Вратили су се тек у вечерњим сатима. Лице које је користило пасош на име Крамер се потом одјавило из хотела, а друга два лица су вечерала у хотелском ресторану и потом отишла у собу. Следећег дана, 9. октобра 1934. године, око 12.45 часова, након што су ручали и попили неколико коњака, напустили су хотел. Платили су све дотадашње трошкове и закуп исте собе за ноћ од 9. на 10. октобар. Истог дана око 18.30 часова, човек који је користио пасош на име Мални се вратио у хотел, али га је око 19.00 часова поново напустио и више се није враћао.[921]

Мере које је Монданел наложио дале су резултат већ у вечерњим часовима 10. октобра 1934. године. Наиме, један таксиста је полицији у Фонтенблоу пријавио да је тог дана из Париза до Фонтенблоа довезао сумњивог странца који је слабо говорио француски. По таксистиним речима, странац је био изразито нервозан. Вожњу је платио 100 франака и дао му 50 франака бакшиша, рекавши да ће у Фонтенблоу покушати да ухвати воз за Евијан, погранични град на обали Женевског језера. Образлажући полицајцима зашто му је странац био сумњив, таксиста је поставио реторичко питање: *Зашто је платио 150 франака да би се у Фонтенблоу укрцао на воз за Евијан, када је то могао да уради у Паризу?*[922] Полицијска патрола која је упућена на железничку станицу у Фонтенблоу је од особља станице сазнала да је странац који је одговарао опису купио карту за вечерњи воз за Евијан. На себе је скренуо пажњу особља у станичном ресторану, јер је за пиво које је попио оставио неуобичајено високу напојницу. Непосредно пред полазак вечерњег воза за Евијан, око 22.15 часова, жандармеријска патрола је на перону станице у Фонтенблоу легитимисала лице које је одговарало опису сумњивог странца. Након што им је дао пасош, одгурнуо је жандаре и побегао. Претрчао је

[921] Alexandre Guibbal, *L'assassinat du roi Alexandre Ier de Yougoslavie a Marseille*, Revue internationale de criminologie et de police technique, Geneve 1955, No 1, 5; Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 123–124; *Le Temps*, 12 octobre 1934, 8.

[922] *Политика*, бр. 9492, 20. октобар 1934, 4.

преко колосека, прескочио станичну ограду и замакао у оближњој шуми. У руци изненађеног жандара остао је чехословачки пасош на име Силвестер Мални. Сви подаци у пасошу су били истоветни са подацима из регистра у хотелу *Модерн* у Екс ан Провансу. Поред тога, као и у пасошу који је пронађен код атентатора, у пасошу на име Силвестер Мални био је печат француске граничне полиције са податком да је коришћен за улазак у Француску из Швајцарске 28. септембра 1934. године, преко граничног прелаза Валорбе.[923] Полиција је недалеко пронашла и оквир са муницијом за пиштољ марке *валтер*, који је бегунцу испао током бекства. Јаке снаге полиције и жандармерије су одмах окружиле шире подручје шуме у коју је лице побегло и организовале потрагу.[924]

Исте вечери, око један сат после поноћи, Монданелу је један од инспектора које је из Париза послао у Фонтенбло да помогну у потрази за бегунцем, јавио да су 9. октобра у касним вечерњим часовима у Фонтенблоу издате карте за Евијан двојици сумњивих странаца који нису говорили француски. На основу овог податка и описа који је добио, Монданел је шефу пограничне полиције у Анмасу, у чијој надлежности је био и Евијан, наредио да у циљу проналажења ова два странца на подручју своје одговорности пооштри контролу на железничким и аутобуским станицама, у хотелима и угоститељским објектима. У зору 11. октобра 1934. године, полиција из Анмаса је у хотелу *Унион* у оближњем градићу Тонону пронашла два странца који су претходног дана допутовали из Фонтенблоа. У хотелу су се пријавили као Ладислав Бенеш, рођен 30. јуна 1903. године у Задру, носилац чехословачког пасоша издатог у чехословачком конзулату у Трсту и Јарослав Новак, рођен 1. маја 1900. године у Горици, носилац чехословачког пасоша издатог у чехословачком конзулату у Трсту. У оба пасоша били су печати да су коришћени за улазак у Швајцарску из Италије 26. септембра 1934. године преко граничног прелаза Кјасо. У пасошима није било печата о уласку у Француску.[925] Претресом њиховог пртљага и одеће полиција није пронашла оружје, нити компромитујућа документа. Бенеш је имао

[923] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934; Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 138–140; *Le Temps*, 12 octobre 1934, 8.

[924] François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 124–126.

[925] François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 128; *Le Temps*, 13 octobre 1934, 8.

око 1700, а Новак око 1300 франака. Полицајцима је запало за око да су обојица носила одело марке *Бел Жардинијер*.[926] Након што су му саопштени ови подаци, Монданел је наредио да се ова два лица под стражом спроведу у полицијску станицу у Анмасу и подвргну темељном испитивању. Поред тога, у Анмас је упутио и двојицу инспектора из Париза, а с обзиром на то да приведени нису говорили француски, затражио је од југословенског посланства у Паризу да тамо пошаље преводиоца.[927] Под руководством полицијског комесара из Анмаса, Пола Петиа (Paul Petit), 11. октобра 1934. године почело је саслушање приведених, у које су се накнадно укључили југословенски полицијски инспектор Владета Милићевић и, у својству преводиоца, Константин Фотић, југословенски делегат у Друштву народа.[928] Тек после вишесатног испитивања, ухапшени су открили свој идентитет. Пасош на име Ладислав Бенеш користио је Иван Рајић, а пасош на име Јарослав Новак Звонимир Поспишил. Обојица су били добро познати југословенској полицији. Рајић који је рођен 5. јануара 1903. у Колединцу, недалеко од Копривнице, 1929. године се у потрази за послом одселио у Бразил. Тамо је 1931. године приступио усташкој организацији.[929] Од почетка 1933. године био је у усташком логору у Јанка Пусти.[930] Рођен 9. јуна 1904. године у Буковини, поред Велике Горице, Поспишил је био искусан терориста. Као припадник *Хрватскоī домобрана*, учествовао је у више терористичких акција које је ова организација извела у Загребу. Заједно са Мијом Бабићем, убицом новинара Тонија Шлегела, из Југославије је побегао 1929. године. После боравка у Италији и Бугарској, од 1932. године је био у усташком логору у Јанка Пусти, где је, под конспиративним именом

[926] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934; François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 128; Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 176–177; *Le Temps*, 12 octobre 1934, 8.

[927] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

[928] *Le Temps*, 13 octobre 1934, 8.

[929] Željko Krušelj, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001, 27.

[930] Višeslav Aralica, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53, No. 2, 2021, 214.

Ђерђ, израђивао паклене машине које су коришћене у терористичким акцијама у Југославији.[931] Државни суд за заштиту државе у Београду је 14. марта 1932. године, Поспишила у одсуству осудио на казну смрти вешањем.[932] Без обзира на то што су током саслушања изнели више неистина и избегавали да одговоре на поједина питања, на основу Рајићевог и Поспишиловог исказа у Анмасу, полиција је склопила оквирну слику о припремама за извршење атентата. Обојица су признали да су припадници усташке организације и да су боравили у усташким логорима у Јанка Пусти и Нађ Кањижи. Рекли су и да су у Француску дошли из Мађарске да, по наређењу вођства организације којој су припадали, изврше атентат на краља Александра. Са њима је из Мађарске дошао и трећи саучесник, Мијо Краљ, који је користио пасош на име Силвестер Мални. Испричали су да су, по налогу Павелићевог изасланика, који им је дао мађарске пасоше на лажна имена, карте за воз и новац, крајем септембра 1934. године из Мађарске отпутовали у Цирих. Тамо су се 28. септембра састали са Павелићевим делегатом и лицем које је користило пасош на име Сук, који су дошли из Италије. Тврдили су да им је делегат том приликом показао Павелићево писмено наређење да морају беспоговорно извршити све његове налоге.[933] Он им је, наводно, тек касније саопштио шта је циљ њихове мисије. Рајић и Поспишил су изнели и да су, под вођством делегата, исто поподне допутовали у Лозану, где су преноћили. Наредног дана су, користећи фалсификоване чехословачке пасоше које им је делегат дао, туристичким бродом преко Женевског језера, ушли у Француску и преко Евијана и Тонона, 30. септембра 1934. године допутовали у Париз. Делегат их је потом поделио у две групе и сместио у различите хотеле где су се пријавили под именима из лажних чехословачких пасоша. По Рајићевом и Поспишиловом казивању, делегат је одредио Мију Краља и лице које је користило пасош на име Сук да изврше атентат на југословенског владара у Марсеју, а да је њихов задатак био да, уколико атентат у Марсеју не успе, покушају да убију краља Александра у Версају. У складу са овим планом, делегат, Сук и Краљ су 6. октобра отпутовали у Авињон, а потом у Екс ан Прованс. Рајић и Поспишил су отишли у Версај, где су се сместили у хотел

[931] Željko Krušelj, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001, 20.

[932] *Време*, бр. 3665, 15. март 1932, 6.

[933] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 169.

Лион д'Ор, где су очекивали нова делегатова наређења.[934] Након што су 9. октобра 1934. године из вечерњих издања новина сазнали за атентат у Марсеју, преко Фонтенблоа су возом кренули у Евијан са намером да побегну у Швајцарску. С обзиром на то да су грешком из воза сишли у Тонону, одсели су у тамошњем хотелу, где су ухапшени.[935]

Релативно брзо хапшење двојице саучесника и њихове изјаве које су наговештавале постојање међународне завере за убиство југословенског суверена, подстакли су француску владу да одмах успостави чврсту контролу над истрагом. Иако је француска штампа 12. октобра 1934. године опширно известила о двоструком хапшењу у Анмасу, француске власти су од јавности сакриле неке податке које су Рајић и Поспишил изнели на саслушању. Италијански конзул из Париза Ландини (Amedeo Landini) је 13. октобра известио Рим да су из чланка у листу *Пти Паризијен* (*Le Petit Parisien*), избачени сви они делови у којима се помињала Италија. Поред осталог, по Ландинијевим речима, избачена је реченица да су Павелићев делегат *и атентатор стигли право из Италије, где су напустили Павелића, који има пребивалиште у Милану.* Италијански конзул је закључио да се ова *цензура* спроводи *по наређењу са врха*, јер *Француска данас не жели проблеме са Италијом*.[936] Истог дана, Гали је обавестио Мусолинија да је од *поверљивог извора* сазнао да је претходног дана Фотић, који је у својству преводиоца присуствовао саслушању Рајића и Поспишила у Анмасу, у Београд послао *импресиван телеграфски извештај о италијанској одговорности за трагедију у Марсеју.*[937] Италијанске власти су хитро реаговале. Након што је по налогу из Рима француском премијеру Думергу указао на Фотићев извештај, италијански амбасадор у Паризу, Пињати (Bonifacio Pignatti) је обавестио Мусолинија да је од француских званичника добио објашњење да француска полиција у Анмасу није имала преводиоца, те је у том својству ангажовала Фотића. Пињати је пренео и уверавања функционера француског

[934] Кофер у коме је било оружје којим су Рајић и Поспишил требали да изврше атентат на краља Александра у Версају је 6. октобра 1934. године депонован у гардероби железничке станице *Сен Лазар* у Паризу. Откривен је тек 6. јуна 1935. године, када је, у складу са тадашњим прописима, после истека рока чувања пребачен у депо и отворен. У њему су била два пиштоља марке маузер, два пиштоља марке валтер, четири бомбе и муниција. (*Paris-soir*, 7 juin 1935, 7; *Le Teps*, 8 juin 1935, 5).

[935] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 145–153; *Le Temps*, 14 octobre 1934, 6.

[936] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 47; *Le Petit Parisien*, 13 octobre 1934, 1.

[937] Исто, 46.

Министарства спољних послова да ће Фотић убудуће бити у потпуности онемогућен да нешто сазна о истрази, јер ће се саслушање ухапшених уместо у Анмасу обављати у Марсеју.[938] Заиста, након Пињатијеве интервенције, Рајић и Поспишил су из Анмаса пребачени у затвор у Марсеју, где је 16. октобра 1934. године њихово даље саслушавање преузео истражни судија Дикип де Сен-Пол.[939] Како ништа не би препустио случају, нови француски министар спољних послова Пјер Лавал је 15. октобра 1934. године послао допис Монданелу са захтевом да га, због међународних реакција, редовно обавештава о резултатима истраге.[940] Несумњиво је сличан захтев добио и истражни судија Дикип де Сан-Пол. Тако је француска влада, у првим данима после атентата, успоставила контролу и поставила границе до којих је истрага могла да иде. Њени резултати морали су бити у складу са француским спољнополитичким интересима, а примарни је био склапање споразума са Италијом.[941]

У циљу провере Рајићевих и Поспишилових навода да су на путу за Француску преноћили у хотелу у Лозани, ангажована је и швајцарска полиција. Њени припадници су 13. и 14. октобра 1934. године утврдили да је 28. септембра 1934. године један странац, који је врло добро говорио француски, у хотелу *Палмие* у Лозани резервисао две собе за четири лица. Истог дана, око 22 часа ова четворица су дошла у хотел и уз помоћ лица које је резервисало собе попунила хотелске пријаве. Према подацима из хотелског регистра пријавили су се као: Рудолф Сук, корисник чехословачког пасоша, рођен 1897. године у Трсту, трговац из Брна; Јожеф Север, мађарски држављанин, рођен 1904. године, чиновник из Будимпеште; Јанош Бомбај, мађарски држављанин, рођен 1906. године, службеник из Будимпеште; Иштван Унгар (Ингар), мађарски држављанин, рођен 1908. године, механичар из Будимпеште. Ова четворица су преспавала у хотелу, а лице које је за њих резервисало собе је негде отишло. Према подацима швајцарске полиције, сутрадан ујутру, 29. септембра 1934. године, ова четири госта су изашла из хотела у куповину, где им се прикључило и лице које је за њих резервисало собе у хотелу. Тројица међу њима су купила нова одела, а стара су упакована понела са собом. Иста тројица су купила и ципеле које су им достављe-

[938] Исто, 67.

[939] *Време*, бр. 4599, 28. октобар 1934, 1.

[940] Frédéric Monier, *L'attentat de Marseille (9 octobre 1934): régicide et terrorisme dans les années trente, La Révolution française* [En ligne], 1/ 2012, mis en ligne le 21 mars 2012, consulté le 30 avril 2019. URL: http://journals.openedition.org/lrf/461; DOI: 10.4000/lrf.461.

[941] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 130, 195.

не у хотел. Након што су истог дана 29. септембра 1934. године, у поподневним сатима напустили хотел, у собама које су изнајмили остале су кутије у којима су им достављене ципеле.[942] Француски истражитељи су, на основу претходно прикупљених података, утврдили да је атентатор на краља Александра током боравка у Лозани користио лажни чехословачки пасош на име Рудолф Сук, а да су лажне мађарске пасоше користили Поспишил на име Иштван Унгар (Ингар), Рајић на име Јозеф Север, а Краљ на име Јанош Бомбај.[943] Монданел и његови сарадници су били уверени да је лице које је резервисало собе био Павелићев делегат, који је у Екс ан Провансу користио пасош на име Крамер. Француска полиција је накнадно дошла до информације да је, док су преостала четворица терориста била у хотелу у Лозани, Крамер ноћ провео у хотелу у француском пограничном граду Кило.[944]

Захваљујући фото-албуму усташких терориста које им је уступила југословенска полиција, Монданел и његови сарадници су 15. октобра 1934. године идентификовали Павелићевог делегата. Био је то Еуген Кватерник, син једног од предводника домовинске усташке организације, Славка Кватерника. Рођен 29. марта 1910. године у Загребу, Еуген Кватерник је из Југославије емигрирао 1933. године и прикључио се усташкој организацији. Као један од најближих Павелићевих сарадника, од маја 1934. године руководио је благајном Главног усташког стана. Својевремено је студирао право у Нансију, тако да је течно говорио француски језик.[945] Швајцарска полиција је утврдила и да је Кватерник у другој половини септембра 1934. године боравио у Швајцарској. У мењачници у Лозани он је 17. септембра променио 6.546,55 швајцарских у француске франке, а следећег дана у истом граду, у банци је уновчио чек на 4.800 белгијских франака. Коначно, 23. септембра 1934. године, на станици у Лозани, купио је 2.000 француских франака.[946]

Француски истражитељи су тек 15. октобра 1934. године утврдили и идентитет атентатора из Марсеја. Бугарска полиција је тога дана у Париз и Београд проследила прелиминарне податке да је на основу фото-

[942] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 166; *Le Temps*, 15 octobre 1934, 6.

[943] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 150–151.

[944] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 166; *Le Temps*, 15 octobre 1934, 166.

[945] *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Minerva, Zagreb 1997, 223–225.

[946] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 39.

графије утврдила да се ради о припаднику ВМРО-а, Владимиру Георгијеву Черноземском, познатом по надимку *Владо Шофер*. Према подацима бугарске полиције, он је 1922. године постао члан ВМРО-а и од тада је, по налозима руководства ове организације, извршио више атентата. Због убиства бугарског комунистичког посланика Диме Хаџидимова 1924. године у Софији, ухапшен је и осуђен на смрт, али је успео да побегне из затвора. По наређењу Ивана Михајлова, у децембру 1930. године у Софији је убио Наума Томалевског, предводника супарничке фракције ВМРО-а, после чега је ухапшен и осуђен на доживотни затвор. Ослобођен је у склопу опште амнестије која је у јануару 1932. године проглашена у Бугарској. Бугарска полиција је утврдила и да је Черноземски средином 1932. године напустио Бугарску, прикључио се Павелићевим усташама и од тада био *подређен хрватској терористичкој организацији*.[947] Накнадно је бугарска полиција обавестила своје француске колеге да је на основу отисака прстију потврдила идентитет атентатора, али да је име Владимир Георгијев Черноземски, у ствари псеудоним лица Величко Димитров Керин, рођен 19. октобра 1897. године у селу Каменица у Бугарској. Према подацима бугарске полиције, Керин је познаницима и припадницима ВМРО-а лагао да је родом из села Патрик, поред Штипа, одакле се, наводно, његов отац после балканских ратова преселио у Каменицу. Детаљним проверама, међутим, бугарска полиција је утврдила да ни он ни његови родитељи никада нису живели у Патрику, нити у неком другом месту у Македонији. У овом извештају бугарске полиције је наведено да је Керин 1922. године приступио ВМРО-у и од тада више од 15 пута учествовао у оружаним упадима њених чета у Југославију. Специјалност су му били атентати које је извршавао по налогу руководства ВМРО-а. Важио је за једног од најбољих стрелаца и најбруталнијих убица ове организације. Вођа ВМРО-а Иван Михајлов га је средином 1932. године као *инструктора тероризма* послао Павелићу, коме је био лично подређен. Поред тога што је обучавао усташе за извођење терористичких акција, био је Павелићев *телохранитељ и особа од великог поверења*. По тврдњи бугарске полиције, Керин се после одласка није враћао у Бугарску, нити је одржавао везе са ВМРО-ом.[948]

[947] *Телеграма от МВРИ до българските легации в Белград и Париж с информация за Вл. Черноземски*. У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г),* Анико, София 2020, 32–34.

[948] *Сведения на Дирекция на полицията, Отдел Политическа полиция за връзките на ВМРО с устаашите и изпращането на Вл. Черноземски при д-р А. Павелич.* У: Цочо Билярски, *Владо Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г)*, Анико, София 2020, 113–121.

После четири дана скривања, 15. октобра 1934. године ухапшен је и Силвестер Мални, односно Мијо Краљ. У потрази за храном, ушао је у један ресторан у Мелену, месту удаљеном неколико километара од Фонтенблоа. Алармирана од стране власника ресторана, полиција га је ухапсила пре него што је успео да се удаљи. Потпуно исцрпљен није имао снаге ни да пружи отпор ни да бежи. Полиција је код њега пронашла суму од око 750 франака, нож, карте за париски метро и компас. На питање где му је пиштољ одговорио је да га је одбацио у шуми.[949] Мијо Краљ је био добро познат југословенској полицији. Рођен 17. септембра 1908. године у Копривници, из Југославије је емигрирао почетком 1933. године и приступио усташкој организацији.[950] Терористичку обуку је прошао у усташком логору у Јанка Пусти, где је користио псеудоним *Силни*. У јулу 1933. године је учествовао у терористичкој акцији у којој је погинуо један, а рањена два полицајца у полицијској станици у Копривници.[951] У ноћи између 15. и 16. октобра, у полицијском комесаријату у Мелену, Краља су, уз помоћ југословенских полицијских инспектора Живојина Симоновића и Владете Милићевића, саслушали припадници француске полиције.[952] Краљ је открио свој идентитет, признао да је припадник усташке организације и да је био у групи која је по налогу руководства организације дошла у Француску како би извршила атентат на краља Александра. И поред више неистина које је изнео настојећи да умањи своју кривицу, његов исказ се у главним цр-

[949] Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 182–183; François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 145–146.

[950] Željko Krušelj, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001, 20, 26; Višeslav Aralica, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53, No. 2, 2021, 214.

[951] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 20, 59–64.

[952] Владета Милићевић је, описујући саслушање Мије Краља, изнео: *То је био Мијо Краљ, који је заједно са Поспишилом убио новинара Тонија Шлегела*… (Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja u Marselju – pozadina jednog zločina*, Filip Višnjić, Beograd 2000, 73). Ни Поспишил, ни Мијо Краљ нису учествовали у убиству Тонија Шлегела. Шлегела је убио Мијо Бабић уз саучесништво Марка Храниловића и Матије Солдина (Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 69; *Политика*, бр. 8256, 5. мај 1931, 4).

тама подударао са исказима Рајића и Поспишила, а у многим сегментима их је и допуњавао.[953] За истрагу су били посебно корисни подаци о кретању, активностима и контактима Кватерника, Керина и Краља у Авињону и Екс ан Провансу. Поред осталог, Краљ је изнео и да је Кватерник 8. октобра 1934. године у вечерњим сатима отпутовао из Екс ан Прованса у Авињон. Накнадно је француска полиција утврдила да се Кватерник у Авињону укрцао у воз и исте вечери напустио Француску. Иако је признао да је 9. октобра био у Марсеју, Краљ је категорички тврдио да се поколебао, напустио Марсеј пре атентата и покушао да побегне из Француске. После исказа које је дао у Мелену, Краљ је пребачен у Марсеј где је његово даље саслушавање преузео истражни судија Дикип де Сен-Пол. Пред истражним судијом Краљ није променио изјаве које је дао у Мелену, остајући при тврдњи да је из Марсеја отишао пре атентата.[954] На основу података добијених од Краља, по захтеву из Париза, швајцарска полиција је 16. октобра 1934. године у ормарићу гардеробе на железничкој станици у Лозани пронашла кофер који је Кватерник тамо деповао 29. септембра 1934. године.[955] У коферу је била *изношена и смрдљива одећа*, етикете са одела која су Рајић, Поспишил и Краљ купили у Лозани, швајцарске новине од 28. септембра 1934. године, једна пиштаљка, пиштољ марке маузер калибра 7,65 мм, пиштољ марке валтер, калибра 6,35 мм и муниција за ове пиштоље.[956] Краљ је на саслушању у Мелену открио и да је пре него што је кренуо из Екс ан Прованса у сандуку кревета у соби хотела *Модерн* сакрио део оружја. Полиција је 16. октобра 1934. године, тамо заиста пронашла две бомбе, пиштољ марке маузер калибра 7,63 мм и одговарајућу муницију.[957]

Француска полиција је успела да утврди да је, поред ухапшених лица и Кватерника, атентатор у Француској имао још саучесника. Већ 12. октобра 1934. године полиција у Марсеју је добила информацију да је са атентатором и његова два саучесника у Екс ан Провансу виђана

[953] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 161–163; *Le Temps*, 18 octobre 1934, 4.

[954] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 166; *Le Temps*, 15 octobre 1934, 171.

[955] Исто, 166.

[956] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934. Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er,* Books on Demand, 2023, 181; *Le Temps*, 17 octobre 1934, 1–2.

[957] Alexandre Guibbal, *L'assassinat du roi Alexandre Ier de Yougoslavie a Marseille*, Revue internationale de criminologie et de police technique, Geneve 1955, No 1, 9.

изузетно елегантна женска особа плаве косе, стара око 24 године, која је била смештена у хотелу *Негр-Кост*. На основу података добијених накнадним саслушањима ухапшених терориста и проверама на терену, полиција је утврдила да је ова жена користила пасош на име Марија Вондрачек, те да је са супругом, кога је ословљавала са Петар, од краја септембра до 9. октобра 1934. године, боравила у хотелима у Паризу, Авињону и Екс ан Провансу. У хотелу *Света Ана* у Паризу су се легитимисали чехословачким пасошима на име Марија и Јан Вондрачек, обоје рођени у Трсту.[958] Полиција је утврдила да су Марија и њен супруг у Авињону и Екс ан Провансу остваривали контакте са Кватерником, Керином и Краљем и да су 8. октобра 1934. године, ради припреме атентата, свих петоро боравили у Марсеју.[959] Краљ је признао и да су он и Керин оружје за извршење атентата преузели од Марије и њеног супруга 9. октобра, у раним јутарњим часовима у хотелу *Негр-Кост* у Екс ан Провансу. Марија и њен супруг су после предаје оружја Краљу и Керину, отпутовали у Авињон где су ушли у воз и напустили Француску пре атентата.[960] Монданел и његови сарадници су на основу ових података закључили да су Марија и њен супруг и унели оружје у Француску. С обзиром на то да су користили лажне чехословачке пасоше, међутим, полиција није успела да идентификује ова лица. Француска и светска штампа биле су препуне текстова о мистериозној *лепој Словенки*, Марији Вондрачек, а Анте Павелић је 1935. године о њој написао и роман под насловом *Лиепа плавка: роман из борбе хрватског народа за слободу и самосталност*. Наравно, није открио њен идентитет.[961] Тек после неколико година, Владета Милићевић је преко сарадника у усташкој организацији Анте Бубала утврдио да је Петар, у ствари, био Анте Година, а Марија Вондрачек његова супруга Стана Година.[962] Сваку сум-

[958] François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 71–72.

[959] Alexandre Guibbal, *L'assassinat du roi Alexandre I er de Yougoslavie a Marseille*, Revue internationale de criminologie et de police technique, Geneve 1955, No 1, 7–9.

[960] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934; Alexandre Guibbal, *L'assassinat du roi Alexandre I er de Yougoslavie a Marseille*, Revue internationale de criminologie et de police technique, Geneve 1955, No 1, 7–9; Georges Desbons, *U obrani istine i pravde. Zašto sam branio ustaše*, uredila Višnja Pavelić, Domovina, Madrid 1983, 8.

[961] Ante Pavelić, *Liepa plavka: Roman iz borbe hrvatskog naroda za slobodu i nezavisnost*, Domovina, Buenos Aires, 2005.

[962] Vladeta Milićević, *Ubistvo kralja u Marselju-pozadina jednog zločina*, Filip Višnjić, Beograd 2000, 101–102.

њу у погледу њиховог идентитета отклонио је инспектор Конти. У опширном извештају о усташкој организацији у Италији који је у априлу 1941. године проследио Филипу Анфузу (Filippo Anfuso), тадашњем шефу кабинета италијанског министра спољних послова, Конти је изнео да је за успех атентата у Марсеју, била пресудна акција коју су реализовали Еуген Кватерник и *чувена лепа Словенка, супруга Анте Године из Трста*, који је такође учествовао у акцији.[963] Година је био искусан кријумчар и руководилац усташког пункта у Трсту. Сувичев тајни одбор из Трста и Павелић су му до тада поверавали најделикатније операције преношења оружја, експлозива и новца из Италије у Југославију и Мађарску. Стана Година, девојачки Верса, такође је имала кријумчарско искуство, јер ју је супруг повремено ангажовао да преноси новац и тајне поруке између Трста и Загреба.[964]

Француски истражитељи су на основу исказа ухапшених сарадника и података југословенске полиције утврдили и да су у припреми атентата учествовали Мијо Бзик, Иван Перчевић и Вјекослав Серваци. Они су Рајићу, Поспишилу и Краљу у Мађарској саопштили Павелићево наређење да ради извршења важног задатка отпутују у Цирих и обезбедили им мађарске пасоше, возне карте и новац за пут.[965]

С обзиром на то да су припреме за убиство краља Александра обављене у иностранству, француски истражни органи су интернационализовали истрагу. Монданел и Дикип де Сен-Пол су полицији и правосудним органима Италије, Мађарске и Аустрије упутили више замолница за помоћ у истрази. Суочили су се са опструкцијом коју су, по Мусолинијевим инструкцијама, спроводиле власти ових земаља. На Монданелов захтев упућен шефу италијанске полиције Артуру Бокинију, италијанска полиција је 16. октобра 1934. године у Торину привела Павелића, а наредног дана и Кватерника. Министарство унутрашњих послова у Риму је издало саопштење да Павелић и Кватерник нису ухапшени, већ само *превентивно задржани* у складу са захтевом француске

[963] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 877.

[964] Стана Година је током НДХ уживала посебан углед у усташким круговима, готово једнак као и Павелићева супруга Мара (Martina Bitunjac, *U službi fašizma: akterke ustaškog pokreta između karijere, politike i zločina*, Zbornik Janković, Vol. IV, No. 4, 2019, 451).

[965] Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 150–152; Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 164–166; *Le Temps*, 19 octobre 1934, 8.

полиције, док истрага не утврди њихову кривицу или невиност.[966] Привођењем Павелића и Кватерника Мусолини је настојао да створи утисак да Италија сарађује у истрази о марсејском атентату, али и да их изолује, односно, искључи сваку могућност да француски истражни органи или југословенска полиција дођу до њих. Павелићу и Кватернику је у затвору у Торину указивана сва могућа пажња. Били су смештени у удобном трособном апартману са купатилом, који је за њих изграђен у торинском затвору.[967] Истовремено, Павелић је преко супруге Маре, која га је посећивала и доносила храну, слао поруке и упутства присталицама.[968] Француском инспектору Роџеру (Royère) кога је Монданел послао у Торино да испита Павелића и Кватерника, италијанске власти нису дозволиле да дође у контакт са њима.[969] После два дана чекања, Роџер је саставио попис питања, а италијанска полиција му је у писаној форми доставила Павелићеве и Кватерникове одговоре. Наравно, негирали су да су имали било какву улогу у атентату.[970] Француске власти су 30. октобра 1934, од Италије затражиле изручење Павелића и Кватерника, али је суд у Торину крајем новембра исте године то одбио са образложењем да француско-италијански споразум о екстрадицији не предвиђа изручење лица због политичких злочина. Мусолини је, међутим, исказао спремност да се Павелићу и Кватернику суди пред италијанским судом, чим француска влада достави довољно доказа за судско поступање.[971] Француска влада не само да није протестовала, већ је повукла свој захтев за изручење, а изостао је и протест југословенске владе.[972] До суђења Павелићу и Кватернику у Италији никада није до-

[966] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 105–106.

[967] Исто, 106, 125.

[968] Eugen Dido Kvaternik, *Sjećanja i zapažanja 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995, 220.

[969] Сувич је 19. октобра 1934. године издао налог да се Роџеру не дозволи да присуствује саслушању Павелића и Кватерника (DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 69–70).

[970] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

[971] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror: Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 106.

[972] Gaetano Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954, 171.

шло. Крајем марта 1936. године Павелић је из затвора пребачен у клинику у Монкалиерију, поред Торина. У јуну исте године пуштен је из клинике и сместио се у луксузној вили у месту Кава де Тирени, коју је Конти у међувремену за њега изнајмио.[973] Под заштитом италијанских власти, које су њему и његовој породици обезбедиле луксузан начин живота, Павелић је боравио у Италији све до априла 1941. године када се вратио у Загреб и ставио на чело Независне Државе Хрватске.[974] У исто време када и Павелић, затвор у Торину је напустио и Еуген Кватерник. Пребачен је на Липаре где се придружио другим усташама које су у међувремену тамо интерниране.[975]

Ни истрага о пореклу и набавци пиштоља који су пронађени код атентатора и пиштоља пронађеног у хотелској соби у Екс ан Провансу није дала очекивани резултат. Немачка полиција је, наиме, на основу серијских бројева утврдила да је немачки произвођач ово оружје у августу 1932. године испоручио једној фирми у Трсту.[976] Обавештени о томе, француски истражитељи су од италијанске полиције затражили да провери истинитост ових навода и утврди коме је и када оружје продато. Италијанска полиција је потврдила да је оружје испоручено фирми *Анђелини и Бернардон* из Трста, али да ова фирма, и поред тога што је то по закону била обавезна, нема податке коме је и када оружје продала.[977]

Док су италијанске власти замајавале француске истражне органе, инспектор Конти је по налогу Артура Бокинија уклањао заостале трагове италијанске умешаности у марсејски атентат. У првим данима после атентата из полицијских станица, општинских, здравствених и других установа, уклонио је сву документацију у којој се помињало Керинове име или неки од псеудонима које је користио. Конти је уклонио и фотографију неколицине униформисаних усташа међу којима је био и Керин коју је власник ресторана у Борготару држао на зиду у ресторану још од времена када је у том месту била стационирана усташка

[973] Исто, 132.

[974] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 875–880.

[975] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 130–131.

[976] AzDAP, 1918–1945, Serie C: 1933–1937, *Das Dritte Reich: Die ersten Jahre*, Band III, 1 (14. Juni bis 31. Oktober 1934), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1973, 513–515.

[977] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 105.

паравојна формација.[978] Ревносни инспектор је успео и да изузме три фалсификована пасоша која су током боравка у Француској користили Кватерник, Анте и Стана Година.[979] По Бокинијевом налогу, Конти је у новембру 1934. године организовао и да већина припадника усташке организације у Италији буде сакупљена и интернирана на острво Липари. Усташама је одузето оружје и униформе, имали су слободу кретања на острву, али га нису могли напустити.[980]

Док су француски истражни органи безуспешно покушавали да идентификују брачни пар Вондрачек, Анте и Стана Година су под заштитом италијанских власти живели у Трсту. Фашистичка влада им је исплаћивала месечну субвенцију у износу од 1200 лира месечно и плаћала све друге трошкове. Неколико дана пре потписивања споразума између Италије и Југославије у марту 1937. године, италијанске власти су Анту и Стану Годину, као потенцијално *незгодне сведоке*, преселиле из Трста у место Фолоника, а потом у Гросето, у Тоскани. Осим што су им обезбедиле смештај, италијанске власти су им и у том периоду исплаћивале високу месечну субвенцију и плаћале све трошкове. Имали су слободу кретања само у месту пребивалишта, а уједно су били и под тајним надзором италијанске полиције.[981]

Хрватска канцеларија у Министарству спољних послова је и после атентата у Марсеју наставила да функционише, али је са њеног чела смењен Паоло Кортезе. Наиме, саветујући Мусолинија да уклони све што би могло указати на италијанску одговорност за атентат у Марсеју, Гали му је средином октобра 1934. године предложио да из Италије уклони сваки траг дотадашњих активности на подршци хрватском тероризму, а да све оне који су имали неку улогу у томе пошаље што је даље могуће од Италије.[982] Иако Гали није никога именовао, Мусолини је Кортезеа послао на заиста удаљено место, поставивши га за отправника послова италијанског посланства у Гватемали.[983] Функцију шефа

[978] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 81–82.

[979] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 107.

[980] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 83–84.

[981] Исто, 50–51.

[982] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 53–59.

[983] DDI, Ottava serie, vol. I, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1991, 923.

Хрватске канцеларије, са задатком да одржава контакте и Павелићу преноси Мусолинијеве директиве, преузео је функционер Министарства спољних послова Квинто Мацолини.[984]

Италијанске власти су од француских истражитеља и југословенске полиције *сакриле* и друга лица која су располагала сазнањима о италијанској и мађарској умешаности у марсејски атентат.[985] Наиме, француски истражни органи су средином октобра 1934. године од мађарских власти, поред осталог, затражили да, уколико се налазе на њеној територији, ухапсе Густава Перчеца и Вјекослава Сервација. Високи функционер мађарске полиције је 23. октобра 1934. године дописницима страних листова из Мађарске званично саопштио да је Серваци ухапшен. Неколико сати касније, међутим, мађарска влада је ту вест званично демантовала и саопштила да не располаже сазнањима где се Серваци налази.[986] У ствари, по договору италијанских и мађарских власти, Серваци, његова супруга, Густав Перчец, његов помоћник, помоћникова супруга и још пет припадника усташке организације који су до тада боравили у Мађарској су 24. октобра 1934. године авионом мађарске војске тајно пребачени у Италију.[987] Евентуалне *незгодне сведоке* на аеродрому Касарса, недалеко од Удина, сачекао је инспектор Конти, који ће о њима водити бригу све до априла 1941. године.[988] Конти је групу прво пребацио у Лонгобуко, у регији Козенца у јужној Италији. Тамо је припадницима групе обезбедио пристојан смештај, исхрану, цивилну одећу, лажна документа, високе месечне субвенције и низ других погодности, уз услов да се строго придржавају правила *апсолутне тајности*. Конти је од припадника групе захтевао да не скрећу пажњу јавности на себе и забранио им да одржавају контакте са Павелићем и другим усташким руководиоцима. Истовремено, знајући са ким има посла, ревносни Конти је наредио да се према припадницима групе примењује тајни надзор, а о резултатима је редовно извештавао Бокинија и Хрватску канцеларију Министарства спољних посло-

[984] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 112.

[985] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 51–52, 100–105.

[986] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VIII (1er novembre 1934-15 janvier 1935), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 30–32.

[987] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 51–52, 100–105.

[988] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 877.

ва.[989] После неколико месеци боравка у Лонгобуку, група је ипак скренула пажњу на себе. Серваци је, наиме, средином фебруара 1935. године убио Перчеца, Перчецовог помоћника и помоћникову супругу.[990] Након што су у шумовитом пределу у близини Лонгобука пронађена њихова унакажена тела, локална полиција је покренула истрагу. Иако ни у једном тренутку није сумњао да се радило о бруталној егзекуцији, Конти је хитно допутовао у Лонгобуко и заташкао овај злочин. Оквалификовао га је као двоструко убиство и самоубиство у наступу љубоморе.[991] Сервацијева група је због овог случаја крајем фебруара 1935. године пресељена у место Черкијара ди Калабрија, а крајем исте године у место Монталто Уфуго, такође у Калабрији. У августу 1936. године група је пребачена у Луку, у Тоскани. Конти је тамо изнајмио један стан за Сервација и његову супругу, а други за преосталу петорицу усташа, које је код локалних полицијских органа представио као избеглице из Шпаније. После склапања споразума између Италије и Југославије, у марту 1937. године, Сервацијева група је пребачена на острво Ћиљо, где је остала у изолацији све до априла 1941. године, када се са другим усташама вратила у Загреб. Француски истражни органи и југословенска полиција никада нису сазнали за боравак ове *најтајније усташке групе* у Италији, а Павелић је тек у септембру 1936. године од Артуковића добио уопштену информацију да су Серваци и група усташа из Мађарске пребачени у Италију.[992]

И након што су са своје територије уклониле Сервацијеву групу, мађарске власти су наставиле да опструишу истрагу о марсејском зло-

[989] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 51–52, 100–105.

[990] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 877–878.

[991] Перчец и друге две жртве су сахрањени на локалном гробљу под лажним именима која су користили током боравка у Лонгобуку: Марко Фурлан, Карло Волнер и Мариа Мали. Верзију Владете Милићевића да је Перчеца, после зверског мучења, убио лично Павелић, аргументовано су оспорили италијански аутори који су се бавили овом темом (Teodoro Sala, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978, 263; Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 102–103; Eric Gobetti, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'Ancora del Mediterraneo, Napoli 2001, 83–84; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 127–128).

[992] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 49, 100–105.

чину. Француски отправник послова у Будимпешти је почетком новембра 1934. године описао однос мађарских власти према захтевима француских истражних органа: *Додуше, није било грубог одбијања да се одговори на постављене захтеве. Сваки пут су изразили спремност за сарадњу. Међутим, сваки пут и готово одмах су изразили жаљење што ништа нису успели даураде. Не поричу да су хрватски емигранти, чије би хапшење могло допринети истрази у неком тренутку били на мађарској територији, али тврде да им се сада не може ући у траг…*[993] Монданел је средином новембра 1934. године у Мађарску послао припадника Националне безбедности, комесара Бартлеа (Roger Barthelet), са задатком да убрза и помогне истрагу мађарске полиције. Мађарске власти, међутим, Бартлеу нису дозволиле приступ логору Јанка Пуста, а директор мађарске политичке полиције Имре Хетењи (Hetényi Imre), изричито му је забранио да у Мађарској врши било какве провере или прикупља информације у вези са усташама.[994] Рекао је да ће му у писаној форми доставити одговоре на сва питања која постави. Током осам дана, колико је провео у Будимпешти, Бартлеа су непрекидно тајно надзирала по два мађарска полицајца у цивилу,[995] да би му Хетењи коначно, 30. новембра 1934. године, уручио одговоре на питања која је поставио. Мађарска полиција није порицала постојање логора Јанка Пуста, али је тврдила да је то било имање где су уточиште проналазиле избеглице из Југославије. Негирала је и да су Величко Керин, Еуген Кватерник и Марија Вондрачек икада боравили у Мађарској, али је признала да су Рајић, Поспишил и Краљ једно време провели у логору у Јанка Пусти. Тврдила је и да нема сазнања где се налазе Густав Перчец и Вјекослав Серваци. Тачку на мађарски *допринос* истрази марсејског злочина ставио је државни тужилац из Будимпеште који је 6. јануара 1935. године обавестио истражног судију у Марсеју: *Елементи које сте нам саопштили нису били довољни да омогуће напредак у истрази*.[996]

[993] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VIII (1er novembre 1934 - 15 janvier 1935), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 30–32.

[994] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 165.

[995] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

[996] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 165–167.

На захтев француских истражних органа, аустријска полиција је 26. октобра 1934. године у Бечу ухапсила Ивана Перчевића.[997] Након што су извршили претрес његовог стана у Бечу, припадници аустријске полиције су, уз присуство комесара Бартлеа, саслушали Перчевића, који је негирао било какву везу са атентатом у Марсеју. Изнео је да је са супругом 7. октобра 1934. године отпутовао у посету пријатељима у Италији. Наводно је боравио у једном месту на обали језера Гарда, где је 9. октобра сазнао за атентат на југословенског суверена. Одбио је да именује пријатеље код којих је боравио и да каже са ким се састајао у Италији.[998] Француско министарство спољних послова је крајем октобра 1934. године аустријској влади проследило захтев истражног судије из Марсеја да Перчевић буде изручен Француској. Италијанске власти су одмах интервенисале како би спречиле Перчевићево изручење. Поред осталог, Сувич је 8. новембра 1934. године италијанском посланику у Бечу наложио да аустријским званичницима пренесе да, *због принципијелних разлога*, треба да одбију његово изручење.[999] На састанку Мусолинија и аустријског канцелара Шушнига (Kurt Schuschnigg), 17. новембра 1934. године у Риму разговарано је и о француском захтеву за изручење Перчевића. Након што је од Шушнига добио уверавања да Перчевић неће бити изручен, Мусолини је задовољно констатовао да ће и Италија одбити француски захтев за изручење Павелића и Кватерника.[1000] Коначно, бечки апелациони суд је 18. децембра 1934. године одбио Перчевићево изручење, позвавши се на аустријско-француску конвенцију која није предвиђала изручења лица због политичких преступа.[1001] Истог дана аустријске власти су пустиле Перчевића на слободу.[1002] Иако је било очигледно да Италија, Мађарска и Аустрија усаглашено и систематски опструишу истрагу, изостала је било каква реакција француске владе.[1003]

[997] *Политика*, бр. 9500, 28. октобар 1934, 3.

[998] *Политика*, бр. 9957, 9. фебруар 1936, 2; *Време*, бр. 5056, 9. фебруар 1936, 3.

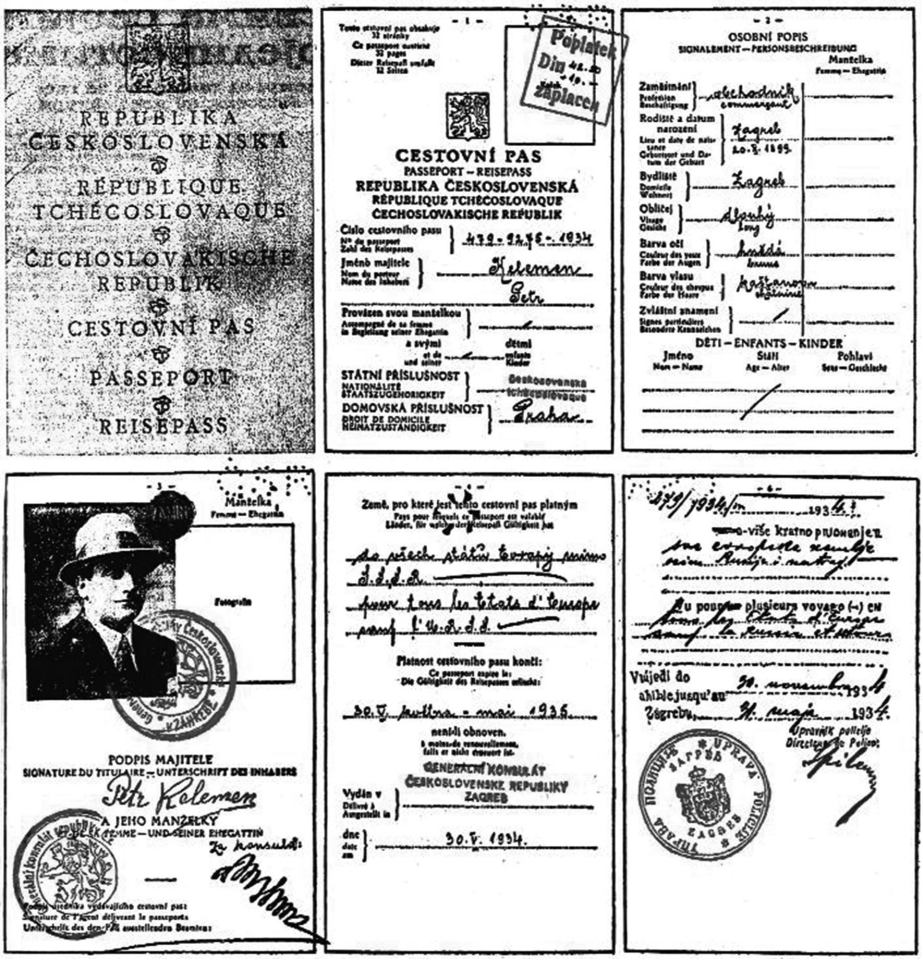
[999] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 126–127.

[1000] Исто, 165–168.

[1001] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VIII (1er novembre 1934-15 janvier 1935), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 139–141.

[1002] *Политика*, бр. 9555, 22. децембар 1934, 3.

[1003] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VIII (1er novembre 1934-15 janvier 1935), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 483–486.

Лажни чехословачки пасош који је користио атентатор

Патолошки убица – Величко Димитров Керин у бугарском затвору

Звонимир Поспишил и Иван Рајић у полицијској станици у Анмасу

Мијо Краљ после хапшења у Мелену

Крамер – Еуген Кватерник

У припреми атентата учествовао је и Мијо Бзик

Руководио је полицијском истрагом – Антоан Пјер Монданел

Важан траг у истрази – Одела модне куће Бел Жардинијер

ФАРСА

Поред тога што је усмеравао истрагу, Пјер Лавал који је, поред функције министра спољних послова, од јуна 1935. године био и председник француске владе, пресудно је утицао на садржај оптужнице, али и на ток и исход суђења организаторима и саучесницима атентата у Марсеју. Усмеравајући истрагу како би занемарила сваки траг који је указивао на италијанску одговорност за марсејски злочин, настојао је да се не замери Италији и Мусолинију, а инсистирајући на строгом кажњавању тројице ухапшених саучесника, желео је да задовољи Југославију.[1004] Лавал је, уједно, спречио да југословенска влада пред Савет Друштва народа изнесе питање одговорности италијанских власти за убиство краља Александра и, уз подршку британске дипломатије, утицао да Савет Друштва народа донесе резолуцију којом је релативизована мађарска одговорност за тај злочин. Тако је Лавал, под изговором очувања европског мира, исмејао право и правду и сврстао се међу саучеснике марсејског атентата.

Званична верзија о припремама и извршењу атентата у Марсеју заснована је на оптужници Државног тужилаштва у Екс ан Провансу против Керина, Поспишила, Рајића, Краља, Кватерника, Павелића и Перчевића. Према наводима из оптужнице, Поспишил, Рајић и Краљ су као припадници усташке организације крајем септембра 1934. године боравили у усташким логорима Јанка Пуста и Нађ Кањижа у Мађарској, где су обучавани за руковање оружјем и експлозивом. Поступајући по наређењу које је добио од руководства усташке организације, Иван Перчевић је крајем септембра 1934, године организовао жребање, како би између усташа у логору у Нађ Кањижи изабрао атентаторе на југословенског владара. Изабрани су Поспишил, Рајић и Краљ, који су по-

[1004] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 753–758.

том из Нађ Кањиже, по Перчевићевом налогу, отишли у Будимпешту. Опскрбљени новцем, возним картама и мађарским пасошима на лажна имена, из Будимпеште су отпутовали у Цирих где су стигли 28. септембра 1934. године. На железничкој станици у том граду састали су се са Кватерником и Керином. Кватерник коме је Павелић поверио да припреми акцију за убиство краља Александра је тада Поспишилу, Рајићу и Краљу показао Павелићево писано наређење следећег садржаја: *Извршите без поговора све што вам буде наредио доносилац овог писма.* Сва петорица су истог дана отпутовала у Лозану. Кватерник им је изнајмио собе у хотелу *Палмие* и у хотелске пријаве унео податке из лажних пасоша које су користили. Следећег дана су Поспишил, Рајић и Краљ у Лозани купили одела која је платио Кватерник. Њихова стара одела и оружје које су имали са собом ставио је у кофер који је 29. септембра 1934. године депоновао у станичној гардероби у том граду. Кватерник је тројици терориста који су дошли из Мађарске пре поласка на пут дао лажне чехословачке пасоше и то на име Јан Хашек за Краља, Јарослав Новак за Поспишила и Ладислав Бенеш за Рајића. Керин је користио лажни чехословачки пасош на име Рудолф Сук, а Кватерник на име Егон Крамер. Подељени у две групе, 29. септембра су напустили Лозану и кренули у Француску. Керин и Рајић су у Француску ушли туристичким бродом преко Женевског језера и искрцали се у Евиану, а Кватерник, Поспишил и Краљ су другим бродом, четврт часа касније, такође преко Женевског језера, прешли у Француску и отишли у Тонон. Након што су им се тамо придружили Керин и Рајић, сва петорица су вечерњим возом продужили до Париза. Из предострожности, из воза су изашли у Фонтенблоу и аутобусом наставили пут за Париз где су стигли 30. септембра 1934. године. Кватерник их је у Паризу, под именима из лажних пасоша, сместио у различите хотеле. Поспишил и Краљ су под именима Јарослав Новак и Јан Хашек одсели у хотелу *Пале д'Орсеј*. У њему су остали до 4. октобра, а затим су се преселили у хотел *Терминус*. Керина и Рајића Кватерник је под именима Рудолф Сук и Ладислав Бенеш, сместио у хотел *Режина*, у улици Мазагран. Они су се 4. октобра такође преселили у хотел *Терминус.* Користећи податке из лажног пасоша на име Егон Крамер, Кватерник је 30. септембра 1934. године одсео у хотелу *Белви*, а идућих дана је боравио у хотелу *Комодор*. Током боравка у Паризу, Кватерник је Керина, Поспишила, Рајића и Краља упознао са Петром и његовом супругом Маријом Вондрачек, који су у Француску, наводно, унели оружје за извршење атентата. Кватерник је 6. октобра 1934. опет поделио групу. Поспишилу и Рајићу је

наредио да оду у Версај и да, уколико атентат у Марсеју не успе, покушају да убију југословенског владара у Версају. Они су 6. октобра отишли у Версај и одсели у хотелу *Лион д'Ор*. Оружје за извршење атентата који су преузели од брачног пара Вондрачек, одложили су у кофер и депоновали га у гардероби железничке станице *Сен Лазар* у Паризу. Сазнавши да је атентат извршен, Рајић и Поспишил су у вечерњим сатима 9. октобра, са намером да напусте Француску, отпутовали у Евиан, али су 11. октобра 1934. године ухапшени у Тонону. Кватерник је одредио Краља и Керина да изврше атентат на југословенског владара у Марсеју. Сва тројица су 6. октобра 1934. године возом отпутовала у Авињон, где су стигли истог дана. Пре него што су кренули из Париза, Кватерник је сапутницима предао нове лажне чехословачке пасоше на имена Петрус Келемен за Керина и Силвестер Мални за Краља. Сва тројица су, легитимишући се лажним пасошима, у Авињону одсели у хотелу *Терминус*. Истог дана, у Авињон су из Париза допутовали поменути Петар и његова супруга Марија, који су, користећи чехословачке пасоше на презиме Вондрачек, одсели у хотелу *Режина*. По Кватерниковим упутствима, Керин, Краљ и Петар су се састали 7. октобра, око десет часова и заједно отишли у Марсеј. Ручали су у једном ресторану недалеко од Старог пристаништа. Поподне су аутобусом отпутовали у Екс ан Прованс, где су се нашли са Кватерником и Петровом супругом који су у међувремену тамо допутовали. Кватерник је у Екс ан Прансу за Петра и његову супругу изнајмио собу у хотелу *Негр-Кост*. Легитимишући се лажним пасошем на име Крамер, за себе, Керина и Краља изнајмио је две собе у хотелу *Модерн*. Свих петоро су 8. октобра 1934. године боравили у Марсеју ради извиђања терена и припреме атентата. После повратка у Екс ан Прованс, исте вечери Кватерник је саопштио Керину и Краљу да их напушта, поновивши им наређење да сутрадан изврше атентат на југословенског суверена. Кватерник је потом напустио хотел *Модерн*, одвезао се таксијем на жалезничку станицу у Авињон и ушао у воз за Швајцарску. Према инструкцијама које им је Кватерник дао, Керин и Краљ су у јутарњим часовима 9. октобра 1934. године посетили Петра и његову супругу у хотелу *Негр-Кост*. Петар им је том приликом предао два пиштоља марке маузер, два пиштоља марке валтер, муницију и две бомбе. По растанку, Петар и његова супруга су преко Авињона отпутовали из Француске, а Керин и Краљ су се вратили у хотел *Модерн*. Истог дана око 13 часова су кренули у Марсеј, где су стигли око 14 часова и заузели раније одређена места на траси кретања поворке. Иако је Краљ тврдио да се уплашио и пре атентата се

аутобусом вратио у Екс ан Прованс, запослени у хотелу су тврдили да су га у хотелу видели тек око 18.30 часова и да је хотел напустио истог дана око 19 часова. Таксијем је отишао на авињонску железничку станицу и потом возом отпутовао у Париз. Одатле је 10. октобра 1934. године таксијем отишао у Фонтенбло, где је купио возну карту за Евијан. Након што је исте вечери легитимисан на железничкој станици у Фонтенблоу, побегао је у оближњу шуму. Ухапшен је 15. октобра 1934. године у Мелену недалеко од Фонтенблоа.[1005]

Оптужница не само да није расветлила позадину марсејског атентата, већ је у појединим сегментима била недоречена и није дала одговоре на више битних питања у вези са припремом овог злочина. Главни разлог је то што је оптужница креирана у складу са Лаваловим смерницама, па су изостављени сви подаци који су указивали на постојање међународне завере, односно на одговорност Италије и Мађарске за убиство југословенског суверена.[1006] Поред тога, оптужница се заснивала на изјавама које су Поспишил, Рајић и Краљ дали француским истражним органима. Они су мењали исказе и настојали да умање своју кривицу. Признали су само оно за шта су претпостављали да полиција или истражни судија већ знају или могу да сазнају. Поред тога, због опструкције држава на чијој територији је марсејски злочин припреман, француски истражни органи нису били у могућности да провере наводе из њихових изјава и испитају друга лица која су била умешана у припрему марсејског злочина.

Битна мањкавост оптужнице састојала се у томе што њом нису били обухваћени Мијо Бзик и Вјекослав Серваци. У више званичних саопштења претходно је наведено да је истрага дошла до података да су они, заједно са Перчевићем, Поспишилу, Рајићу и Краљу пренели Павелићеву наредбу да ради извршења атентата отпутују у Цирих. Документи усташке провенијенције и касније сведочења појединих актера потврђују да су Бзик и Серваци заиста имали важну улогу у припреми овог злочина. Наиме, на основу *одредбе* Главног усташког стана од 22. септембра 1934. године Бзик је крајем тог месеца допутовао у Мађарску

[1005] Georges Desbons, *U obrani istine i pravde. Zašto sam branio ustaše*, uredila Višnja Pavelić, Domovina, Madrid 1983, 1–8; *Политика*, бр. 9878, 19. новембар 1935, 1–5; *Правда*, бр. 11157, 19. новембар 1935, 1–4; *Le Temps*, 19 novembre 1935, 4; *Le Petit Parisien*, 18 novembre 1935, 1, 5.

[1006] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

и Сервацију и Перчевићу пренео Павелићево наређење о упућивању тројице усташа у Француску ради атентата на југословенског краља.[1007] У присутности Бзика и Перчевића, Серваци је у Нађ Кањижи у кући у улици Миклоша Хортија бр. 23 извршио одабир људи за овај задатак.[1008] Према изјави коју је Серваци 1945. године дао југословенским истражним органима, приликом одабира није било жребања: *Ја сам тада скупио 10 људи највјернијих усташком покрету и разложио им у чему је ствар, те када сам тражио тко ће се од њих добровољно јавити за то, сви су устали. Ја сам тада изабрао тројицу који су најбоље задовољавали и то: Звонко Поспишил, Мијо Краљ и Рајић.*[1009] Из Сервацијеве изјаве произилази да су Поспишил, Рајић и Краљ, иако су у истрази то негирали, још у Мађарској знали шта је циљ ове мисије и били изабрани након што су се добровољно јавили да у њој учествују. Перчевић је за њих обезбедио мађарске пасоше на лажна имена. За Поспишила на име Иштван Унгар (Ингар), за Рајића на име Јозеф Север, а за Краља на име Јанош Бомбај.[1010] У оптужници није поменуто ни како је и уз чију помоћ Перчевић прибавио ове пасоше.

На изјавама Поспишила, Рајића и Краља, заснована је тврдња из оптужнице да су они сами путовали од Будимпеште до Цириха. Међутим, према подацима који су накнадно постали познати, са њима је у својству водича путовао Мијо Бзик. Непознато је, међутим, да ли је Бзик са њима допутовао у Цирих или је изашао из воза пре преласка аустријско-швајцарске границе.[1011]

У оптужници је описан пут тројице терориста од Мађарске до Швајцарске и њихов сусрет са Кватерником и Керином на железничкој станици у Цириху. Међутим, уопште није поменуто одакле су Кватерник и Керин дошли у Цирих, иако је истрага то утврдила. Поспишил, Рајић и Краљ су у својим изјавама децидно тврдили да су Кватерник и

[1007] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 157.

[1008] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 877; Mario Jareb*, Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006, 307.

[1009] Mario Jareb*, Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006, 304–305.

[1010] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 157; *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 29.

[1011] *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapažanja 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995, 276–277.

Керин у Цирих дошли из Италије, где им је Павелић поверио задатак да изврше атентат на југословенског суверена.[1012]

Француски истражни органи нису успели да разјасне (или је то у оптужници изостављено), где је и због чега Кватерник боравио у ноћи између 28. и 29. септембра. Према изјавама Поспишила, Рајића и Краља, након што их је заједно са Керином 28. септембра 1934. године сместио у хотел у Лозани, Кватерник је ту ноћ, наводно, провео у француском пограничном граду Кило. У Лозану се вратио тек сутрадан ујутро.

У оптужници није разјашњено више нејасноће око пасоша које је користила атентаторска екипа. Наиме, наведено је да је Кватерник у Лозани, пре поласка на пут у Француску, од Поспишила, Рајића и Краља узео мађарске пасоше и дао им фалсификоване чехословачке пасоше и то Поспишилу на име Јарослав Новак, Рајићу на име Ладислав Бенеш и Краљу на име Јан Хашек. Фалсификоване чехословачке пасоше су користили и Кватерник на име Егон Крамер и Керин на име Рудолф Сук. Поред тога, Кватерник је 6. октобра 1934. године у Паризу, двојици терориста које је одредио да изврше атентат у Марсеју, дао нове фалсификоване чехословачке пасоше. Керину је дао пасош на име Петрус Келемен, а Краљу на име Силвестер Мални. Лажне чехословачке пасоше на презиме Вондрачек користили су и Анте и Стана Година. У оптужници је наведено да су сви пасоши које је користила терористичка седморка били фалсификовани. Међутим, није разјашњено када су се Поспишил, Рајић и Краљ фотографисали и када су и коме предали фотографије које су унете у пасоше. Одговори на ова питања могли су, поред осталог, да потврде или оповргну информацију којом су располагале југословенске власти да су ови пасоши унапред направљени у Италији.[1013]

На изјавама тројице ухапшених заснована је тврдња из оптужнице да је терористичка петорка ушла у Француску преко Женевског језера, јер тамо, због бројних туриста, није било класичне пасошке контроле. Гранична полиција је ретко прегледала пасоше и никада у њих није стављала печате о уласку у Француску. Због тога, у пасошима које су користили Поспишил (Новак) и Рајић (Бенеш) није било печата о уласку у Француску. Међутим, у оба пасоша су били печати да су коришћени за улазак у Швајцарску из Италије преко граничног прелаза Кјасо 26. септембра 1934. године.[1014] Оптужница није разјаснила да ли

[1012] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 47.

[1013] Исто, 47.

[1014] François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 65–66, 128.

су Поспишил и Рајић у Швајцарску заиста ушли из Италије или су ови печати били фалсификовани. Такође, у пасошима које су користили Керин (Келемен) и Краљ (Мални), били су печати француске граничне полиције о уласку у Француску из Швајцарске преко граничног прелаза Валорбе 28. септембра 1934. године.[1015] У оптужници је, међутим, тврдња да су они у Француску ушли преко Женевског језера, користећи пасоше на имена Рудолф Сук и Јан Хашек, те да им је Кватерник пасоше на имена Келемен и Мални дао тек 6. октобра 1934. године у Паризу.[1016] Да ли су печати о уласку у Француску преко граничног прелаза Валорбе били фалсификовани или се ради о некој другој околности?

У сваком случају, коришћење три мађарска пасоша са лажним подацима и девет фалсификованих чехословачких пасоша, сведочи како је пажљиво припреман атентат на југословенског суверена и о озбиљној логистичкој подршци коју су атентатори имали. У прилог томе говоре и подаци о значајним финансијским средствима којима је располагала атентаторска екипа, али се оптужница тиме није бавила.

У оптужници је констатовано да истражни органи нису успели да идентификују брачни пар Вондрачек (Анте и Стана Година). Према подацима које је успела да прикупи француска полиција, они су 28. септембра 1934. године одсели у хотелу *Света Ана* у Паризу, одакле су 6. октобра отпутовали у Авињон, где су одсели у хотелу *Режина***.** Наредног дана су допутовали у Екс ан Прованс и сместили се у хотел *Нетр-Кост*. Након што су предали оружје Керину и Краљу, овај хотел су напустили 9. октобра у преподневним сатима и истог дана преко Авињона отпутовали у Швајцарску. На основу изјаве Мије Краља, француски истражни органи су претпоставили да су они у Француску унели оружје за атентаторе. Сумњу у ову верзију, међутим, још у новембру 1935. године изнели су поједини француски листови антифашистичке оријентације. Позивајући се на *поуздани извор*, недељник *Вендреди (Vendredi)* и дневни лист *Иманите (L'Humanité)*, тврдили су да је оружје за атентаторе у Француску унето у италијанској дипломатској пошти, а да су га Вондрачекови преузели тек у Паризу.[1017]

[1015] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934; Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 138–140.

[1016] Georges Desbons, *U obrani istine i pravde. Zašto sam branio ustaše*, uredila Višnja Pavelić, Domovina, Madrid 1983, 4.

[1017] *Vendredi - hebdomadaire littéraire, politique et satirique*, 15-XI-1935, 3; *Humanité*, 17. 11. 1935, 3.

У оптужници није поменута једна битна околност у вези са Вондрачековима. Наиме, већина француских листова је 17. и 18. октобра 1934. године објавила вест да је полиција поуздано утврдила да је у вечерњим сатима 3. октобра 1934. године собу у хотелу *Света Ана* у Паризу изнајмио човек који се у хотелски регистар уписао као Кларк (Clark), *аташе амбасаде*. Испред хотела је паркирао аутомобил на коме је била јасно уочљива дипломатска ознака. С обзиром на то да су у овом хотелу тада боравили и Вондрачекови, Кларк се интересовао у којој соби су одсели, а потом је неколико сати провео у њиховој соби у друштву Марије Вондрачек. Потом се вратио у собу коју је изнајмио, а хотел је напустио 4. октобра у јутарњим часовима.[1018] Иако је француска штампа у први мах објавила да је Кларк на полицијском списку *терориста који су учествовали у завери*,[1019] после само неколико дана он више није помињан. Није саопштен његов идентитет нити је споменут у оптужници.[1020]

У оптужници је наведено да вештаци нису могли поуздано утврдити порекло бомби које су пронађене код атентатора и у сандуку кревета у хотелу *Модерн* у Екс ан Провансу. Наравно, налаз вештака је био у складу са смерницама француске владе. Радило се о добро познатим италијанским ручним бомбама (Petardo Offensivo), које је италијанска војска масовно користила током Великог рата.[1021]

Иако је истрага утврдила да су пиштољи и муниција које је имала атентаторка екипа набављени у фирми *Анђелини и Бернардон* у Трсту, у оптужници ова околност није поменута.[1022] Нема сумње да су, упркос опструкцији италијанских власти, француски истражни органи уз помоћ југословенске полиције, прикупили податке о овој фирми и њеном

[1018] François Broche, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977, 72–73; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 103; *Paris soir*, 17 octobre 1934, 5; *Le Temps*, 18 octobre 1934, 4.

[1019] *Le Temps*, 20 octobre 1934, 8.

[1020] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror-Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 103.

[1021] Бранко Богданович, *Боевое крещение автоматического пистолета Маузер-Вестинпер. Оружейная история покушения на короля Югославии Александра I*, Мастер Ружье, 2013, №192, 2–9.

[1022] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 105.

власнику Ђанину Анђелинију.[1023] Наиме, позивајући се на поуздан извор близак истрази, антифашистички недељник *Вендреди* је у новембру 1935. године објавио да је истрага утврдила да је оружје које је коришћено у атентату на југословенског суверена набављено у фирми *Анђелини и Бернардон* у Трсту. По сазнањима овог листа, истрага је дошла и до података да је власник ове фирме Ђанино Анђелини, од 1929. године редовно испоручивао оружје усташама, те посећивао Павелића и усташке логоре у Борготару и Вискету. Лавал је, међутим, изричито забранио да се у оптужници и листовима под владином контролом уопште помене где је и од кога набављено оружје пронађено код атентатора и његових саучесника, тврдио је *Вендреди*.[1024] Нема сумње да су француски истражни органи били на добром путу да, расветљавајући набавку оружја које је пронађено код атентатора и његових саучесника, прикупе доказе о одговорности фашистичке Италије за злочин у Марсеју.[1025] Лавал то није дозволио.

Француски председник владе и министар спољних послова је одиграо и кључну улогу у спречавању југословенске владе да пред Савет Друштва народа изнесе питање одговорности италијанских власти за убиство југословенског суверена. Наиме, 15. новембра 1934. године, југословенска влада је обавестила француско Министарство спољних послова о намери да се обрати Савету Друштва народа са захтевом да се утврди одговорност италијанске и мађарске владе за марсејски злочин и осуди њихова агресивна политика према Југославији.[1026] С намером да обезбеди француску дипломатску подршку, Константин Фотић се састао са Лавалом. Француски председник владе је, међутим, том приликом убеђивао Фотића да Београд треба да одустане од обраћања Савету Друштва народа. Након што му је Фотић саопштио да је одлука југословенске владе неопозива, Лавал је рекао да Југославија неће имати француску дипломатску подршку ако у свом обраћању, макар и индиректно, помене Италију и Мусолинија. Тражио је да Београд своје оптужбе ограничи на Мађарску, иако је знао да се та земља *не би усу-*

[1023] Lavo Čermelj, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Slovenska matica, Ljubljana 1965, 283; A. den Doolaard, *Het leven van een landloper*, Querido, Amsterdam 1958, 165–187.

[1024] *Vendredi - hebdomadaire littéraire, politique et satirique,* 15-XI-1935, 3.

[1025] Teodoro Sala, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978, 267–268.

[1026] DDF, 1re série (1932–1935), Tome VIII (1er novembre 1934-15 janvier 1935), Imprimerie Nationale, Paris 1979, 102.

дила да се упусти у акцију против Југославије да није била уверена у подршку Италије.[1027] Вест да Југославија намерава да пред Саветом Друштва народа покрене питање одговорности за атентат у Марсеју изазвала је нервозу у Риму. Поступајући по Мусолинијевом налогу, италијански амбасадор у Паризу Пињати је 16. новембра 1934. године на ту тему разговарао са генералним секретаром француског Министарства спољних послова. После овог разговора пренео је Мусолинију да је француска влада затражила од Београда да у обраћању Савету Друштва народа *ни у ком случају и из било коī разлоīа* не помиње Италију. По Пињатијевим речима, став Париза је јасан: *Чак и када би Београд знао за околности или чињенице које се односе на Италију, треба да избеīне њихово помињање*.[1028] Сличан захтев је у Београд стигао и из Лондона. Британски министар спољних послова Џон Сајмон је југословенском амбасадору у Лондону саопштио да Британија неће помоћи Југославији, ако због оптуживања Италије пред Саветом Друштва народа Мусолини одлучи да против ње зарати.[1029] Суочена са дипломатским притиском, југословенска влада је попустила и у свом обраћању Савету Друштва народа није ни поменула Италију. У ноти коју је, 22. октобра 1934. године, позивајући се на став 2, члан 11. Оснивачке повеље Друштва народа, поднела генералном секретару Друштва народа, изнела је оптужбе само против Мађарске. Југословенска влада је 28. новембра 1934. године генералном секретару Друштва народа предала и меморандум у коме су конкретним подацима и документима поткрепљене оптужбе о одговорности мађарских власти за марсејски злочин.[1030] Југословенска влада је тврдила да је усташка организација са знањем и одобрењем мађарске владе формирала логоре за обуку терориста у Мађарској, да су мађарске власти усташама помагале да набављају и у Југославију уносе оружје, експлозив и пропагандни материјал, финансијски им помагале и обезбеђивале мађарске пасоше. Документима су поткрепљене и оптужбе да је мађарска влада игнорисала више пута поновљене захтеве званичног Београда да спречи терористичке акције које су са њене територије покретане против Југославије. На

[1027] Constantin Fotitch, *The War We Lost - Yugoslavia's Tragedy and the Failure of the West*, The Viking Press, New York 1948, 9–10.

[1028] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 158–159.

[1029] Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Otokar Keršovani, Rijeka 1972, 71.

[1030] Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije - Globus, Beograd – Zagreb 1986, 253.

основу чињеница да су терористи за извршење атентата у Марсеју изабрани на мађарској територији и да су из Мађарске у Француску отпутовали користећи мађарске пасоше, у меморандуму је констатовано да атентат у Марсеју представља *кулминацију терористичке акције која је годинама инспирисана и помагана на мађарској територији*.[1031] Југословенски захтев подржале су чехословачка и румунска влада које су Друштву народа поднеле идентичне ноте. Мусолини је безрезервно стао у одбрану Мађарске.[1032] Ради припреме мађарске одбране, 4. децембра 1934. године у Женеви су се састали мађарски представник у Друштву народа Тибор Екхард и Мусолинијев шеф кабинета Помпео Алоизи. *Обећао ми је да ће се у потпуности придржавати мојих упутстава*, нагласио је Алоизи у извештају који је проследио Мусолинију.[1033] Расправа у Савету Друштва народа о југословенском захтеву почела је 7. децембра 1934. године. Оптужбе које су у својим обраћањима изнели југословенски министар спољних послова Богољуб Јевтић и представници Чехословачке и Румуније, Екхард је одбацио као неосноване. Упркос доказима, негирао је и да је у Јанка Пусти био логор за обуку усташких терориста. Тврдио је да је то било пољопривредно имање где су хрватски емигранти, обрађујући земљу, зарађивали за живот.[1034] Алоизи је подржао мађарске ставове, а представници Француске и Велике Британије су током расправе испољили крајњу уздржаност. На крају је Ентони Идн, уз подршку Лавала и Алоизија, предложио компромисну резолуцију, коју је Савет једногласно усвојио 10. децембра 1934. године. Суштина резулуције садржана је у констатацији да су *извесне мађарске власти* одговорне, *најмање због небриге*, за радње које су у вези са припремом атентата у Марсеју. На основу уверења да је мађарска влада *свесна своје међународне одговорности*, од ње је захтевано да без одлагања предузме одговарајуће санкције против оних органа власти чију кривицу утврди, као и да обавести Савет о предузетим мерама.[1035] Ју-

[1031] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934)*, Beograd 1935, 5–75.

[1032] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 208–209.

[1033] Исто, 246.

[1034] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 229.

[1035] *Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises*

гословенски представници нису били задовољни текстом резолуције, јер у њој није констатована одговорност Мађарске као државе, али су је прихватили под Лаваловим притиском.[1036] Наравно, мађарске власти су предузеле само симболичне мере према *одговорним* службеницима. Отпуштено је шест чиновника и два полицијска официра који су били надлежни за контролу странаца. Командант жандармерије у Јанка Пусти и два жандармеријска потпоручника су кажњени са по 30 дана затвора, а један службеник надлежан за издавање пасоша је добио премештај.[1037] Иако је југословенска штампа резолуцију Савета Друштва народа представила као велики успех, у југословенским владајућим круговима је владало разочарење исходом расправе у Женеви. Уз огорченост према Италији и Мађарској, у Београду је било посебно изражено разочарење понашањем француске владе.[1038]

Након што је аболирао Италију и Мусолинија и одиграо кључну улогу у обесмишљавању југословенске тужбе против Мађарске у Савету Друштва народа, Лавал је успео да са Мусолинијем постигне француско-италијански споразум. У више докумената које су Лавал и Мусолини потписали 7. јануара 1935. године у Риму, две земље су се, поред осталог, споразумеле о исправци француско-италијанске границе у Африци, као и о сарадњи *у циљу очувања мира и стабилности у Европи*. У разговорима које је пре склапања споразума водио са Лавалом, Мусолини није прихватио да промени политику према Мађарској и Аустрији. Изразио је спремност да *испита* побољшање односа са Југославијом, али *у право време и под повољним околностима*. Француско-италијански споразум је у Београду дочекан са нескривеним незадовољством, јер су југословенски владајући кругови сматрали да је Француска због овог споразума жртвовала југословенске интересе.[1039]

Пред Поротним судом у Екс ан Провансу је 18. новембра 1935. године почело суђење Звонимиру Поспишилу, Ивану Рајићу и Мији Краљу, као саучесницима у марсејском атентату. У одсутности је суђено Анти Павелићу, Еугену Кватернику и Ивану Перчевићу, као организа-

dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934), Beograd 1935, 146–149.

[1036] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 330.

[1037] Исто, 330–331.

[1038] DDI, Settima serie, vol. XVI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990, 293.

[1039] Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006, 307–309.

торима овог злочина. У припреми суђења, Лавал је инсистирао да се избегне свако помињање Италије и да се што је мање могуће спомиње Мађарска.[1040] Да би остварио овај циљ, Лавал је, поред осталог, извршио притисак на владу у Београду да убеди краљицу Марију да одустане од грађанске тужбе пред судом у Екс ан Провансу коју је најавила.[1041] *Имајући пуно поверење у француско правосуђе, ја предајем своју ствар у руке њених представника*, написала је краљица образлажући своју одлуку да одустане од грађанске тужбе.[1042] Врло брзо се уверила да се француско правосуђе није руководило принципима права и правде, већ Лаваловим инструкцијама. Централна фигура суђења био је бранилац шесторице оптужених, париски адвокат Жорж Дебон (Georges Desbons), кога је Павелић ангажовао на основу препоруке добијене од припадника ВМРО-а и италијанских власти. Одраније познат по подршци коју је давао ревизионистичким захевима Мађарске и Бугарске, Дебон се представљао и као *пријатељ и бранилац хрватског и македонског народа*.[1043] Одржавао је везе са руководиоцима ВМРО-а, а у марту 1932. године у Софији је упознао и Ивана Михајлова.[1044] Био је радо виђен гост у Италији, где је уживао многе погодности резервисане само за највише званичнике фашистичког режима.[1045] Француској јавности је било познато да су Дебон и Лавал у пријатељским односима, али не и да су се консултовали у припреми суђења у Екс ан Порвансу. Према Дебоновом казивању, Лавал му је једном приликом, говорећи о Поспишилу, Рајићу и Краљу, рекао: *Требају ми ове три главе због обавезе према Југославији и то брзо.* Дебон му је, наводно, одговорио: *Нећеш их добити*.[1046] Добро плаћен од стране Хрватског Домобрана из САД, али и од италијанског и мађарског министарства спољних послова,[1047] Дебон је

[1040] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 336.

[1041] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

[1042] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 334.

[1043] Frédéric Monier, *Défendre des „terroristes" dans la France de 1935. L'avocat des „oustachis croates"*, Le Mouvement Social 2012/3 (No. 240), 109–110.

[1044] DDI, Settima serie, vol. XI, lstituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1981, 464.

[1045] *Vendredi - hebdomadaire littéraire, politique et satirique*, 15-XI-1935, 3; *Humanité*, 17. 11. 1935, 3.

[1046] Frédéric Monier, *Défendre des „terroristes" dans la France de 1935. L'avocat des „oustachis croates"*, Le Mouvement Social 2012/3 (No. 240), 110.

[1047] Исто, 111.

своју одбрану засновао на тврдњи да се ради о политичком суђењу. На основу сугестија Перчевића и Павелића које је више пута посетио, настојао је да усташке терористе представи као *борце за слободу Хрватске* који су деловали против *краља диктатора*.[1048] Првог дана суђења, Дебон је ушао у препирку са тужиоцем и судијама, јер је тражио изузеће преводиоца и протестовао што одбрана није имала приступ свим материјалима из истраге. Због увреда на рачун француског правосуђа, судско веће га је казнило опоменом.[1049] Другог дана суђења, Дебон је наставио са агресивном реториком и вулгарним увредама на рачун тужиоца, судија и француског правосуђа, због чега је, не само искључен са суђења, већ му је и одузето право бављења адвокатуром. Након што су оптужени одбили браниоца кога им је суд предложио, суђење је 21. новембра 1934. године, до даљег одложено.[1050] Поновљено суђење пред Поротним судом у Екс ан Провансу одржано је од 5. до 12. фебруара 1936. године. Нови бранилац Емил Сент-Обан (Émile de Saint-Auban) је користећи Дебонову стратегију оптужене терористе представио као борце за слободу који се боре против угњетавања своје земље.[1051] Иако је тужилац тражио смртну казну за оптужене, порота је нашла *олакшавајуће околности*, па је Поротни суд у Екс ан Провансу 12. фебруара 1936. године осудио Звонимира Поспишила, Ивана Рајића и Мију Краља на казну доживотног затвора са принудним радом. Анте Павелић, Еуген Кватерник и Иван Перчевић су у одсутности осуђени на казну смрти.[1052] Наравно, током суђења Италија није поменута.

[1048] Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006, 337.

[1049] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 206; *Политика*, бр. 9878, 19. новембар 1935, 4.

[1050] *Политика*, бр. 9881, 22. новембар 1935, 1–2.

[1051] Roger Colombani, Jean-René Laplayne, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971, 220.

[1052] Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 335–337; *Политика*, бр. 9961, 13. фебруар 1936, 1–3.

Саучесник – Пјер Лавал

Бранио је терористе – Жорж Дебон

Први дан суђења у Екс ан Провансу

Дебон протестује, а иза њега стоји Мијо Краљ

НЕДОСТИЖНА ПРАВДА

После низа војних пораза и искрцавања америчких трупа на Сицилију 1943. године, Италија је запала у тешку војну, привредну и политичку кризу, те је Велико фашистичко веће крајем јула исте године изгласало неповерење дотадашњем шефу италијанске државе Бениту Мусолинију. Након што га је краљ Виторио Емануел III (Vittorio Emanuele III) разрешио дужности председника владе, Мусолини је ухапшен. Интерниран је на острво Понца, потом на острво Ла Мадалена и на крају у хотел на Гран Сасу, планинском масиву у централној Италији. Нова италијанска влада на челу са маршалом Пјетром Бадољом је 3. септембра 1943. са западним савезницима постигла споразум о примирју, а 8. септембра исте године је објављена капитулација Италије. Међутим, ни Немци ни Мусолини се нису помирили са таквим развојем ситуације. Након што су га немачки командоси ослободили из хотела где је био затворен, Мусолини је средином септембра 1943. године у северној Италији формирао Италијанску Социјалну Републику (Republica Sociale Italiana). Била је то марионетска творевина, чији је опстанак искључиво зависио од оружаних снага Трећег Рајха. Под заштитом и будним оком припадника немачког СС-а, Мусолини је боравио у луксузној вили у Гарњану, месту на западној обали језера Гарда. Управљао је својом марионетском државом, читао штампу, посебно текстове о себи и фашизму и учио немачки језик. Само повремено је играо тенис и возио бицикл. Готово да се није појављивао у јавности, те више није имао прилике за шепурење и театралне наступе у блиставим униформама. Раније арогантан и безосећајан, сада се трудио да буде уљуднији према сарадницима. Није више од њих тражио да, као некада, приликом уласка у његов огромни кабинет, трчећи прелазе двадесетак метара од улазних врата до његовог радног стола. Дозвољавао им је и да у његовом присуству седе, што је раније била привилегија коју су имали само малобројни. Иако је говорио да се вратио католичкој вери, често помињао

Бога и обавезе савести, диктатор није показивао ни трунке кајања због бројних злочина за које је био одговоран. Напротив! Човек који је хладнокрвно наређивао убиства, причао је о својој хуманости, тврдио је да ће га историја памтити као великана, упоређујући себе са Исусом и Наполеоном. И док су немачки официри са којима је долазио у контакт цинично коментарисали да Дуче *није баш увек при здравој памети*,[1053] нова влада у Риму је била одлучна да расветли злочине Мусолинијевог режима. У том циљу, крајем јула 1944. године у Риму је основан Високи комесаријат за санкције против фашизма (L'Alto commissariato per le sanzioni contro il fascismo).[1054]

Већ почетком августа 1944. године комесаријат је добио полицијски извештај да је Фулвио Сувич повезан са убиством краља Александра Карађорђевића и француског министра спољних послова Луја Бартуа. Извештај је побудио велико занимање у круговима Високог комесаријата. Било је познато да су за атентат у Марсеју одговорни Анте Павелић и усташка организација, али позадина атентата није била расветљена. Одмах је покренута истрага и издат налог за Сувичево хапшење. Приликом саслушања пред истражним судијом, Италом Робином (Italo Robino), Сувич је бризнуо у плач и негирао кривицу. Тврдио је да је *заштита хрватских избеглица* у Италији спровођена, без његовог знања, преко службене особе коју је именовала италијанска влада… *Нисам ни знао да им је Павелић вођа*, лагао је истражног судију гушећи се у сузама.[1055]

Информацију о Сувичевој повезаности са атентатом у Марсеју потврдио је у свом исказу пред истражним судијом Квинто Мацолини, који је од краја 1934. до 1936. године био на челу Хрватске канцеларије италијанског Министарства спољних послова. Мацолини је крајем августа 1944. године, пред судијом изјавио да је атентат у Марсеју *несумњиво организован у Италији*, уз помоћ функционера италијанског Министарства спољних послова. Објаснио је да су Павелић и усташе били у контакту са италијанским Министарством спољних послова преко Кортезеа и да је он следио инструкције које је добијао од Мусолинија, Сувича, Алоизија и Јакомонија.[1056] У периоду који је претходио атентету,

[1053] Denis Mack Smith, *Mussolini*, Alfred A. Knopf, New York 1982, 115, 307–311.

[1054] Roy Palmer Domenico, *Italian Fascists on Trial, 1943–1948*, University of North Carolina Press, 1991.

[1055] Clara Conti, *Servizio segreto: cronache e documenti dei delitti di Stato*, De Luigi, Roma 1946, 15–16.

[1056] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 116–117.

по Мацолинијевим речима, усташе су у логору у Борготару, у покрајини Парма, увежбавали бацање бомби и гађање из ватреног оружја. Изнео је и да је оружје које је коришћено у марсејском атентату, усташама испоручила фирма *Анђелини и Бернардон* из Трста.[1057] Неколико дана касније, Мацолини је допунио изјаву, рекавши да су, поред особа које је раније навео, за управљање усташама у Италији били одговорни и шеф италијанске полиције Артуро Бокини и инспектор Ерколе Конти.[1058]

У истрази је саслушан и маркиз Алберто Теодоли (Alberto Theodoli), који је шеснаест година био председник Мандатне комисије у Друштву народа у Женеви. Иако није имао конкретних сазнања о организовању марсејског злочина, Теодоли је изнео да се у *женевским круговима* веровало да италијанско Министарство спољних послова није повезано са завером која је довела до атентата. По његовим речима, нагађало се, међутим, да су за злочин одговорни појединци, пре свега Бокини и Кортезе. Потврдио је и да у Друштву народа у Женеви, Француска и друге државе, из политичких разлога, нису инсистирале да се расветле све околности атентата у Марсеју, иако су биле уверене у италијанску одговорност.[1059]

Истражни судија је разговор са бароном Помпеом Алоизијем обавио у Алоизијевој вили у Риму. Извесно је да искусни дипломата том приликом ни издалека није изнео све што је знао о атентату у Марсеју, али је његова изјава запрепастила истражног судију. Изјавио је да су Павелић и усташка организација у Италији зависили од Мусолинија и његовог кабинета. За контакте са Павелићем и управљање усташком организацијом, по Алоизијевим речима, испред Министарства спољних послова био је задужен Кортезе, који је деловао у сарадњи са шефом полиције Бокинијем.[1060] Алоизи је ипак одбацио могућност да су они имали удела у организацији марсејског злочина. Међутим, Алоизијева

[1057] Clara Conti, *Servizio segreto: cronache e documenti dei delitti di Stato,* De Luigi, Roma 1946, 16; Romano Canosa, *I servizi segreti del Duce: i persecutori e le vittime*, Mondadori, Milano 2000, 189.

[1058] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 116–117.

[1059] Romano Canosa, *I servizi segreti del Duce: i persecutori e le vittime*, Mondadori, Milano 2000, 189–190.

[1060] Gaetano Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954, 128, 169; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 117.

изјава није остављала место сумњи у погледу наредбодавца атентата у Марсеју: *Ове ствари нису рађене у Министарству спољних послова и амбасадама. Мусолини је имао своје посебне црне кабинете и посебне тајне органе преко којих је у Италији и иностранству деловао у жељеном правцу. На подручју спољне политике често се дешавало да Министарство и амбасаде спроводе политику која је апсолутно супротна правим намерама диктатора, који је тако настојао да друге обмане или обезбеди алиби… Тако је, док је подсекретар Сувич покушавао да се приближи Југославији и док су се водили разговори о споразуму о пријатељству, Мусолини тајно наредио убиство краља Александра.*[1061]

Када се чинило да ће истрага Високог комесаријата за санкције против фашизма коначно расветлити позадину атентата у Марсеју, искрсле су околности које су истрагу усмериле у другом правцу. У притвору су били Сувич и Јакомони, али су Мусолини и друга лица која су помињана у вези са атентатом у Марсеју, били недоступни истражним органима. Кључну личност за расветљавање марсејског злочина, Паола Кортезеа који је од 1942. године био италијански посланик у Братислави, Немци су после капитулације Италије интернирали у словачки бањски град Пјешћане, а потом у чешки град Кашперске Хори. По окончању рата, његова породица се вратила у Италију, али је Кортезе, желећи да избегне истрагу Високог комесаријата за санкције против фашизма, остао у овом чешком граду све до августа 1946. године.[1062] Бокини и Анђелини су у међувремену преминули.[1063] Инспектор Ерколе Конти је као пензионер живео у Пизи, али је, уз помоћ италијанског Министарства унутрашњих послова, успео да избегне све покушаје истражног судије да га саслуша.[1064] Поједини Бокинијеви сарадници из полиције које је истражни судија саслушао су потврдили да је фашистички режим подржавао и финансирао Павелића и усташку организацију, али

[1061] Clara Conti, *Servizio segreto: cronache e documenti dei delitti di Stato,* De Luigi, Roma 1946, 20–21; Gaetano Salvemini, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954, 169.

[1062] Petr Kubik, *Zastoupení RSI v Bratislave 1943–1945, osud italských královských diplomatů*, Pamäť národa 03/2009, 15–21.

[1063] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 117; Aldo Colleoni, *Il ruolo geopolitico dei consoli a Trieste dal 1732 al 2006*, Edizioni Italo Svevo - Università di Trieste, Trieste 2006, 311.

[1064] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 117, 119.

су то била само посредна сазнања.[1065] Истрага о улози италијанских функционера у марсејском атентату, после тога је гурнута у други план и обједињена са истрагама о убиству познатих италијанских антифашиста, браће Росели и другим злочинима фашистичког режима. Уследило је хапшење генерала Мариа Роате (Mario Roatta), који је 1934. до 1936. године био на челу СИМ-а и других фашистичких руководилаца одговорних за ове злочине.

Суђење је одржано пред Високим судом правде у Риму од 29. јануара до 12. марта 1945. године. Поред Роате и више фашистичких функционера, на оптуженичкој клупи су се нашли Сувич и Јакомони, док је Кортезеу суђено у одсуству. По оцени суда, није било доказа о директној одговорности Сувича и Јакомонија за марсејски атентат, али су, због улоге коју су имали у одржавању фашизма на власти, осуђени на по 24 године затвора.[1066] Суд је констатовао и да не постоје конкретни докази да је Кортезе учествовао у припреми или извршењу злочина у Марсеју. Осуђен је на 12 година затвора, због саучесништва у *експанзионистичким активностима фашистичке Италије*, *у својству организационог руководиоца усташких логора* у Италији. Међутим, после амнестије која је у Италији проглашена у јуну 1946. године и дуготрајног жалбеног поступка, Апелациони суд у Перуђи је 1949. године поништио првостепену пресуду и ослободио кривице Сувича, Кортезеа и Јакомонија.[1067]

[1065] Pasquale Iuso, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998, 36, 56; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 117.

[1066] Clara Conti, *Servizio segreto: cronache e documenti dei delitti di Stato*, De Luigi, Roma 1946, 191; Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 118–119.

[1067] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 119.

ЕПИЛОГ

Деведесетдвогодишњи Пјер Монданел се 1982. године сасвим сигурно није сећао свих детаља истраге о атентату у Марсеју, али није имао дилему да су иза овог злочина стајале Италија и Мађарска. Након 48 година од истраге коју је водио, написао је да су припреме за убиство краља Александра вршене *уз саучесништво мађарских власти и двојице италијанских дипломата, Кортезеа и Јакомонија које је фашистичка влада одредила да помогну усташама и олакшају реализацију њихових злочиначких планова.* Међутим, француска влада *није дозволила да јавност сазна све детаље ове међународне завере*.[1068]

Ова Монданелова тврдња само потврђује да је убиство краља Александра Карађорђевића у Марсеју, било део Мусолинијевог плана о разбијању Југославије и територијалном проширењу Италије на источној обали Јадрана. Убиство југословенског суверена требало је да означи почетак побуне хрватских сепаратиста која би, помогнута оружаним акцијама ВМРО-а, албанских иредентиста и црногорских сепаратиста, довела до краха југословенске државе. Мусолини је планирао да потом, под изговором успостављања мира, војно интервенише и тако оствари своје освајачке амбиције. Изостанак побуне хрватских сепаратиста осујетио је Мусолинијев план. Остварио га је тек после слома Југославије у априлском рату 1941. године и формирања марионетске Независне Државе Хрватске на челу са Павелићем. Римским уговорима које су 18. маја 1941. године потписали Мусолини и Павелић, Италији је припао највећи део Далмације, Хрватског приморја и Горског Котара.[1069] Наредбодавца марсејског и низа других злочина стигла је *револуционарна*

[1068] Antoine Mondanel, *Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934*, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

[1069] Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber-Školska knjiga, Zagreb 1977, 89–91.

ūправда. Прерушен у немачког војника, крајем априла 1945. године Мусолини је покушао да побегне у Аустрију. Италијански партизани су га заробили и стрељали 28. априла 1945. године. Наредног дана, његово наглавачке обешено тело је изложено на тргу у Милану.

Организатор атентата у Марсеју, усташки поглавник Анте Павелић је, захваљујући немачком и италијанском оружју, у априлу 1941. године остварио хрватску независност. Независна Држава Хрватска (НДХ) била је, међутим, независна само онолико колико су то дозвољавали њени покровитељи. Под њиховом заштитом, Павелић и усташе су, у складу са оним што су у емиграцији најављивали, у НДХ извршили чудовишни геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима.[1070] Непосредно пре слома усташке државе, почетком маја 1945. године, Павелић је побегао из Загреба у Аустрију, а потом у Италију. Скривао се уз помоћ ватиканских кругова који су му помогли да у новембру 1948. године емигрира у Аргентину.[1071] Након што је рањен у атентату који је на њега извршен 10. априла 1957. године у месту Ломас дел Паломар, поред Буенос Ајреса, преселио се у Шпанију, где је од последица рањавања преминуо 28. децембра 1959. године.[1072]

Оперативни руководилац атентата у Марсеју, Еуген Кватерник је, као руководилац Усташке надзорне службе и равнатељ за јавни ред и сигурност у НДХ, био симбол усташког терора у овој геноцидној творевини. Смењен је у јесен 1942. године након сукоба са Павелићем. После тога је отишао у Словачку, одакле је 1944. године пребегао прво у Аустрију, а потом у Италију. Кватерник се 1947. године преселио у Аргентину. Погинуо је у саобраћајној несрећи 10. марта 1962. године.[1073] У писму једном познанику, атентат у Марсеју је назвао својим ремек-делом.[1074]

Звонимир Поспишил и Мијо Краљ нису дочекали формирање НДХ. Усташке власти су у јуну 1941. године од Немаца добиле званич-

[1070] Rory Yeomans, *Eradicating "Undesired Elements": National Regeneration and the Ustasha Regime's Program to Purify the Nation, 1941–1945, Racial Science in Hitler's New Europe, 1938–1945*, Edited by Anton Weiss-Wendt and Rory Yeomans, University of Nebraska Press, Lincoln and London, 2013, 200–236; Marco Aurelio Rivelli, *Le genocide occulté. Etat Indépendant de Croatie 1941–1945*, Lausanne, 1998; *България и независимата хърватска държава (1941–1944): дипломатически документи*, съставител, Милена Тодоракова, Главно управление на архивите при Министерски съвет, София 2004, 24.

[1071] Robert B. McCormick, *Croatia under Ante Pavelić: America, the Ustaše and Croatian Genocide*, I.B. Tauris, London-New York 2014, 162–164.

[1072] *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Minerva, Zagreb 1997, 306–310.

[1073] Исто, 223–225.

[1074] Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978, 158.

ну информацију да су Поспишил и Краљ преминули у француском затвору. Француске колаборационистичке власти су 10. децембра 1941. године Ивана Рајића пустиле из затвора, али су га Немци, потом, пребацили у Берлин, где је од стране Гестапоа подвргнут детаљном испитивању о атентату у Марсеју. У НДХ се вратио у фебруару 1942. године. Постављен је за заменика руководиоца *Усташке обране* у чијој надлежности су били сви концентрациони логори у НДХ. Под неразјашњеним околностима је преминуо у фебруару 1944. године. Посмртно му је додељен чин допуковника *Поглавникове тјелесне бојне*.[1075]

Након формирања НДХ, Анте и Стана Година су се настанили у Загребу. Анте је добио чин сатника у Павелићевој *тјелесној бојни*, а Еуген Кватерник га је ангажовао и да буде главни добављач оружја за Усташку надзорну службу. Кратко време пре него што је смењен са положаја, Кватерник је Години поверио дужност да одабране припаднике усташке организације обучава за вршење атентата. После Кватерникове смене, Година се више није појављивао у Усташкој надзорној служби.[1076] Када се почео назирати крај усташке државе, Павелић је Годину, као искусног кријумчара, ангажовао да преноси опљачкано злато и драгоцености из Хрватске у Швајцарску. При крају рата, Анте и Стана Година су емигрирали у Италију, а потом у Јужну Америку.[1077] Анте Година је и у емиграцији наставио са обављањем кријумчарских послова за Павелића. Надзирући Павелићеве активности у Аргенити, Централна обавештајна агенција (ЦИА) Сједињених Америчких Држава је у марту 1948. године дошла до података да је Година за Павелића из Европе у Аргентину прокријумчарио извесну количину опљачканог злата. Иста агенција је сазнала и да је у октобру 1951. године Павелић послао Годину да у Аргентину пребаци опљачкано злато које су, последњих дана Другог светског рата, Павелић и његови најближи сарадници сакрили у околини Салцбурга. ЦИА није поуздано утврдила да ли је Година успео у томе, али је регистровала да је после тога Павелић на

[1075] Željko Krušelj, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Hrvatski zemljopis - Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001, 35–37.

[1076] Davor Kovačić, *Uspostava i djelovanje policijskog i sigurnosno-obavještajnog sustava Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1943. godine*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 37, No. 1, 2005, 94.

[1077] *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Minerva, Zagreb 1997, 132–133.

тржишту Буенос Ајреса нудио на продају 200 килограма злата.[1078] Анте Година је преминуо 1954. године у Боливији.[1079]

Иван Перчевић је по проглашењу НДХ добио генералски чин и, поред осталог, био именован за предстојника Поглавниковог војног уреда. По пропасти НДХ пребегао је у Аустрију, где га је 1946. године ухапсила британска војска и изручила југословенским властима. Као ратни злочинац, осуђен је на смрт и погубљен 1947. године.[1080]

Након што се по проглашењу НДХ вратио у Загреб, Сервaци је добио чин усташког пуковника. Поред више других одговорних дужности, био је командант оперативног подручја Лике и Северне Далмације. У априлу 1945. године унапређен је у чин генерала. У мају 1945. године је побегао у Аустрију, али су га британске снаге заробиле и изручиле југословенским властима. Исте године је као ратни злочинац осуђен на смрт и погубљен.[1081]

Мијо Бзик је у НДХ имао чин усташког пуковника. Био је *посебни повјереник за новинство и промицбу* при Влади НДХ, директор листа *Усташа* и службени историчар усташког покрета. Као *поглавни побочник* у Главном усташком стану био је задужен за надзор над функционерима усташког покрета. У октобру 1944. године Павелић га је поставио за команданта *Поглавникове тјелесне бојне*. Југословенске снаге су га заробиле у мају 1945. године приликом покушаја да побегне у Аустрију. Исте године је као ратни злочинац осуђен на смрт и погубљен.[1082]

Судбине Мусолинијевих сарадника који су имали улогу у пружању подршке усташкој организацији и припреми атентата у Марсеју су уверљиво сведочанство о амнезији која је после Другог светског рата захватила италијанско друштво. Фулвио Сувич је после Мусолинијевог привременог одустајања од разбијања Југославије, 1936. године именован за амбасадора Краљевине Италије у Вашингтону. На тој дужности је остао до 1938. године када је пензионисан. Након ослобађајуће пресуде Апелационог суда у Перуђи, као пензионер је живео у Трсту, где је и преминуо 1980. године.[1083]

[1078] Robert B. McCormick, *Croatia under Ante Pavelić: America, the Ustaše and Croatian Genocide*, I.B. Tauris, London-New York 2014, 174.

[1079] *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Minerva, Zagreb 1997, 132.

[1080] Исто, 316.

[1081] Исто, 357.

[1082] Исто, 62–63.

[1083] Philip V. Cannistraro, *Historical dictionary of Fascist Italy*, Greenwood Press, Westport 1982, 522–523.

Паоло Кортезе је после службе у Гватемали био саветник у италијанској амбасади у Токију. Након формирања НДХ, Павелић је тражио да га фашистичка влада именује за италијанског посланика у Загребу. Галеацо Ћано, који је тада био италијански министар спољних послова, у први мах је прихватио овај захтев. Међутим, 18. априла 1941. године обавестио је Павелића да је променио одлуку, наводно, због тога што Кортезе из Токија није могао да стигне у Загреб пре друге половине маја.[1084] Већ следеће године, Кортезе је именован за италијанског посланика у квинслишкој Словачкој. По окончању Другог светског рата, како би избегао истрагу и издржавање казне затвора на коју је у Италији био осуђен, Кортезе је до августа 1946. године остао у Чехословачкој. У Италију се вратио тек када је италијанска влада прогласила амнестију. После ослобађајуће пресуде Апелационог суда у Перуђи 1949. године, италијанска влада је овог дипломату крвавих руку вратила у дипломатску службу. Именован је за опуномоћеног министра Италије у Сирији, а 1954. године за амбасадора у Индији. Пензионисан је 1959. године.[1085]

Франческо Јакомони је од 1936. године био италијански опуномоћени министар и амбасадор у Албанији, а након италијанског освајања ове земље постављен је за гувернера Албаније. Имао је и важну улогу у планирању италијанске агресије на Грчку 1940. године. Након што је 1949. године ослобођен кривице због улоге коју је имао у злочинима фашистичког режима, Јакомони је 1953. године враћен у дипломатску службу, али је наредне године пензионисан.[1086] Преминуо је 1973. године у Риму.[1087]

У знак захвалности због дугогодишњег снабдевања усташке организације оружјем, Павелић је Ђанина Анђелинија 8. септембра 1941. године наградио именовањем за почасног конзула НДХ у Трсту.[1088] Тршћански трговац смрћу је кратко уживао у овој почасти, јер је, услед

[1084] DDI, Nona serie, vol. VI, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986, 867.

[1085] *Who's who in Italy. A biographical dictionary containing about 7000 biographies of prominent people in and of Italy and 1400 organizations*, Intercontinental Book & Publishing, Milano 1958, 290; *Diplomatici italiani cessati dal servizio tra il 2 giugno, 1946 e il giugno 2004*, DiploFoundation, https://baldi.diplomacy.edu.

[1086] *Diplomatici italiani cessati dal servizio tra il 2 giugno, 1946 e il giugno 2004*, DiploFoundation, https://baldi.diplomacy.edu.

[1087] Philip V. Cannistraro, *Historical dictionary of Fascist Italy*, Greenwood Press, Westport 1982, 291–292; *Dizionario Biografico degli Italiani* - Volume 62, Istituto della Enciclopedia italiana, Roma 2004.

[1088] Aldo Colleoni, *Il ruolo geopolitico dei consoli a Trieste dal 1732 al 2006*, Edizioni Italo Svevo - Università di Trieste, Trieste 2006, 311.

компликација после операције слепог црева, преминуо 21. септембра 1941. године.[1089]

Инспектор Ерколе Конти је после Другог светског рата као пензионер и даље живео у Пизи. Након што је успео да избегне сведочење пред истражним судијом Високог комесаријата за санкције против фашизма, потпуно се повукао из јавности.[1090] Непозната је година његове смрти.

Интересантне су и судбине француских личности које су на различите начине биле умешане у атентат у Марсеју. Пјер Лавал је током Другог светског рата ушао у отворену колаборацију са нацистичком Немачком. У два наврата је био председник француске колаборационистичке владе у Вишију. После ослобођења Француске, због велеиздаје је осуђен на смрт. Погубљен је 15. октобра 1945. године.[1091]

С обзиром на то да је имао 36 година радног стажа у полицији, Шарл Систерон је 1936. године ипак остварио право на пензију. Повукао се у кућу своје ћерке у Гард, департман на југу Француске где је, наводно несрећним случајем, погинуо 29. септембра 1939. године.[1092]

Након што је француска квинслишка влада у Вишију *de facto* признала НДХ, адвокат Жорж Дебон је као Павелићев гост више пута боравио у Загребу. Због одбране оптужених усташа пред судом у Екс ан Провансу, Павелић је у јануару 1943. године Дебона одликовао Орденом круне краља Звонимира.[1093] После рата, Дебон је у Француској осуђен на казну затвора због колаборације. Преминуо је у Паризу 26. септембра 1962.[1094]

Одмах након марсејског атентата, у Француској је покренута иницијатива да се краљу Александру и Лују Бартуу у Марсеју подигне споменик. Иронијом судбине, монументални споменик у Марсеју, под називом *Споменик миру*, званично је откривен 20. јуна 1941. године, док

[1089] *Il Piccolo di Trieste*, 23 settembre 1941, 4.

[1090] Pino Adriano, Giorgio Cingolani, *Nationalism and Terror - Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018, 117.

[1091] Alan Axelrod, *Encyclopedia of World War II*, Facts on File, New York 2007, 509–510.

[1092] Jean-Claude Mathon, *9 octobre 1934 - L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023, 289.

[1093] Georges Desbons, *U obrani istine i pravde. Zašto sam branio ustaše*, uredila Višnja Pavelić, Domovina, Madrid 1983, VIII.

[1094] Frédéric Monier, *Défendre des „terroristes" dans la France de 1935. L'avocat des „oustachis croates"*, Le Mouvement Social 2012/3 (No. 240), 105–120; *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Minerva, Zagreb 1997, 88–89.

је ратни пожар беснео Европом, највећи део Француске био окупиран, а Југославија распарчана.[1095] Поред низа других фигура, споменик украшавају четири женске статуе које држе рељефе са портретима краља Александра и Луја Бартуа. Према натпису на споменику, две статуе које држе портрет југословенског краља симболизују *правду и право*, управо оно што је после марсејског атентата Француска ускратила краљу Александру, његовој породици и његовом народу.

[1095] Laurent Noet, *Autour de Gaston Castel. Promotion d'une sculpture monumentale parlante à Marseille*, In Situ [En ligne], 32 | 2017, mis en ligne le 05 septembre 2017, consulté le 19 avril 2019, URL: http://journals.openedition.org/insitu/15391; DOI: 10.4000/insitu.15391.

Наредбодавац злочина у Марсеју – фашистички диктатор Бенито Мусолини

Фашиста у пензији – Фулвио Сувич

Дипломата крвавих руку – Паоло Кортезе са
Индиром Ганди 1956. године у Њу Делхију

Идеолошки истомишљеници – Павелић одликује Дебона

Споменик миру

Правда и Право – Слобода и Рад

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Објављена грађа и збирке докумената

Avramovski, Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. I, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd–Zagreb 1986.

Avramovski, Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knj. II, Arhiv Jugoslavije – Globus, Beograd–Zagreb 1986.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik (AzDAP), 1918–1945, Serie C: 1933–1937, *Das Dritte Reich: Die ersten Jahre*, Band II, 1 (14. Oktober 1933 bis 31. Januar 1934), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1973.

Akten zur deutschen auswärtigen Politik (AzDAP), 1918–1945, Serie C: 1933–1937, *Das Dritte Reich: Die ersten Jahre*, Band III, 1 (14. Juni bis 31. Oktober 1934), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1973.

Бълīария и независимаша хърваша държава (1941–1944): дипломаша̄чески докумен̄ши, съставител Милена Тодоракова, Главно управление на архивите при Министерски съвет, София 2004.

Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919, sabrao ih Ferdo Šišić, Matica hrvatska, Zagreb 1920.

Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, Zagreb 1946.

Documents diplomatiques français (DDF), 1re série (1932–1935), Tome II (15 novembre 1932-17 mars 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1966.

Documents diplomatiques français (DDF), 1re série (1932–1935), Tome III (17 mars-5 juillet 1933), Imprimerie Nationale, Paris 1967.

Documents diplomatiques français (DDF), 1re série (1932–1935), Tome V (13 novembre 1933-13 mars 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1970.

Documents diplomatiques français (DDF), 1re série (1932–1935), Tome VI (13 mars-26 juillet 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1972.

Documents diplomatiques français (DDF), 1re série (1932–1935), Tome VII (27 juillet-31 octobre 1934), Imprimerie Nationale, Paris 1979.

Documents diplomatiques français (DDF), 1re série (1932–1935), Tome VIII (1er novembre 1934-15 janvier 1935), Imprimerie Nationale, Paris 1979.

Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919–1939, Series Ia, Vol. VII, *German, Austrian and Middle Eastern Questions 1929–1930*, Her Majesty's Stationery Office, London 1975.

Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919–1939, Second Series, Vol. VI, *European affairs and war debts October 1933 – August 1934,* Her Majesty's Stationery Office, London 1957.

Documents on British Foreign Policy (DBFP), 1919–1939, Second Series, Vol. XII, *European affairs August 1934-April 1935*, Her Majesty's Stationery Office, London 1972.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Sesta serie: 1918–1922, volume II (18 gennaio-23 marzo 1919), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1980.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Sesta serie: 1918–1922, volume III (24 marzo-22 giugno 1919), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 2008.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935 volume II (27 aprile 1923-22 febbraio 1924), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1955.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume III (23 febbraio 1924-14 maggio 1925), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1959.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume IV (15 maggio 1925-6 febbraio 1927), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1962.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume V (7 febbraio-31 dicembre 1927), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume VI (1 gennaio-23 settembre 1928), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1967.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume VII (24 settembre 1928-12 settembre 1929), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1970.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume VIII (13 settembre 1929-14 aprile 1930), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1972.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume IX (15 aprile-31 dicembre 1930), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1975.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume X (1 gennaio-4 settembre 1931), Istituto Poligrafico dello Stato, Roma 1978.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume XI (5 settembre 1931-31 marzo 1932), lstituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1981.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume XII (1 aprile-31 dicembre 1932), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1987.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume XIII (1 gennaio-15 luglio 1933), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume XIV (16 luglio 1933-17 marzo 1934), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1989.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume XV (18 marzo-27 settembre 1934), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Settima serie: 1922–1935, volume XVI (28 settembre 1934-14 aprile 1935), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1990.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Ottava serie: 1935–1939, volume I (15 aprile-31 agosto 1935), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1991.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Ottava serie: 1935–1939, volume V (1 settembre-31 dicembre 1936), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1994.

I Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Nona serie: 1939–1943 volume VI (29 ottobre 1940-23 aprile 1941), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma 1986.

Incidents survenus à la frontière hungaro-yougoslave. Communication du Gouvernement yougoslave, Société des Nations, Journal officiel, janvier-juin 1934.

LeRoy King's Reports from Croatia, March to May 1919, Edited by Jerome Jareb, Journal of Croatian Studies, Annual Review of the Croatian Academy of America, New York 1960.

Opera omnia di Benito Mussolini, vol. XVI, a cura di Edoardo e Duilio Susmel, La Fenice, Firenze 1955.

Republikanski program Hrvatske stranke prava koju je utemeljio dr Ante Starčević, Tiskara Merkur d.d. u Zagrebu, bez godine izdanja.

Requête du gouvernement yougoslave en vertu de l'article 11, paragraphe 2, du Pacte de la Société des nations relative aux responsabilités encourues par les autorités hongroises dans l'action terroriste dirigée contre la Yougoslavie. Actes et documents (22 novembre-10 décembre 1934), Beograd 1935.

Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu, priredio Petar Požar, Zagrebačka stvarnost, Zagreb 1995.

2. Књиге и брошуре

Ademović, Fadil, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj: štampa i radio u Bosni i Hercegovini (1941–1945)*, Medija centar, Sarajevo 2000.

A. den Doolaard, *Quatre mois les comitadjis. Meurtriers patentes*, Ed. Pierre Bossuet, Paris 1932.

A. den Doolaard, *Het leven van een landloper*, Querido, Amsterdam 1958.

Adriano, Pino/Cingolani, Giorgio, *Nationalism and Terror-Ante Pavelić and Ustasha Terrorism from Fascism to the Cold War*, Central European University Press, Budapest–New York 2018.

Axelrod, Alan, *Encyclopedia of World War II*, Facts on File, New York 2007.

Balen, Šime, *Pavelić*, Biblioteka Društva novinara Hrvatske, Zagreb 1952.

Балфур, Нил/Мекеј, Сели, *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биоīрафија*, Литера, Београд 1990.

Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb 1988.

Baron Aloisi (Pompeo), *Journal (25 juillet 1932-14 juin 1936)*, Plon, Paris 1957.

Begić, Miron Krešimir, *Ustaški pokret 1929–1941: pregled njegove povijesti*, Naklada Smotre „Ustaša", Buenos Aires-New York 1986.

Bergvin, H. Džejms, *Imperija na Jadranu, Musolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943*, Službeni glasnik, Beograd 2007.

Bernardić, Ivan, *Život iza željeznih rešetki: Prema vlastitom iskustvu i neposrednom opažanju*, Zagreb, bez godine izdanja (1940).

Bzik, Mijo, *Ustaška borba od prvih dana ustaškog rada do poglavnikova odlaska u emigraciju. Počeci i bit Ustaškoga pokreta*, Državni izvještajni i promičbeni ured, Zagreb 1942.

Bzik, Mijo, *Ustaška pobjeda*, Naklada Glavnog ustaškog stana, Zagreb 1942.

Bzik, Mijo, *Ustaški pogledi (1928–1941–1944)*, Naklada i izdanje Ustaške tiskare, Zagreb 1944.

Билярски, Цочо, *Влado Черноземски и атентатът в Марсилия – (1934 г)*, Анико, София 2020.

Boban, Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 3, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb 1990.

Boban, Ljubo, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*, knjiga I, Liber, Zagreb 1974.

Богојевић, Милан, *Краљ Александар I Карађорђевић – жртва завере*, Чвор, Београд 2019.

Borejsza, W. Jerzy, *Il fascismo e l'Europa orientale: dalla propaganda all'aggressione*, Laterza, Roma-Bari 1981.

Broche, François, *Assassinat de Alexandre Ier et Louis Barthou, Marseille, le 9 octobre 1934*, Balland, Paris 1977.

Burgwyn, H. James, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period, 1918–1940*, Praeger, Westport, Connecticut and London 1997.

Bucarelli, Massimo, *Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939)*, B.A. Graphis, Bari 2006.

Vasić, Miroljub, *Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929–1941. godine*, Narodna knjiga – Institut za savremenu istoriju, Beograd 1977.

Vento, Andrea, *In silenzio gioite e soffrite. Storia dei servizi segreti italiani dal Risorgimento alla Guerra fredda*, Saggiatore, Milano 2010.

Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1971.

Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit")*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985.

Vinaver, Vuk, *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929–1934*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987.

Vinci, Annamaria, *Sentinelle della patria: il fascismo al confine orientale: 1918–1941*, Laterza, Roma-Bari 2011.

Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika, uvod napisala i uredila Nada Kisić-Kolanović, Golden marketing, Zagreb 1997.

Gagliardi, Manko, *Istina o Hrvatskom emigrantskom revolucionarnom komiteu 1919–1921, Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, bez oznake mesta i godine izdanja.

Gayda, Virginio, *La Jugoslavia contro l'Italia*, Giornale d'ltalia, Roma 1933.

Глигоријевић, Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић: Српскохрватски сукоб*, Завод за уџбенике, Београд 2010.

Глигоријевић, Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике, Београд 2010.

Gobetti, Eric, *Dittatore per caso. Un piccolo duce protetto dall'Italia fascista*, L'ancora del Mediterraneo, Napoli 2001.

Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918–2008*, Europapress holding-Novi Liber, Zagreb 2008.

Graham, Stephen, *Alexander of Jugoslavia-Strong Man of the Balkans*, Cassell and Company, London 1938.

Desbons, Georges, *U obrani istine i pravde. Zašto sam branio ustaše*, uredila Višnja Pavelić, Domovina, Madrid 1983.

Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 62, Istituto della Enciclopedia italiana, Roma 2004.

Dimić, Ljubodrag/Žutić, Nikola, *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1992.

Domenico, Roy Palmer, *Italian Fascists on Trial, 1943–1948*, University of North Carolina Press, 1991.

Duggan, Christopher, *A Concise History of Italy*, Cambridge University Press, 2014.

Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*, II, Просвета, Београд 1989.

Елан, Клод, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, Ново дело, Београд 1988.

Eckhardt, Tibor, *Regicide at Marseille: Recollections of Tibor Eckhardt*, American Hungarian Library and Historical Society, New York 1964.

Историја македонског народа. Период између два светска рата и народна револуција (1918–1945), редакција Михаило Апостолски, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд 1970.

Iuso, Pasquale, *Il fascismo e gli ustascia (1929–1941). Il separatismo croato in Italia*, Gangemi Editore, Roma 1998.

Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, Institut za suvremenu povijest, Zagreb 1995.

Jareb, Mario, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, Zagreb 2006,

Jakovljevlć, Ilija, *Konclogor na Savi*, Konzor, Zagreb 1999.

Jelić, Branimir, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, priredio Jere Jareb, izdavač M. Šamija, Cleveland 1982.

Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Sveučilišna naklada Liber-Školska knjiga, Zagreb 1977.

Jovanović, Vladan, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2002.

Kvaternik, Eugen Dido, *Sjećanja i zapažanja 1925–1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, uredio Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb 1995.

Kisić-Kolanović, Nada, *Mladen Lorković-ministar urotnik*, Golden marketing – Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1998.

Krizman, Bogdan, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb 1978.

Krizman, Bogdan, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb 1975.

Krizman, Bogdan, *NDH izmedju Hitlera i Musolinija*, Globus, Zagreb 1986.

Krizman, Bogdan, *Ustaše i Treći Reich*, 1-2, Globus, Zagreb 1986.

Krušelj, Željko, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma: politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine Jugoslavije*, Hrvatski zemljopis – Naklada Dr. Feletar, Koprivnica 2001.

Lampe, R. John, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*, Cambridge University Press, New York 1996.

Lederer, J. Ivo, *Yugoslavia at the Paris Peace Conference. A Study in Frontiermaking*, Yale University Press, New Haven-London 1963.

Mathon, Jean-Claude, *9 octobre 1934-L'assassinat du roi Alexandre 1er*, Books on Demand, 2023.

Mack Smith, Denis, *Mussolini*, Alfred A. Knopf, New York 1982.

Mack Smith, Denis, *Mussolini's Roman Empire*, Penguin Books, 1977.

Maček, Vladko, *In the Struggle for Freedom*, Translated by Elizabeth and Stjepan Gasi, Pennsylvania State University Press, 1957.

Meštrović, Ivan, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.

Миладиновић, Иван, *Кад говори мртав краљ*, НИД Новости, Јасен, Београд 2019.

Milak, Enes, *Italija i Jugoslavija 1931–1937*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987.

Milićević, Vladeta, *Ubistvo kralja u Marselju-pozadina jednog zločina*, Filip Višnjić, Beograd 2000.

Miliša, Đorde, *U mučilištu-paklu Jasenovac*, Zagreb 1945.

Михайловъ, Иванъ, *Спомени, III, Освободителна борба 1924–1934*, A. Rosseels Printing Co, Louvain (Belgium) 1967.

Мишић, Саша, *Албанија: пријатељ и противник. Југословенска политика према Албанији 1924–1927*, Службени гласник, Београд 2009.

Monzali, Luciano, *Il sogno dell'egemonia: l'Italia, la questione jugoslava e l'Europa centrale (1918–1941)*, Le Lettere, Firenze 2010.

Mužić, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1987.

McCormick, B. Robert, *Croatia under Ante Pavelić: America, the Ustaše and Croatian Genocide*, I.B. Tauris, London-New York 2014.

Нова историја српског народа, приредио Душан Т. Батаковић, Наш дом, Београд 2000.

Pavelić, Ante, *Doživljaji*, I, Naklada Starčević, Zagreb 1996,

Pavelić, Ante, *Doživljaji*, II, Vratna Gora, Zagreb 1998.

Pavelić, Ante, *Liepa plavka: Roman iz borbe hrvatskog naroda za slobodu i nezavisnost*, Domovina, Buenos Aires 2005.

Pavlović, St. Kosta, *Vojislav Marinković i njegovo doba, 1876–1935*, knjiga 2, M. Caplin & Company, London 1955.

Pavlović, St. Kosta, *Vojislav Marinković i njegovo doba 1876–1935*, knjiga 5, Williams, Lea & Co, London 1960.

Paskal Milo, *Shqipëria dhe Jugosllavia 1918–1927*, Shtëpia Botuese Enciklopedike, Tirana 1992.

Petranović, Branko *Istorija Jugoslavije 1928–1988*, I knjiga, *Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, Nolit, Beograd 1988.

Pogorelec, Jelka, *Tajne emigrantskih zločinaca. Ispovijest Jelke Pogorelec*, Jugoslovenska štampa, Zagreb 1933.

Против фашизма: карикатуре Пјера Крижанића (1927–1947), Новинско и издавачко предузеће Савеза удружења новинара ФНРЈ, Београд 1948.

Ribar, Ivan, *Iz moje političke suradnje 1901–1963*, Izdavačko knjižarsko poduzeće Naprijed, Zagreb 1965.

Rivelli, Marco Aurelio, *Le genocide occulté. Etat Indépendant de Croatie 1941–1945*, Lausanne 1998.

Robertson, M. Esmonde, *Mussolini fondatore dell'Impero*, Laterza, Roma-Bari 1979.

Sadkovich, J. James, *Italija i ustaše 1927–1937*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2010.

Salvemini, Gaetano, *Prelude to World War II*, Doubleday & Company, New York 1954.

Sarkotić, Stjepan, *Radićevo izdajstvo*, Beč 1925.

Стаменов, Митре, *Владо Черноземски. Живот, отдаден на Македония*, ВМРО-СМД, София 1993.

Станковић, Ђ. Ђорђе, *Никола Пашић и Хрвати*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995.

Stojkov, Todor, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929–1935*, Prosveta, Beograd 1969.

Südland, L.v. (Ivo Pilar), *Južnoslavensko pitanje-prikaz cjelokupnog pitanja*, Matica hrvatska, Zagreb 1943.

Sforza, Carlo, *Jugoslavia: storia e ricordi*, Rizzoli, Milano 1948.

Scotti, Giacomo, *Ustascia tra il fascio e la svastica: storia e crimini del movimento ustascia*, Incontri, Udine 1976.

Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945, Minerva, Zagreb 1997.

Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945: okupacija i kolaboracija*, Europapress holding-Novi Liber, Zagreb 2010.

Трифковић, Срђа, *Усташе, балканско срце таме*, Catena mundi, Београд 2016.

Ћирковић, Ц. Симо, *Марсејски крст краља Александра*, Мандала, Београд 2014.

Fotitch, Constantin, *The War We Lost-Yugoslavia's Tragedy and the Failure of the West*, The Viking Press, New York 1948.

Hercigonja, Dunja, *Velika Britanija i spoljnopolitički položaj Jugoslavije 1929–1933*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1987.

Hoptner, B. Jacob, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Otokar Keršovani, Rijeka 1972.

Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, II, August Cesarec, Zagreb 1989.

Horvat, Josip, *Hrvatski panoptikum*, Globus, Zagreb 1982.

Horvat, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu*, Kulturno-historijsko društvo „Hrvatski rodoljub", Zagreb 1942.

Cannistraro, V. Philip, *Historical dictionary of Fascist Italy*, Greenwood Press, Westport 1982.

Canosa, Romano, *I servizi segreti del Duce: i persecutori e le vittime*, Mondadori, Milano 2000.

Carocci, Giampiero, *La politica estera dell'Italia fascista (1925–1928)*, Laterza, Bari 1969.

Cassels, Alan, *Mussolini's Early Diplomacy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1970.

Caccamo, Francesco, *L'Italia e la „Nuova Europa". Il confronto sull'Europa orientale alla conferenza di pace di Parigi (1919–1920)*, Luni Editrice, Milano 2000.

Ciano Galeazzo–*Diario*, *Volume primo 1939–1940*, Rizzoli, Milano 1946.

Colić, Mladen, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941*, Delta-pres, Beograd 1973.

Colleoni, Aldo, *Il ruolo geopolitico dei consoli a Trieste dal 1732 al 2006*, Edizioni Italo Svevo-Università di Trieste, Trieste 2006.

Collotti, Enzo/Labanca, Nicola/Sala, Teodoro, *Fascismo e politica di potenza: Politica estera 1922–1939*, La Nuova Italia, Firenze 2000.

Colombani, Roger/Laplayne, Jean-René, *La mort d'un roi. La vérité sur l'assassinat d'Alexandre de Yougoslavie*, A. Michel, Paris 1971.

Conti, Clara, *Servizio segreto: cronache e documenti dei delitti di Stato*, De Luigi, Roma 1946.

Coselschi, Eugenio, *Croazia Libera*, Nuova Europa, Roma 1933.

Čalić, Eduard, *Evropska trilogija: Atentat u Marseilleu i Drugi svjetski rat*, *Smrtni udar Evropi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1993.

Čalić, Eduard, *Evropska trilogija: Smrtni udar Evropi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1993.

Čermelj, Lavo, *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*, Slovenska matica, Ljubljana 1965.

Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961.

Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, II, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1961.

Šufflay, Milan, *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike: dvanaest eseja*, Zagreb 1928.

3. Чланци

Avramovski, Živko, *Bugarska i Balkanski sporazum 1933–1934*, Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku, zbornik radova, 2, Institut za savremenu istoriju – Narodna knjiga, Beograd 1982.

Avramovski, Živko, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939. godine*, Istorija XX veka, V, Beograd 1963.

Antić, Ljubomir, *Hrvatska federalistička seljačka stranka*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 15, No. 1, 1982.

Aralica, Višeslav, *Kronologija zbivanja u ustaškom logoru Jankapuszta*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 53, No. 2, 2021.

Bitunjac, Martina, *U službi fašizma: akterke ustaškog pokreta između karijere, politike i zločina*, Zbornik Janković, Vol. IV, No. 4, 2019.

Богданович, Бранко, *Боевое крещение автоматического пистолета Маузер-Вестинтер. Оружейная история покушения на короля Югославии Александра I*, Мастер Ружье, 2013, №192.

Bucarelli, Massimo, *Delenda Jugoslavia. D'Annunzio, Sforza e gli intrighi balcanici del 19-20*, Nuova Storia Contemporanea, n. 6, 2002.

Vasiljević, Đorđe, *Dva dokumenta o delovanju VMRO*, Istorija 20. veka, br. 1-2/91, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1991.

Vento, Andrea, *La geopolitica del fascismo in Macedonia*, Limes, 2/2001, Gruppo editoriale L'Espresso, Roma 2001.

Vinaver, Vuk, *Ugrožavanje Jugoslavije 1919-1932*, Vojno-istorijski glasnik, 1/XIX, Beograd 1968.

Gabelica, Mislav, *Između Scile i Haribde: političko djelovanje Stranke prava (frankovaca) početkom Prvoga svjetskog rata (od srpnja 1914. do konca 1915. godine)*, Pilar: časopis za društvene i humanističke studije , Vol. IX, No. 17–18 (1–2), 2014.

Gaćinović, Radoslav, *Ubistvo kralja Aleksandra Karađorđevića – ustaški teroristički akt*, Vojno delo, 2017, Vol. 69, br. 3.

Globačnik, Matko, *Između časnog egzila i ostracizma unutarnje i vanjskopolitičke prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca - kontekst odlaska Ante Pavelića u inozemstvo u siječnju 1929. godine*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, No. 61, 2019.

Guibbal, Alexandre, *L'assassinat du roi Alexandre Ier de Yougoslavie a Marseille*, Revue internationale de criminologie et de police technique, Geneve 1955, No 1.

Жежов, Никола, *ВМРО и атентатот врз југословенскиот крал Александар Карагорѓевиќ*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот Св. Кирил и Методиј - Скопје, книга 60, Скопје, 2007.

Yeomans, Rory, *Eradicating "Undesired Elements": National Regeneration and the Ustasha Regime's Program to Purify the Nation, 1941–1945,* in *Racial Science in Hitler's New Europe, 1938–1945*, Edited by Anton Weiss-Wendt and Rory Yeomans, University of Nebraska Press, Lincoln 2013.

Janjatović, Bosiljka, *Izvještaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 24, No. 1, 1992.

Janjatović, Bosiljka, *O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđevićevske šestojanuarske diktature*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 26, No. 1, 1993.

Janjatović, Bosiljka/Strčić Petar, *O ubojstvu dr. Milana Šufflaya*, Historijski zbornik, god. XLVI (1), 1993.

Janjatović, Bosiljka, *Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918–1921)*, Historijski zbornik, god. XLV (1), 1992.

Janjatović, Bosiljka, *Represija spram hrvatskih seljaka 1918.–1921*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 25, No. 1, 1993.

Jareb, Jere, *Publikacije domobransko-ustaškog pokreta u izbjeglištvu i iseljeništvu 1929.–1944*, I–II, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 26, No. 2–3, 1994.

Jareb, Jere, *Hrvatski narod u Drugom svjetskom ratu 1941.-1945*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 27, No. 3, 1995.

Jareb, Mario, *Đakovo i ustaško djelovanje tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća*, Zbornik Muzeja Đakovštine, Vol. 8, No. 1, 2007.

Jareb, Mario, *Trogirski incident od 1. prosinca 1932. i mletački lav svetog Marka kao simbol „talijanstva" istočne obale Jadrana*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 39, No. 2, 2007.

Jareb, Mario, *Ustanak ili diverzija? Velebitski (Lički) ustanak od zamisli i pripreme do izvedbe*, Zbornik radova, *Velebitski ustanak*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Gospić 2023.

Jonjić, Tomislav, *Marija Hranilović: Moja su braća dala živote za Hrvatsku*, Politički zatvorenik, god VII, br. 58, Zagreb, siječanj 1997.

Jonjić, Tomislav, *Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta*, Zbornik radova *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, Naklada Trpimir i Zajednica udruga HVIDR-a grada Zagreba, Zagreb 2009.

Kovačić, Davor, *Uspostava i djelovanje policijskog i sigurnosno-obavještajnog sustava Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1943. godine*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 37, No. 1, 2005.

Kolar-Dimitrijević, Mira, *Lomljenje višestoljetnih veza između Hrvatske i Mađarske nakon Prvoga svjetskog rata*, Historijski zbornik, 48 (1995).

Krizman, Bogdan, *Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918–1941)*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 7, No. 1, 1975.

Krizman, Bogdan, *Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 2, No. 2, 1970.

Krušelj, Željko, *Poglavniku odan do smrti - dva neobjavljena svjedočanstva o Miji Bziku*, Podravina: časopis za geografska i povijesna istraživanja, Vol. 1, No. 1, 2002.

Kubik, Petr, *Zastoupení RSI v Bratislave 1943–1945, osud italských královských diplomatů*, Pamäť národa 03/2009.

Martelloni, Francesco, *Antonio Baldacci: Italia e Austria alleate-concorrenti in Albania e Adriatico orientale (1896–1903),* Itinerari di ricerca storica, XXVII - 2013, numero 1 (nuova serie).

Matković, Stjepan, *Prilozi za politički životopis Ive Franka i evoluciju pravaštva*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 40, No. 3, 2008.

Matković, Hrvoje, *Veze između frankovaca i radikala od 1922. do 1925*, Historijski zbornik 15 (1962).

Matković, Hrvoje, *Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 24, No. 3, 1992.

Milak, Enes, *Italijanska diplomatija i hrvatsko pitanje 1928–1935*, Istorija 20. veka, Institut za savremenu istoriju, god. VI, br. 1-2, Beograd 1988.

Miljković-Đurović, Maja, *Komitske akcije na tlu južne Srbije 1920–1928*, Istorija 20. veka, 1996/1, Institut za savremenu istoriju, Beograd.

Monier, Frédéric, *Défendre des „terroristes" dans la France de 1935. L'avocat des „oustachis croates"*, Le Mouvement Social 2012/3 (No. 240).

Monier, Frédéric, *L'attentat de Marseille (9 octobre 1934): régicide et terrorisme dans les années trente*, La Révolution française [En ligne], 1/ 2012, mis en ligne le 21 mars 2012, consulté le 30 avril 2019. URL: http://journals.openedition. org/lrf/461; DOI: 10.4000/lrf.461.

Noet, Laurent, *Autour de Gaston Castel. Promotion d'une sculpture monumentale parlante à Marseille*, In Situ [En ligne], 32 | 2017, mis en ligne le 05 septembre 2017, consulté le 19 avril 2019, URL: http://journals.openedition.org/insitu/15391;DOI: 10.4000/insitu.15391.

Sadkovich, J. James, *Opportunismo esitante: la decisione italiana di appoggiare il separatismo croato: 1927–1929*, Storia Contemporanea, 1985/3.

Sadkovich, J. James, *The Use of Political Trials to Repress Croatian Dissent 1929–1934*, Journal of Croatian Studies, Volume 28/29, 1987/88.

Sala, Teodoro, *Italijanske baze hrvatskog separatizma (1929–1940)*, Prilozi, br. 14–15, Sarajevo 1978.

Stojkov, Todor, *O spoljnopolitičkoj aktivnosti vođstva Seljačko-demokratske koalicije uoči Šestojanuarske diktature*, Istorija XX veka, Zbornik radova, sv. IX, Beograd 1968.

Stojkov, Todor, *O takozvanom Ličkom ustanku 1932*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 2, No. 2, 1970.

Tuđman, Franjo, *Uvod u historiju socijalističke Jugoslavije*, „Forum", Časopis odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, God. 2 (1963), knj. 3, br. 4.

Ferrara, Massimiliano, *Il separatismo croato. Ante Pavelic in Italia durante il fascismo*, Rivista di studi politici internazionali, vol. 68 (3) 2001.

Hamerli, Petra, *Croatian Political Refugees Living in Emigration in the Interwar Period: The Case of the Croatian Political Refugees in Hungary*, The Hungarian Historical Review, Vol. 6, No. 3, 2017.

Caccamo, Francesco, *Il sostegno italiano all'indipendentismo croato*, Nuova storia contemporanea, VIII, 6, 2004.

Collotti, Enzo, *Il ruolo della Bulgaria nel conflitto tra Italia e Germania per il Nuovo Ordine Europeo*, „Il Movimento di liberazione in Italia", 108 (luglio-settembre 1972).

Cuzzi, Marco, *L'irredentismo dalmata di Eugenio Coselschi*, Quaderni, Vol. XIX, No. 1, 2008.

Šadek, Vladimir, *Logor Janka-puszta i razvoj ustaške organizacije u Podravini do 1934*, Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, Vol. 11, No. 21, 2012.

4. Штампа

Arbeiter Zeitung, дневне новине, Беч, бројеви из 1933. године.

Vendredi - hebdomadaire littéraire, politique et satirique, недељник, Париз, бројеви из 1935. године.

Вечерње новости, дневне новине, Београд, бројеви из 1972.

Време, дневне новине, Београд, бројеви из 1926, 1928, 1931, 1932, 1934. и 1936. године.

Il Piccolo di Trieste, дневне новине, Трст, бројеви из 1941. године.

Le Petit Parisien, дневне новине, Париз, бројеви из 1934 и 1935, године.

Le Télégramme des Vosges, француске регионалне дневне новине, бројеви из 1934. године.

Le Temps, дневне новине, Париз, бројеви из 1934 и 1935, године.

Nezavisna Država Hrvatska, годишњак 1934, Берлин 1933.

Novo doba, дневне новине Сплит, бројеви из 1934. године,

Orjuna, недељник, Љубљана, бројеви из фебруара и априла 1928. године.

Paris-soir, дневне новине, Париз, бројеви из 1934. и 1935. године.

Политика, дневне новине, Београд, бројеви из 1922, 1923, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936. и 1941. године.

Правда, дневне новине, Београд, бројеви из 1928, 1934, 1935. и 1936. године.

Humanité, дневне новине, Париз, бројеви из 1935. године.

5. Интернет

Diplomatici italiani cessati dal servizio tra il 2 giugno, 1946 e il giugno 2004, DiploFoundation, https://baldi.diplomacy.edu.

Mondanel, Antoine, Notes sur l'attentat de Marseille, 9 octobre 1934, https://www.interieur.gouv.fr/Le-ministere/ Organisation/Mission-des-archives-nationales/Exposition-virtuelle/Attentat-du-9-octobre-1934.

Присутно становништво по вероисповести и матерњем језику, Републички завод за статистику Р. Србије, https://www.stat.gov.rs.

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

А

Авакумовић, Александар 200, 204–205, 209
Авереску, Александар (Alexandru Averescu) 33–34
А. ден Долард (Kornelius Johanes Georg Spulstra), 44
Алауповић, Тугомир 104
Александров, Тодор 43, 46
Алоизи, Помпео (Pompeo Aloisi) 20, 21, 27, 180–181, 191, 213–214, 226, 248, 250, 293, 301-302
Анђелини, Ђанино (Giannino Angelini) 95, 120–121, 135-136, 142, 160, 227, 291, 303, 309
Антић, Милан 242
Анфузо, Филипо (Filippo Anfuso) 269
Апор, Габор (Gábor Apor) 95, 121, 220
Артуковић, Андрија 173, 181, 185, 220–221, 274
Аурити, Ђаћинто (Giacinto Auriti) 24, 50, 81, 185

Б

Бабић, Мијо 97, 99, 110–112, 117, 124, 148, 151, 176, 260, 266
Бадољо, Пјетро (Pietro Badoglio) 12, 63, 300
Балдачи, Антонио (Antonio Baldacci) 55–56
Баленовић, Драгутин 69, 165
Бален, Шиме 151
Банац, Иво, 44
Бартле, Роже (Roger Barthelet) 275–276
Барту, Жан Луј (Jean Louis Barthou) 5, 6, 8, 215, 218–219, 224–225, 230, 232, 236–242, 244–246, 301, 310–311
Басаричек, Ђуро 88,
Беби, Алкибијад (Alqiviadh Bebi) 54–55
Бегић, Вилко 126
Беговић, Јосип 206–208, 211
Бедековић, Јанко 149, 162, 207
Берић, Андрија 162
Берковић, Петар 174
Бернардић, Иван 98–99, 126, 129
Бертелеми, Анри (Henri Barthelemy) 240
Бертоан, Жан (Jean Berthoin) 238, 241, 245, 255
Бетлен, Иштван (István Bethlen) 35, 95
Бетуар, Антоан (Antoine Béthouard) 237
Бзик, Мијо 97, 99, 125–126, 147, 166, 170, 269, 280, 286–287, 308
Бодреро, Алесандро (Alessandro Bodrero) 21–22, 56
Бокини, Артуро (Arturo Bocchini) 137–138, 141, 148, 210, 220, 227, 269, 271–273, 302-303
Боргезе, Ливио (Livio Borghese) 68
Борис III од Бугарске 35, 41
Бркан, Анте 153, 181
Брло, Јован 45
Бубало, Анте 237, 268
Будак, Миле 92, 125, 155, 172–173, 186
Буров, Атанас 34

В
Вакари, Марчело (Marcello Vaccari) 183
Валере, Стефан (Valére Stefan) 165
Ванситарт, Роберт (Robert Gilbert Vansittart) 217
Веган, Максим (Maxime Weygand) 194
Велев, Никола 108
Вест, Федор 110
Војвода од Сполета 250
Вилдер, Вељеслав 186
Виторио Емануел III (Vittorio Emanuele III) 35, 300
Волков, Владимир Константинович 8
Волнер, Карло 274
Враговић, Јосип 207
Вукићевић, Велимир 87, 89
Вучитрнац, Зија (Zija Vuçiterna) 54

Г
Газера, Пјетро (Pietro Gazzera) 123–124, 185
Гајда, Вирџинио (Virginio Gayda) 25, 48, 189
Гали, Карло (Carlo Galli) 22-24, 30, 56–57, 94, 100–101, 108, 111, 127, 130–131, 160, 179, 183, 192, 195, 200, 202–203, 207, 210, 213–215, 219, 228–229, 247–248, 262, 272
Гали, Селестин, (Célestin Galy) 241
Ганди, Индира 314
Гембеш, Ђула (Gyula Gömbös) 36, 40, 164, 186, 190–191, 203–204
Георгијев, Кимон 46
Геринг, Херман (Hermann Göring) 8, 204, 216, 250
Глоговац, Гојкомир 69
Година, Анте (Петар, Јан Вондрачек) 136–137, 153, 268-269, 272, 284–285, 288–290, 307–308
Година, Стана (Марија Вондрачек) 268-269, 272, 275, 284–285, 288-290, 307
Гранди, Дино (Dino Grandi) 19, 28, 31, 33–35, 47–48, 51, 81-82, 109, 111, 119, 123–124, 127, 130, 131-133, 137, 177, 179–180, 217
Гранђа, Иван 88
Гредичак, Андрија 168-169
Грубер, Петар 237

Д
Даванцати, Форђес (Forges Davanzati) 25, 81–82, 86, 119, 122–123, 133
Дајмонд, Џек (Jack Diamond) 44
Дампјер, Роберт (Robert Dampierre) 188, 223
Данунцио, Габријеле (Gabriele D'Annunzio) 70–71, 247
Даскомб, Едмонд (Edmond Brooks Dascomb) 244–245
Дебон, Жорж (Georges Desbons) 295–296, 298-299, 310, 314
Девчић, Мате 182
Девчић, Стјепан 183
Деметровић, Јурај 104
Дикип, де Сен-Пол (Ducup de Saint-Paul) 255, 263, 267, 269
Димитријевић, Александар 238
Долфус, Енгелберт (Engelbert Dollfuss) 185, 190, 199, 221–223, 226
Домитровић, Игнац 164-165
Дошен, Марко 173, 181, 185
Драмонд, Ерик (James Eric Drummond) 216
Дринковић, Мате 104–105
Дуић, Стјепан 65, 78, 143, 148, 158, 160, 185
Думерг, Гастон (Gaston Doumergue) 244, 262
Дурини ди Монца, Ерколе (Ercole Durini di Monza) 24, 80
Дучић, Јован 209, 213–214, 219, 227–228

Ђ
Ђована, Савојска (Giovanna di Savoia) 35, 41
Ђолити, Ђовани (Giovanni Giolitti) 70

Е
Екхард, Тибор (Tibor Eckhardt) 7, 126, 202, 293

Ембер (Imbert) 246
Ерцеговић, Филип 188

Ж
Живковић, Петар 101, 104–105, 243
Жозеф, Жорж (Alphonse Joseph Georges) 238, 240–242
Жуано, Пјер (Pierre Jouhanneaud) 245–246
Жувенел, Анри (Henri de Jouvenel) 191

З
Зајпел, Игнац (Ignaz Seipel) 143,
Зогу, Ахмед (Ahmet Muhtar Zogolli) 32–33, 39, 47, 49, 50–55

И
Идн, Ентони (Robert Anthony Eden) 5, 293
Индели, Марио (Mario Indelli) 118–119

J
Јавор, Стјепан 97, 110-112, 117, 125–126
Јакомони, Франческо (Francesco Jacomoni) 20-21, 180, 203, 301, 303–305, 309
Јареб, Марио 7, 112
Јевтић, Богољуб 130, 210, 214, 218, 224, 229, 240, 241-243, 293
Јелашић, Јаков 126
Јелић, Бранимир 7, 96-99, 106, 109, 116, 135, 159, 170–173
Јесенски, Нарцис (Narcis Jeszenszky) 148
Јечменић, Милан 243

К
Каледин, Гаврило 126
Камбер, Драгутин 174
Кања, Калман (Kálmán Kánya) 195
Капи, Гвидо Малагола (Guido Malagola Cappi) 132, 184, 201
Капоне, Алфонс (Alphonse Gabriel Capone) 44
Карађорђевић, Александар 5–8, 21–23, 62, 83, 88–89, 100–101, 104–105, 108, 112, 118–120, 122, 126, 131–132, 153, 166, 177, 180, 184, 192-193, 201, 203–212, 214–218, 224–228, 230, 232, 234–250, 252, 261–262, 266, 269, 283–284, 301, 303, 305, 310–311
Карађорђевић, Ђорђе 234
Карађорђевић, Зорка 234
Карађорђевић, Марија 236, 242, 249, 295
Карађорђевић, Олга 236
Карађорђевић, Павле 130, 209, 236, 243, 247, 249, 250
Карађорђевић, Петар I 62, 234, 235
Карађорђевић, Петар II 242-243, 249
Карничева, Менча 46
Катанео, Карло (Carlo Cattaneo) 127
Кватерник, Еуген (Егон Крамер) 7, 144, 147, 159–160, 170, 220, 257–258, 264, 267, 268–272, 275–276, 280, 283–285, 287–289, 294, 296, 306–307
Кватерник, Славко 96, 147–148, 151, 159, 171, 173, 185, 264
Кежман, Људевит 68, 143-144
Керин Димитров, Величко (Владо Шофер, Владимир Георгијев Черноземски, Петрус Келемен, Рудолф Сук), 5, 48, 149, 151, 171, 176, 255, 261, 263–265, 267-268, 271, 275, 278, 283–285, 287–289
Кинг, Лерој (LeRoy King) 66-67
Кирхмајер, Мијо 161
Кларк (Clark) 290
Клозел (Clauzel) 190
Ковачевић, Драгутин 104
Ковачевић, Михајло 45
Ковач, Клар (Klar Kovacs) 165
Коданић, Иван 159, 220
Козелски, Еугенио (Eugenio Coselschi) 25, 48, 133, 189, 248,
Колар Димитријевић, Мира 112
Конти, Ерколе (Ercole Conti) 137–138, 148–150, 152, 208, 210, 219–220, 226–227, 269, 271–274, 302–303, 310
Копчиновић, Стјепан 148, 167
Корошец, Антон 90
Кортезе, Ђузепе (Giuseppe Cortese) 190

Кортезе, Паоло (Paolo Cortese) 21, 115, 121–122, 133–134, 137–138, 143–144, 148, 191, 210, 220, 227, 248, 272, 301–305, 309, 314
Космели, Ђузепе (Giuseppe Cosmelli) 200, 204, 205
Костренчић, Марко 104
Кошутић, Аугуст 100, 119–123, 128, 134, 143–144
Краљ, Мијо (Силвестер Мални, Јанош Бомбај, Јан Хашек), 166–167, 239, 258–259, 261, 263–264, 266–269, 275, 279, 283–289, 294–296, 299, 306–307
Краљић, Антун 161
Кремзир, Срећко 167
Кривокапић, Душан (Daniele Cappelli) 56
Криезиу, Цена бег (Ceno bej Kryeziu) 54–55
Крижанић, Петар (Пјер) 10–12, 16–17, 38
Крижњак, Драгутин 111, 125
Кризман, Богдан 115
Крњевић, Јурај 121–122, 134, 143–144
Кробот, Стјепан 167
Кулиц, Арчибалд (Archibald Cary Coolidge) 67

Л
Лавал, Пјер (Pierre Laval) 247, 263, 283, 286, 291, 293–295, 297, 310
Лазаревић, Манојло 243
Лазић, Живојин 46, 138
Ламерс, Ханс (Hans Heinrich Lammers) 171–172
Ландини, Амадео (Amedeo Landini) 262
Лаховски, Емил 167
Лебрен, Албер (Albert François Lebrun) 250
Ловренчевић, Мартин 79
Лорковић, Младен 170
Луић, Вицко 188

Љ
Љеваковић, Иван 161–162

М
Мадираца, Иво 188
Мађерић, Маријан 168
Мажуранић, Желимир 104–105, 124
Максимовић, Војин 99
Мали, Мариа 274
Маринковић, Војислав 131–132, 180
Марић, Михаило 7
Маршандо, Пол (Paul Marchandeau) 245-246
Матица, Павао 104
Мацолини, Квинто (Quinto Mazzolini) 134, 227, 273, 301–302,
Мацоти, Виторио (Vitorio Mazzotti) 25, 50–53, 56, 80, 180, 192, 195
Мачек, Владко 68, 89, 91–95, 98, 100, 102–109, 111–112, 114–115, 118, 120–123, 126, 129, 134, 137, 139, 143–144, 177, 179, 186–187, 189, 194–195, 244, 248
Мецгер, Јосип (Josip Metzger) 69, 165
Мештровић, Иван 209, 236
Миклаужић, Јосип 161
Милак, Енес 134
Милићевић, Владета 6–7, 106, 113–114, 138, 168, 207, 226, 237–238, 260, 266, 268, 274
Милковић, Јосип 147, 170, 206
Михајлов, Иван 8, 25, 43–44, 46, 48–49, 52, 58, 113–115, 118-120, 149, 192, 226, 265, 295
Мишић, Живојин 234
Момчилов, Иван 46
Монданел, Антоан Пјер (Antoine Marius Pierre Mondanel) 8, 255–260, 263–264, 268–270, 275, 281, 305
Мореале, Еугенио (Eugenio Morreale) 25, 107–108, 115, 122, 139
Морпурго, Енрико (Enrico Morpurgo) 68
Мраз, Иван 168
Мусолини, Арналдо (Arnaldo Mussolini) 133, 140
Мусолини, Бенито (Benito Mussolini) 6–15, 17–26, 31–38, 40, 42–43, 47–50, 52–57, 62, 76–78, 80–82, 89–90, 92–95, 100, 105, 107–109, 111–114, 118–119, 122–

123, 127, 130–134, 137, 143–145, 147–148, 177, 179, 180–182, 184, 186–187, 189–196, 199–205, 207, 209, 213–215, 217–231, 244–245, 247–248, 262, 269–270, 272–273, 276, 283, 291–294, 300–303, 305–306, 308, 312

Н

Нажјар, Пол-Емил (Paul-Émile Naggiar) 193, 201, 210, 215, 217–218, 224–225, 235, 237, 247
Најдорфер, Мирко, 104, 167
Никић, Никола 161
Нинчић, Момчило 207
Нити, Франческо Северио (Francesco Saverio Nitti) 69
Нојрат, Константин (Konstantin von Neurath) 47

О

Оксилиа, Ђовани (Giovanni Battista Oxilia) 121
Олујић, Богдан 45
Олујић, Љубица 45
Ореб, Петар 149, 199, 205–210, 214, 216, 219 237,
Орландо, Витторио Емануеле (Vittorio Emanuele Orlando) 67

П

Павелић, Анте 5–7, 25, 52, 64, 76, 78–83, 85, 90–99, 103-116, 118–126, 128, 132–139, 143–156, 158–160, 163–168, 170–174, 178–181, 185–186, 189, 191–192, 195, 201, 205–208, 210, 219, 221, 226, 237, 261–262, 264–265, 268–271, 273–274, 276, 283–284, 286–288, 291, 294–296, 301–303, 305–307, 309–310, 314
Павелић, Велимир 145
Павелић, Вишња 145
Павелић, Мара (Ловренчевић) 79, 269–270
Павелић, Мирјана 145
Павловић, Јован 242
Палечек, Иван 104
Папен, Франц (Franc von Papen) 230
Пашић, Никола 77, 79
Перић, Стијепо 170
Пернар, Иван 88
Перовић, Иво 168–169, 209, 243
Перчевић, Иван 65, 78, 106, 108–110, 115, 122, 143, 148, 158–160, 165–166, 185, 220–221, 269, 276, 283–284, 286–287, 294, 296, 308
Перчец, Густав 96, 98–99, 106, 109, 110–116, 119, 122, 124–125, 136, 143, 145, 158–168, 207, 273–275
Пети, Пол (Paul Petit) 260
Петрић, Станко 99
Петровић, Никола 234
Петровић Његош, Мило 56
Петровић, Стјепан 167–169
Петручи, Луиђи (Luigi Petrucci) 31, 55
Пилар, Иво 153–154
Пињати, Бонифацио (Bonifacio Pignatti) 262–263, 292,
Пиоле, Жил (Jules Piollet) 241, 253
Пјаћентини, Ренато (Renato Piacentini) 24, 34–35, 47–48, 114
Пјетри, Франсоа (Francois Pietri) 238, 240–241
Пламенац, Јован 56–57, 61, 70, 192
Погорелец, Јелка 164, 168, 207, 237
Подгорелец, Антун 207–208, 211
Пол-Бонкур, Жозеф (Joseph Paul-Boncour) 190
Поропат, Јосип 161
Поспишил, Звонимир (Јарослав Новак, Иштван Унгар) 97, 99, 110, 117, 124, 148, 166–167, 176, 259–264, 266–267, 269, 275, 278, 283–289, 294–296, 306–307
Праска, Себастијано Висконти (Sebastiano Visconti Prasca) 100
Пребег, Владимир 64, 79
Предавец, Јосип 66, 68, 88
Прека, Никола 104
Прелић, Велимир 46
Премец, Едуард 167
Прибићевић, Светозар 83, 92–93,

Приштина, Хасан (Hasan Prishtina) 49–54, 60, 70, 180, 192, 201
Протогеров, Александар 43–44, 47–48
Путник, Радомир 234

Р
Радац, Карл (Karl Raddatz) 8
Радић, Павле 88
Радић, Стјепан 23, 63–64, 66–68, 73, 76–78, 82–83, 87–91, 96, 107
Рајић, Иван (Ладислав Бенеш, Јозеф Север) 166, 257, 259–264, 267, 269, 275, 278, 283-288, 294–296, 307
Ракић, Милан 11, 130
Рансиман, Валтер (Walter Runciman) 9
Рачић, Пуниша 23, 88–89, 92
Рекалов, Леонид 162
Реља, Андрија 153
Рем, Ернст (Ernst Julius Günther Röhm) 216
Ристовић, Владимир 91
Роата, Марио (Mario Roatta) 304
Робино, Итало (Italo Robino) 301
Розенберг, Алфред (Alfred Rosenberg) 171–172
Ројер (Royère) 270
Рокира, Убалдо (Ubaldo Rochira) 24, 82, 89-95, 103, 105–107, 109, 111–113, 115, 139
Ронкаљи, Ђовани (Giovanni Roncagli) 42
Росић, Иван 162
Рукавина, Јурај 173, 181, 183–184

С
Сабљак, Адолф 159, 173
Садкович, Ј. Џејмс (James J. Sadkovich) 135
Сајмон, Џон (John Simon) 193, 217, 249, 292
Сакс Петровић, Владимир 70
Саркотић, Стјепан 42, 52, 65, 75, 77–78, 80-81, 106–107, 109, 111 118, 136, 139, 143, 158, 160
Саро, Албер (Albert Sarraut) 245
Секулић, Исидора 235
Селетковић, Мијо 161, 163–165
Сент-Обан, Емил (Émile de Saint-Auban) 296
Серваци, Вјекослав 136-137, 153, 168–169, 175, 181–182, 206, 208 269, 273–275, 286–287, 308
Сикирица, Драгутин 168
Симоновић, Живојин 238, 266
Сингер, Владимир 97, 206, 220–221
Систерон, Шарл (Charles Sisteron) 238–239, 241, 245–246, 310
Солдин, Матија 97, 111–112, 117, 125–126, 266
Сонино, Сидни (Sidney Sonnino) 67
Соњо, Виторио (Vittorio Sogno) 191–192
Спалајковић, Мирослав 238
Сркуљ, Стјепан 124
Сршкић, Милан 201
Стамболијски, Александар 34
Станишев, Константин 113-114
Станковић, Раденко 209, 243
Степановић, Степа 234
Сувич, Фулвио (Fulvio Suvich) 20, 29, 94–95, 119–120, 132, 134–137, 160, 181, 186, 191–192, 210, 216–217, 219–221, 223, 226–227, 229–230, 247, 269–270, 276, 301, 303–304, 308, 313
Сфрорца, Карло (Carlo Sforza) 70–71

Т
Талер, Лујо, 244
Темеш, Херман 167
Теодоли, Алберто (Alberto Theodoli) 302
Тилман, Андрија 161
Томалевски, Наум 47–48, 265
Томичић, Стјепан 148, 205
Томљеновић, Стјепан 182
Торндајк, Анели (Annelie Thorndike) 8
Торндајк, Ендру (Andrew Thorndike) 8
Тот, Драгутин 161
Трумбић, Анте 82–83, 90, 92–93, 105, 108, 111, 119, 186

Ћ
Ћалија, Стјепан 188

Ћано, Галеацо (Galeazzo Ciano) 245, 309
Ћело, Ибрахим (Ibrahim Çelo) 53

У
Узуновић, Никола 243, 247
Умилта, Карло (Carlo Umilta) 24, 139, 178–179, 182–183, 187, 189, 195, 202–203, 205, 214, 244

Ф
Фарали, Уго (Ugo Igino Faralli) 53
Финци, Ћезаре (Cesare Finzi) 63, 66–68, 70, 72, 94–95, 135
Фоасак, Пол (Paul Foissac) 240
Фотић, Константин 169, 221–222, 260, 262–263, 291
Франгеш, Ото 104
Франк, Иво 65–66, 68, 70–71, 74, 78–80
Франсоа-Понсе, Андре (Andre Francois-Poncet) 193
Фурјаковић, Алфред 158, 160
Фурлан, Марко 274
Фурлан, Фрањо 182

Х
Хаџидимов, Димо 265
Хаџи Поповић, Спасоје 45
Хаџија, Цвјетко 126
Хендерсон, Невил (Nevile Henderson) 23–24, 131, 193, 205, 217, 228, 230, 234, 236, 243
Херенчић, Иво 205-207
Херцег, Антун 111
Хетењи, Имре (Hetényi Imre) 275
Хитлер, Адолф (Adolf Hitler) 6, 8, 36, 170–171, 199, 204, 215, 217, 219, 222, 226, 230, 245, 250
Хорват, Александар 79
Хоџа, Милан 143
Храбар, Иво 188
Храниловић, Марија 110, 112
Храниловић, Марко 97, 99, 110–112, 117, 125–126, 152, 266
Храниловић, Станко 97, 152–153, 163
Хусар Витез, Ендре (Huszàr Vitez Endre) 165

Ц
Циклев, Глигор 46
Цингарели, Итало (Italo Zingarelli) 25, 107, 111, 139,
Цихлар, Славко 170
Цури, Бајрам (Bajram Curri) 54

Ш
Шамбрен, Шарл (Louis Charles Pineton de Chambrun) 229–230
Шврљуга, Станко 104
Шибеник, Станко 104
Шимуновић, Фране 164
Шлегел, Антон 112–113, 124–125, 260, 266
Шпајдел, Ханс (Hans Speidel) 8
Штарембер, Ернст (Ernst Rüdiger von Starhemberg) 222
Штефанац, Антун 126
Штила, Тахир (Tahir Styla) 54-55
Шубашић, Иван 143
Шунто, Владимир 188
Шуњић, Јосип 91
Шуфлај, Милан 82, 89, 92-93, 97
Шушниг, Курт (Kurt Schuschnigg) 276

САДРЖАЈ:

РЕЧ УНАПРЕД 5
ПОЧЕТАК СУКОБА 9
ИТАЛИЈА ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ 18
ОПКОЉАВАЊЕ 31
СУБВЕРЗИЈА 42
ИТАЛИЈА И ХРВАТИ ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ 62
ПАВЕЛИЋ И ИТАЛИЈА 76
ОПЕТ ЗАЈЕДНО ПРОТИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ 87
ПАВЕЛИЋ У ЕМИГРАЦИЈИ 104
ПАВЕЛИЋЕВ ПЛАН 118
АНЕСТЕЗИРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 130
ПОД МУСОЛИНИЈЕВИМ ОКРИЉЕМ 143
УСТАШКИ ЦЕНТРИ ВАН ИТАЛИЈЕ 158
ПРИПРЕМА ПОБУНЕ 177
ОРЕБОВ ПОКУШАЈ 199
ПРЕМА МАРСЕЈУ 213
ОДЛУЧУЈУЋИ ДОГАЂАЈ 234
КОНТРОЛИСАНА ИСТРАГА 255
ФАРСА 283
НЕДОСТИЖНА ПРАВДА 300
ЕПИЛОГ 305
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА 317
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР 333

Душан П. Петронијевић
Исидора Д. Петронијевић
АТЕНТАТ У МАРСЕЈУ
УБИТИ КРАЉА – РАЗБИТИ ЈУГОСЛАВИЈУ

Издавач
Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача
Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Лектура и коректура
Ивана Гачић

Прелом
ГРАФИТ, Нови Сад

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Тираж
300 примерака

ISBN 978-86-6178-125-4

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

321.61:929 Karađorđević A. I

ПЕТРОНИЈЕВИЋ, Душан П., 1961-

Атентат у Марсеју : убити краља - разбити Југославију / Душан Петронијевић, Исидора Петронијевић. - Нови Сад : Архив Војводине, 2024 (Нови Сад : Сајнос). - 339 стр. : илустр. ; 24 cm
Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 317-331. - Регистар.

ISBN 978-86-6178-125-4

1. Петронијевић, Исидора [autor]

а) Карађорђевић, Александар I, југословенски краљ (1888-1934) -- Атентат

COBISS.SR-ID 150853385